

TEORIJA I PRAKSA

6/1996

DRUŽBOSLOVNA REVIJA

TEORIJA IN PRAKSA

Družboslovna revija

Let. XXXIII št. 6

November-december 1996, UDK 3, ISSN 0040-3598

USTANOVITELJ IN IZDAJATELJ/Publisher

Fakulteta za družbene vede v Ljubljani

GLAVNI UREDNIK/Editor

Igor Lukšič

UREDNIKI/Associate Editors

Ivan Bernik, Anton Grizold, Marko Lah, Igor Lukšič, Breda Luthar, Vlado Miheljak

UREDNIŠKI SVET/Editorial Advisory Board

Adolf Bibič †, Marjan Brezovšek, Ljubica Jelušič, Maca Jogan, Stane Južnič, Andrej Kirn, Zdravko Mlinar (predsednik), Ivan Ribnikar, Marjan Svetličič, Niko Toš, France Vreg

SEKRETARKA/Secretary

Irma Vidmar-Vozelj

OBLIKOVALEC NASLOVNICE/Designer

Ismar Mujezinović

IZVEDBA

Epromak

Članki se referirajo v:

Political Science Abstracts, Sociological Abstracts, Cobiss

Uredništvo/Editorial board

1000 LJUBLJANA, Kardeljeva pl. 5, tel. 341-589

Teorija in praksa je dostopna na internetu

[HTTP://WWW.UNI-LJ.SI/~FD_TIP/INDEX.HTML](http://WWW.UNI-LJ.SI/~FD_TIP/INDEX.HTML)

Naročnina za 1. polletje 1996

za študente in dijake 3.000,00 SIT, za druge individualne naročnike

4.000,00 SIT, za podjetja in ustanove 8.000,00 SIT, za tujino 9.000,00 SIT

Cena tega zvezka v prosti prodaji je 2.000,00 SIT

Tisk

MS GRAFIKA

Revija izhaja ob podpori Ministrstva za znanost in tehnologijo in Ministrstva za kulturo Republike Slovenije.

Po mnenju Ministrstva za kulturo Republike Slovenije šteje revija med proizvode, za katere se plačuje 5% davek od prometa proizvodov.

Poštnina plačana v gotovini.

TEORIJA IN PRAKSA

družboslovna revija

Letnik XXXIII, št. 6, str. 869-1081

Ljubljana, november-december 1996

IN MEMORIAM

PROF. DR. ADOLF BIBIČ (1933-1996)	873
-----------------------------------	-----

ČLANKI

ERNEST PETRIČ: Zunanja politika majhnih držav	876
LEV KREFT: Descartes in estetika	898
MOJCA NOVAK: Razvoj slovenske države blaginje	922
BOGOMIL FERFILA: Vojaško soočanje supersil v Arktiki	940
FRANC MALI: Bibliometrična analiza rezultatov znanstvenikov v Sloveniji	956

REGIONALIZEM

ZDRAVKO MLINAR: Obmejne regije in Evropa	971
ALENKA KUHELJ: Aktualni problemi regionalizma	989

POLITOLOGIJA UPRAVE

MARJAN BREZOVŠEK: Teoretični pojem uprave	997
ADAM PURG: Upravna akademija - potreba in izziv	1009

PREVOD

ROMAN SZPORLUK: Propad carističnega imperija in ZSSR	1021
--	------

STROKOVNA IN ZNANSTVENA SREČANJA

DRAGO ZAJC: Tretja regionalna konferenca: Konflikti in konsenz	1047
GORAZD MEŠKO: Mednarodna konferenca: Policijska dejavnost v Srednji in Vzhodni Evropi	1049

PRIKAZI, RECENZIJE

ALBIN IGLIČAR: Pravo brez države	1052
ADAM PURG: Nadzorovana varnost	1053
ANDREJ PINTER: Vzhod televizije in televizije vzhoda	1055
URBAN SUŠA: Slovenska mladina ob koncu tisočletja	1058
GREGOR SMOLEJ: Socialni mir in stabilnost političnega sistema	1060
URBAN SUŠA: Volitve tako in drugače	1062

NOVE KNJIGE

1065

AUTHOR'S SYNOPSSES

1072

CONTENTS

IN MEMORIAM

- Adolf Bibič, PhD. (1933-1996) 873

ARTICLES

- ERNEST PETRIČ: Foreign Policy of Small States 876
LEV KREFT: Descartes and Aesthetics 898
MOJCA NOVAK: Development of Slovene Welfare State 922
BOGOMIL FERFILA: Military Confrontation of Superpowers in the Arctic 940
FRANC MALI: Bibliometric Analysis of Scientific Results in Slovenia 956

REGIONALISM

- ZDRAVKO MLINAR: Border Regions and Europe 971
ALENKA KUHELJ: Current Issues of Regionalism 989

POLITOLOGY OF ADMINISTRATION

- MARJAN BREZOVŠEK: Theoretical Concept of Administration 997
ADAM PURG: Administration Academy - The Need and the Challenge 1009

TRANSLATION

- ROMAN SZPORLUK: Decline of the Czarist Empire in the USSR 1021

EXPERT MEETINGS

- DRAGO ZAJC: 3rd Regional Conference: Conflicts and Consensus 1047
GORAZD MEŠKO: International Conference: Police Activities in Middle and Eastern Europe 1049

PRESENTATION, REVIEWS

- ALBIN IGLIČAR: Law without State 1052
ADAM PURG: Supervised Security 1053
ANDREJ PINTER: The East of Television and Television of the East 1055
URBAN SUŠA: Slovene Youth by the End of the Millennium 1058
GREGOR SMOLEJ: Social Peace and the Stability of the Political System 1060
URBAN SUŠA: Elections: Such and Otherwise 1062

NEW BOOKS

1065

AUTHORS' SYNOPSES

1072

PROF. DR. ADOLF BIBIČ (1933-1996)

Strokovno delo profesorja Adolfa Bibiča je bilo od njegovega prihoda na fakulteto leta 1962 vezano tudi na Teorijo in prakso. Član uredniškega odbora je bil od leta 1964 do leta 1990. Profesor Adolf Bibič je bil glavni in odgovorni urednik Teorije in prakse v letih od 1973 do 1977 in od 1981 do 1986. Od leta 1978 do leta 1980 je bil glavni urednik revije. V svetu revije je deloval od leta 1978 do 1996. Profesor Bibič je Teoriji in praksi dal odločilni pečat. V reviji je objavil vrsto strokovnih in znanstvenih razprav.

Ogromno je prispeval prav k njeni mednarodni uveljavitvi in utrjevanju temeljne usmeritve revije v kritično premišljanje in strokovno vrednotenje družbe in politike.

Profesor Adolf Bibič je bil dve leti dekan Fakultete za družbene vede (tedaj FSPN), predstojnik Katedre za politične vede, predstojnik Odelka za politične vede, predstojnik Centra za politološke raziskave. Utemeljil je temeljni predmet na dodiplomskem študiju politologije Obča politologija in predmet Zgodovina politične misli. V določenem obdobju je predaval tudi Primerjalne politične sisteme in Teorijo države. Na podiplomski ravni je predaval predmet Politična teorija in predmete, ki so bili vezani na posamezne izseke iz zgodovine politične misli.

Bil je med ustanovitelji Slovenskega politološkega društva leta 1967, deloval je v njegovem izvršilnem odboru zadnja štiri leta pa mu je tudi predsedoval. Deloval je tudi v okviru Jugoslovanskega politološkega društva in bil dve mandatni obdobji (1976-1982) član IPSA, mednarodnega združenja za politično znanost. V okviru te organizacije je bil tudi podpredsednik raziskovalnega komiteja za pluralizem in komiteja za preučevanje dežel v razvoju.

Profesor dr. Adolf Bibič je bil znanstvenik. Pripadal je veliki republiki duha, katere državljani so tudi vsi politologi. Šolal se je v vseh velikih sodobnih tradicijah: že leta 1965 je pol leta prebil v Sovjetski zvezi pol leta pa v ZDA na najuglednejših univerzah, študiral je tudi v Franciji in Nemčiji. Ta vpogled v svetovna dogajanja od blizu mu je dajal energijo, da se je trdno odločil uveljaviti politično znanost tudi v Jugoslaviji in v Sloveniji. Napisal je vrsto člankov, v katerih utemeljuje in zagovarja utrjevanje politologije kot samostojne veje znanosti. Vse te premisleke je strnil v knjižna dela Kaj je politična znanost?: o predmetu politologije (1969), Politična znanost: predmet i suština: metode (1971), Politična znanost, ideologija, politika (1978) in Za politologiju (1980). Hkrati je zbiral vrhunske članke svetovno uglednih avtorjev s področja politologije in izdal Hrestomatijo politične znanosti in zbornik z naslovom Politologija. Usmeritve v sodobni politični znanosti. V zadnjem času je pripravljala zbornik najbolj reprezentativnih člankov o politiki, ki bo izšel v marcu pri Znanstvenem in publicističnem središču. Tudi na ta način je bil nenehno v stiku s svetovno politično mislijo, ki jo je nesebično delil s študenti in s strokovno javnostjo v domovini.

Profesor Bibič je bil teoretik politike. Vsескоzi ga je vznemirjalo jedro politike in političnega. Zato je tudi s področja prava prešel v področje politične znanosti.

Odgovor na to vprašanje, kaj je politika je iskal vedno na novo. Nikoli se ni sprijaznil z odkritim in domišljenim.

Njegovo navječeje in najpomembnejše delo je Zasebnštvo in skupnost, ki je izšla leta 1972 in nato v ponatisu leta 1984. Knjiga je leta 1983 izšla tudi v srbohrvaškem prevodu. Za delo je prejel najvišje priznanje Republike Slovenije za znanstvene dosežke: Kidričevo nagrado. V tem delu je utemeljil svojo teoretsko pozicijo in postavil teoretske temelje slovenske politologije. Politiko je opredeljeval iz razmerja med civilno družbo in državo in se tako zavezal političnofilozofski tradiciji Hegla in mladega Marxa. Opredelitev za afirmacijo civilne družbe v času, ko se je država podala na pot postopnega brisanja ločitve na civilno družbo in državo, je imela tudi na politični ravni osvobajajoče posledice. Postavljanje politike skozi Hegla in mladega Marxa v času prevlade birokratskega marksizma je bila velika teoretska osvežitev. Bibič ugotavlja, da je vulgarni marksizem skrčil obravnavo politike na razmerje razred-država, zanemaril pa je celotno dialektiko odnosov med državo in družbo. Po njegovi oceni je "jasna zavest o nastanku in razvoju razlikovanja in razmerja med "civilno družbo" in državo nujen uvod v sodobno sociološko in filozofsko zasnovano preučevanje politike." (13)

Temeljno vprašanje, s katerim se je Bibič spopadel v tem delu je opredelil takole: kako ohraniti sobodo posameznika in kako zagotoviti obstoj in razvoj politične celote. Bibičev odgovor je šel v smeri ugotovitev, da "skupnost ni utopija, čeprav so v njej tudi prvine utopičnosti" in da je "skupnost več kot realizem, čeprav brez njega lahko živi le v predstavah". Skupnost raste iz povezanih pobud individualnega bogastva človeka in njegovih združenj, hkrati pa se postavlja tako, da kot norma in jamstvo zagotavlja razvoj človekovih delovnih in ustvarjalnih sposobnosti ter potreb, ki jih človek s svojim delom, povezanim z delom drugih, lahko zadovoljuje in bogati kot človeške potrebe." (10).

Ni pa se ognil razpravi o objektivnosti znanosti in razsubjektanju znanstvenika. V predgovoru k ponatisu dela leta 1994 se sprašuje: "Če bi bil družboslovec robot, ki popolnoma neprizadeto raziskuje družbo in politiko, le kje bi jemal moč, da bi vztrajal na trnovi poti znanosti? In če bi, na drugi strani, od njega pričakovali, da bo deloval le kot propagandist, zakaj si potem ne bi rajši izbral tega poklica?" (str. 9) Bibič se je zavedal, da politologija ne more skočiti preko Rodosa, da je ujeta v ta svet, ki ga misli, ta svet pa je svet živih ljudi. In temu svetu kot živ človek pripada tudi znanstvenik-raziskovalec.

Leta 1978 je politiko opredelil takole: "Politika je dinamično razpletanje protislovij med objektivnim in subjektivnim, je dialektika "družbenih sil" in "političnih sil", je pretok struktur v superstrukture in superstruktur v strukture, je dogajanje, v katerem se v dolgotrajnem zgodovinskem procesu bije boj med gospodarjem in hlapcem, v katerem hlapec prihaja do zavesti, da je njegovo delo tisto, ki omogoča gospodarja, in da je to delo tisto, ki osvobaja hlapca in družbo. Politika je zavest, ki se spreminja v organizacijo in v akcijo." (6) Politika zanj ni samo sredstvo dominacije, temveč tudi sredstvo emancipacije.

V izbrana dela Rose Luxemburg (1984), ki jih je uredil po obsežnem zbiranju in študiranju del v poljščini in nemščini, je napisal obsežno študijo. V njej predstavlja problem razmerja med spontanostjo in organiziranostjo, zlasti pa je izpostavil

Rosino protielitistično, protidogmatsko, protibirokratsko in demokratično usmerjenost. Tudi izbrana dela Antonia Gramscija (1987) ni izdal le zgolj zato, ker je Gramsci eden najpomembnejših mislecev politike, temveč tudi zato, ker mu je kot Rosa, Hegel in mladi Marx bil blizu po načinu postavljanja problemov, argumentaciji in stališčih do socializma kot svobodne skupnosti svobodnih posameznikov.

V to tradicijo je profesor Bibič uvrstil tudi teoretski prispevek Edvarda Kardelja, kar je podrobneje razčlenil v delu *Moč ljudskih množic* (1981). Ukvarjanje s civilno družbo je kronal z izadjo zbornika *Civili society, political Society, Democracy* (1995) in z razpravo o vključevanju slovenske civilne družbe v civilno družbo Evrope (1996).

Teorijo civilne družbe je profesor Bibič razvijal tudi v smeri analize interesov. Leta 1980 je izdal knjigo z naslovom *Interesi in politika*, od kritike politične države k samoupravnemu pluralizmu, v kateri je postavil temelje teoriji o interesnih skupinah in predstavil svoj pogled na koncept pluralizma samoupravnih interesov. Osemdeseta leta so ga pripeljala zelo blizu politike. Politika je profesorja Bibiča vedno tudi mikala, vendar se zanjo nikoli ni odločil. Okupirala ga je politična strategija in temeljno razmerje političnih sil v svetu, Jugoslaviji, Sloveniji in končno tudi v mikrookolju. Vedno je zagovarjal premišljene spremembe in doseženi konsenz. To stališče je prihajalo do izraza tudi v njegovem znanstvenem delu, kjer je iskal povezavo med revolucijo in reformo, med spontanostjo in organizacijo.

Bil je zraven pri premišljanju prehoda iz socializma v strankarsko demokracijo. Ponudil je svoj koncept pluralizma, ki ga je imenoval asociacijski pluralizem, z namenom, da bi bila politika bolj po meri ljudi. Podrobneje ga je predstavil v delu *Civilno društvo i politički pluralizam* iz leta 1990.

Profesor dr. Adolf Bibič je bil utemeljitelj politologije na Slovenskem in v Jugoslaviji. Z obsežnim opusom objavljenih del tudi v uglednih mednarodnih revijah predstavljal steber slovenske politologije. Za sabo je zapustil ugleden in uveljavljen študij na dodiplomski in podiplomski ravni in zbor svojih študentov, kolegov in sodelavcev, ki nas je zavezal, da njegovo zastavljeno delo poglobljamo in razširjamo.

Igor Lukšič

Ernest PETRIČ*

IZVIRNI
ZNAŠTVENI
ČLANEK

ZUNANJA POLITIKA MAJHNIH DRŽAV¹

Povzetek. Mogoče je ugotoviti in utemeljiti nekatere posebne, specifične determinante zunanje politike določenega tipa držav, t.j. "majhnih držav". Gre za specifičnost sestave in delovanja njihovih organov za zunanje zadeve, vrednot in ciljev, ki jih s svojo zunanjo politiko uresničujejo, ter sredstev in metod, ki jih majhna država uporablja v odnosih z drugimi državami. Izpostaviti je mogoče predvsem problem koordinacije zunanje-političnega delovanja (središčna vloga Ministrstva za zunanje zadeve), ki je potrebna v prilagajanju na izzive, ki jih pred majhno državo postavlja sodobna mednarodna skupnost; potrebo po ohranjanju nacionalne samobitnosti in mednarodne razvidnosti v za Slovenijo neizbežnem vključevanju v Zahodnoevropske integracijske procese (EU in NATO), procese, ki so poleg odnosov s sosedi stalnica slovenskega nacionalnega interesa; ter nujnost strokovnega, kompetentnega in ustrezno kadrovanega delovanja zunanje-političnega aparata s predvsem diplomatskimi sredstvi zunanje politike, saj imajo sredstva prepričevanja v zunanje-političnem delovanju majhne države nesporno prednost pred sredstvi prisiljevanja.

Ključni pojmi: majhne države, zunanja politika, nacionalni interes, diplomacija, mednarodni odnosi

1. Sodobna mednarodna skupnost je skupnost enakopravnih suverenih držav². Formalno so vse države, od največjih do najmanjših, enakopravne v svojih pravicah in dolžnostih. Dejansko pa mednarodno skupnost - vse od Westfalskega kongresa (1648), ki je položil temelje mednarodni skupnosti suverenih držav - sestavljajo države, ki so zelo različne po obsegu, moči, družbeni vsebini, vplivu in dejanski vlogi ali "teži", ki jo imajo v mednarodnem življenju. V evropski in kasneje svetovni mednarodni skupnosti so določene države (ne pa vedno iste) imele vodilno

*Dr. Ernest Petrič, redni profesor in veleposlanik R Slovenije v ZDA.

¹ Prispevek na okrogli mizi "Zunanja politika Slovenije", ki sta jo ob 35-letnici FDV organizirala Katedra za mednarodne odnose in Center za mednarodne odnose. Prispevek je sestavni del projekta Majhne države v procesih transformacije mednarodne skupnosti, ki ga financira Ministrstvo za znanost in tehnologijo.

² V pričujočem prispevku si avtor - za boljšo razvidnost lastnih stališč - dovoljuje nekatere poenostavitve, npr. opredelitev sodobne mednarodne skupnosti le kot "skupnost enakopravnih suverenih držav"; države so, o tem ni dvoma, le eden, čeprav najpomembnejši subjekt sodobne mednarodne skupnosti.

vlogo in so s svojo zunanjo politiko dajale ton mednarodnemu življenju. Druge so se s svojo zunanjo politiko predvsem prilagajale dogajanjem. T.i. evropske sile (Anglija, Francija, Avstrija, Prusija, Rusija in v nekaterih preteklih obdobjih tudi Španija, Švedska, Poljska, kasneje pa Nemčija in Italija in seveda po l. 1945 ZDA in Sovjetska Zveza) so bodisi same bodisi kot občasne koalicije, npr. Sveta aliansa, koncert evropskih sil, mirovni kongresi (npr. Dunajski 1815, Pariški 1856, Berlinski 1878) in mirovne in druge konference (npr. Versajska 1919, Pariška 1946, Teheran 1943, Jalta 1945, Potsdam 1945), bile vodilni akterji mednarodnega življenja. Tako je tudi danes.

Bodisi kot stalne članice VS bodisi kot članice G-7, v drugih povezavah ali vsaka zase npr. ZDA, Kitajska, Rusija ali v ad hoc skupinah (npr. kontaktna skupina za Bosno) določene države dajejo osnovni ton mednarodnim dogajanjem in procesom, ki se jim druge države predvsem prilagajajo³.

Te "vodilne države" oz. njihova zunanja politika ne glede na načelo o suvereni enakosti držav⁴ odločilno usmerjajo razvoj mednarodnih odnosov in s tem posredno pogosto pa tudi neposredno, determinirajo zunanjo politiko drugih držav. Politično, gospodarsko in vojaško "vodilnim državam"⁵ naše ere, kamor poleg stalnih članic VS gotovo sodita še Nemčija in Japonska, velja dodati širši krog "regionalnih vodilnih držav", med katere zanesljivo sodijo Italija, Indija, Egipt, Brazilija, Mehika, morda tudi Avstralija, Saudija, Turčija, Pakistan, Iran, Indonezija, J. Afrika, katerih zunanja politika je "vodilna" v določenih ožjih regionalnih okvirih. Širok krog preostalih srednjih, manjših in najmanjših držav je - to je surova stvarnost tudi sodobnega mednarodnega življenja - zaradi manjše "moči" in vpliva na mednarodno življenje v položaju, da svoje zunanje politične cilje uresničuje ne predvsem s tem, da same usmerjajo mednarodna dogajanja, temveč s tem, da se razvoju in procesom v mednarodnem življenju spretno in kreativno prilagajajo.

2. V teoriji mednarodnih odnosov in teoretskih opredelitvah zunanje politike je le malo del, ki bi skušala določiti neke splošne distinkcije med zunanjimi politikami držav, različnih po "moči" oz. velikosti ali pomenu⁶. Teorija zunanje politike večinoma izpostavlja tiste sestavine, ki so lastne zunanji politiki vseh držav. Seveda pa zunanjo politiko katere koli države poleg splošnih, skupnih sestavin karakterizirajo hkrati tudi specifične značilnosti zunanje politike prav te države. Te posebne značilnosti zunanje politike neke države odražajo naravo, moč, geopolitični in zgodovinski položaj idr. prav te države.

³ Posebna vloga vodilnih držav v novejši evropski in svetovni zgodovini je odlično razvidna v H. Kissingerjevi *Diplomacy*, New York 1994.

⁴ Čeprav je v OZN in v nekaterih mednarodnih organizacijah to načelo tudi formalno okrnjeno s posebnimi, večjimi pravicami in odgovornostmi posameznih "vodilnih" držav, npr. stalnih članic VS.

⁵ Zanimiv, čeprav tudi sporen je koncept t.i. "pivotal states", ki so ga opredelili R.S. Chase, E. B. Hill in P. Kennedy z Yale Univerze, glej: *Pivotal States and US Strategy*, v: *Foreign Affairs* 1/96.

⁶ Vendar pa npr. posebnosti zunanje politike novih držav raziskuje in opredeljuje P. Calvert, *The Foreign Policy of New States*, New York. 1986. Posebnosti zunanje politike majhnih držav pap opredeljuje npr. Papadakis in Starr v *New Directions in the Study of Foreign Policy*, Boston 1987.

Teoretski razmislek, še bolj pa praktična izkušnja⁷ navajata k hipotezi, da je moč ugotoviti in utemeljiti tudi nekatere posebne, specifične determinante zunanje politike določenega tipa držav, tudi t.i. "majhnih držav". Podobno seveda velja, da je mogoče identificirati tudi nekatere posebne determinante zunanje politike "vodilnih držav", "regionalnih sil", "srednjih držav" itd. Nas zanimajo specifične značilnosti oz. determinante zunanje politike "majhnih držav", t.j. takih držav, med kakršne sodi tudi Slovenija. Te determinante, specifične za zunanjo politiko majhnih držav, velja seveda upoštevati pri načrtovanju in izvajanju zunanje politike vsake konkretne majhne države, če naj bodo cilji njene zunanje politike ustrezni razpoložljivim sredstvom in možnostim, sredstva in metode delovanja pa izbrane racionalno. Zunanja politika, katere cilji niso usklajeni z razpoložljivimi sredstvi in možnostmi, je obsojena na težave in neuspehe. V zgodovini tudi takšnih dramatičnih primerov ni malo.

3. Preden preidemo k analizi, ki naj bi dala odgovor na zastavljeno hipotezo (katere so specifične determinante zunanje politike "majhnih držav"), je potrebno opredeliti tako pojem "zunanje politike" kot tudi pojem "majhne države". Vsakdo, ki se ukvarja s proučevanjem mednarodnih odnosov in zunanje politike, hitro ugotovi, da je definicij "zunanje politike" približno toliko, kolikor je avtorjev, ki pojem zunanje politike skušajo definirati⁸. Seveda ne bomo dodajali še ene lastne definicije zunanje politike, temveč se bomo zadovoljili z opredelitvijo tistih sestavin "zunanje politike", ki so med teoretiki mednarodnih odnosov nesporne. Zunanja politika se večinoma definira kot dejavnost države oz. njenih organov, s katero skuša v odnosih z drugimi subjekti (predvsem državami) v mednarodnem življenju ta država uresničiti lastne vrednote in konkretne cilje, s sredstvi in metodami, ki jih ima na razpolago. Torej so sestavine zunanje politike: organi države za zunanje zadeve; vrednote; cilji; sredstva in metode. Če je govora o specifičnostih zunanje politike "majhnih držav", gre torej za specifičnosti sestave in delovanja njenih organov za zunanje zadeve, vrednot in ciljev, ki jih s svojo zunanjo politiko uresničuje, in sredstev in metod, s katerimi razpolaga oz. jih majhna država uporablja v odnosih z drugimi državami.

Opredelitev "majhnih držav" je na prvi pogled enostavna zadeva. Odločiti se je treba za določene kvantitativne kriterije, npr. velikost ozemlja; število prebivalstva; BDP; velikost vojske - in stvar je opravljena. Vendar pa pogosto konkretni primeri

⁷ Podobno kot zunanja politika "majhnih držav" je določene splošne značilnosti moč izluščiti tudi glede notranje politike majhnih držav oz. majhnih narodov, kar je pritegnilo mojo pozornost že pred 30 leti, glej: E. Petrič *Posebnosti politike malega naroda*, v *Teorija in praksa* 1. 1969; kot veleposlanik "srednje" pomembne države, bivše SFRJ, v "veliki" Indiji in hkrati "majhnem" Nepalju in kot veleposlanik "majhne" Slovenije v ZDA, v najpomembnejši državi naše ere, in v Mehiki, sem mogel opazovati in primerjati možnosti in način delovanja zunanjih služb in oblikovanje zunanje politike tako države, ki sem jo predstavljal, kot tudi držav, v katerih sem bil akreditiran; in to v tako zelo različnih državah, kot sta npr. ZDA in Nepal.

⁸ Omenimo naj le nekaj primerov opredelitve pojma zunanja politika: *New Directions in Study of Foreign Policy*, Boston 1987; E.W. Kegley, *World Politics*, New York 1995; J.N. Rosenau (ur.), *International Politics and Foreign Policy*, New York, 1969; J.N. Rosenau, *The Scientific Study of Foreign Policy*, New York 1971; J. Frankel, *The Making of Foreign Policy*, Oxford 1967; R. Vukadinović, *Osnove teorije vanjske politike*, Zagreb 1981.

zaključke, pridobljene na temelju teh "objektivnih" kriterijev, postavljajo na laž. Izrael je tako po številu prebivalstva, velikosti ozemlja in gospodarski moči "majhna država", je pa nedvomno regionalna sila, zlasti vojaško. Majhna država je po prebivalstvu in obsegu tudi Švica, a njena gospodarska moč in tudi politični ugled presegata pomen "majhne države". Kakor koli že, kot dokaj tipične "majhne države" bi opredelili - le za potrebe pričujoče razprave - v Evropi npr. Baltiške države, Norveško, Dansko, Finsko, Irsko, Islandijo, Luksemburg, Slovaško, Makedonijo, Albanijo, Hrvaško, Bosno, Moldovo, Slovenijo; pa tudi Portugalska, Bolgarija, Grčija, Češka, Švica, ZRJ, Madžarska, Avstrija, Belgija in Nizozemska in celo Švedska ter Belorusija so bližje majhnim kot velikim državam. Vsekakor Slovenija sodi - po svoji "teži" v mednarodnem življenju - med "majhne države", kar pa ne pomeni, da si s svojo uspešno domačo in mednarodno politiko ne more zagotoviti večje "teže" v mednarodnih odnosih, kakršno imajo danes npr. Skandinavske države, Avstrija ali Švica.

4. Vsaka država zato, da bi uresničila svoje zunanje politične cilje, organizirano nastopa v mednarodni skupnosti, to je deluje s posebnimi za to pooblaščenimi in usposobljenimi državnimi organi. Te organe, ki so nosilci odločitev in izvajalci zunanje politike (zunanje politični akterji), vsaka država organizira po lastni presoji⁹. Glavni zunanjepolitični organi v praktično vseh državah so parlament, šef države, vlada, Ministrstvo za zunanje zadeve z diplomatsko službo. Glede konkretne organizacije, t.j. razporeditve pristojnosti in medsebojnih odnosov teh organov pa so med državami velike razlike, odvisne od njihove ustavne ureditve, pa tudi od velikosti države. Velike države razpolagajo s številnim osebjem¹⁰ in strokovno elito, ki se spozna na zunanjo politiko, velikim številom intelektualnih centrov (think tanks; instituti; univerze; strokovna društva), kar omogoča stalen pretok kadrov v državno administracijo in obratno¹¹. Ta obilica kadrov in institucij zagotavlja strokovno in znanstveno oporo državnim organom, ki odločajo o zunanji politiki ali jo izvajajo. V primeru zamenjave oblasti v taki državi z velikim številom vrhunskih strokovnjakov ni težav in škode, četudi kadrovske spremembe sežejo globoko, saj je odhajajoče mogoče brez težav zamenjati z enako kvalificiranimi. V majhni državi pa je običajno le malo institucij, ki se ukvarjajo z mednarodnimi odnosi in malo vrhunskih poznavalcev mednarodne problematike¹². Za razliko od velikih držav si zato majhna država le težko in vsekakor z veliko škodo

⁹ Podrobneje o nosilcih zunanjepolitičnih odločitev in izvajalcih zunanje politike glej: A. Vukadinović, *op. cit.*; in *Satow's Guide to Diplomatic Practice*, New York 1988.

¹⁰ Tako npr. ameriški Department of State v Washingtonu zaposluje nad 14.000 oseb, MZZ Slovenija v Lj. pa le kakih 300.

¹¹ Že samo v Washingtonu delujejo številni centri za mednarodne odnose ali njihove izpostave, npr.: CSIS (Center for Strategic and International Studies); Rand Corporation; Wilson Institut; Hudson Institut; Carnegie Endowment; P. Nitze Advanced School of International Services v okviru J. Hopkins univerze; National Defence University; Institute for National Strategic Studies; Institute for the Study of Diplomacy v okviru School of Foreign Service Georgetown univerze; School of International Service v okviru American University.

¹² Slovenija sicer premore študij mednarodnih odnosov na FDV, ki je vedno bil eliten, in usmeritev medn. prava na Pravni fakulteti; premore tudi nekaj raziskovalnih centrov za proučevanje medn. odnosov, vendar so to tako kadrovske kot organizacijske zelo skromne institucije.

privošči globoke kadrovske posege v strokovne službe organov za zunanje zadeve npr. ob menjavi vlade.

V parlamentih v velikih državah (ki so tudi številčno večji) je med parlamentarci lažje najti osebe, ki jih mednarodna problematika ali vsaj njeni posamezni aspekti osebno zanimajo in ki imajo mednarodne izkušnje. Lažje je članom parlamenta zagotoviti strokovno pomoč in oporo s pomočjo razvejanih vladnih služb ali številnih in kvalitetnih nevladnih institucij. Številni raziskovalni centri in projekti, univerze in društva omogočajo res kvalitetne razprave in zaslisanja o zunanji politiki v parlamentu velike države; in seveda kvalificirane odločitve.

V majhni državi pa se tisti, ki odločajo o zunanjih zadevah, le redko morejo opreti na kvalitetne strokovne službe, raziskovalne institute ipd. - ker jih ni ali pa so zelo skromni. Zato je potrebno v "majhni državi" še posebej sistematično negovati stike državnih služb (Ministrstva za zunanje zadeve še posebej) z raziskovalnimi centri, univerzo in posamezniki izven vlade, kolikor jih pač je, da se vendarle zagotovi čimboljša strokovna podlaga odločitvam in projektom zunanje politike.

5. Pomembna v vseh državah, v majhnih državah pa še posebej (kar sicer izgleda kot paradoks, a je resnica), je koordinacija zunanjepolitičnega delovanja. Kvalitetna in kadrovsko bogata ministrstva velikih držav običajno že zaradi svoje strokovne superiornosti nimajo posebnih težav s koordinacijo mednarodnega delovanja vseh državnih organov. V majhnih državah pa je izrazita in težko obvladljiva tendenca, da posamezni državni resorji nastopajo v mednarodnih stikih samostojno in nekoordinirano, bodisi ker kadrovsko in strokovno šibko Ministrstvo za zunanje zadeve dejansko ni sposobno zagotoviti koordinacije in strokovne pomoči, bodisi ker ocenjujejo, da pomoči ne rabijo in da koordinacija ni potrebna. Še posebej v majhni državi, katere mednarodni položaj je vedno občutljiv in ranljiv in kjer morejo že majhne napake povzročiti veliko škodo, je koordinacija mednarodno političnih aktivnosti vsaj vseh državnih organov nujna in koristna tudi zato, ker omogoča racionalnejšo izrabo kadrov, znanja in materialnih virov, kolikor jih majhna država sploh ima.

Za organiziranost in delovanje organov za zunanje zadeve majhnih držav, še posebej novih držav, so pogosto značilne neusklajenost, nejasna razmejitev kompetenc, težnja različnih državnih organov, da "samostojno" (in s tem nekoordinirano) nastopajo v mednarodnih odnosih¹³. Ker je v majhni državi stalno prisotna težnja urejati vse "po domače", se predpostavlja, da podobno delujejo tudi druge države. Vendar ni tako. V vsaki urejeni državi Ministrstvo za zunanje zadeve usmerja, koordinira in tudi nadzoruje izvajanje celotne zunanje politike, čeprav imajo tudi drugi organi države neposredne mednarodne kontakte. Še posebej v majhni državi drugi organi neradi pristajajo na to, da naj bi vse mednarodne odnose usmerjalo Ministrstvo za zunanje zadeve, ki naj bi mu drugi organi o svojih mednarodnih stikih obvezno in promptno poročali. Pogosto tudi ni pripravljenosti za vsebinsko usklajeno sodelovanje z lastnimi veleposlaništvii, ki jih razni državni organi vidijo kvečjemu kot servis za prevoze, hotelske rezervacije ipd; ne rabijo pa

¹³ To je vsekakor značilno tudi za Slovenijo.

brifingov, kaj šele vsebinskih navodil veleposlaništva. Familiarnost, ki je neizbežna prav v majhni državi, še dodatno ruši jasne razmejitve in odgovornosti in zdravo hierarhijo med državnimi organi. Omenjeni problemi so v veliki meri odraz dejstva, da majhne države nimajo možnosti, da bi vzpostavile dovolj razvejana in usposobljena Ministrstva za zunanje zadeve, ki bi zmogla hitro in strokovno kvalitetno servisirati vse ostale državne organe. To pa vodi k temu, da si ti sami skušajo formirati lastne, seveda majhne zunanje službe, ki skušajo kreirati "svojo" zunanjo politiko na lastnem področju delovanja. Rezultat je še dodatna materialna in kadrovska slabitev Ministrstva za zunanje zadeve (saj je denarja v "majhni državi" oz. v njenem proračunu vedno premalo, prav tako pa tudi usposobljenih kadrov), nazadnje pa neprofesionalnost in nekoordiniranost mednarodnega nastopanja majhne države¹⁴.

Odgovor na gornje probleme, ki ga nekatere majhne države (in ne le majhne) uporabljajo, je poudarjena središčna vloga vlade in Ministrstva za zunanje zadeve pri koordiniranju zunanje politike. Če naj bo zunanja politika učinkovita, more biti enotna in usklajena¹⁵. Delovanje vseh državnih organov o pomembnih vprašanjih zunanje politike mora temeljiti na predhodnih sklepih vlade in biti pod nadzorom Ministrstva za zunanje zadeve; ne sme biti visokih obiskov in vabil mimo vlade in Ministrstva za zunanje zadeve; ne sme biti mednarodnih srečanj in sestankov (seveda so možne izjeme) brez prisotnosti predstavnikov Ministrstva za zunanje zadeve; zagotovljeno mora biti dosledno poročanje o mednarodnih dejavnostih vseh državnih organov Ministrstvu za zunanje zadeve, ki mora biti tudi vnaprej seznanjeno z načrtovano vsebino mednarodnega nastopanja drugih državnih organov.

Za sprejemanje pomembnejših odločitev in dolgoročnejših usmeritev zunanje politike, še posebej pa za zagotavljanje koordinacije na najvišji ravni, je koristna vzpostavitev posebnega koordinacijskega telesa (kar prakticirajo mnoge države, npr. "national security council" ipd.). Ta organ lahko s svojo avtoriteto zagotavlja medresorsko koordinacijo med ključnimi akterji zunanjih zadev. Skratka, prav v majhni državi je potrebna (in je tudi možna) stalna, zavestna skrb za koordinirano, enotno zunanjo politiko. Le enotna, usklajena zunanja politika bo profesionalna, racionalna in - uspešna.

6. Visoko profesionalno raven zunanje politike je moč zagotoviti z raznimi ukrepi, najprej pa z izborom ustreznih kadrov in njihovim usposabljanjem. Vsekakor je potrebno, da so kadri v vseh ministrstvih in kabinetih¹⁶, ki posegajo v mednarodne zadeve, izpostavljeni v bistvu istim zahtevam in kriterijem glede izobrazbe in strokovnosti kot kadri v Ministrstvu za zunanje zadeve, in da imajo iste

¹⁴ V primeru Slovenije je koordiniranje zunanje politike še dodatno težavno zaradi skromne tradicije in pomanjkanja izkušenj pri samostojnem nastopanju v mednarodnih odnosih, pa tudi zaradi ostankov samoupravne in balkanske miselnosti.

¹⁵ Od kardinala Richelieuja dalje je jasno, da mora biti zunanja politika, če naj bo uspešna, vodena iz enega ministrstva, čeprav je hkrati tudi res, da je to v mnogih državah (tudi v Sloveniji) neuresničena zahteva; o potrebi enotnosti zunanje politike glej H. Nicolson, *The Evolution of the Diplomatic Method*, New York 1954; C. W. Thayer, *Diplomat*, New York 1959.

¹⁶ O kadrovske problematiki Ministrstva za zunanje zadeve bo govora posebej.

možnosti in zahteve za dopolnilno in stalno izobraževanje. Izobraževalne možnosti v Ministrstvu za zunanje zadeve morajo biti dostopne tudi kadrom v drugih vejah državne administracije, če je v njihovem delokrogu mednarodna problematika. Hkrati pa morajo biti kadri podvrženi v bistvu enakim strokovnim zahtevam in preverbam, kot tisti, ki delajo v Ministrstvu za zunanje zadeve.

Pomembno za profesionalizacijo dela vseh državnih organov, ki posegajo v mednarodne zadeve, je rotiranje kadrov med Ministrstvom za zunanje zadeve in drugimi vejami administracije in kabineti. To prispeva k poklicni povezanosti kadrov, ki v različnih organih urejajo mednarodne zadeve in hkrati vnaša večjo profesionalnost o mednarodni problematiki tudi v druge državne organe.

7. Ni potrebno posebej utemeljevati, da prav "majhnost" neke države zahteva stalno prizadevanje za racionalno in varčno izrabo materialnih sredstev in kadrov tudi na področju zunanjih zadev. Analitsko jedro, ki naj bi bilo strokovna hrbtnica dolgoročnemu usmerjanju zunanje politike, je zato smotrno in potrebno formirati na eni točki. Le z zavestno politiko je mogoče preprečiti, da se ne formirajo različne "analitske" službe, ki životarijo pod potrebno kritično maso, da bi zmogle resno profesionalno delo, in preprečiti, da se ne bodo že tako skromna sredstva in kadri razdrobila. Najbolj racionalno in logično je, da se formira v Ministrstvu za zunanje zadeve kvalitetna analitska služba. To omogoča, da so z njo dnevno delovno povezani sektorji Ministrstva, ki operativno izvajajo zunanjo politiko. Še posebej v majhni državi mora analitska služba v Ministrstvu za zunanje zadeve biti povezana z intelektualnimi potenciali izven administracije (instituti, univerze, think-tank itd.). Le kvalitetna analitska služba in strokovno krepki sektorji v Ministrstvu za zunanje zadeve bodo sposobni kvalitetno in ažurno servirati tudi druge organe državne administracije, ki nastopajo v mednarodnih odnosih¹⁷.

8. S koordinacijo delovanja in nastopanja različnih državnih organov v mednarodnih odnosih je v majhni državi možno in vsekakor potrebno zagotoviti čim bolj racionalno porabo sredstev. Niso potrebna potovanja delegacij le za to, da se tujim partnerjem sporoči tisto, kar more sporočiti tujim veleposlanikom Ministrstvo za zunanje zadeve ali lastno veleposlaništvo ministrstvu države, kjer je akreditirano. Ni racionalno in tudi ne učinkovito nekoordinirano delovanje različnih organov države o isti zadevi po različnih kanalih in brez predhodne uskladitve. Ni sprejemljivo, če Ministrstvo za zunanje zadeve ostaja brez poročil o obiskih delegacij in o pogovorih, ki jih vodijo drugi državni organi. Skupni učinek zgoraj navedenih pomanjkljivosti je manj transparentna in manj učinkovita zunanja politika, kot bi sicer lahko bila¹⁸.

Skratka: prav v "majhni državi" je potreben stalen in zavesten napor za koordinacijo delovanja vseh zunanje političnih dejavnikov, potrebna je stalna in zavestna

¹⁷ Analitska služba slovenskega Ministrstva za zunanje zadeve še ni usposobljena, da bi zmogla kreativno analizirati dolgoročneje procese v mednarodni skupnosti in dajati vsaj indikacije o potrebnih dolgoročnih usmeritvah sektorjem Ministrstva, kaj šele drugim državnim organom; v ameriškem Department of State pa je analitski oddelek (imenovan "Policy Planning") izjemno ugleden in pomemben in se brez njegove odobritve (clearans) ne sprejme nobena pomembnejša zunanje-politična odločitev.

¹⁸ To velja tudi za Slovenijo, kar je mogoče ilustrirati z zanimivimi in drastičnimi primeri, katerih skupni imenovalec pa sta nekoordiniranost in neracionalnost.

skrb za profesionalnost delovanja in kadrov in skrb za racionalnost pri uporabi sredstev. Brez stalne in zavestne skrbi za profesionalnost in racionalnost bo zunanja politika zlasti v majhni državi neusklajena, odločanje pogosto improvizirano, kadri in sredstva uporabljani neracionalno, odnosi med različnimi akterji v zunanji politiki familiarni in neprofesionalni, pooblastila in odgovornosti pa netransparentne. In rezultati skromni.

9. Tudi glede vrednot in ciljev¹⁹ zunanje politike je moč ugotoviti določene specifičnosti, ko gre za "majhne države". Vrednote, za katerih uresničitve si prizadeva zunanja politika, so v veliki meri skupne vsem državam. Temeljne vrednote zunanje politike, kot so varnost, blagostanje, razvoj, ohranitev neodvisnosti ipd. si skušajo zagotoviti z ustrežno zunanjo politiko vse države. To tako, da si prizadevajo s svojo zunanjo politiko uresničiti določene konkretne cilje. Vendar pa so konkretni cilji zunanje politike, s katerimi si skuša zagotoviti npr. varnost ali blagostanje "majhna država" specifični, lastni prav "majhnim državam".

Za zagotovitev lastne varnosti se majhna država ne more kaj prida zanašati na svojo moč. Varnost si more majhna država zagotoviti predvsem s tem, da kot konkretne cilje svoje zunanje politike izpostavi in uresniči dobre in urejene odnose s sosedi, in da se vključi v ustrezna zavezništva. Urejenost odnosov s sosedi in vključenost v ustrezna zavezništva sta temeljna stebra varnosti majhnih držav. Zato morajo biti urejeni odnosi s sosedi za zunanjo politiko majhne države posebej pomemben in poudarjen cilj in stalno prizadevanje.²⁰

Urejeni odnosi s sosedi so navadno tudi pomemben pogoj za vključitev v širša zavezništva. Zaveznika ali člana zavezniške skupnosti, ki po eni strani vnaša v zavezništvo majhen prispevek, kar praviloma velja za majhne države, hkrati pa velike probleme in tveganja, si ne želi nobena zavezniška formacija.²¹

Tudi za dolgoročno varnost Slovenije je poleg urejenih odnosov s sosedi odločilnega pomena vključenost v ustrezna zavezništva. Z izivi, ki utegnejo označevati mednarodne odnose tudi v okolju Slovenije vsaj nekaj prihodnjih desetletij (nestabilnost na Balkanu, ki bo endemična daljše obdobje; nepredvidljiv razvoj v Rusiji; islamski fundamentalizem; mednarodni terorizem, globalna kriminaliteta ipd.), se bo Slovenija mogla uspešno soočiti le, če bo vključena v "zahodne evropske" povezave in v Transatlantsko varnostno skupnost. Za zagotovitev varnosti je zato eden temeljnih zunanje političnih ciljev Slovenije - poleg urejenih odnosov s sosedi - vključitev v NATO. Včlanitev v NATO nima le pomembne razsežnosti - ki pa je zgodovinsko pomembna - utrditi položaj Slovenije v okviru "Zahoda", v okviru evropske in transatlantske "zahodne" civilizacijske skupnosti, temveč je edina realna in vsekakor najbolj racionalna pot tudi za dolgoročno zagotovitev njene varnosti. Slovenija, enako kot druge majhne države, nima materialnih

¹⁹ O vrednotah in ciljih v zunanji politiki glej R. Vukadinović, op. cit.; in B. Russett in H. Starr

²⁰ Tudi varnost Slovenije bo dolgoročno zagotovljena ne prvenstveno z njeno močjo (ki bo vedno zelo omejena) temveč z urejenimi odnosi s sosedi; v sedanjem obdobju mora zato ureditev odnosov s Hrvaško in Italijo biti temeljni cilj in prizadevanje slovenske zunanje politike.

²¹ V tem smislu je urejenost odnosov s sosedi tudi izpostavljena kot eden od kriterijev za vstop novih kandidatke v NATO.

potencialov oz. "moči" in ni v takem geopolitičnem položaju, da bi si mogla z lastnimi oboroženimi silami in lastno gospodarsko močjo dolgoročno zagotoviti varnost.

"Majhna država" bo izpostavljena pritiskom in tveganjem, še zlasti če bo ostala izven integracijskih povezav in izven zanesljivih zavezniških grupacij. Zato ni presenetljivo, da si praktično vse srednjeevropske države od Baltika do Črnega morja prizadevajo za včlanjenje v EU in NATO, ki sta vsekakor osrednji "zahodni" grupaciji.

Kot članica NATO in EU (to je bolj ali manj vzporedno) bo Slovenija bolj varna pred izsiljevanji in pritiski Hrvaške, Italije in ostalih sosed, ne glede na to, ali bodo tudi te članice EU in NATO ali ne²². Varnejša pa bo tudi pred tveganji in izzivi, ki utegnejo obremenjevati evropske in svetovne mednarodne odnose v prihodnjih desetletjih. "Tako kot majhne države" niso v položaju, da si z lastno močjo zagotavljajo varnost, tudi niso v položaju, da same ustvarjajo in vodijo širše zavezniške grupacije in integracijske procese. So pa v položaju, ko se morejo (in morajo) - bolj ali manj kreativno - tem procesom prilagajati in se vanje, skladno z lastnimi interesi, vključevati.

10. Majhne države še posebej potrebujejo zanesljive prijatelje med vodilnimi državami, čeprav si jih, ker same niso ne močne ne pomembne, težje pridobivajo. Vsekakor je za majhno državo pomemben izbor prijateljev oz. zaveznikov. Najprimernejši in pogosto tudi najzanesljivejši so tisti, za katere je znano, da v regiji, kjer je "majhna država", nimajo takih interesov, ki bi ne bili skladni z interesi majhne države oz. ki bi mogli sovpadati z interesi nasprotnic majhne države. Tako je v primeru Slovenije dokaj razvidno, da zgodovinske povezave zlasti Rusije, pa tudi Francije in Anglije na območju nekdanje Jugoslavije niso najbolj solidno zagotovilo za njihovo podporo Sloveniji o zadevah, kjer interesi Slovenije kolidirajo z interesi tradicionalnih prijateljic teh evropskih sil na Balkanu. Pa tudi sicer je neprijetno dejstvo, ki pa ga mora zunanja politika majhne države upoštevati, da njena majhna moč in majhen pomen pomenita stalno tveganje, da bodo "veliki" prijatelji njene interese zlahka zanemarili ali žrtvovali za lastne interese ali za interese pomembnejših partnerjev. Naivnost in lahkovernost sta v zunanji politiki majhnih držav lahko še posebej usodni. Primerov ne manjka - od MŹnchena l. 1938 do slovenskih razočaranj, npr. z Italijo in nekaterimi prijatelji v Evropi po l. 1991.

11. Tudi blagostanje je vrednota, ki jo prav tako kot vse države skušajo s svojo zunanjo politiko uresničiti tudi vse majhne države. V sodobnem svetu, še zlasti pa v sedanjih evropskih razmerah, blagostanja ne morejo uresničiti z zapiranjem in ubiranjem avtarkičnih poti. Za majhne države Srednje Evrope, med katere sodi tudi Slovenija, je včlanitev v EU najpomembnejši in hkrati dolgoročno edini racionalen zunanje politični cilj, ki naj jim zagotovi blagostanje. Ne glede na težave, ki jih ima EU pri uresničevanju nekaterih svojih ciljev (npr. monetarne unije), majhne evropske države nikakor ne morejo računati, da lahko dolgoročno ostanejo izven te gospodarske, vse bolj pa tudi politične in varnostne grupacije, če

²² Težavno si je zamisliti, da bi si mogla Italija dovoliti pritisk, kakršnega je izvajala do nedavnega na Slovenijo, zoper katerokoli članico EU ali NATO.

naj si zagotovijo trdne, dolgoročne temelje gospodarskega razvoja²³. Nobena nacionalistična evforija in samozadovoljstvo ne moreta majhni državi zagotoviti ne varnosti ne blagostanja. Zagotovi ju ji lahko - poleg uspešne notranje politike - taka zunanja politika, ki bo znala najti poti do ustreznih zavezništov in vključitev v integracijske procese.

Z drugimi besedami: nacionalni interes, "zvezda vodnica" zunanje politike majhne države, je ureditev odnosov s sosedi, zanesljiva zavezništva in vključenost v zanje pomembne gospodarske integracije²⁴.

Nacionalni interes²⁵ je skozi več generacij doživeto trajno spoznanje nekega naroda o lastnem položaju in interesih v svetu. Četudi je neodvisna slovenska država pridobitev šele sedanje generacije Slovencev, ni dvoma, da je bil skozi stoletja nacionalni interes Slovencev biti del "Evrope", del "Zahoda", zahodne civilizacijske skupnosti. "Zahodu" in "Evropi" po zgodovini, geografiji, vrednotah, kulturi in načinu življenja slovenski narod od nekdaj pripada. Tja nas je l. 1991 usmeril naš nacionalni interes, naša "zvezda vodnica", tja naj bi torej Slovenijo varno in uspešno vodila njena zunanja politika.

12. Za majhne države, zlasti tiste, ki temeljijo na lastni narodni samobitnosti, je ohranitev narodnostne, etnične in kulturne samobitnosti med najpomembnejšimi vrednotami, ki naj jih zagotovi njena zunanja politika. Konkretni cilj zunanje politike majhne države so zato taki mednarodni dogovori, pa tudi notranjepolitični ukrepi, ki naj zagotovijo, da bodo sodobni, neizbežni integracijski procesi čim manj prizadeli njeno narodno samobitnost. Zunanja politika majhne države je dolžna prispevati k ohranitvi njene identitete in razvidnosti in zagotoviti, da bo majhna država vključena v integracijske povezave kot razvidna, specifična narodnostna in kulturna entiteta, ki hoče ohraniti svojo samobitnost.

Sodobni integracijski procesi, ki se jim majhna država ne more izogniti, ne vodijo sami po sebi nujno v zanikanje narodne samobitnosti. So pa zlasti za majhne narode resen izziv, ki zahteva obenem z "integracijsko" tudi "ohranitveno" zunanjo politiko majhne države. Uskladitev teh navidez protislovnih zunanjepolitičnih ciljev je eden od temeljnih izzivov, pred katerimi stoji tudi slovenska zunanja (in notranja) politika v času, ko se Slovenija odloča za EU in NATO. Usmeritvi k EU in NATO, ki izraža nacionalni interes Slovenije, ni alternative. Ostati izven EU in NATO v času, ko se Evropa rekonstruira, ko se vzpostavlja, čeprav s težavami "nov evropski red", bi pomenilo ostati na "obrobju Evrope", izven "evropskega jedra". Dolgoročno bi to ogrozilo varnost in blagostanje Slovencev, izrinilo Slovenijo na evropsko obrobje, nazaj na "Balkan". Prevlada provincializma, zaostajanje v razvoju in marginalizacija Slovenije bi bile neizbežne posledice, ki bi navsezadnje povzročile erozijo slovenstva.

13. Poleg ohranjanja samobitnosti je tudi zagotavljanje razvidnosti v mednarodnem življenju specifična vrednota in cilj, katerega uresničevanje zahteva posebne

²³ Švica in Norveška sta morda zaradi izjemno ugodnih okoliščin vsaj zaenkrat izjemi.

²⁴ Za Slovenijo sta to vsekakor NATO in EU.

²⁵ O nacionalnem interesu glej B. Russett in H. Starr, op. cit.; R. Vukadinović, op. cit. H. Morgenthau, *Politics Among Nations*, New York 1954.

napore zunanje politike "majhnih držav". Vsaka, tudi majhna država si lahko hitro ustvari negativen imidž, bodisi z dogodki doma bodisi z nerodnimi in škodljivimi potezami svoje zunanje politike. Ustvariti si pozitiven imidž in razvidnost pa je dolgotrajen proces, odvisen predvsem od trajne notranjepolitične stabilnosti in gospodarske uspešnosti "majhne države" - pa tudi od njene zunanje politike.

Majhna, neproblematična država, v kateri se nič posebnega in spektakularnega ne dogaja, sama po sebi ni zanimiva za svetovne medije. Vendar pa to ne pomeni, da je nezanimiva in neopažena tudi za politične dejavnike v državah, zlasti tistih, ki jih zanima tisti del sveta, kjer majhna država je. Politična stabilnost, gospodarska uspešnost, spoštovanje človekovih in manjšinskih pravic so bistveni sodobni elementi pozitivne razvidnosti vsake države, še posebej "majhne države". Resnost in domišljenost njenih mednarodnih nastopov in aktivnosti, pripravljenost igrati aktivno, pozitivno vlogo v mednarodnih dogajanjih, načelnost njene zunanje politike, usposobljenost njenih politikov in diplomatov je tisto, kar bistveno prispeva k pozitivni razvidnosti vsake države. K razvidnosti majhne države, ki ni razvidna že zaradi svoje moči in vloge, ki jo igra v svetu, pa še posebej.

Prav navedeni elementi, ki prispevajo k pozitivnemu imidžu, so bili odločilni, da si je Slovenija v svetovnih prestolnicah in tudi v medijih zagotovila - ne senzacionalistične medijske opaženosti - pač pa pozitivno razvidnost²⁶. Popotovanje v manj kot petih letih od imidža "ene od jugoslovanskih republik" do "ene najbolj obetavnih držav Srednje Evrope" je sijajen dosežek slovenske politike in diplomacije. Tako kot je na drugi strani zgovoren polom Slovaške, ki si je z domačimi težavami in napakami v zunanji politiki v približno istem obdobju zapravila odličen položaj in lastno pozitivno razvidnost spremenila v negativno.

Velike države so v mednarodnem življenju razvidne zaradi svojega velikega pomena in vloge ter zaradi svoje bogate zgodovine, kulturnih dosežkov ipd. in seveda moči. Imajo pa tudi veliko sredstev za načrtno promocijo. Majhne države niso razvidne same po sebi in imajo le skromna sredstva in omejene možnosti za promocijo. Zato je nujna racionalna in jasno usmerjena uporaba sredstev za promocijo. Funkcionalno in estetsko urejeni prostori veleposlaništev in rezidenc so vsekakor pomembna in trajna promocija katere koli države, gotovo učinkovitejša kot enkratni (in dragi) promocijski podvigi²⁷. Majhne države si težko privoščijo

²⁶ V l. 1995/96 si je Slovenija tudi v medijih ZDA ustvarila imidž "uspešnice" - z dosežki na področju gospodarstva, politično stabilnostjo, zglednim spoštovanjem človekovih pravic, pa tudi s profesionalnim nastopanjem svoje diplomacije.

²⁷ Veleposlaništvo in rezidenca veleposlanika so prostori, kamor zahajajo v prestolnici, kjer veleposlaništvo je, tisti, ki so kakor koli vpleteni v odnose z državo, ki jo veleposlaništvo predstavlja in je torej izjemno pomembno, kako se jim predstavi majhna država; v Washingtonu so veleposlaništva in rezidence zlasti evropskih, pa tudi nekaterih izvenevropskih držav izjemno reprezentativno opremljena z dragoceni umetniškimi deli, ki te države in njihovo kulturo dostojno predstavljajo; številne države, tudi ZDA, imajo posebne programe, s pomočjo katerih vrhunska dela njihovih umetnikov krasijo prostore veleposlaništev in rezidenc; Slovenija, ki bi morala vložiti vse napore v to, da se v pomembnih prestolnicah predstavi kot visoko kulturna, evropska dežela, zaenkrat tovrstnih programov za opremo veleposlaništev z umetninami ne premore, pač pa se odloča za enkratne - in drage - promocijske podvige, kot so npr. "slovenske hiše" na olimpiadah, enkratne razstave itd.; mnoga umetniška dela, ki bi dostojno predstavljala "evropejstvo" Slovenije, pa ležijo v depojih galerij in muzejev - financiranih iz proračunskih sredstev.

promocijo na široki fronti. Važno je, da se pozitivna razvidnost zagotovi pri eliti v drugih državah, torej pri tistih, ki odločajo, tistih, ki žele in morejo sodelovati z majhno državo, tistih, ki jih ta država iz katerega koli razloga resno zanima.

Najti in izrabit je treba tudi tiste možnosti, ki v danem trenutku omogočajo, da se pritegne pozitivna medijska pozornost. Tudi slovenske izkušnje so zgovorne: medijska uporaba telovadca Štuklja je bila, zlasti v ZDA l. 1996, sijajen promocijski uspeh Slovenije; s sistematičnim delom se je zlasti v l. 1995 in 1996 zagotovilo dokaj konstantno in pozitivno prisotnost Slovenije v ameriških medijih. Čeprav Slovenija za ameriške medije ni ne pomembna in ne zanimiva, se je uspela plasirati kot medijsko zanimivo dejstvo, da je "uspešnica", ena redkih uspešnic med državami v tranziciji.

Neracionalno in brez posebnega učinka pa je pošiljati v svet v imenu promocije drugorazredne pevske, folklorne in podobne skupine. Njihovi nastopi praviloma ostanejo neopaženi, razen kolikor so opaženi med slovenskimi izseljenci. Morda je to potrebno, koristno in humano. Ni pa to učinkovita promocija Slovenije med politično, gospodarsko in drugo elito v za Slovenijo pomembnih državah.

14. Odnos med načelnostjo in pragmatičnostjo v zunanji politiki je eno od vprašanj, ki ga v pričujočem prispevku ne bomo posebej obravnavali. Vsekakor pa velja, da je nevarno, zlasti pri majhni državi, če se sicer potrebna pragmatičnost njene zunanje politike izrodi v nenačelnost. Velike države so v mednarodnem življenju videne in obravnavane kot "resni" partnerji ne glede na njihovo dejansko početje. Za majhne države to samo po sebi ne velja. Resno upoštevanje v mednarodnih odnosih si morejo izboriti le s konsekvantnostjo in načelnostjo svoje notranje in zunanje politike. S poceni dajanjem obljub, s "pragmatičnim" menjanjem stališč in ocen, nespoštovanjem sprejetih dogovorov in nekooperativnostjo pa zanesljivo ne.

Slovenija ima vse razloge, da vztraja pri svojih načelnih stališčih o razpadu bivše SFRJ in o problemu sukcesije ter pri lastnih ocenah o dogajanjih in odgovornosti v slovenski, hrvaški in bosanski vojni po razpadu SFRJ. Kredibilnosti Slovenije koristi vztrajanje pri obsodbi zločinov Miloševićevega režima v Bosni, Slavoniji, na Kosovu in drugje, vztrajanje o potrebi sodišča za vojne zločine v Haagu, o razreševanju krize v Bosni in širše na Balkanu²⁸. Nobenih, niti pragmatičnih razlogov ni za kompromise in popuščanja o teh vprašanjih. So pa resna tveganja, če bi Slovenija svoj v bistvu odličen mednarodni in tudi mednarodno pravni položaj glede sukcesije začela sama kvariti s tem, da bi pristala na kake nenačelne kompromise zato, da bi vzpostavila diplomatske odnose z ZRJ ipd.

15. Za uresničevanje svojih zunanjepolitičnih ciljev vse države uporabljajo sredstva zunanje politike²⁹. Zanimajo nas le najpomembnejša sredstva zunanje politike, t.j. sredstva prisiljevanja in sredstva prepričevanja. Med sredstvi prisiljevanja sta najpomembnejši vojaška moč, njena uporaba in pretnja s silo, in gospodarska moč in uporaba raznih sredstev, ki temeljijo na gospodarski moči. Med

²⁸ Stališča Slovenije so enaka stališčem t.i. Badinterjeve mednarodne arbitraže, stališčem v nekaj resolucijah VS OZN in vsekakor tudi stališčem ZDA in vrste drugih - ne pa vseh - pomembnih držav.

²⁹ O sredstvih zunanje politike glej K. Holsti, *International Politics*, London 1967.

sredstva prisiljevanja sodi tudi politični pritisk. Med sredstvi prepričevanja velja vsekakor kot najpomembnejši omeniti diplomacijo in propagando, katere del je tudi promocija.

Nobenega dvoma ni, da je zlasti za majhne države uporaba sredstev prisiljevanja pri uresničevanju njihovih zunanjepolitičnih ciljev redka in vsekakor tudi tvegana zadeva. Sredstva, ki naj zagotove uresničitev zunanjepolitičnih ciljev katere koli države, morejo biti ciljem ustrezna, primerna in seveda določeni državi dosegljiva.³⁰ Brez uporabe ustreznih sredstev bo cilj ostal neuresničen, namesto zunanjepolitičnega uspeha pa bo sledil poraz. Cilji, ki so uresničeni "predrago" ali za previsoko ceno, torej zunanje politične "Pirove zmage", so tudi v zunanji politiki prej poraz kot zmaga.

Majhne države nimajo navadno ne vojaške ne gospodarske moči, s katero bi mogle drugo državo prisiliti k določenemu ravnanju. Če za čim večjo gospodarsko moč velja, da je v vsaki državi, tudi v majhni državi, zaželena, to samo po sebi ne velja za vojaško moč. Pretiran oboroževalni napor v majhni državi utegne ne le neugodno vplivati na njen gospodarski razvoj, prispevati k neuravnoteženi proračunski porabi itd. - temveč lahko povzroči neugodne in nevarne reakcije pri sosednjih državah; pogosto pa tudi protiukrepe. Skratka, nepremišljeni oboroževalni napor majhno državo lahko vodijo v oboroževalno tekmo, ki je majhna država praviloma ne zmore, ali celo v konfrontacijo, vsaj politično, če že ne vojaško - brez upanja, da bi se uresničili zaželeni zunanje politični cilji.

Podobno velja za uporabo sredstev gospodarskega in političnega prisiljevanja oz. pritiska, ki si ju majhna država prav tako le težko privoščiti kot sredstvi zunanje politike. Z drugimi besedami: zunanja politika majhne države lahko prav malo doseže v mednarodnih odnosih z uporabo sredstev prisiljevanja, s tem pa veliko tvega. Zato je takorekoč nujno, da majhna država uporablja v svoji zunanji politiki predvsem sredstva prepričevanja - zlasti diplomacijo. Z domišljeno uporabo sredstev prepričevanja, s spretno diplomacijo, vključujoč tudi podporo in pomoč prijateljev in zaveznikov tudi majhna država lahko doseže diplomatske uspehe, zlasti zdrave kompromise. Z uporabo sredstev prisile, s pretnjami in izzivanji tvega veliko, doseže pa navadno malo.

16. Tudi za diplomacijo velja, da je skorajda toliko definicij diplomacije, kolikor je avtorjev, ki diplomacijo proučujejo in jo skušajo definirati³¹. Večina pod diplomacijo razume dejavnost posebnih organov, ki jih ima država za urejanje zunanih zadev, in hkrati osebe, ki to dejavnost opravljajo. Poenostavljeno se pod "diplomacijo" razume dejavnost Ministrstva za zunanje zadeve in osebe tega Ministrstva v državi in v njenih diplomatskih in konzularnih misijah.

Podobno kot velja za druga sredstva zunanje politike, predvsem za moč, tudi za diplomacijo velja, da so njeni materialni in kadrovske viri v majhnih državah skromni. To velja tako za številčnost diplomatskega osebja kot za tehnično opremljenost,

³⁰ O problemu racionalne izbire sredstev zunanje politike glej R. Vukadinović, op. cit.; B. Russett in H. Starr op. cit.

³¹ O diplomaciji glej C.W. Thayer, *Diplomat*, New York 1959; Satow's *Guide to Diplomatic Practice*, New York 1988; H. Nicolson, *Diplomacy*, ISD Edition, Washington 1988.

pogoje dela in razvejanost diplomatske mreže. Vendar to ne pomeni, da tudi majhna država ne more imeti profesionalne, kvalitetne, elitne diplomacije. Četudi z majhnim številom diplomatskih misij, majhnim Ministrstvom za zunanje zadeve in majhnim številom diplomatov je diplomacija majhne države lahko "močna" in uspešna. Pogoj za to so jasna opredelitev vloge in položaja Ministrstva za zunanje zadeve, čvrsta organizacija in koordinacija celotne zunanje službe in zunanjega nastopanja, racionalna izbira ciljev zunanje politike, racionalno delovanje, smotrna in racionalna diplomatska mreža, kvaliteten izbor in vzgoja kadrov, zdravi profesionalni odnosi in transparentna hierarhija v diplomatski službi, patriotizem delavcev v diplomaciji in predvsem intelektualno močno in kreativno analitsko jedro v Ministrstvu, ki je sposobno z ustreznimi analizami, ocenami in prognoza-mi servisirati vse tiste, ki v državi odločajo o zunanji politiki.

17. Zlasti troje področij v Ministrstvu za zunanje zadeve mora biti strokovno kompetentnih in vodenih z ustrežno izkušenimi in izobraženimi osebami, z ustrežno profesionalno avtoriteto. Najprej je to analitski sektor (o čemer je delno že bilo govora), ki mora biti intelektualno jedro Ministrstva, njegovi "možgani", sposobni razviti dolgoročne vizije in usmeritve in postaviti strateške cilje zunanje politike. V majhni državi je zunanja politika še posebej izpostavljena vdorom raznih laičnih idej. Še posebej v majhni državi se na zunanjo politiko razumejo vsi. Ministrstvo za zunanje zadeve bo moglo suvereno zavračati vdore dilentatizma in laične ideje politikov in drugih v zunanjo politiko le, če bo imelo čvrsto intelektualno jedro z ustrežno profesionalno avtoriteto.

Pogoj za uspešno zunanjo politiko majhne države je, da zna najti prostor in možnosti za uresničitev lastnih ciljev s tem, da se kreativno prilagaja dogajanjem in procesom v mednarodni skupnosti, da zna najti pravi čas, prave priložnosti ter prava sredstva in pravo podporo za uveljavljanje lastnih ciljev. To je možno seveda le, če je diplomacija majhne države sposobna zaznavati procese in dogajanja v svetu, jih razumeti in predvideti njihov tok ter identificirati interese tako zaveznikov kot nasprotnikov. Zato je strokovnost, sposobnost analize in predvsem razumevanje mednarodne problematike in procesov v določeni regiji potrebna tudi v regionalnih sektorjih ali upravah Ministrstva. Brez tega se Ministrstvo za zunanje zadeve, s tem pa vodenje zunanje politike, zreducira na diplomatsko tehniko, na improvizirano in stihijno reagiranje na trenutna dogajanja in impulze, brez jasne lastne usmeritve in pobude.

Izjemno pomemben je tudi sektor, ki vodi notranjo organizacijo Ministrstva in povezuje v učinkovit sistem Ministrstvo in DKP predstavnštva. Organizacija in vodenje zunanje službe sta specifični, zato lahko Ministrstvo organizacijsko uspešno vodi oseba, ki te specifičnosti zunanje službe sama pozna. Če zunanja služba zlasti majhne države ne zmore kvalitetnega analitskega jedra, resne strokovnosti v regionalnih sektorjih in učinkovite organizacije - bo v njej namesto

strokovnosti vladala laičnost, namesto jasne vizije improvizacija in ad hoc odzivanje na dogodke, namesto čvrste organizacije in resnega dela samovolja in nered³².

18. Ne da se posebej poglobljamo v ostala vprašanja organizacije Ministrstva za zunanje zadeve, lahko ugotovimo, da mora to, še posebej v majhni državi, biti organizirano skrajno racionalno, upošteva vedno skromna sredstva in pomanjkanje kvalitetnih kadrov. Racionalna mora biti tudi mreža DKP. Veleposlaništva zahtevajo, če naj resno opravljajo svoje naloge in dostojno predstavljajo državo, kadrovske zasedbe, ki bo vsaj v grobem zajela, četudi gre za majhno državo, vsa področja delovanja veleposlaništva (politično, gospodarsko³³, konzularno, vojaško, kulturno, znanstveno sodelovanje, delo z mediji)³⁴. Majhna država si taka veleposlaništva lahko privoščiti le v prestolnicah, kjer to dejansko zahtevajo njeni politični in gospodarski interesi, če gre torej za res pomembnega partnerja ali za sosednjo državo ali če to nalaga močno razvejano gospodarsko in drugo sodelovanje. Kjer gre le za izseljensko problematiko, je racionalneje imeti konzulat; če gre le za gospodarske interese, pa gospodarsko predstavništvo. V vsakem primeru je racionalneje in učinkovitejše imeti manj veleposlaništev - pa ta kadrovske solidno zasedena in usposobljena - kot pa široko razpredeno mrežo kadrovske in materialno podhranjenih misij in hkrati doma kadrovske prazno, nekompetentno in neurejeno zunanje ministrstvo.

Sodobna komunikacijska in prometna sredstva omogočajo, da tudi majhna država z različnimi načini in oblikami dela diplomatsko pokrije širša območja (ambasadorji, akreditirani v več državah; občasne misije; ambasadorji at large; častni konzuli idr.). Prav v majhni državi je take oblike potrebno kreativno uporabljati, saj so cenejše, pa tudi učinkovitejše, kot pa vzdrževanje majhnih, za resno delo neusposobljenih veleposlaništev. Tam pa, kjer majhna država veleposlaništva ima,

³² Vsekakor bi bila zanimiva razprava o organizaciji in strokovnosti dela v slovenskem MZZ in o analitski službi še posebej; ta se je kar lep čas smatrala kot odlagališče za tiste, ki se jim ni moglo ali ni hotelo dati pomembnejših mest v Ministrstvu; v 5 letih se je na mestu generalnega sekretarja Ministrstva zamenjalo šest oseb, med katerimi jih polovica pred tem nikoli ni delala v tujini; na mestu vodje npr. sektorja za Evropo in ZDA se je prav tako zamenjalo šest oseb; dvomim, da tako pogoste menjave prispevajo k organiziranosti in profesionalnosti slovenske zunanje službe.

³³ O vlogi veleposlaništev pri pospeševanju gospodarskih odnosov glej *The Role of Embassies in Promoting Business*, ed. M.F. Herz, Washington 1981.

³⁴ Slovenija ima kar precejšnje število veleposlaništev, misij pri mednarodnih organizacijah in generalnih konzulatov; so pa njena veleposlaništva med najmanjšimi, v Washingtonu za polovico manjše od npr. hrvaškega ali slovaškega; s sedmimi delavci iz Slovenije (6 diplomatov, ena administrativna moč) in tremi lokalnimi delavci (receptor, hišnik, šofer) je neprimerljivo npr. z avstrijskim (30 diplomatov) ali češkim (24 diplomatov), kaj šele z italijanskim (52 diplomatov) ali angleškim (blizu 100 diplomatov). Pri tem je pomembno vedeti dvoje: pričakuje se, da tudi slovensko veleposlaništvo opravlja vse naloge tako kot druga; in, da se je v Washingtonu odločalo ali soodločalo (in se bo tudi v bodoče) o vseh zadevah, pomembnih za Slovenijo (vstop v mednarodne organizacije, tudi finančne, kot sta WB in IMF; uspešna po bivši državi, vključno s problemi mednarodnih dolgov bivše SFRJ; embargo; sankcije zoper ZRJ in zdaj t.i. "zunanje sankcije"; urejanje krize v Bosni oz. na območju bivše SFRJ; vključevanje Slovenije v EU in NATO, Partnerstvo za mir idr.; poleg tega je sodelovanje med Slovenijo in ZDA dokaj razvejano (gospodarsko, vojaško, znanstveno idr.), obiski delegacij so izjemno pogosti, slovenska diaspora v ZDA pa verjetno največja na svetu.

jih je treba učinkovito uporabljati in usposablјati za delo s kvalitetnim obveščanjem, jasnimi napotili in od njih zahtevati predloge in ocene. Veleposlaništva majhne države, če je osebe ustrezno kvalificirano, lahko opravijo vrsto opravil, za katere si večje države lahko privoščijo obiske delegacij. Usposobljeno veleposlaništvo more državi gostiteljici prenesti sporočila in predloge, dobiti pojasnila in tudi podpisovati manj pomembne sporazume.

19. Za kvalitetno, elitno diplomacijo, s katero lahko majhna država vsaj delno kompenzira primanjklјaj pri drugih sredstvih zunanje politike, so vsekakor najpomembnejši kadri. Skrb za kvaliteto kadrov se prične že pri izboru kandidatov za delo v MZZ. Brez ustreznega preizkusa znanja (tuj jezik, pismenost, svetovna zgodovina oz. zgodovina mednarodnih odnosov, psihološki test) naj bi ne sprejemali kandidatov na delo v MZZ oz. v diplomaciji. Prednost naj bi vsekakor imeli tisti, ki so uspešno diplomirali iz mednarodnih odnosov, političnih ved, ekonomije ali prava z ustrezno usmeritvijo (mednarodni ekonomski odnosi, mednarodno pravo ipd.). To ne le zaradi že med študijem pridobljenega osnovnega znanja o mednarodni problematiki, temveč predvsem zato, ker so že z izbiro študija potrdili, da jim je mednarodna problematika življenjska preokupacija. Vsekakor si zlasti majhna država ne sme privoščiti kadrovanja v diplomacijo, ki bi bilo brez ustreznih kvalifikacij, nagrada sinovom in hčeram politikov, visokih državnih uradnikov, generalov ipd., kot je to v precejšni meri bilo v diplomatski službi bivše SFRJ. Prva selekcija v Ministrstvu naj bi bila opravljena z zahtevnim strokovnim izpitom. Za zagotovitev kvalitetnih diplomatskih kadrov je potrebno organizirati stalno izobraževanje v Ministrstvu in usmerjanje delavcev Ministrstva k poglobljanju izobrazbe tudi s podiplomskim študijem v diplomatskih šolah (akademijah) in na ustreznih smereh podiplomskega študija na univerzah (mednarodni odnosi, medn. ekonomski odnosi, medn. pravo, regionalne študije ipd.)

Šele po opravljenem strokovnem izpitu naj bi imeli mladi diplomati možnost kandidirati za mesta v tujini - in to za nižja mesta na diplomatski lestvici, za atašeje. Preskoki na višja mesta, če niso res utemeljeni, ustvarjajo pri delavcih v zunanji službi izjemno škodljivo prepričanje, da je napredovanje, zlasti na mesta v tujini, odvisno od dobre priložnosti ali "politične" ali osebne zveze ali podpore. Če je možno zlahka preskočiti vrsto stopnic v diplomatski karieri, to ustvari prepričanje, da je vsakdo dober za vse - če si le zagotovi podporo pravih botrov - in s tem povezane neutemeljene apetite, kar je za kvaliteto diplomacije zelo škodljivo; vodi v oportunitizem namesto v profesionalnost³⁵.

Napredovanje v diplomatski karieri mora temeljiti predvsem na dveh temeljih: ocenjevanju delavcev tako v MZZ kot v DKP in njihovi pripravljenosti za dodatno usposablјanje na podiplomski ravni in raznih drugih oblikah, bodisi znotraj ministrstva bodisi na univerzah. Ne sme pa biti napredovanje odvisno od politične pripadnosti, osebnih povezav in podpor ipd. Smrt za kvaliteto katere koli institucije je, če v njej prevlada vzdušje "korupcije", če delavci ugotovijo, da njihovo napre-

³⁵ Kar številna bliskovita in skokovita napredovanja v slovenskem MZZ so v dobri meri tako vzdušje že ustvarila; v slovenski diplomaciji atašejev preprosto ni; tudi začetniki odhajajo na visoka mesta (npr. sekretarji in svetniki) brez vake predhodne prakse v diplomaciji ipd.

dovanje ni odvisno od njihovega dela, izobraževanja ipd., pač pa od drugih oportunitetnih razlogov, od tega, kako se bodo "znašli", s kom se bodo povezali ipd. Za diplomacijo v razmerah majhne države, kjer je prav zaradi majhnosti stalno prisotna težnja k familiarnosti, je zato še posebej pomembno zagotoviti transparentno ocenjevanje dela, vzpodbude za boljše delo, za lastno izobraževanje, za profesionalno poštenost.

20. Diplomacija majhne države nikoli nima preveč usposobljenih kadrov. Zato je pomembno, da je odprta³⁶ in da omogoča pretok kadrov iz diplomatske službe na ustrezna mesta v administraciji, v akademskih institucijah, gospodarstvu in obratno. Seveda ob ustreznih pogojih, ki jih morajo kandidati za vstop v diplomacijo izpolnjevati, in ki morajo biti profesionalno zahtevni. Vrata v diplomacijo morajo biti načeloma odprta vsem tistim - ob ustreznih pogojih in preverbah - ki so pokazali in dokazali, da jih mednarodna problematika zanima, da so se s to problematiko resno poklicno ukvarjali in tudi dosegli rezultate. Zaprta pa morajo biti tistim, ki jih mednarodna problematika (in mesta v diplomaciji) zanimajo le zaradi ugodnosti, ki jih po sicer pogosto zmotnem prepričanju diplomacija nudi; ali zato, ker niso uspeli kot politiki in se jim mesta v diplomaciji podeljujejo kot nagrada ali kot tolažba.

Majhna država in njena po obsegu majhna diplomacija - ki pa naj bi bila profesionalno kvalitetna - si takega kadrovanja ne sme privoščiti. Skratka - diplomatska služba zlasti v majhni državi ne sme biti ne zaprt klan, pa tudi ne odprto lovišče političnih strank in tistih, ki upajo na diplomatsko kariero po hitri poti. Biti mora načeloma odprta vsem kvalificiranim in za trdo delo pripravljenim kandidatom, zlasti tistim, ki jim je mednarodna problematika trajna poklicna usmeritev, izkazana bodisi že z izbiro študija bodisi z resnim profesionalnim ukvarjanjem z mednarodnimi odnosi.

21. Pomembno za utrditev profesionalnosti diplomacije je, da se zagotovi ustrezne, zahtevne priprave tistim, ki odhajajo na delo v DKP. Te priprave ne smejo biti le formalnost³⁷, pač pa resen napor in resna preverba kandidata; postavljene morajo biti kot del sistema dopolnilnega izobraževanja v Ministrstvu za zunanje zadeve. Trajati morajo najmanj pol leta; za tiste, ki pa niso delavci Ministrstva, pa najmanj eno leto. Resne priprave morajo zagotoviti ne le razumevanje problematike odnosov z državo, kamor kandidat odhaja, temveč tudi temeljno znanje o tej državi, o njeni regiji, pa tudi poglobitev praktičnih in teoretičnih znanj o mednarodnih odnosih, mednarodnih ekonomskih odnosih, mednarodnem pravu, diplomatski praksi in protokolu - pa tudi razumevanje mesta Slovenije v svetu. Vse to je potrebno za kvalitetno opravljanje diplomatskega dela. Majhna država nima številnih fakultet in institutov, ki se ukvarjajo z mednarodnimi odnosi in si težko privošči posebno diplomatsko akademijo ipd. More pa si - in mora - v sodelovanju in povezanosti med MZZ, Univerzo in drugimi institucijami, ki se ukvarjajo z med-

³⁶ Že v časih, ko se je diplomacija smatralo za zelo ekskluzivno početje, so mnogi terjali njeno odprtost in opozarjali, da njena zaprtost oz. omejenost le na "career service" vodi v intelektualno omejenost npr. F. de Calliers, *On the Manner of Negotiating with Princes*, New York 1919.

³⁷ Tako, izgleda, je žal zaenkrat v slovenski diplomaciji.

narodno problematiko, zagotoviti kvalitetno dodatno in stalno izobraževanje delavcev v diplomatski službi in tudi na drugih mestih v državni administraciji, kjer gre za profesionalno ukvarjanje z različnimi vidiki mednarodnih odnosov.

Solidnih priprav pred odhodom na delo v tujino morajo biti deležne tudi soproge diplomatov³⁸. Te morejo s svojim znanjem in družabno angažiranostjo, ki mora prav pri majhni in manj razpoznavni državi biti izjemno velika, bistveno prispevati k promociji lastne države med družbeno elito v državi, kjer je veleposlaništvo. Družabno angažiranje soproga diplomatov naj bi se vzpodbujalo - vendar ne tako, da se dodatek za soproge razume kot socialna ugodnost, pač pa kot nagrada za resno in dejansko opravljeno delo.

22. Dobra izobraženost delavcev v diplomaciji, v majhnih državah še posebej, je pomembna predvsem iz dveh razlogov. Najprej zato, ker se more le dobro izobražen in zato profesionalno neoporečen diplomat zoperstavljati težnji po improvizaciji, oportunistu, pričakovanjem, da poroča po okusu predpostavljenih. Le diplomat s profesionalno hrbtenico, pogoj zanjo pa sta dobra izobrazba in profesionalnost, se je sposoben konfrontirati z napačnimi ocenami v lastnem ministrstvu, seveda v okviru pravil igre, ki so lastne zunanji službi. Diplomati brez ustrezne izobrazbe in brez profesionalne samozvesti, in ki žal ve, da v resni in pošteni tekmi za napredovanje nima veliko izgledov, bo nagnjen k oportunistu, k improviziranju v skladu s trenutnimi interesi in k intrigam.

Solidna izobraženost diplomatov majhne države pa je še bolj potrebna iz drugega razloga. Diplomati majhne države - razen izjemoma, npr. v sosednjih državah, ali v izjemnih okoliščinah, npr. v mednarodni krizi, v katero je njegova država vpletena, niso posebej iskani sogovorniki. Zanimivi in iskani sogovorniki bodo diplomati majhne države le, če se bodo kot taki potrdili - z dobrim poznavanjem mednarodnih zadev, sposobnostjo analize mednarodnega položaja in konkretnih dogajanj. Povedano še posebej velja za šefe diplomatskih misij, ki morajo, če naj uspešno opravljajo svoj posel, biti po poznavanju mednarodne problematike kompetentni sogovorniki tujim partnerjem, pa tudi domačim politikom. Navsezadnje je namen zunanje politike in početja diplomatov vplivati na mišljenje in ravnanje tistih, ki v tuji državi odločajo o zadevah, pomembnih za državo, ki jo diplomat predstavlja. Za uspešnost diplomatskega "prepričevanja" pa je seveda potrebno znanje, prepričljivost, argumenti in verodostojnost.

Še posebej za majhno državo velja, da je stalno potrebno prizadevanje za njeno večjo razvidnost in za razvidnost njenih dosežkov, ocen in stališč, interesov in tudi problemov. Tudi to "prepričevanje" sodi med pomembne naloge diplomacije. Uspešnega plasiranja lastne države pa ni moč doseči le z obvladanjem diplomatske tehnike, s prenašanjem uradnih sporočil po uradnih kanalih ipd. Veleposlaništvo majhne države, in veleposlanik še posebej, si more le s poznavanjem mednarodne problematike in z znanjem, ki vzbuja zanimanje in spoštovanje sogovornikov, zagotoviti širok dostop do politične in intelektualne elite v državi, kjer deluje. Diplomati mora biti sposoben prepričljivo delovati ne le v razgovorih v Ministrstvu za zunanje zadeve, pač pa tudi v javnih nastopih, pogovorih z ljudmi iz

³⁸ O vlogi soproga v diplomaciji glej *Diplomacy: The Role of the Wife*, ed. M.F. Herz, Washington 1981.

medijev, think-tank, univerz, parlamentarcev, politikov, gospodarstvenikov. Seveda le širok krog tovrstnih stikov - ne le s sogovorniki v Zunanjem ministrstvu - veleposlaništvu omogoča dostop do dodatnih informacij, učinkovito plasiranje ocen in stališč lastne države in kompetentno, poglobljeno poročanje. Veleposlaništvo vsake države, majhne pa še posebej, more le z odlično izobraženimi kadri, z zavzetim delovanjem vključno s prijetno družabnostjo zagotoviti svoji državi razvidnost, pozornost in tudi naklonjenost med intelektualno in družbeno elito v prestolnici, kjer deluje. Prav to pa je najpomembnejše. Družbena in intelektualna elita je tista, ki pomembno vpliva na osebe, ki odločajo o zunanji politiki države, kjer veleposlaništvo deluje. Pozornost in naklonjenost, ki jo majhna država uživa med intelektualno elito, je zagotovilo tudi za pozornost ali naklonjenost državnih organov. Skratka majhna država si preprosto ne more privoščiti diplomatov, ki bi bili v bistvu le uradniki, birokrati.

23. Občutljivo vprašanje v vsaki državi, v majhni pa še posebej, je imenovanje veleposlanikov. Kot dilema se ponavadi postavlja, ali naj bodo za veleposlanike imenovani le t.i. "karierni diplomati" (t.i. "profesionalci") ali pa naj bodo možna tudi t.i. "politična imenovanja"; z drugimi besedami, ali naj bodo veleposlaniki le tisti, ki so bili daljše obdobje zaposleni v Ministrstvu za zunanje zadeve, ali pa naj bodo za veleposlanike imenovane tudi osebe zunaj Ministrstva za zunanje zadeve. Države ubirajo različno prakso, pri čemer velja takoj ugotoviti, da ni nobene države, v kateri bi večina veleposlanikov ne bila iz vrst kariernih diplomatov, da pa je hkrati veliko držav, ki na veleposlaniška mesta, pogosto celo na najpomembnejša, imenujejo tudi t.i. "politične veleposlanike"³⁹.

Dilema karierni-politični veleposlaniki oz. diplomati je že v osnovi napak zastavljena⁴⁰ in zlasti za majhno državo neracionalna. Pravilno zastavljena dilema je, ali poskrbeti, da bodo za veleposlanike izbrani ustrezno usposobljeni, primerni, ugledni, profesionalno neoporečni kandidati, ali pa bodo mogli postati veleposlaniki zaradi političnih in drugih zvez tudi neprimerni, neusposobljeni, zgolj "politično" primerni veleposlaniki. Zlasti majhna država, katere diplomacija si že tako težka utira pota in pridobiva pozornost in ki ima veleposlaništva, ki so po številu zaposlenih praviloma zelo majhna, si ne more za veleposlanike privoščiti osebe, ki o mednarodni problematiki nimajo veliko pojma, ki se s to problematiko nikoli niso resno, profesionalno ukvarjali, ki so skromno izobraženi in ki niso vsaj nekaj let preživeli in delali v tujini. Seveda pa so lahko marsikdaj celo bolj kot karierni diplomati kot veleposlaniki uspešne ugledne osebnosti iz gospodarstva, iz akademskih krogov, vsekakor tudi iz politike in medijev, ki so se že ukvarjale z mednarodno problematiko, ki poznajo širni svet, ki so dosegle izstopajoče rezultate dela in njim ustrezen družbeni in poklicni ugled. Poleg tega morajo biti pripravljene skozi resen postopek priprav in preverjanja potrditi svoj interes in usposobljenost za delo v diplomaciji.

³⁹ To npr. tradicionalno velja za ZDA.

⁴⁰ V teoriji zunanje politike je jasno, da so bila in vedno bodo tudi "politična" imenovanja veleposlanikov (in diplomatov), da pa to ne sme biti prevladujoče, npr.: R. Vukadinović, op. cit; Satow's Guide to Diplomatic Practice, op. cit; C.W. Thayer, op. cit.

Za diplomacijo zlasti majhnih držav ni smotrno in racionalno, če bi se zaprla in omejila le na t.i. karierne diplomate. To bi jo odrezalo od intelektualnih jeder, kjer se tudi izven MZZ profesionalno ukvarjajo z mednarodno problematiko. Vodilo bi k prepričanju, da je za diplomatsko in tudi veleposlaniško delo potrebna le "praksa" v Ministrstvu in da je za uspešno delo diplomata in tudi veleposlanika potrebna le izkušnja, poznavanje diplomatske tehnike, torej diplomatske "obrbi". To gledanje ni nič drugega kot posebna vrsta tudi v Sloveniji krepko zasidrane obrtniške miselnosti. Karierni diplomat, ki se je kot mlad diplomat "brusil" le s konkretnimi, pogosto intelektualno zelo preprostimi opravili (organizacija obiskov; pisanje zabeležk; izročanje not in enostavno prenašanje sporočil ipd.), se bo marsikdaj - brez ustreznega stalnega izobraževanja, brez dobre teoretske izobrazbe o mednarodnih odnosih - le stežka povzpел do profesionalne ravni, ki bo zagotavljala, da bo dober diplomat ali veleposlanik, sposoben dostojno predstavljati svojo državo, profesionalno in organizacijsko voditi veleposlaništvo, komunicirati z intelektualno elito v državi gostiteljici - in biti prepričljiv sogovornik. Navsezadnje naj bi ne bila, niti v diplomaciji majhne države ne, kjer sicer tudi veleposlanik ne more biti izvzet od operativnih opravil - njegova glavna preokupacija. Veleposlanik, pa tudi drug diplomat, ne sme biti le uradnik. Če je le uradnik, četudi z dolgoletno prakso, vendar pa v bistvu z uradniško mentaliteto in s skromno izobrazbo o mednarodnih odnosih, bo slab veleposlanik. Slabo bo predstavljal svojo državo, pa naj diplomatsko tehniko še tako dobro obvlada.

Ker sta druženje in družabnost pomemben del diplomatskega delovanja, naj bi diplomati, tisti z veleposlaniškimi ambicijami še posebej, vložili nekaj naporov tudi v lastno splošno izobrazbo (zgodovino, umetnost ipd.) in usposobljenost za družabne stike (golf, tenis itd.). Te dejavnosti diplomatu marsikdaj odpro sicer težko dostopna vrata. Diplomati, veleposlaniki še posebej, čigar družabnost se bo omejila le na osebe lastnega veleposlaništva in formalne stike z organi države, ki bo svojo funkcijo razumel predvsem kot uradovanje, ki ne bo pripravljen tudi svojega privatnega časa uporabiti za negovanje poslovnih in družabnih stikov, ki tako kot njegova soproga ne počne izven službe nič, je zlasti za majhno državo zgrešena, neracionalna in slaba kadrovska rešitev.

24. Zunanja politika majhnih držav naj bi bila specifična tudi glede načina in metod dela njene diplomacije. Najprej to velja za izbor ciljev. Ti morajo biti ne le sorazmerni s potenciali te države, pač pa tudi selektivno izbrani, t.j. taki, kjer gre res za konkretne nacionalne interese te države⁴¹. To so pri majhni državi urejanje odnosov s sosedi, cilji, ki jih zasleduje v lastni regiji, ter tisto, kar so v danem obdobju prioritetni, dolgoročni zunanje-politični cilji te države in izražajo njen nacionalni interes⁴². Ambicije majhnih držav voditi globalno politiko oz. ambicija, da morajo svetu povedati ali celo uveljaviti svoje stališče o vseh pomembnih zadevah sveta, je ne le neracionalno temveč pogosto tudi škodljivo. Neracionalno zato, ker obremeni njeno že tako skromno diplomacijo s problematiko, ki za to državo

⁴¹ O racionalni izbiri zunanje-političnih ciljev glej B. Russett in H. Starr, *op. cit.*

⁴² To je npr. v sedanjem obdobju za Slovenijo vključitev v EU in NATO.

ni prvenstveno oz. neposredno pomembna; škodljivo pa zato, ker jo utegne vplesti v spore in probleme z drugimi, velikimi državami in s tem zaplesti lastne odnose z njimi.

Po drugi strani naj bi majhna država storila vse, da se uveljavi kot aktiven subjekt in partner pri urejanju tistih zadev, ki so zanjo neposredno pomembne ali če gre za probleme v njeni regiji. Mednarodno skupnost in najpomembnejše države prav malo zanima, kaj o določenih globalnih vprašanjih meni neka majhna država. Resno pa jih zanima njena vloga in položaj v regiji, kamor ta država sodi. Seveda je smotno, da majhna država izrabi vsako priložnost, ki ji omogoči, da se potrdi kot pomemben dejavnik v mednarodnem dogajanju. To jo profilira in promovira v mednarodni skupnosti.

25. Ne bomo posebej razpravljali o odnosu strategije in taktike v zunanji politiki majhnih držav. Seveda tudi za majhno državo, kot za vse države velja, da mora imeti jasno načrtane, bolje rečeno "doživete" lastne strateške cilje; uresničitvi teh strateških ciljev služi taktika, ki jo izbira njena zunanja politika oz. diplomacija. Brez jasnih strateških ciljev bo zlasti zunanja politika majhne države kaj hitro postala nanačelen pragmatizem. Strateški cilji seveda niso nujno zapisani v nekem svečanem dokumentu, o katerem je velik prepir, ko se oblikuje, in ki se hitro pozabi potem, ko je svečano sprejet. Gre za "doživete" strateške cilje, za cilje, za katere ni treba, da so zapisani, ki pa izražajo globok narodni konsenz ne glede na strankarske interese in obračune, konsenz, ki je zakoreninjen v srcih in glavah državljanov in ljudstva, diplomatov pa še posebej.

Diplomacija majhne države, če naj bo uspešna pri uresničevanju njenih strateških ciljev, mora znati izbirati in uporabljati ustrezno taktiko, ustrezna sredstva delovanja in biti sposobna pridobiti si podporo pomembnih zaveznikov. Znati mora oceniti, kdaj je potrebno taktično popuščati - za uresničitev strateških ciljev - in kdaj vendarle pokazati trdnost in odločnost. Skratka, znati se mora pogajati⁴³. Popustljivost na vse strani se zlasti pri majhni državi razume kot šibkost. Izzivalnost, oholost in trmoglavost⁴⁴ so prav tako zlasti nevarne in vsekakor nepotrebne lastnosti diplomacije majhnih držav. Majhna država je navadno šibkejši partner pri soočanju z ambicijami in interesi drugih držav in ji zato ne koristijo nepotrebna zaostrovanja; tudi zato ne, ker pogosto potrebuje razumevanje in podporo prijateljskih držav za uresničitev lastnih ciljev. Vedeti, kaj hoče, kaj so dolgoročni, strateški interesi naroda in države - in znati najti pota, da se ti interesi s skromno močjo in omejenimi možnostmi majhne države uresničijo, je temeljni izziv za njeno zunanjo politiko in njeno diplomacijo in hkrati merilo njene uspešnosti.

⁴³ O pogajanjih in strategiji in taktiki pri tem glej D. Churchman, *Negotiations; Process, Tactics, Theory*, 2. izd., Laurham 1995.

⁴⁴ Izkazovanje supertornosti nasproti Hrvaški v prvem obdobju po osamosvojitvi, "provokativni pohodi" nekaterih naših pomembnih politikov na mejo s Hrvaško in bojevite izjave ipd. prav gotovo niso in ne bodo prispevale k ureditvi odnosov s to za Slovenijo pomembno državo; pa tudi ne k pridobitvi širše mednarodne podpore za naša stališča.

26. Sklep: Zunanjo politiko "majhnih držav" - med katere sodi tudi Slovenija - označuje in omejuje vrsta posebnosti, ki so jih nosilci in izvajalci zunanje politike te države dolžni upoštevati. Te posebnosti so očitne pri izbiri ciljev, izboru strategije in taktike zunanje politike ter pri organizaciji in načinu delovanja zunanje službe. "Majhne države" zaradi majhne moči, s katero razpolagajo, bolj kot druge države potrebujejo in bodo v bodočih desetletjih še bolj potrebovale učinkovito, po usposobljenosti elitno zunanjo službo, učinkovito diplomacijo. Lahko jo imajo, če odločilni politični dejavniki v državi in tisti, ki odločajo o zunanji politiki, to hočejo⁴⁵ ter če zunanjo službo in diplomacijo kot temeljni vrednoti obvladujeta profesionalnost in patriotizem.

⁴⁵ V nekaterih državah, npr. v ZDA se resno ukvarjajo s tem, kako svojo diplomacijo usposobiti za bodoče izzive in spreminjajoče se razmere v svetu; glej *The Foreign Service in 2001, ISD Report, Washington 1992*.

DESCARTES IN ESTETIKA

*Vous ne devez être étonné
De me voir avec deux visages:
Je suis mis au nombre des sages
Par ceux qui me les ont donnée.*

*Ils ont cru que le souvenir
Des choses qui ont cessé d'être
Servait à me faire connaître
Les choses qui sont à venir.
/René Descartes: La Naissance de la Paix, libreto
za balet ob obletnici vestfalskega mira v čast
kraljici Kristini, uprizorjen 19. decembra 1649/*

Povzetek. Razprava, zakaj iz Descartesove filozofije ni mogoče neposredno razviti estetike, je stara že več kot sto let. Ob štiristoti obletnici rojstva jo je zanimivo obnoviti skupaj z njegovimi pogledi na umetnost in čutnost ter oceniti vpliv takega racionalizma na klasicizem in njegov konec v razpravi med starimi in modernimi. Izziv pa prinaša vprašanje, zakaj so prav težave, ki jih je povzročil Descartes, botrovale celi seriji teorij o lepem in umetnosti, obenem pa prav po Descartesovi metodi ustvarile tudi pojem "umetnost", ki prej današnjega pomena ni imel.

Ključni pojmi: Descartes, estetika, umetnost, Stari in Moderni

Seveda: če se reče, da v Descartesovem filozofskem sistemu ni možna estetika (in mnogi so tako rekli in zapisali), moramo vendarle vedeti, kaj taka izjava pomeni. Na prvi pogled zveni kot kaka obtožba racionalizma in sodi v arzenal argumentov, ki si jih izmenjujeta empirično in racionalno usmerjeni skupini že kar nekaj časa. Čim bolj je racionalizem dosleden sam sebi, tem bolj je amuzičen, anti-estetski, umetniško brezčuten in podobno, pravijo. Na drugi pogled zveni ocena o nemožnosti estetike pri Descartesu kot očitek prednamcem, da so meso kar trgali z rokami, ker niso poznali pribora. Da pri Descartesu ni možna estetika kot poseben del njegovega filozofskega sistema, je jasno, saj je estetika kot posebna filozofska disciplina svoje ime in vmetitev v sistem dobila šele 1735. leta, ko ji je

* Dr. Lev Kreft, profesor na Filozofski fakulteti v Ljubljani.

odprl pot Alexander Gottlieb Baumgarten. Descartes pribora, ki se mu reče estetika, ni poznal, ker ga tedaj še ni bilo. Z enako utemeljenostjo bi potemtakem lahko očitali angleškemu empirizmu in senzualizmu, da pri njem ne more biti estetike kot filozofske discipline. Na tretji pogled je premislek o ugotovitvi še težji, saj se nam zastavi vprašanje, s pozicij katere filozofije je dejansko možna estetika kot filozofska disciplina. To vprašanje ne sprašuje le po sistematičnosti, ki jo je razvila predvsem nemška filozofska šola od Leibniza do izteka nemške klasične filozofije. Sprašuje tudi po sodobni situaciji, v kateri sistematičnost in disciplinarnost v filozofiji vsaj samoumevni že dolgo nista več, v marsikaterem filozofskem mišljenju pa je celo nemožnost graditve sistemov in razvijanja klasičnih disciplin sama filozofsko utemeljena, češ, vse kar je celostno ali celovito in zaokroženo, je zmota in nevarna miselna past, saj so umne le odprte filozofije nezaokroženih sistemov.

Zato je treba vprašanje o Descartesovi filozofiji in estetiki zastaviti drugače. Prvič, ugotovili bi radi, zakaj se iz Descartesovega racionalizma estetika ni mogla razviti neposredno, ne da bi bil njegov racionalizem še prej bistveno revidiran. Drugič, pogledali bomo, kako je Descartesova filozofija v svojem času vplivala na umetnost in literaturo, in (čeprav na videz anekdotično) kaj je sam Descartes imel opraviti z umetnostjo. Tretjič, odgovoriti bo treba tudi, zakaj so prav težave, ki jih je povzročila Descartesova filozofija, botrovale celi seriji teorij o lepem in umetnosti, ki jim pripada oznaka "filozofije okusa" in so pomembno vplivale na nastanek estetike v osemnajstem stoletju, obenem pa prav po Descartesovi metodi ustvarile tudi pojem "umetnost", ki pred tem današnjega pomena ni imel.

Descartesov mladostni kompendij o glasbi

René Descartes velja med filozofi za take vrste avtorja, ki ni le pravilno zastavljal vprašanj, ampak je dal tudi nekaj odgovorov, ki so nepreseženi trajali kar nekaj stoletij. Hegel ga v "Zgodovini filozofije" predstavlja kot "pravega začetnika sodobne filozofije" in dodaja, da je "vpliv tega človeka na svojo dobo in na novo dobo nasploh tako obsežen, kot se komaj misliti more. Descartes je take vrste heroj, ki je začel še enkrat čisto od začetka, in je prvi povsem na novo vzpostavil filozofiji tisto podlago, na katero se je vrnila po tisoč letih." (Hegel 1970, 256) Pri mislecih, ki odpirajo nove dobe in scela vzpostavljajo novo filozofsko stališče, je naravno, da nasledniki iščejo odgovore na vsa vprašanja v njihovem delu, pa tudi med vrsticami in v mimobežnih opombah ali celo zasebnih pismih. Tako so iskali pri Descartesu tudi estetiko in jo nekateri tudi našli. In to navkljub dejstvu, da estetike kot discipline pri njem pač ni, saj je nastala šele z Baumgartnom (1735,1750), in da tudi izoblikovanega pojma "umetnost" njegova doba še ne pozna, čeprav ga že išče (Tatarkiewicz b.l., 20-54). Še več, pojem "umetnost" v modernem pomenu besede je bil odkrit prav s pomočjo kartezijanske metode (Batteux 1747), ki je zbrala pod rodovnim pojmom umetnost vse, kar se je odlikovalo po skupni zvrstni značilnosti - lepoti.

Oglejmo si za začetek, kaj vse je Descartes rekel o umetnosti in estetskih vprašanjih, še preden sta umetnost in estetika obstajali.

Še v času, ko se je vdinjal vojskam in še preden je prespal v osamljeni koči pri Neuburgu na Donavi v noči z 10. na 11. november 1619, je Descartes odšel na Nizozemsko išoč dogodivščin in tam preživel zimske počitnice 1618 - 1619 v znanstvenem delu. Natančno leto dni pred znamenitimi trikratnimi sanjami, ki so njegovemu navdušenju odstrle pot k novemu vpogledu v red sveta, se je v Bredi seznanil z Isaacom Beeckmanom. Descartes je imel tedaj 22 let, Beeckman pa 30, in njuna skupna pustolovščina ali dogodivščina je bila, kako združiti fiziko in matematiko. Descartes se je posvetil zvoku, in to tako, da je nabavil lutnjo in flavto, se zaprl v sobo in strastno eksperimentiral (ko bi rekli, da je muziciral, bi zagotovo krepko pretiravali, vsekakor pa o občutjih sosedov ni poročil). Tako je nastalo prvo Descartesovo delo, borih 58 strani dolga knjižica "Compendium musicae". Na novega leta dan, 1. januarja 1619 je rokopis podaril Beeckmanu, vendar se ta izvirnik ni ohranil. Prvi natis je kompendij dočakal šele z Descartesovo smrtjo leta 1650 in doživel več izdaj. Zanimivo pa je, da sta bila prva prevoda angleški (1653) in flamski (1661), medtem ko je francoski prevod prišel na vrsto šele 1668. leta.

To delce je bilo že večkrat precenjeno, ker so v njem srečno našli manjkajočo estetiko. Dejanski pomen, ne ravno majhen, je drugod. Knjiga je brez vsakih citatov, kar pomeni, da je nastala po povsem eksperimentalni empirični poti, in preverja matematično-fizično podmeno o zvezi med tresljaji zraka in vzdraženjem sluha. O tem je še 11. oktobra 1638 pisal Galilei Mersennu in Mersenne, Descartesov sošolec še iz jezuitskega kolegija, je zadovoljno ugotovil, kako je Galileo prišel na to, kar je bilo njemu že pred devetnajstimi leti jasno: "Treba je predpostaviti, da zvok ni nič drugega, kot določen tresljaj zraka, ki vzdraži naša ušesa." (Pirro 1973) Ko bi šlo pri mladem Descartesu samo za to, bi lahko govorili o matematično eksperimentalno usmerjenem osnutku fizike zvoka in sluha, torej s stališča zgodovine znanosti zanimivem delu. Toda kot je pretiravanje, če tu iščemo estetiko "apres le nom", je hkrati res, da piše Descartes o glasbi in ne zgolj o zvoku in sluhu. Ker Descartes še ni pogruntal temeljev lastne metode, še nismo v novi dobi subjekta, namreč manjka še leto dni do nje. Smo v dobi posthumanizma in tisto, kar je humanizem združeval v studia humanitatis, se je začelo diferencirati. Slikarstvu je Leonardo pripisal najbolj vzvišeno mesto zato, ker (za razliko od poezije, ki je tu za stopničko nižje) na čisto znanstveni in matematični osnovi ponuja vpogled v stvari. Ravno Galilei pa je to Leonardovo združevanje umetnosti in znanosti zavrnil. O ločevanju umetnosti in znanosti, ki sta bili za humanizem del enega in istega pojma, priča fascinacija znanstvenikov nad estetskim umetniškim užitkom. Konec koncev je celo Mersenne, katerega glavno delo je "Harmonicorum libri" v dvanajstih knjigah (1635), povezoval matematično pojmovanje glasbe z metafizično razlago sveta. Descartesov kompendij že priča o tem, da sta se umetnost in znanost nepovratno ločili, čeprav za to ločitev še ni poimenovanja (diferenco specifikko za umetnost odkrije šele leta 1747 Charles Batteux in jo demonstrira po kartezijanski metodi z zvajanjem umetnosti na eno samo načelo). Govori pa tudi o tem, da znanost, ki načrtuje, da bo z eksperimentom in naslonitvijo na matematiko razložila vse, kar je, ostaja osupla pred lahkoto, s katero svoje učinke dosega umetnost. Še posebej to postane očitno pri primerjavi z velikimi težavami in trdim delom, ki čaka znanost, kadar poskuša to, kar umetnost počne, vsaj malo

pojasniti. Sodobni muzikologi dodajajo, da Descartes očitno prevzema dognanja muzikoloških priročnikov šestnajstega stoletja, kakršne so bile zlasti Zarinove "Instituzioni harmoniche" iz 1558. leta, vendar gre tu za traktat o glasbi, ne pa zgolj o harmoniji. Iz tega Frederic de Buzon izvede trditev, da gre pri Descartesu za povsem drugačno estetiko kot pri Zarinu, čeprav se po strukturi in vrsti muzikoloških pogledov deli prekrivata (Descartes 1987). Izraz estetika, uporabljen v tej zvezi, pač ne pomeni nikakršne filozofske discipline, ampak skupek pogledov o umetnosti in na umetnost, tako kot lahko govorimo o Cankarjevi estetiki in tudi o Vidmarjevi estetiki, čeprav vemo, da je bistvo Vidmarjeve estetike ravno v odločnem zavračanju filozofske estetike.

In zdaj k delu samemu. Njegov naslov je "Renéjev Glasbeni kompendij za Isaaca Beeckmana". Na začetku stoji pojasnilo o tem, kaj je predmet oziroma sredstvo glasbe: "Huius obiectum est sonus." - "Njen predmet je zvok." (Descartes 1987, 55) Njen smoter pa je, da vzgiba v nas različna čustva zato, da bi ugajala. Čisto nič se ni treba čuditi, da najdemo zadovoljstvo v otožnih zvokih, saj tudi v elegijah in tragedijah uživamo toliko bolj, kolikor močnejšo žalost uspejo vzburiti v nas. Descartes torej ugotavlja, da glasba s pomočjo zvokov stremi k povzročanju ugodja, ki nastane z vzgibanjem čustev. Izvor užitka mu potemtakem niso čustva sama po sebi, saj so ena vesela in druga žalostna, ampak vzgibanje. S tem prevzema precej staro pojmovanje, ki razlaga, da človeška duša ne prenese mirovanja in uživa v prejemanju dražljajev, ki jo spravljajo v gibanje. Zato lahko tudi ugotovi, potem ko je določil dve lastnosti zvoka, namreč trajanje in višino, da se nam najbolj prilega človeški glas, ker ustreza naši duhovnosti ("spiritibus"). In glasba je še lepša, če prihaja od prijatelja in ne od sovražnika, podobno "kot pravijo, da ovčja koža na bobnu ne zveni, če je na drugem bobnu napeta volčja koža" (Descartes 1987, 55). Tudi po tej metafori vidimo, da gre za več kot le za povsem fizikalno teorijo zvoka in glasbe. Descartes bi rad razložil, kako deluje glasbeni užitek, ki ga povzroča kombiniranje trajanj in višin različnih zvokov, razložil pa bi tudi rad, zakaj je najbolje, če jih podaja znani in simpatični človeški glas. Resonanca med glasbenim zvokom in vzgibom naše duše golim akustičnim zakonitostim navkljub najbolje uspeva v vzdušju simpatije.

Tem uvodnim akordom sledi osem predhodnih opazk "Praenotanda" (Descartes 1987, 54 - 59). Prva opazka: "Vsak čut je zmožen določenega užitka." (Descartes uporablja ves čas latinski izraz "delectatio", ki ga v francoščino prevajajo še danes kot plasisir, mi pa bi lahko uporabljali bodisi užitek bodisi zadovoljstvo.) Druga opazka: "Za ta užitek je potrebno določeno sorazmerje med predmetom in samim čutom." Po tej logiki bi lahko sklenili, da imamo pet čutov in zato pet načinov uživanja v vzgibih, ki jih določeni predmeti povzročajo v naši duši, če so le sorazmerni z našimi sposobnostmi čutenja. Streljanje topov nam namreč ne more biti v užitek, saj je zvok premočan. Tako kot oko prav nič ne uživa, če upremo pogled naravnost v sonce. Na videz torej Descartes tu postavlja čisto fiziološke meje estetskemu užitku, saj nimamo radi, da nas bolijo ušesa, kot nam ni v zadovoljstvo, če je juha tako vroča, da nam opeče goltanec. Toda smer, ki jo je ubral z opazkami, je v resnici izpoved novega okusa, povezanega z duhom časa, okusa, ki namesto pedanterije poznega humanizma zahteva elegantno preprostost. Tu gre

natančno za tisto, kar je pisal Descartesov generacijski sodobnik in prijatelj po okusu Jean Guez de Balzac (1597 - 1654), ki je postal slaven z enim samim udarcem, namreč z objavo svojih "Pisem" leta 1624. Z njimi je že povedal tisto, kar je kasneje dobilo ime "klasična doktrina": antične vzore je treba uporabljati z naslonitvijo na razum, in pri tem ne izgubiti izpred oči umetniški smoter - užitek. Naj se sliši še tako paradoksalno, tisto, čemur se reče klasicizem, je nastalo tako, da so v imenu razuma zavrnilo kult antike, kakršnega je gojil humanizem 16. stoletja in začeli meriti umetnost po užitku. Običajna (modernistična in še posebej romantična) kritika klasicizma, nam razlaga, da je bil duh časa nasproten uživanju in je zato skušal s hladnim razumskim sprejemanjem dražljajev ohraniti čisto glavo. Toda tako pojmovanje je krivično in kar je še slabše, zmotno. Seveda je res, da v tem času povzdigujejo razum. Predvsem pa je res, da so natančno v tem tudi uživali, tako kot uživa danes kak jedec v apotekarskih odmerkih nove kuhinje ali celo v makrobiotični uravnoteženosti snovne izmenjave. To je bil torej čas, ki je zavrnil do zaprašene dolgočasnosti zapadli in v učenjakarske knjižne molje zabubljeni humanizem, in čas, ki je v natančno odmerjeni somernosti med dražljajem in odzivom znal resnično uživati. Tako kot v srednjem veku religija ni bila za umetnost pretesna obleka, tako tudi razum ni bil zanjo prisilni jopič - za takega ga je razglasila šele romantika, pa še v romantiki je Stendhal dobro določil, da je klasicizem tisto, kar je ugajalo našim dedom, romantizem pa tisto, kar ugaja nam. Vsak klasicizem je torej nekoč bil romantičen.

Somernost predmeta pomeni, da mora biti prilagojen obsegu našega čutenja in ne sme prinašati ničesar pretežkega ali nerazločnega, pa tudi posamezni deli predmeta ne smejo biti preveč različni. Sorazmernost mora biti aritmetična, ker jo naši čuti lažje jasno dojamemo, medtem ko nas geometrična sorazmernost pušča v dvomih in napakah. Vendar ni za našo dušo najprimernejši tak čutni predmet, ki se ga da z lahkoto percipirati, pa tudi tisti ne, pri katerem imamo s percepcijo težave (sem bi verjetno sodilo tisto, kar Kant opisuje kot neprilagojenost naših zaznavnih sposobnosti absolutno velikim predmetom). Užitka vredna glasba je torej nekje med preglasnim in pretihim, pa tudi nekje med enolično preprostim in do neskončnosti zapletenim. Tudi tu gre seveda za že omenjeni okus, ki je ves v pravi meri, ta prava mera pa se mora dati nekako tudi aritmetično meriti. Evropejec nastopajočega sedemnajstega stoletja, ki so ga naznanile vojske, homatije, državljanski spopadi in podobne neurejenosti, si je seveda postavil urejen mir za ideal. Evropo je razglasil za sedež tega večnega miru in skušal vsem dovolj znanim grozotam nereda nadeti prisilni jopič civiliziranja. K temu civiliziranju (o pojmu in procesu glej Keane 1996) pa sodi etiketa javnega obnašanja z zadržanostjo, saj samo ta omogoča sožitje takih divjih bitij, kot so ljudje, in sem sodi prav tako tudi pravilno uglašeno uživanje, ki ne prestopa praga barbarskih pretiravanj in ne zasipava čutov s pretiranimi količinami in nesomernimi nestvori. K temu okusu za izmerljivo mero sodi še poslednja, osma predhodna opomba: "Na koncu je treba ugotoviti, da je pri teh stvareh najprimernejša raznolikost" (Descartes 1987, 59). "Variatio delectat" je, seveda, še ena stara in skoraj pogrošna resnica, ki pa

dopolnjuje ugotovitev, da umetnost v skladu z mero sme marsikaj, le dolgočasiti, kot pedanterije v antiko zagledanih humanistov prejšnjega stoletja, nas nikakor ne sme.

Prva značilnost "Kompendija" je trdna odločitev, da bo vse pojasnil z aritmetičnimi sorazmerji, ker so geometrična prezapletena, harmoničnih sorazmerij pa sploh ne omenja. V tem, pravijo muzikologi, naj bi bila tudi njegova najbolj izvirna poteza. In če je centralni pojem civiliziranja in omikanosti taktnost, je to gotovo v neki zvezi s poudarjeno vlogo in pomenom ritma, saj Descartes pravi, da že ritem sam po sebi nudi užitek. Tega se drži tudi kasneje v "*Traité des passions de l'ame*", kjer razvije trditev o povezanosti hitrih ritmov s hitrimi strastmi, kakršna je na primer veselje, in počasnih ritmov s počasnejšimi strastmi. Spremembe okusa gredo tudi v take podrobnosti, kot je vzpostavitev zvišane terce kot najpopolnejšega sozvočja namesto nekdanje kvarte, kar Descartes spet utemeljuje z aritmetično delitvijo vibrirajoče strune na enake dele. Ko bi pogledali nazaj k teorijam harmonije v renesansi, ali pa naprej k Leibnizu, bi se povsod srečali s trditvami o korespondenci med glasbeno in nebeško harmonijo. Za Descartesovo znanstveno metodo obravnave glasbenega užitka je morebiti še najbolj značilno, da ta poteza povsem umanjka. Lahko bi rekli, da se je analize delovanja glasbe na našo dušo lotil zato, da bi dokazal, kako naš duševni mehanizem doseže stanje užitka po povsem merljivih dražljajih in ne zato, da bi dokazal kakršnokoli presežnost glasbe ali naše duše. V tem pogledu je to njegovo "predmetodično" delo povsem uglašeno z njegovimi kasnejšimi, kar dokazuje tudi primerjava med "*Praenotanda*", na primer, in njegovimi "*Regulae ad directionem ingenii*" (Descartes 1977) iz 1627 in 1628, ki so ostale za življenja nenatisnjene. Tam v mnogo širšem kontekstu ponavlja, da moramo pri iskanju resnice vedno težiti k enostavnemu, saj je zgolj napaka (kot pravi deveto pravilo), če se nam zdiyo zapletene stvari lepe.

Prvi dve pravili pa nas od "Kompendija" vodita tudi k tistim vprašanjem, zaradi katerih je spor o obstoju ali neobstoju Descartesove estetike star že vsaj sto let. Prvo pravilo vzpostavlja splošno ambicijo razuma, ko pravi, da je usmeritev našega duha k oblikovanju trdnih in resničnih sodb o vseh stvareh edini smoter vsakega študija. Drugo pravilo daje tej univerzalnosti znanja določeno omejitev: ukvarjati se moramo samo s predmeti, o katerih lahko naš duh pridobi gotovo in nedvomno spoznanje. Ali je zreli Descartes ukvarjanje z glasbo še imel za predmet, vreden našega razuma? V "Kompendiju" je zapisal, da imata glasba in poezija isti smoter, namreč užitek. Ali je potem ukvarjanje s teorijami, ki odkrivajo način delovanja glasbe ali poezije, v skladu s koristnimi in jasnimi pravili za usmeritev duha in za iskanje resnice?

S tem smo pri debati o Descartesovi estetiki, ki se je razplamtela ob tristoletnici njegovega rojstva, torej pred natančno stotimi leti.

Razpravljanje o Descartesovi (odsotni) estetiki

Lanson proti Krantzu ob obletnici rojstva

Leta 1882 je E. Krantz izdal knjigo "Essai sur l'esthétique de Descartes", delo, ki obsega štiristo strani in je napisano z namenom, da bi se Descartesova estetika, ki je sam nedvomno ni napisal, pojavila kot rezultat študija zvez med kartezijansko doktrino in klasično francosko literaturo sedemnajstega stoletja. Stičnih točk med Descartesom in t.im. klasično literaturo seveda ni težko najti in tudi sam sem jih že označil zgoraj. Vprašanje je, koliko je klasična literatura dejansko sprejela Descartesove pobude, koliko pa gre samo za skupen okus dobe in njeno ljubezen do reda in discipline, ki ju nudi naslonitev na razum. Vprašanje je tudi, na kakšen način bi lahko določene literarne vrste branje Razprave o metodi šteli za Descartesovo estetiko.

Na Krantzevo delo, ki je izzvenelo v trditev, da je Descartes pravzaprav edini in univerzalni vzrok za nastanek klasične literature (Lanson 1896, 518), se je odzval Gustave Lanson, še danes čislani avtor zgodovine francoske literature, ki jo je Hachette v neskončno mnogo izvodih širila doma in po svetu. Študijo "L'Influence de la philosophie cartésienne sur la littérature française" je objavil ob tristoletni obletnici filozofovega rojstva v Revue de Métaphysique et de morale julija 1896.

Pri tem velja (še preden si ogledamo to Lansonovo polemiko s takrat že štirinajst let starim delom, ki ga tudi po Lansonovem mnenju ni nihče več zagovarjal, kot pove tudi sam Lanson 1896, 518) že zdaj vsaj omeniti, da v taki povezavi ni sporna samo raba izraza "estetika" kot naziva filozofske discipline, ki je nastala vsaj sto let kasneje in ki gotovo ni nekaj, kar bi se dalo preprosto izcediti iz nekakšnih vplivov filozofije na literaturo. Sporna je tudi oznaka "klasicizem". Najprej Krantz in nato še Lanson pišeta ob koncu devetnajstega stoletja, in naj je videti še tako presenetljivo, je sama oznaka "klasicizem" in "klasična literatura" nastala in se uveljavila v prvi polovici tega stoletja, v Franciji še posebej s Stendhalovimi oznakami. Klasicizem je za klasicizem torej razglasila romantika. Za sedemnajsto stoletje, ki je dejansko stoletje nasprotnih polov, pa velja še druga stilsko oznaka - barok. Ime barok za tisto drugo, manj redoljubno in bolj strastno ali celo razkošno plat tistega časa, pa se je iz zaničevalne oznake spremenilo v stilsko še kasneje, v času med Krantzom in Lansonom pa se je šele pojavljala. Ko torej prebiramo razpravo o Descartesovi estetiki danes, jo moramo brati tudi v kontekstu, ki nam pravi, da so vsi pojmi, ki jih v tej razpravi lahko uporabljamo za zvezo med Descartesom, estetiko in vplivom njegove filozofije na sočasno umetnost, nastali kasneje in njihova raba nikakor ne more biti preprosto samoumevna. Lanson je za začetek zavrnil preprosto "vplivologijo", ki je obvladovala različne komparativne umetnostne vede, in ne le razmerje med Descartesom in literaturo, in postavil zahteven kriterij: če naj bo med Descartesom in literaturo kaka zveza, mora biti razvidno vzročno-posledična. Vse ostale sorodnosti med filozofijo in književnostjo je treba pripisati skupnemu duhu časa in ne neposrednim učinkom nove filozofije na umetnike. S tako metodo kaj hitro ugotovi, da je večji del sovpadanj med Descartesovo filozofijo in literaturo pripisati skupnemu duhu časa. Še posebej to

velja za čas njegovega življenja in neposredno po njegovi smrti, ko umetniki njegovih del še niso mogli poznati, ali pa o tem vsaj ni nikakršnih dokazov. In kakšen je ta duh časa? "Na začetku 17. stoletja je v Franciji na vseh koncih opaziti duh zelo odločne intelektualne neodvisnosti, duh, ki nima ničesar skupnega ne z anarhijo ne z uporništvom in je daleč od avanture in fantazije, zelo pa je nagnjen kedu in miru" (Lanson 1896, 522). Morali bi pravzaprav reči, da je Descartesova metoda odgovor na težnjo duha časa po jasnosti resnice in zanesljivem umovanju, težnjo, ki se izraža tudi v umetniških delih, na primer pri Corneillu, ki je v tem pogledu gotovo najznačilnejši primer. Prav zaradi tega sozvočja med Descartesovimi in Corneillovimi pogledi ni mogoče govoriti o antiestetskem duhu kartezijanskega sistema (tu seveda izraz estetski oz. antiestetski uporabljam v splošnem pomenu, ne v smislu odnosa do filozofske discipline - kot nekaj, kar je umetnosti oziroma čutenju naklonjeno ali nenaklonjeno).

Za Decartesovo antiestetsko filozofsko držo najpogosteje navajajo "Traité des passions" (Coleman 1971, 6). Tu je res zapisal kar nekaj stavkov o tem, da je naša ljubezen do dobrega in njegovo ločevanje od slabega daleč nad našo nagnjenostjo k lepemu in prizadetostjo z grdim, medtem ko je moč našega strastnega uživanja v lepem taka, da preglasi naše nagnjenje k dobremu. Descartes torej povsem platonsko svari pred strastmi, ki jih vzbujata lepo in grdo, ker so te strasti izzvale z zunanjimi dražljaji, ki preglasijo tisto čutenje, ki ga spodbuja naš lasten razum. Toda če je to antiestetsko, potem je antiestetska tudi vsa umetnost, ki svari natančno pred istim in povsem v smislu civiliziranja (Keane 1996) poveljuje nadzor razuma nad strastmi. Vendar tega nadzora razum očitno ne bo zmogel neposredno, saj ga strasti preglasijo. Sposobnost, ki tu posreduje, je volja, saj je le-ta svobodna tako, da lahko sledi bodisi lažnim mnenjem bodisi spoznanju resnice. In kot pravi Lanson v svoji zgodovini francoske literature: "Ni ga, ki v tem ne bi prepoznal Corneillove psihologije..." (Lanson b.l., 394). Ta vidik torej tudi pri Descartesu ne more pomeniti "antiestetskosti", ampak potrjuje pripadnost čutenju časa, ki je nasproti divjim strastem državljanske vojne in verskih homatij postavljal trdno, na razumno spoznanih resnicah utemeljeno voljo. Na literaturo je lahko Descartes zares kaj vplival šele po smrti, vendar se da to izpričati šele za čas po letu 1650, saj je bil pred tem začasno bolj vpliven nasprotni val libertinizma in epikureizma. Vplival pa je najprej z doktrino in šele kasneje z metodo. Z doktrino ima Lanson v mislih pomiritev razuma z verovanjem in zavrnitev univerzalnega skepticizma, kar naj bi od Descartesa prevzela generacija Boileauja, La Bruyerea, Charlesa Perraulta in drugih akterjev iz časa sončnega kralja.

In kot je bila presenetljiva Krantzova teza, da je Descartes takorekoč vzpostavil pogoje za nastanek klasične literature, smo zdaj pri Lansonovi presenetljivi tezi, da je njegov vpliv pravzaprav nekje ob koncu 16. stoletja, ko pride do spopada med antičnimi in modernimi, dejansko ubil duha klasične literature. Zato je šele literatura 18. stoletja kot literatura idej zares kartezijanska (tu ima Lanson v mislih filozofske romane in podobne spise).

Spor med antičnimi in modernimi velja v zgodovini duha za prelom ni dogodek, pri katerem je nekdanje pojmovanje zgodovine, v kateri preteklost obvladuje sedanjost, zamenjal progresizem kot pojmovanje, ki pritiče modernim

časom. Po Lansonovem mnenju iz leta 1896 je torej prav zmaga modernih nad antičnimi, ki v literaturi označuje konec klasičnosti, hkrati tudi prvi zares neposredni vpliv Descartesove filozofije v umetnosti. Takega mnenja je bil že leta 1859 H. Rigault v svojem znanem delu "Histoire dela querelle des anciens et des modernes", ko je zapisal, da je ostalo dolgo manj opazno, da ni hotel Descartes osvoboditi iz oklepa tradicije le filozofije, marveč tudi literaturo. Rigault trdi, da je Charles Perrault, pobudnik spopada modernih proti antičnim, Descartesov sin. "Kartezijanstvo je kot grški leseni konj v svojem trupu skrivalo odred do zob oboroženih modernežev, ki so morali prej ali slej napasti antično Trojo" (Rigault 1979, 51). Kdor je sprejel Descartesovo metodo, je bil, kot meni Rigault, prisiljen zavrniti avtoriteto starih mojstrov in naravnati tudi umetniško delo po lastnem času, lastnih izkušnjah in lastnem spoznanju. Tisto, čemur pravi Lanson razlika med doktrino in metodo, pri čemer je doktrino sprejemala prva polovica stoletja, metodo pa druga, je torej določena sprememba v sprejemanju Descartesa, ki je iz njega šele naredila začetnika in prvega mojstra moderne filozofije. Medtem ko so sprva v njem prepoznali borca za razumsko utemeljitev katoliške vere in nasprotnika prej prevladujočega skepticizma, so zdaj, ob koncu sedemnajstega stoletja, v njegovih zahtevah o metodi prepoznali izhodišče modernističnega razsvetljenstva: ničesar ne verjamem, kar ne more biti upravičeno z razumskim preverjanjem in zato zavračam vse avtoritete razen avtoritete mojega lastnega in vsem enako razpoložljivega razuma.

Descartesovo vlogo pri sporu med antičnimi in modernimi je prepoznal tudi Hubert Gillot, ki je o tem pisal leta 1914 in posebej poudaril, da je že Descartes zavrnil vse avtoritete, tudi avtoriteto antične filozofije. "Antični stranki zada avtor 'Razprave o metodi' odločilni udarec tako, da avtoriteto splošnega strinjanja, tradicije in Mojstrov nadomesti z avtoriteto individualnega razuma, avtoriteto absolutnega jaza" (Gillot 1914, 288). Ta poteza naj bi odprla pot tudi sporu med antičnimi in modernimi v Francoski akademiji, sporu, ki se je pravzaprav razvnel s trditvijo, da stoletje Ludvika Velikega, sončnega kralja, pač ne more zaostajati za stoletjem velikih cesarjev z Avgustom na čelu. V drugi polovici stoletja naj bi se pojavila določena popularizacija in hkratna vulgarizacija kartezijanizma, ko je Descartes končno tudi v salonskih kozerijah še sam postal - Mojster in avtoriteta. Njegova modnost je postavila temelj modernosti, pri čemer pa je imel prste vmes tudi Pierre Bayle, zlasti s svojima spisoma "Nouvelles de la Republique des Lettres" (1684 - 1687) in "Dictionnaire historique et critique" (1697). Razlika med Baylom in Perraultom, ki je sprožil spopad med starimi in modernimi, je v tem, da Perrault slavi večno napredovanje, Bayle pa ni progresist. Četudi ne verjame v avtoriteto antike, hkrati dvomi tudi v to, da bi vse tisto, kar prihaja kasneje, bilo nujno bolj razvito, popolnejše in boljše. Po tej plati je Bayle bližji Descartesu, saj je predpostavka modernistov, da sodobnost dosega višjo popolnost od preteklosti, prav tako razumsko nedokazljivo kot nasprotna predpostavka.

Morebiti le kot kuriozum, pa vendar kot pričevanje o dogajanjih v kartezijanskem trojanskem konju navajam, da je Claude Perrault, Charlesov brat, leta 1680 napisal tudi mali traktat o antični glasbi, ki je bil sestavni del njegove knjige "Eseji o fiziki". Osnovna teza tega delca pa je prav ta, da so v antiki bolj kot znanje o glas-

bi razvijali mit o njeni moči, ki obseže v harmonijo ves kozmos. Namesto proučevanja glasbenega izraza so torej sanjali o kozmičnih harmonijah in tako zapustili dejansko malo takega, kar bi bilo za sodobno spoznavanje glasbe uporabno. Predgovor k spisu, ki je ostal v rokopisu, je zapisan kot dialog med zagovornikom starine in ljubiteljem sodobnosti, ki se sklene z ugotovitvijo, da je hotel zagovornike starine predvsem opozoriti, da delajo napako, ko sodijo o stvareh, še preden so jih raziskali. Če je v sporu med starimi in modernimi vpliv Descartesa na umetnost prvič povsem neposreden, potem velja, da je odprl pot t.im. estetiki okusa oziroma francoski estetski misli sedemnajstega in osemnajstega stoletja, in sicer s tem, da so pri razmišljanju o stvareh, ki se tičejo estetskega užitka, uporabljali njegovo metodo in da so pri nastanku novega razmerja umetnosti do preteklosti njegove poglede, ki so takrat že veljali za modno avtoriteto (kakorkoli se to sliši protislovno), uporabili pri zavračanju antične avtoritete in pri utemeljitvi modernističnega progressizma.

In če je Descartesov vpliv na klasično literaturo pravzaprav bolj skupni duh časa, medtem ko je njegov dejanski vpliv botroval koncu klasičnosti, kako je po Lansonovem mnenju z Descartesovo estetiko? Lanson se ne vprašuje, kako je mogoče, da je Descartes po eni strani tako izrazito klasični duh (k temu sodi tudi kartezijanski okus, ki ne pozna liričnih čustev, zgodovinskega čuta in ljubezni do narave), po drugi strani pa ravno spodbudnik modernizma, ki pokonča klasičnost. Prav zato, ker ta problem dvojnosti pri Descartesu ali vsaj pri tem, kako je sedemnajsto stoletje Descartesa razumelo, preskoči, lahko samo še preprosto ugotovi, da kartezianizem ne more vsebovati estetike: "Pravzaprav ne vidim v Descartesovi doktrini za estetiko nikakršne možnosti. Lepo se ne loči od resničnega. Kartezijanski sistem je matematičnu izraz veselja" (Lanson 1896, 534). To ponovi še ostreje v zgodovini francoske literature: "Toda kartezijanstvo zaradi svojega rigoroznega znanstvenega značaja izključi umetnost: kartezijanske estetike ni, ali, če tako hočete, je v tem, da umetnost reducira na znanost, da jo zamenja z njo" (Lanson b.l., 398). Ker pri Descartesu ni prostora za čutnost in imaginacijo, pač ni prostora za estetiko.

Ernst Cassirer ob krizi civilizacije

Ko bi bila zadeva tako preprosta, bi se razprava o odsotni kartezijanski estetiki na tem mestu nehala. Vendar je vznemirjala mislece tudi kasneje, vse do danes. Ernst Cassirer je o vprašanjih racionalizma med Decartesom in Leibnizom pisal že pred zmago nacizma in drugo svetovno vojno, ko je moral kot še mnogi drugi zbežati v Združene države Amerike in ko je tudi vprašanje, kaj je narobe z dediščino, postalo filozofsko vprašanje. Prvi akord v razpravah o kartezijanski estetiki ob koncu devetnajstega stoletja je bil torej porojen iz univerzalnega pomena, ki ga je Descartes pridobil v evropski kulturi kot začetnik njene modernosti. Drugi akord, ki sodi v jedro dvajsetega stoletja, pa je spodbudila misel, da že civiliziranje proti barbarstvu pravzaprav sploh ni uspelo, narobe. Zato je treba pretipati obisti modernistične dediščine, da bi videli, kaj je že v zametkih zastavljeno

tako, da dopušča ali celo povzroča neuspeh razsvetljenstva in nastop radikalnega barbarstva. Med simptomi, ki naj bi kazali na načelno hibo racionalizma, je bila kmalu tudi njegova nesposobnost, da bi v svojem okrilju razvil estetiko, oziroma njegova hladna odsotnost vsakršnega čutenja in sočutja kot pogoj za uveljavitev razumsko utemeljene volje, ki je načelno nasprotna vsaki umetnosti razen umetnosti čistih idej - ideološki umetnosti.

Ernst Cassirer je pripadal umetniški družini, saj je brat Paul v svoji galeriji razstavljal najmoderneje avtorje in bil podpornik berlinske secesije, brat Bruno pa je zalagal umetniške knjige. O težavah racionalizma z estetiko in o problematiki okusa je nekaj strani napisal že leta 1902 v svoji prvi knjigi "Leibniz. System in seinem Wissenschaftlichen Grundlagen" (Cassirer 1961). Ugotovil je, da renesansa, ki je sicer dvignila umetnost nad obrti in jo iztrgala uvrstitvi med artes vulgares, ni razvila kake teorije umetnosti. Teorija umetnosti je prišla na vrsto šele v času klasicizma in razsvetljenstva, ko so tudi teoretično osnovo razvili Corneille, d'Aubignac, Le Bossu, Boileau in drugi avtorji. Od teh Corneilla poznamo bolj kot dramatika, vemo pa za Boileaujev ugled tvorca klasične doktrine, čeprav je njegovo delo nastalo takrat, ko je bila klasična umetnost že izoblikovana in torej predstavlja povzetek umetniške prakse, ne pa normativno doktrino, kot se včasih napačno misli. D'Aubignac je zapisal gledališko teorijo v delu "Pratique du theatre" (1640, izide šele 1657), istega leta (1640) je Le Mesnardière izdal prvi in edini del Poetike, nastala pa je še vrsta drugih del o posamičnih zvrsteh in njihovih zakonitostih, kakršen je tudi Le Bossujev traktat o epski poeziji, ki jih zaključujeta Rapinove "Reflexions sur la Poétique de Aristote" (1673) in Boileaujeva "L'Art Poétique" (1674). Vemo, da obstajata dva razloga, zaradi katerih je treba Descartesov vpliv na to vrsto umetnostnih teorij obravnavati previdno in omejeno. Prvi je v tem, da je umetnostna praksa, ki ustreza tem načelom, nastala prej ali istočasno z njegovimi deli, do neke mere pa je vsaj sočasno nastajala tudi že teorija (pravijo, da je s svojimi pismi in drugimi napotki, a brez pravega teksta, imel na začetku največji vpliv Jean Chapelain, 1595 - 1674). Drugi razlog za rezerviranost glede Descartesovega vpliva na nastanek klasične doktrine v različnih umetniških zvrsteh pa je v tem, da je klasična doktrina izrazito poudarjala pomen zgledovanja pri antičnih mojstrih, medtem ko je Descartes poudarjal, da je treba začeti pri sebi in ne od drugih in kritiziral prevzemanje stališč od starih avtoritet. Zato tudi Lanson trdi, da je do besede prišel šele z generacijo, ki je v imenu modernosti zavrnila zagovornike starih vzorov.

Toda Cassirer je dodal temu še tretji, odločilni razlog, ko je podčrtal, da estetska teorija še ni teoretska estetika. Francosko razsvetljenje je tudi s pomočjo nekaterih metodoloških napotkov, ki sodijo k Descartesu ali kartezijanstvu, izoblikovalo estetske teorije različnih zvrsti, končno pa tudi samo kategorijo umetnosti (Batteux 1747). Ni pa mu uspelo prestopiti niti meja lastnega okusa niti okvirja doktrine posamičnih zvrsti. V najboljšem primeru je prišlo do uporabe kartezijske metode za vse, kar sodi k čutnemu zadovoljstvu. Teoretična estetika pa je nastala šele z Baumgartnom in na izhodiščih Leibnizovega racionalizma, ki ga je Wolff še izpilil v sistematično filozofijo. S tem je Cassirer povedal, da je zastavljanje vprašanja, čemu pri Descartesu estetike ni, anahronistično. Naj bo tudi res, kar

pravi Danko Grlić, da je racionalizem pravzaprav brez posluha za filozofsko teoretski pomen umetnosti (Grlić 1976, 92-92) in je zato ves čas v težavah, ker ne more najti opravičila za obstoj umetnosti, če se z njo sploh ukvarja. A če je tako, kako potem odgovoriti na vprašanje, zakaj estetike ni niti pri Descartesovem antipodu Gassendiju, ki sicer vse svoje poglede gradi na priznavanju čutnosti, indukcije in zlasti imaginacije, ki je naša notranja spoznavna sposobnost (*facultas cognoscens interna*), da o njegovih lastnih umetniških nagnjenjih (že pri trinajstih je pisal komedije v prozi in verzu in jih recital med karnevalom) in o njegovem neposrednem vplivu na Moliéra sploh ne govorimo?

Cassirer se je k vprašanju o Descartesu, racionalizmu in estetiki znova povrnil z delom "Descartes, Corneille, Christina Švedska", ki je nastalo, ko je bil Cassirer begunec in izgnanec na Švedskem v Göteborgu. Za izhodišče si je vzel prav Lansonovo polemiko s Krantzem in iz nje potegnil ugotovitev, da hoče Descartes radikalno nov začetek vsem, tudi v umetnosti. Zato njegova filozofija z metodo vred nasprotuje vsakršnim prevzemanjem antičnih vzorov. Corneille in Descartes nista vplivala eden na drugega in po časovnih koordinatah bi tudi sicer lahko vpliv šel samo od Corneilla k Descartesu, ne pa v obratni smeri. Vendar pa ju družijo in povezuje skupen duh, celo skupna tema, tema modernega sveta: odnos med jazom in svetom. Corneille je patetično dramo šestnajstega spremenil v psihološko dramo sedemnajstega stoletja, in s tem poudaril istovrstno naravo vsake strasti: tragedija se dogaja v človeški duši, človeška duša pa deluje z neizogibno mehaniko. Hkrati pa je med Corneillem in Descartesom tudi prepad, saj Corneille ne potrebuje sodobne filozofije, ampak ostaja pri starih, medtem ko Descartes o tragediji ni vedel kaj dosti povedati. V enem od pisem Elizabeti je sicer segel v starodavno razpravo, zakaj nam tragični dogodki vzbujajo užitek, in odgovoril, da žalostne strasti prinašajo zadovoljstvo, ker se duša ob njih zave svoje moči, da jih obvlada. Ta razlaga seveda ne velja posebej za uživanje v umetniški tragediji, ampak bi jo lahko uveljavili tudi pri vsaki tragični življenjski situaciji. Glede gledališke tragedije je v "Passions de l'Âme" le navrgel, da so nam predstavitve tragičnega v čisto intelektualno veselje. Po zavračanju teorije sočustvovanja in usmiljenja kot razlage za uživanje v uprizarjanju tuje nesreče, sta si Corneille in Descartes soglasna. Za Corneilla pravi Cassirer: "Temeljna tema njegove tragedije je dejansko priključitev notranjega odpora duše trpljenju" (Cassirer 1942, 36). Corneille hoče za svoje osebe, ki se z dostojanstvom upirajo neizprosni mehaniki strasti, doseči občudovanje. *Admiratio* je tudi za Descartesa najvažnejše od čustev, po teoretičnem naboju pa prvo od vseh, kot razlaga v traktatu o strasteh duše, ki je izšel leta 1649 v Parizu, medtem ko je bil avtor že na Švedskem. Za občudovanje pravi Descartes, da usmerja pozornost k predmetu zaradi neke njegove redkosti ali izjemnosti in ne spreminja stanja našega srca ali krvi kot vsa druga čustva. Zato sodi po vplivu k možganom in ni v nasprotju s svobodo duše, pa tudi zanesljivosti presoje ne moti. Cassirer nam tako odkrije, da imata Corneille in Descartes skupni estetski ideal - občudovanje kot aktivno in racionalno strast.

Ob vsem tem pa nam je Cassirer zapustil dve precej neskladni oceni možnosti za estetiko pri Descartesu. Leta 1932 je v "Filozofiji razsvetljenstva" zapisal: "Descartes v svojo filozofijo ni vključil sistematične estetike, toda široke poteze estetske

teorije so vsebovane v njegovem sistemu kot celoti" (Cassirer 1968, 279). Teoretske estetike torej ni, da pa se rekonstruirati estetsko teorijo, zlasti iz zahteve, da naj vsako znanje sloni na jasni in razločni podlagi, namesto na zamegljenih ocenah užitka ali njegove odsotnosti, ki jih izreka okus. Vendar v kasnejšem delu o Descartesu, Corneillu in Kristini Švedski nepričakovano ugotovi: "Najbolj osupljiva praznina v tako veličastnem in celovitem sistemu kot je kartezijanstvo, je odsotnost samostojne estetike" (Cassirer 1942, 33). To nas do neke mere spominja na t.im. "Platonov paradoks", namreč dejstvo, da zavrača umetnosti mesto v svoji državi, hkrati pa lepo kot idejo povzdiguje v nebesa, ne da bi med umetnostjo in idejo lepega našel kakršno koli stično točko razen tiste, ki umetniško delo poniža v posnetek posnetka, torej v najbolj oddaljen položaj od resnice. Tudi Platonov paradoks so razlagali na različne načine, eni tako, da so njegov odpor do umetnosti nasploh, in do tragedije še posebej, pripisali njegovim protidemokratskim nazorom, ki jim je kasneje dodal filozofsko razlago, drugi pa tako, da so videli vir protiumetniškega razpoloženja v Platonovi teoriji idej, zaradi katere kljub močnemu umetniškemu nagnjenju ni mogel umetnosti dosoditi pomembnega mesta. A kakorkoli razlagamo zadevo, vedno bomo prišli do ugotovitve, da je Platon dosleden in čisto nič paradoksalen. Platonov paradoks je na strani bralca in proučevalca, ne na strani Platonove filozofije. In podobno je tudi z Descartesom. Vprašanje, zakaj pri njem ni posebne estetike je, kot smo že rekli, anahronistično. Vprašanje, zakaj Descartes ni mogel že sto let pred Baumgartnom ustanoviti nove filozofske discipline, pa je bodisi anahronistično (saj poleg neobstoja estetike, ki bi jo moral izumiti, v njegovem času ni obstajal niti pojem umetnosti, kakršen je znan nam danes) bodisi dvakrat anahronistično (saj v vsej filozofiji pred Baumgartnom ni teoretične estetike, ampak so samo estetske teorije). Vprašanje, zakaj v okviru kartezijanskega sistema ni mogoče razviti samostojne discipline o čutnem, lepem in umetniškem, pa je hkrati nekoliko nepremišljeno. Pri Descartesu (to dokazuje že njegov *Compendium musicum*) se da razviti fiziologijo čutnega zadovoljstva in psihologijo estetskega užitka, oboje kot znanosti, ki v okviru njegovih pravil in metode proučujeta pojav zadovoljstva in užitka. Da sam take znanosti ni posebej razvijal, čeprav je obe smeri vsaj nakazal, pač pomeni, da tej poti ni pripisoval tako velikega pomena, kot tisti, ki omogoča, da z disciplino razuma in volje preglasimo zadovoljstvo in užitek, obrzdamo imaginacijo in pomirimo lastne strasti vsaj toliko, da se lahko prebijemo do kake jasne in razločne resnice.

Revault d'Allones ob obletnici smrti

Naslednji zapis o Descartesovi estetiki, njeni odsotnosti in že kar nemožnosti je spet povezan z obletničnimi razlogi. Šlo je za tristoletnico njegove nesrečne smrti, ki so jo v "*Revue des sciences humaines*" obeležili s posebno številko. ta pa je - kot se spodobi - izšla kot trojna številka in z rahlo zamudo, namreč januarja 1951. Tu je Revault d'Allones objavil članek "*L'esthétique de Descartes*". Začenja z že znanim: zgodovinarji kartezijanske misli ugotavljajo odsotnost kontinuirane estetske doktrine ali pa o tem sploh molčijo. Zdi se torej, da Descartes, ki zavrača vse strasti nas-

ploh, ne pripisuje čustvom, ki jih izzove umetnost, nobene posebne ali izvirne vrednosti, saj so manj tipična od moralnih, prijateljskih ali druge vrste zasebnih čustev. Res je, da so brez težav našli skupno točko med kartezijansko doktrino in klasično francosko literaturo. Ta je v okusu za analizo in v odporu do vsake odsotnosti pravila. To sozvočje dokazujejo Descartesova pisma Guezu de Balzacu, v katerih ga hvali zaradi čistosti govora. Čistost je oznaka za normalno stanje stila, pri katerem so dobri misleci slabega stila vedno boljši od praznih, a milozvočnih leporečnikov. Descartes ima lasten umetniški ideal, v katerem je najvažnejša pravilnost tistega, kar se z umetnostjo sporoča, saj to najde lasten primeren izraz, če se le izogiba vsakemu okraševanju in ostaja pri najpreprostejših pravilih. Intelektualističnost Descartesove morebitne estetike dokazujejo tudi Praenotanda v njegovem glasbenem kompendiju. Tam je priznal, da ga zanima, zakaj nek zvok na nas učinkuje tako, da vzbudi zadovoljstvo in odgovoril, da gre za sorazmernost in raznolikost, ki ju lahko spremlja določena simpatija.

Da nimamo kakega traktata o umetnosti izpod njegovega peresa, je po Revault d'Allonu povsem logično. V pismu Mersennu iz leta 1630 odgovarja Descartes, ali se da ugotoviti vzrok lepega, in pravi: "...ne lepo ne prijetno ne označujeta drugega kot odnos med našo sodbo in predmetom in ker so sodbe tako različne, ni mogoče reči, da imata lepo in prijetno kako določljivo merilo..." (Revault d'Allones 1951, 53-54). Najlepše je pač tisto, kar je večini najbolj všeč in nikakršne objektivne, torej predmetu samemu pripadajoče lastnosti ni, ki bi ji lahko dali naziv "lepo" in ji prisodili, da povzroča naše zadovoljstvo. Ker za lepo ni nikakršnega merila, tudi nima nobenega obče veljavnega pravila, tako da razum v območje lepega ne more prodreti. Lepo, z drugimi besedami, ne omogoča jasnega in razločnega vpogleda in je onstran razuma. Kje se človek potem sooča z umetnostjo in lepoto? V posebnosti individualne eksistence. Razmerja med telesom in dušo niso predmet filozofije, pojasnjuje Descartes Elizabeti v pismu 28. junija 1643, in pravzaprav razloži odsotnost kakega traktata o umetnosti v spisku svojih del bolje od vseh razlagalcev paradoksa: "Zvezo duše in telesa se lahko navadimo sprejemati, če vzamemo v obzir le življenje in običajne spremembe in se vzdržimo meditiranja ali proučevanja takih stvari, ki vzbujajo imaginacijo" (Revault d'Allones 1951, 55) Pojasnitvi in razložitvi umetnosti in lepega se postavlja po robu temeljna neprosojnost konkretnega človeka, h kateri pa čutno zadovoljstvo in estetski užitek edino sodita. Skrivnosti estetskega užitka se ne da razkriti po poti moje metode, razlaga Descartes. Lepo je onstran razuma. In kot je dokazal Morris Weitz leta 1956, se umetnosti ne da definirati, in zato teoretična estetika ni možna nikjer, v nobeni filozofski teoriji, če si pod tem predstavljamo znanost v modernem pomenu besede. In prav znanost v modernem pomenu besede je edino, kar zanima Descartesa in čemur je dal tudi filozofske temelje, ki pomenijo tudi zavrnitev studia humanitatis. Estetika, po kateri se sprašujejo tisti, ki objokujejo njeno odsotnost v Descartesovi filozofiji, pa ja disciplina za tisto, kar ostane potem, ko znanosti poberejo vsaka svoj predmet, vključno z znanostmi, ki se ukvarjajo z umetnostjo in umetniškimi zvrstmi, njihovo zgodovino in njihovim ustrojem, njihovo sociologijo in psihologijo, njihovo ekonomijo in organizacijo.

Ko bi pri Descartesu zares iskali kako estetiko, in se ne bi mogli zadovoljiti s fiziologijo zadovoljstva in psihologijo užitka, bi naleteli na možnost kritike teoretične estetike. Toda v tem, da Baumgarten ni mogel estetike upostaviti na kartezijanska tla, ker na teh ni mogoče spregovoriti o nižji spoznavni sposobnosti, ni kakega posebnega paradoksa. Paradoks je prej v tem, da je Descartes neposredno vplival na nastanek modernizma v umetnosti in da je ta omejitev njegove doktrine, ki izključuje možnost teoretske estetike, predstavljala motiv za nastanek francoske estetike okusa, pa še, da je prav z uporabo njegove metode v tej estetiki okusa prišlo tudi do splošno sprejete definicije umetnosti.

Estetske teorije francoskega razsvetljenstva

Na Descartesov neposredni vpliv na razpravo o starih in modernih sem že opozoril. Ostanе nam še prikaz paradoksa, da je iz filozofije, ki ne dopušča teoretske estetike, nato zrasla še estetika okusa in da je v tej estetiki prišlo tudi do definicije umetnosti. O tem je v knjigi "The Aesthetic Thought of the French Enlightenment" pisal leta 1971 Francis X.J. Coleman. V grobih potezah lahko označimo največji del sedemnajstega stoletja za obdobje umetnostne teorije zvrsti, ki doseže svoj obče znani vrh in sklep v Boileaujevi "L'Art poétique" (1674). Temu sledi kartezijanski sklep sporom med starimi in modernimi kot neke vrste zarez, ki ji tja do srede osemnajstega sledi nova vrsta piscev, ki bi jih lahko označili kot avtorje "od Boileauja do Diderota". Njihova neenako izrazita, pa vendar vseskozi prisotna skupna poteza je, da gre za estetsko teorijo okusa, tisto, katere sklep kasneje naredita Edmund Burke in predvsem Immanuel Kant. Najprej so se torej spraševali, ali obstoje kaka razumsko dojemljiva in priučljiva pravila za izdelovanje umetniških del, namenjenih "honnête homme" - človeku na svojem mestu, civiliziranemu Francozu. Potem so zavrnilli stare vzore in avtoritete, da bi ugotovili, da je njihova lastna doba na vrhu napredka, ki velja kot načelo tudi za umetniško ustvarjanje in s tem vzpostavili samozavest in samozavedanje obdobja modernizma. Končno pa so se vprašali, ali okus kot organ presoje zadovoljstva in užitka v umetnosti poseduje kaka jasna in razločna pravila, ki bi nam omogočala oblikovati univerzalno teorijo presoje umetniških del. Coleman takole predstavi predmet svoje študije: "Ne nazadnje je bilo v Franciji pred 1700 obilo kritičskih in umetnostnih teorij - traktati o arhitekturi, glasbi, slikarstvu, ducat artes poeticae, apologije teatra - ni pa bilo estetskih teorij... Naj bo kakor koli, šele po koncu vladavine Ludvika Štirinajstega se je začela, v Franciji pojavljati filozofska estetika. Čeprav so bili traktati pogosto zmes psihologije, trde fizike in medicine, se pojavlja nova nit: analitična in filozofska refleksija o lepih umetnostih. Nekateri pisci se ne zadovolje več z ditirambičnimi povzetki osebnih všečnosti in nevšečnosti, prežetimi s citati iz grških ali latinskih pesnikov" (Coleman 1971, xvi). Coleman izostri Cassirerjevo razliko med estetsko teorijo in teoretično estetiko še na razlikovanje med umetnostnimi teorijami zvrsti, ki so v bistvu knjige pravil ali celo receptov; kritičnimi teorijami, ki razlagajo neke osebne vrste okus; in estetskimi teorijami, ki prinesejo kot presežek analitično in filozofsko refleksijo o "fine arts". Izrazu, ki v angleščini pomeni toliko kot

"beaux arts" v francoščini, torej lepe umetnosti ali na kratko umetnost, bo treba posvetiti v kontekstu nastajanja filozofske estetike po poti estetske teorije okusa posebno pozornost, saj ga je prav estetska teorija okusa po analitični poti utemeljila in s tem dala procesu diferenciacije, ki je potekal med umetnostmi, znanostmi in obrtni od renesanse dalje, njegovo ime in samozavedanje.

Coleman nas opozarja, da za razliko od nemških sodobnikov (Wolff, Baumgarten) francoski misleci z delno izjemo Crouzasa, Batteuxa in Condillaca, niso nikakršni sistematični misleci. Od prejšnje epohe, ki je bila obdobje Ludvika Štirinajstega in zato vsa v pompozem veličastju in javnem razkazovanju, se loči po gibčnosti in intimnosti. Njihova gibčnost ima še posebno potezo - vse teorije so vpete v dualizme in napetosti, ki jih razberemo tudi iz sočasnih umetniških del. Zato je Coleman svoje delo razdelil na poglavja o razumu in čustvu, o pravilih in spontanosti, o posnemanju in ustvarjanju, o umetnosti in morali. Prav po tem napetem soočanju nasprotij prepoznamo, da se vse te estetske teorije ne glede na lastna filozofska izhodišča gibljejo v svetu, ki ga določa kartezijanska dominacija. Na vprašanja odgovarjajo različno, toda artikulacija vprašanj je doma v kartezijanski filozofiji. Zato lahko mirno rečemo, da je popularizacija in vulgarizacija Descartesove filozofije spravila teorijo umetniških zvrsti in teorijo ocenjevanja umetniških del (kritiško teorijo) v take težave, da so se morala zastaviti vprašanja o možnosti utemeljitve estetske teorije kot univerzalne teorije umetnosti.

Oglejmo si samo pet del: Crousazov "Traité du beau" (1715), Dubosove "Reflexions Critiques sur la poesie, la peinture et la musique" (1719), Trubletov "Essais sur divers sujets de littérature et de morale" (1735 prva dva dela), Pierra Estéva "L'Esprit des beaux arts" (1753) in seveda Batteuxove "Les Beaux-Arts réduits a un meme principe" (1747), delo, ki ni le pomembno, ampak je bilo že v lastnem času neverjetno vplivno in popularno. Crousaz je že v posvetilu najavil kartezijansko metodo: "Iz strahu, da bi me kaki predsodki oslepili, je bila moja prva skrb obravnavati temo, ne da bi bil pozoren na kogarkoli drugega, kdorkoli bi to otegnil biti. Skušal sem pozabiti, da sem videl človeška bitja, da sem kdaj bral knjige, od svojega duha sem ločil vse vtise, ki sem jih prejel, da bi se odtrgal vase in zvedel svoje ideje na najpreprostejše in nedvomne pojme" (Coleman 1971, 7). To je seveda prav tisto, kar imajo v mislih tisti, ki označujejo ta način razmišljanja kot popularno ali celo vulgarno kartezijanstvo. Crousaz se je namenil določiti kaj je lepo, po poti nekakšne introspekcije, pri kateri je sproti skušal odmisлити vse, kar je o zadevi že vedel in priti do temeljnih in zanesljivih prvih razumnih pojmov o zadevi. Tako je ugotovil, da izjava "To je lepo" označuje določen odnos med predmetom in prijetnim občutkom ali idejami dožemanja. Reči "To je lepo" pomeni izjaviti, da sem zapopadel nekaj, s čimer se strinjam, ali nekaj, kar mi nudi zadovoljstvo oziroma užitek. In tako zabrede v težave, saj noče sprejeti Descartesovega mnenja, da so naše ideje o lepem nerazločne in nejasne in ne predstavljajo česa takega, kar bi pripadalo predmetom izven nas. Če pa hoče vsaj v bistvenem ostati kartezijanec, mora jasno ločevati med razumom in čustvi in mora stremeti k temu, da bi naše znanje o tem, kaj je lepo, doseglo matematično zanesljivost. Ali lepota sodi k čustvenemu ali razumnemu, k duhu ali k duši? Izhod iz stiske je našel tako, da je ugotovil, da občudujemo tudi povsem hladno, brez vsakih čustev. Ideja lepo-

te ni odvisna od stopnje užitka, ki nam jo ponuja nek predmet in za to lepoto ima razum na voljo načela hladne presoje. Lepota podleže racionalni presoji, ki ne potrebuje okusa kot pomočnika in je lastnost relacije med predmeti in našimi idejami ali čustvi. Seveda ni težko priznati, da obstoje tudi lepote, ki neposredno razveseljujejo duha, na primer taka poteza v šahovski partiji, ki si zasluži klicaj. Toda Crousazov problem je, kako razložiti relacijo med predmetom in duhom kot vir ideje lepega, ki je ne obremenjuje nikakršna nečistost čustvenega. In ker tega znotraj Descartesovega pojmovanja nikakor ni mogoče spraviti skupaj, se zateče na stransko pot. Po Descartesu priznava, da telo ne more delovati na duha, ker *res extensa* ne more vzgibati *rem cogitantem*. Kako to, da nekateri predmeti, ki jim pritiče oznaka, da so lepi, razburjajo našo dušo, pa vendar istočasno ponujajo našemu duhu čisto idejo lepega? "Če torej določena čustva praviloma spremljajo določene gibe in če eden vzburi dušo istočasno ko drugi razburi telo, je ta posledica učinek poljubne koordinacije Avtorja narave. Njegova neskončna inteligenca...pozna vse gibe, na katere je občutljivo človeško telo - njegovo delo, in v vsakem trenutku je On določil čustvo, ki naj ga spremlja. To je ekonomija, ki jo je On, ko je ustvaril človeka in še preden ga je ustvaril" (Coleman 1971, 13-14). Nekaj je tu razvidno: misliti čutnost, umetnost in lepoto pomeni vzpostaviti zvezo med dušo in duhom, med razumom in čustvi, med spontanostjo in previdnostjo - in zato se je preseganje duzalizma artikuliralo tudi kot estetska teorija, končno pa še kot teoretska estetika. Za estetiko najplodnejša vzpodbuda pri Descartesu je bila v tem, da je tako zvezo in most zavrzel. Prav razlogi, ki so jih odkrili za dejstvo, da pri njem nima teoretska estetika kaj iskati, so hkrati tisti razlogi, ki so vzpodbudili druge avtorje, da iščejo kartezijanske odgovore na vprašanja o statusu čutnega, umetniškega in lepega.

Pri vseh poskujih utemeljitve estetike okusa kot presojevalca lepote, bomo naleteli na isto težavo, ki jo lahko imamo tudi za dejansko nepremostljivo zapreko estetski teoriji, če jo skušamo s kartezijansko strogostjo izpeljati na osnovi dualizma *res cogitans/res extensa*. Avtorji, ki ta dualizem sprejemajo, se tako ali drugače zatekajo k nadnaravnim razlagam, kot je Crousazova božja previdnost in predhodno vzpostavljena harmonija. Avtorji, ki ta dualizem zavračajo, so prisiljeni zavreči še kartezijanstvo ali pa si pri izpeljavi estetske teorije debelo pogledajo skozi prste.

Dubos, ki je kritične refleksije izdal štiri leta po Crousazu, je prestopil na drugo stran in si za osnovo vsake zanesljivosti vzel čutnost, češ, kar smo videli ima mnogo večjo stopnjo verodostojnosti od tistega, do česar smo prišli s sklepanjem. Torej tudi informacija o lepoti nekega predmeta prihaja iz čutnosti in vzburja naša čustva. Naša presoja z okusom je torej takorekoč mehanična, avtomatična, brez vloge mišljenja, ki pride lahko šele kasneje in razloži, kako lepota deluje, ne more pa občutiti njenega učinka. Z okusom za lepoto je namreč tako kot z okusom nasploh: "Poskusite golaž in ne da bi poznali kakršnakoli pravila ali recepte, boste vedeli, ali je dober" (Coleman 1971, 16). In da ne bi stvar zvenela preveč vulgarno, da organu za lepoto ime šesti čut in ga vmesti v človeško srce. Ta čut je tako kot razum nekaj, kar imamo vsi ljudje, ni pa pri vseh enako razvit, ker je njegova razvitost in občutljivost odvisna od kulturne prefinjenosti. Toda Dubos, ki prav tako

povsem ločuje razum od čustev, le da z druge strani, zdaj spet ne more razložiti, kako lahko kulturna prefinjenost, ki izhaja iz vpliva nekaterih idej na naše neizbrušeno čutenje, deluje.

Trublet je kritiziral to šibko točko pri Dubosu, obenem pa ohranjal zvestobo ločevanju razuma od čustev. Primerjavi okusa za lepo okusu za golaž se je uprl, češ, pri lepoti deluje intelektualni okus, medtem ko gre pri golažu za telesnega. In tako smo spet pri dualizmu, saj je med tema dvema okusoma neskončna razlika. Poglavitna pa je v tem, da so telesni okusi res različni, ne da bi se o tem splačalo razpravljati, medtem ko pri lepoti gre tudi za resnico ali vsaj verodostojnost in natančnost. Jasno, tu se je zapletel v protislovja že znane vrste, ki jih ni mogel preseči. Pierre Esteve, ki je svoje delo napisal že po Batteuxu in uporablja pojem "lepe umetnosti", se prav zaradi izogiba dualizmu trdo drži povsem mehaničnih načel, ki naj bi obvladovala naše fiziološko-psihološke odzive na lepo. Ker sta čustvo in razum povsem ločena med seboj, je treba lepo raziskovati kot pojav, ki z intelektom nima nikakršne zveze. Zato je naše odzive možno eksaktno in eksperimentalno opazovati in ugotavljati. Takole je zapisal: "Najprej opaziš, da se vsa čustva, ki omogočajo, da lepe umetnosti čutimo, začno z organskimi čustvi ali boljše senzacija mi. Gibi živcev prenesejo do duše intenzivno jasnost, ki omogoča duši presojo in odobravanje, toda (ker so čustva čutov tu tisto, kar je bistveno) čisto ugodje pri gibanju organa bo načelo, ki lahko podpira neprestano izpopolnjevanje v lepih umetnostih. Ta, po volji, neobvladani instinkt, ki se mu reče 'okus' in ki odloča, kaj je lepo, izvira v mehaničnem zadovoljstvu čutov" (Coleman 1971, 20-21). Umetnostna kritika je torej veja anatomije in fiziologije, estetska teorija pa je del eksperimentalne psihologije. Esteve ni le med ustanovitelji t.i. psihologizma v estetiki, ampak tudi praded pojmovanj, ki se v obdobju naturalizma razvijejo v pravi sistem, v katerem se skuša umetnost spremeniti v znanost, na primer pri Zolaju.

Med vsemi avtorji tega obdobja slovi samo ime Charlesa Batteuxa in to na enak način kot ime Aleksandra Gottlieba Baumgartna. Kot je Baumgarten znan po tem, da je prvi uporabil naziv "estetika" za novo filozofsko disciplino, je Batteux znan kot tisti, ki je prvi definiral umetnost kot dejavnost, ki jo odlikuje lepota. In kot dolgo nihče ni vzel v roke Baumgartna, tako nihče ne bere Batteuxeve razprave o tem, kako zvesti lepe umetnosti na eno samo skupno načelo.

Umetnosti razdeli na tiste, ki vzbujajo zadovoljstvo in užitek in tiste, ki so koristne. Vmes so take, ki imajo obe lastnosti, kot na primer arhitektura ali govornišvo. Njegova namera je, raziskati le tiste, ki so nam v užitek, ne da bi bile za kaj drugega dobre oziroma koristne. Užitek je bodisi slušni bodisi vizualni, tako da imamo na eni strani glasbo in poezijo, na drugi pa slikarstvo in arhitekturo. Za vrednotenje umetnosti imamo okus, ki se loči od inteligence. Inteligenca namreč presoja, kaj so predmeti za sebe in po lastnem bistvu, neodvisni od nas. Okus vrednoti predmete samo po tem, po čemer so v zvezi z nami oziroma nas zadevajo. Kako se je okus spremenil od časov visokega srednjega veka, ko je bila vsa lepota simbolizirana v svetlobi in luči, nam pove metafora, s katero Batteux dodatno razloži svoje razločevanje, saj pravi, da "naša duša ve in kar ve, proizvede v njej čustvo. Znanje je luč, razprostrta po naši duši, čustvo pa je gibanje, ki vzburja. Prvo

osvetljuje, drugo greje. Prvo nam omogoči videti predmet, drugo nas privlači k njemu ali odbija od njega... Okus je potemtakem čustvo" (Coleman 1971, 24). Pa vendarle ima estetsko čustvo neko zvezo z lučjo, kot imata tudi razum in čustvo neko medsebojno zvezo. S to ugotovitvijo se je Batteux zato, da bi izpeljal svojo tezo o skupnem načelu vseh umetnosti, dognanem z uporabo pravil razuma, odpovedal striktnemu ločevanju razuma in čustev. S tem korakom pa je zapustil dualizem, ki je obvladoval prejšnje estetike okusa. Zvezo je sicer vzpostavil brez logične utemeljitve, kot nekakšen bliskoviti žarek luči, ki nastopi pred estetskim čustvom, in ga mi sploh ne zaznamo. Ta predrazumsko nerazumska osvetlitev (*lumiere*), ki omogoča okusu prepoznavanje zadovoljstva ali nezadovoljstva v našem razmerju s predmetom, je logično neutemljen *tertium quid*, tisto tretje, kar zveže razum in čustva v estetskem prepoznavanju. Bliskovita luč jasno prepozna kvaliteto objekta in čustvo zadovoljstva ali nezadovoljstva ji brez presledka sledi.

16 Batteux hoče dokazati, da je en sam okus pravilen in s tem skleniti stoletno pravdo tako, da bi bila za okus merilo narava sama. In ker umetnost zadovoljuje naš *amour propre* (samoljubje, težnjo po tem, da nam je dobro in prijetno), je razum najboljši sodnik umetnosti. Razum in narava gresta zdaj z roko v roki, saj umetnost posnema lepo naravo, razum pa odbira iz doživetega tisto, kar nam je v ugodje. Tako razum zapopade lepoto. Okus je razumevanje pravil s sredstvi čustev, razum pa išče pravilnost in dovršenost in okus ocenjuje zainteresirano, razum pa nezainteresirano. Srečata se prav pri umetnosti, ki je hkrati nekaj dovršenega in zato ustreza nezainteresirani presoji razuma in nekaj, kar gane dušo k užitku in zato ustreza naši želji. In ne pozabimo: gre za tako razmerje med predmetom in nami, pri katerem ne gre za koristnost. Da so okusi različni, sploh ni kaka posebna težava, saj ima lepa narava kot imitacijska podlaga neskončno mnogo različnih lepih vidikov. Obenem pa velja, da je imitacija popolnejša od izvirnika, kar se tiče razumne presoje, medtem ko je srce bolj zadovoljno z naravnim izvirnikom. Tu smo pri pojmovanju, ki bi ga lahko primerjali z odnosom Baumgartna do poezije in umetnosti sploh in ko ga teorije zgodovine stilskih kanonov pojasnjujejo kot nekakšno zgodnjo predromantiko prve polovice osemnajstega stoletja. Mislim, da gre dejansko za dvojnost okusa, ki je ena od manifestacij dualizma razuma in čustev, tako značilnega že za prejšnje sedemnajsto stoletje. Srce bolj uživa v lepi naravi, ki pa ni popolna, medtem ko razum uživa bolj v proizvodih človekove umetniške spretnosti, ker je ta sposobna izdelati predmete, popolnejše od naravnih vzorov. Dodajmo še, da Batteux upošteva izid spora med antičnimi in modernimi, saj pravi, da mora vsakdo brati naravo sam in za njeno popolno imitiranje ne potrebuje zgleda velikih starih mojstrov.

Z Batteuxom smo sredi modernizma, ki se mu dualizem razuma in čustev ne zdi več tako pomemben, kot je bil na začetku sedemnajstega stoletja, ko je bilo treba utemeljiti nekakšen red in civilizacijo zoper kaos in barbarstvo. Svojega premoščanja in zavračanja čistega dualizma sicer ne zna utemeljiti (to je konec koncev izvedel s filozofsko metodo šele Kant), vendar ga to niti ne moti preveč. Z nešteto vidiki lepote v naravi razreši problem nedoločljivosti vrednotenja z okusom, saj je okus en sam, kot čustvovanje, pri katerem delujeta tako razum, ki ugo-

navlja popolnost, kot duša, ki jo ugodje gane. Estetsko čustvo, ki ga preiskuje Batteux, je v vrsti čustev zasedlo tisto mesto, ki ga ima pri Descartesu *admiratio*.

In kako je Batteux utemeljil obstoj enega samega načela, na katerega se da reducirati vse, kar je združeno pod nazivom umetnost?

Najprej je treba povedati, da Batteux s tem vprašanjem rešuje uganko, s katero so se od renesanse dalje, ko je zatonilo antično neločevanje med *ars* in *techné*, pa tudi srednjeveško ločevanje na *artes liberales* in *artes vulgares*, ukvarjali že številni misleci.

Tatarkiewicz navaja vrsto poskusov poimenovanja (Tatarkiewicz b.l., 25 - 30) in ugotavlja, da se nobeno ni prijelo, medtem ko se je Batteuxovo eno samo skupno načelo prijelo takoj. Naj je Batteuxova filozofska utemeljitev zvezanosti med razumom in čustvi še tako kratka, je med premostitvijo dualizma in uspešno izpeljavo skupnega načela za vse umetnosti, ki niso koristne, nudijo pa zadovoljstvo in užitek, neposredna zveza. Batteux pravi, da množica pravil za izdelavo in presojo umetniških del gotovo zmede avtorje in občinstvo, vendar so pravila potrebna, treba je le pokazati, da vsa izvirajo v skupnem načelu. Ker je bil kot številni esteti ki okusa predvsem naravoslovec, je za ponazoritev uporabil fiziko in njene eksperimente, pri katerih gre za en sam zakon, a za številna pravila. Težnja, razložiti vse iz enega samega načela, pa po Colemanovem mnenju izhaja tudi iz centralističnega značaja francoske družbe in (kar je gotovo najpomembnejše) iz Batteuxove odločitve za avtonomijo umetnosti, ki jo lahko utemelji le njej lastno načelo.

Veličina načela, ki ga je predlagal, je v tem, da ni predlagal ničesar novega, pa vendar potegnil za seboj vse, ki so prej zaman iskali. Njegovo načelo oziroma izvirni zakon vse umetnosti pravi, da umetnost posnema lepo naravo, zato tudi na prvi pogled nekoristne umetnosti ločimo od koristnih po tem, da nas prevzame njihova lepota. V posamične zvrsti se umetnosti ločijo po sredstvih posnemanja, vsa pravila okusa pa so posledica načela posnemanja. Zakaj je treba posnemati naravo? Le narava ima v sebi načrte za pravilnost, simetričnost in harmonijo. O tem, kaj je dobra imitacija, pa odločajo interesi ljudi, saj je narava neskončna vsota vseh svojih vidikov, ki ne morejo priti do izraza vsi naenkrat. Batteux je sicer estetski absolutist (lepota je večna in nespremenljiva, le toliko vidikov narave je, da se ne morejo vsi izraziti naenkrat), ki pa kljub temu odpira pot estetskemu relativizmu, kakršen je Saint-Evremondov: "Sprememba vere, vladavine, nravi ali običajev tako zelo spremeni svet, da moramo takorekoč narediti novo umetnost, da bi si odprli pot k okusu in duhu stoletja, ki v njem živimo" (Coleman 1971, 68). Batteuxu bi bilo bližje tisto pojmovanje, da je "la belle nature" vse, kar obstaja, različne dobe pa nam razkrivajo različne vidike te večne in nespremenljive lepote.

Kako relativni so kriteriji okusa in še tako utrjeni kanoni stila neke epohe, nam kaže tudi zgodovina stilskih oznak, ki naj bi poimenovala okus in stilski kanon sedemnajstega stoletja, torej Descartesov čas.

Od klasicističnega k baročnemu Descartesu

Videli smo, kako globoke sorodnosti, čeprav ne tudi vzročne zveze, so našli raziskovalci med Descartesom in prvo generacijo klasicizma, posebej pa med Descartesom in Corneillem. In vendar sodobni proučevalci mirno dokazujejo, da prav nasprotno duh Descartesovega filozofiranja prinaša vonjave baroka. Večjo razliko si komajda predstavljamo. Na eni strani pravilni, racionalni, privzdignjeni in skoroda dolgočasni klasicizem, na drugi strani razpuščeni, meseni, strastni in skoroda pretirano pompozni barok. Ali je mogoče, da raziskovalci najdejo tam, kjer so predhodniki videli klasičnost, zdaj nenadoma povsem nasprotno baročnost? Ali pa je stvar še težavnejša, da med klasicizmom in barokom obstoji ta neka sorodnost in zveza?

"Classicus" izvirno pomeni državljana prve vrste (kot na primer tiste, ki so s prvimi ladjami prihajali v Ameriko) in izraz postane kasneje oznaka določene odličnosti oziroma prvovrstnosti. V sedemnajstem stoletju so izraz uporabljali v pedagoškem pomenu in kot oznako za latinske avtorje. Kdor je bil "classicus", je bil torej primeren za šolsko rabo in v tem pomenu besedo "klasik" poznamo še danes. Izraz klasicizem kot oznaka za stil sedemnajstega stoletja pa se uveljavi šele z romantizmom pri De Staelovi 1810 in Stendhalu 1817 in 1823 (Racine et Shakespeare). Klasicizem je torej romantični koncept, uvožen v Francijo kot neke vrste šekspirjanska opozicija lastnim klasikom sedemnajstega stoletja in je izvirno pomenil tiste, ki so nas začeli dolgočasiti, kot nas dolgočasijo tisti, ki nam jih predpišejo v šoli za obvezno branje.

Raba še kasneje nastale in še manj precizne oznake "barok" je hkrati vplivala tudi na spremembe v rabi oznake "klasicizem", zares uveljavila pa se je šele v dvajsetem stoletju. Nastala je iz portugalske besede "barocco", ki pomeni nepravilen biser, takega, ki ni čisto okrogel - simetričen. Že izvor besede pove, da so jo začeli uporabljati za tisto ustvarjalnost sedemnajstega stoletja, ki se je ni dalo stlačiti v pravilnosti klasicizma, pri tem pa je pomen oznake dolgo ostal pejorativen. Baročna umetnost naj bi pomenila nekakšno nepravilnost, neciviliziranost, bizarnost in odsotnost norme. Jacob Borchardt je leta 1865 zapisal, da barok govori enak jezik kot renesansa, vendar na način priučenega divjaka. Šele leta 1888 je Wölfflin razložil stilske poteze baročne estetike, ki pa jo je še vedno pustil v mejah ocene o baroku kot dekadenci renesanse.

Če ostanemo pri teh splošnih oznakah dveh stilov, lahko ugotovimo, da tako jasne meje med klasicizmom in barokom, kot se je zdela, dokler je bil klasicizem norma nove dobe in barok dekadenca stare, pač ne bo mogoče potegniti. Konec koncev že zato ne, ker je imel tudi klasicizem v začetku enak negativni pomen umetniškega izraza dobe v zatonu. Bližje resnici bo pojmovanje, da gre za dva nasprotujoča si izraza duha dobe, torej izraza tistega dualizma, ki ga označuje tudi Descartesova stroga delitev na res cogitans in res extensa. Na filozofskem začetku stoletja sta filozofa, ki izražata dva med seboj sprta vidika duha dobe, Descartes in Gassendi, in kot obstaja paralelizem med Descartesom in Corneillem, obstaja paralelizem in celo neposredna zveza med Gassendijem in Moliérom. In naj so ločnice še tako izrazite, niso absolutne. Jean-Pierre Cavaillé v svoji knjigi

"Descartes. La fable du monde" opozarja, če mu lahko tako rečemo, na baročni odtенок Descartesovega dela.

Ob naslonitvi na rokopis "Monde", ki ga je Descartes napisal v letih 1630 do 1633 in opustil objavo zaradi obsodbe Galilea Galileija, ugotavlja presenetljivo že na samem začetku: "Descartes est donc un auteur baroque. - Descartes je torej baročni avtor" (Cavaillé 1991, 8). Rokopis sicer vsebuje sistem mehanicistične kozmologije, Cavailléjeva teza pa se naslanja na Descartesov znani portret, kjer nosi knjiga, ki jo drži v rokah, napis "Mundus est fabula". To naj bi bil ključni koncept skeptičnega baroka, ki je vedel za vse iluzije in zmote sveta in mu je svet zato predstavljal teater, figuro in dekoracijo. Pod teatrom, kjer se razkriva fabula mundi, si lahko predstavljamo anatomske teater v Leydenu, kamor je Descartes zahajal. To je teater znanosti in smrti, kjer poteka seciranje, ki razkriva umrljivo resnico za videzom in iluzijo čutno nazorno danega, na prvi pogled samozadostnega in resničnega življenja. Smo v teatralnem baročnem mikrokozmosu, kjer vlada retorika smrti in nismo več v renesansi, kjer je človek kot mikrokozmos emanacija kozmičnega reda in tudi gospodar sveta, nosilec svetovnega skladja. Smo v svetu negotovosti, nedokončnosti, neskončnosti - le smrt je zanesljiva.

Descartes seveda s to kulturo baročnega skepticizma prekine in se ji upre, vendar v njenem lastnem jeziku in z njenimi lastnimi sredstvi. Svet je "brezkončno šifrirano besedilo" (Cavaillé 1991, 87), ki se ga moramo naučiti brati in to ne v smeri metafizičnih sanjarij, ampak v smeri resnice. Resnice pa ni najti v ničevostih in lažnih pojavnostih čutnega sveta, pri iskanju resnice se lahko zanesemo samo sami nase, na ta "jaz", ki misli. In šele s pomočjo boga, ki je vendarle popoln, lahko izstopimo iz te kamre solipsizma v svet, ki je en sam teater, kjer so razstavljena (kot v Leydenu) mirabilia (občudovanje vredne stvari, predmeti za admiratio). Ti predmeti občudovanja, te kuriozite priča o neskočni nedoumljivosti čutno pojavnega sveta, hkrati pa s sprožanjem edinega intelektualnega čustva občudovanja odpirajo pot našemu razumu, ki s seciranjem vsega šele v smrti zapopade resnico. In če je svet iluzija, ki ji le s spoštovanjem rigoroznih pravil lahko iztrgamo kako zanesljivo ugotovitev, kaj naj si pomagamo z iluzoričnimi podobami, ki nam jih ponuja umetnost, ko pa že čutnosti nasploh ni mogoče ničesar verjeti, dokler je ne popeljemo skozi čistilno napravo razuma?

Sklepi in ugotovitve

Na koncu smo spet pred dilemo, ki jo je moral videti tudi Ernst Cassirer. V "Filozofiji razsvetljenstva" je zapisal, da Descartes v svoj sistem ni vključil sistematične estetike, toda iz celote se da izpeljati vsaj temeljne poteze estetske teorije. V študiji o Descartesu, Corneillu in Kristini Švedski pa je ugotovil, da je pri Descartesovem tako veličastnem in zaključenem sistemu najbolj presenetljiva luknja prav odsotnost samostojne estetike (Cassirer 1968, 79; Cassirer 1942, 33). Kako po vsem tem sprehodu spraviti skupaj tezo, da Descartes nima estetike, s tezo, da iz njegovega sistema estetika izhaja?

1. Descartesovo neposredno ukvarjanje z vprašanji, ki bi jim za nazaj lahko rekli estetska, ne omogoča trditve, da pri njem obstaja estetska teorija in pri tem nam tudi njegovo prvo delo "Compendium musicae" ne pomaga. Iz njegovega dela izhaja le eksperimentalna znanost o čutilih in zaznavi, ki lahko pojasni vse, kar je vredno o čutno popolnem ali lepem vedeti. Poskusi take estetike so seveda obstajali tudi kasneje, vendar niso našli mesta v teoretski oz. filozofski estetiki, ampak so postali del fizioloških in psiholoških znanosti.

2. Odsotnosti estetike v kasnejšem pomenu teoretske discipline se ne da nadomestiti z Descartesovim vplivom na sočasno ali kasnejšo umetnost. Kolikor je njegov pogled soroden sočasnemu Corneillovemu ali Balzacovemu, ne da bi lahko ugotovili kakršenkoli dejanski vpliv, je v tej sorodnosti pogledov najti duha časa, ki tudi sam ni omogočal nastanka teoretske estetike. Kolikor pa je vplival na kasnejše obdobje, ko je kartezijanizem postal modna in prevladujoča filozofija, je bil njegov vpliv odločilen prav na nastanek samozavedajočega se modernizma v spopadu med starimi in modernimi. Umetnost ne potrebuje večnih in nedosegljivih vzorov in podleže neprestanemu napredovanju, ker vedno bolje poznamo pravila za izdelavo umetniških del. Zato tudi na osnovi tega njegovega dokazanega kasnejšega vpliva ni mogoče izpeljati teoretske estetike, ampak le kake umetnostne kuharice, iz katerih so se norčevali nemški filozofi osemnajstega stoletja.

3. Descartes je vplival na estetiko toliko, kolikor je vplival na francosko estetiko okusa, ki je povečini nastala prav v obdobju spopada med starimi in modernimi. Njegov vpliv na to estetsko teorijo, ki še ni teoretska estetika, je bil dvojen. Vplival je s svojo metodo, ki so jo avtorji preizkušali na stvarih umetnosti, da bi zagotovili okusu vsaj nekaj verodostojnosti in vplival je z dualizmom, ki je tej estetiki okusa pomenil hkrati izhodišče in nerešljiv problem. In ker se tega dualizma ne morejo rešiti niti tisti avtorji, ki izhajajo iz čistega senzualizma in zavračajo racionalistični pristop, je razumljivo, da estetike kot discipline ne bi mogli razviti niti v okvirih kakega Gassendijevega sistema. Spomnimo se, da so umetnost in uživanje v čutni lepoti nasploh nizko cenili tako stoiki, ki prezirajo telesnost in terjajo od umetnosti jasnost, lakonski stil in točnost, kot epikurejci, ki zavračajo umetnost iz obratnega razloga, ker so umetniški užitki iluzorični, lepota je nekaj povsem čutnega (okroglo, mehko, gladko...), življenje pa teater, v katerem je edini ideal nevznemirjanje.

4. Francoska estetska teorija okusa je svoj vrh dosegla pri Charlesu Batteuxu, ki je skušal premostiti dualizem in subjektivnost estetske sodbe in pri tem z redukcijo na eno samo načelo vzpostavil moderni pojem lepe umetnosti kot nekoristnega posnemanja lepe narave, ki greje dušo in s tem vendarle tudi razsvetljuje duha. Tako je tudi na vrhu ostalo res, da je temeljna kategorija tovrstnih estetskih teorij "je-ne-sais-quoi". Teoretska estetika je nastala skoraj istočasno (Batteux 1747, Baumgarten 1735 in 1750) v Nemčiji. Razlog za to je vsekakor v Leibnizovi zavrnitvi ostrega ločevanja na res cogitans in res extensa v znamenitih "petits perceptions", pa tudi v Wolffovi šolski sistematizaciji. Osnovni motiv pa je v težnji univerzalnosti spoznanja in zaokroženosti kozmosa, ki jo je tako dobro opredelil Leibniz v svoji metafori o svetu kot združbi orkestrov.

Pri Descartesu je možna *znanost o čutnem užitku*, kolikor ugotavlja fiziološke in psihološke razsežnosti tega zadovoljstva. Pod vplivom modernizma kot ugo-

tovitve o stalno novem in naprednejšem v umetnosti in pod vplivom nezvezne podvojenosti, ki sta jo zastopala tako Descartesov racionalizem kot Gassendijev senzualizem, je možna *estetska teorija okusa*, ki se neprestano zapleta v nasprotja, ne da bi jim zmogla najti teoretsko verodostojno premostitev. Na osnovi Leibniz-Wolffovega sistema je šele možno vzpostaviti *teoretsko estetiko*, ki pa ni preprosto veda ali znanost o lepem, čutnem in umetniškem, ampak je teorija o funkciji čutnega, lepega in umetniškega kot vezivnega tkiva v univerzumu. Ta univerzum je univerzum zgodnjega modernizma - univerzum najboljšega možnega izmed vseh svetov, ki v njem človeštvo nenehno napreduje k boljšemu.

Descartes se je odločil, da je treba vedeti le tisto, kar je na osnovi razuma prepoznano kot zanesljivo znanje, zato ni nič čudnega, da pri njem ni estetike kot discipline in da je iz njegove filozofije tudi razviti in vzpostaviti ni mogoče. V tem ni nikakršnega paradoksa. Paradoks je v tem, da je prav s tako filozofijo neposredno in bistveno vplival na nastanek umetnostnega modernizma in ustanovitve kategorije umetnost, posredno pa tudi na vzpostavitev teoretske estetike kot zveze in mosta.

LITERATURA

- Cassirer, Ernst. 1942. Descartes, Corneille, Christine de Suède. Paris: Librairie philosophique J. Vrin.
- Cassirer, Ernst. 1961. Leibniz' System in seinem Wissenschaftlichen Grundlagen. Marburg: reprint darmstadtske izdaje.
- Cassirer, Ernst. 1968. The Philosophy of the Enlightenment. Princeton: Princeton University Press.
- Canailié, Jean-Pierre. 1991. Descartes - La fable du monde. Paris: Librairie philosophique J. Vrin (Éditions de l'École des Hautes Etudes et Sciences Sociales).
- Coleman, Francis X. J. 1971. The Aesthetic Thought of the French Enlightenment. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.
- Descartes, René. 1977. Regles utiles et claires pour la direction de l'esprit et la recherche de la verité. La Haye: Marinus Nijhoff.
- Descartes, René. 1987. Abrégé de musique - Compendium musicae. Paris: PUF.
- Gillot, Hubert. 1914. La Querelle des anciens et des modernes en France. Nancy: Crepin-Leblond.
- Grič, Danko. 1976. Estetika II - Epoha estetike. Zagreb: Naprijed.
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich. 1970. Istorija filozofije III. Beograd: BIGZ.
- Keane, John. 1969. Reflections on Violence. London & New York: Verso.
- Lanson, Gustave. Brez letnice. Histoire de la littérature française. Paris: Hachette et Cie.
- Lanson, Gustave. 1896. L'Influence de la philosophie cartésienne sur la littérature française. Revue de la métaphysique et du morale, julij 1896, 517 - 550.
- Pirro, André. 1973. Descartes et la musique. Geneve: Minhoff Reprint (izvirnik 1907)
- Revault d'Allones, Olivier. 1951. L'Esthétique de Descartes. Revue des sciences humaines, 61, 50 - 55.
- Rigault, H. 1979. Histoire de la querelle des anciens et des modernes. New York: Burt Franklin (reprint pariške prve izdaje iz leta 1859).
- Tatarkiewicz, Wladislaw. Brez letnice. Istorija šest pojmova. Beograd: Nolit.

RAZVOJ SLOVENSKE DRŽAVE BLAGINJE¹

Povzetek. Slovenski model države blaginje se podobno kot turistične modele drugih (bivših) socialističnih držav označuje kot "socialistični model blaginje", ki je bil po eni strani vseobsežen in je formalno zagotavljal socialno varnost "od zibelke do groba", po drugi strani pa je bil namenjen le določenim kategorijam prebivalstva - industrijskim delavcem in politično lojalnim. Podrobnejša primerjalna analiza med celotnim razvojem glavnih predstavnikov zahodnoevropskih modelov države blaginje in srednjeevropskih - (bivših) socialističnih - modelov pa pokaže, da so se tudi slednji, med njimi pa tudi slovenski, razvijali podobno kot prvi. Sami modeli in na njih utemeljena socialna politika so bili povsod rezultat součinkovanja med zunanjimi zgledi in razmerami v konkretnem družbenem sistemu. Te razmere pa so bile kompleksen preplet tradicije, moči posameznih družbenih skupin in interesov elit. Tako ni razlogov, da bi slovenski model države blaginje še naprej označevali kot "socialistični" in zato "egalitaristični", saj po svoji tradiciji in razvojnih značilnostih sodi v krog "industrijsko-korporativističnih" modelov, kjer ima osrednjo vlogo in odločilni vpliv Bismarckov model blaginje. Ta pa je odločilno vplival tudi na razvoj drugih evropskih modelov blaginje, posebno v obdobjih gospodarskih recesij.

Ključni pojmi: država blaginje, modeli države blaginje, družbena struktura, socialna politika, zgodovinska perspektiva

Zadnja leta premišljanje o modelih države blaginje ni več niti popularno niti modno. Podatki dokazujejo krizo, ki prehaja že v tretje desetletje in zdi se, da se zlata doba socialne države v šestdesetih letih ne bo tako kmalu ponovila. Različne strategije, ki posameznika in breme skrbi za njegovo socialno varnost premeščajo izpod državnega okrilja ponovno v naročje družine in solidarnosti neposrednih socialnih mrež, se uvajajo vse pogostejše, pa tudi vedno več analitikov zanje zastavlja svojo strokovno presojo.

* Dr. Mojca Novak, docentka na Fakulteti za družbene vede.

¹ Članek temelji na raziskavi "Perspektive sprememb v socialni politiki in struktura socialnih stroškov", ki jo je finančno podprlo Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve, pogodba S1-03-2811-95.

V primerjavi z drugimi zahodnoevropskimi modeli države blaginje srednjeevropskih modelov ni le doletela podobna kriza, čeprav z desetletnim zastankom, temveč se jih z eno potezo razvršča med (bivše) socialistične modele, kot da bi bila deklarirana narava političnega režima edina priročna oznaka. Tako je tudi s slovenskim modelom države blaginje. Analiza njenega razvoja, kot tudi drugih srednje- in vzhodnoevropskih modelov, pa v perspektivi stotih let pokaže povsem drugačno podobo. Pokaže namreč, da je sestavni del evropskih procesov, saj se je oblikovala kot oblika "komuniciranja" z Evropo in da je vedno bila tudi njen del ne glede na ideologijo posameznih političnih režimov. Tudi drugi režimi blaginje so se razvijali pod zelo različnimi političnimi režimi, kjer je nemški model blaginje posebno skrajni primer, pa pri njih ni mogoče zaslediti posebnih nihanj in odklonov v zagotavljanju temeljnih socialnih pravic. Celo več, izkušnje dokazujejo, da so socialne pravice in njihova operacionalizacija v programih socialne politike zelo trdoživa entiteta, ki kljub celo drastičnim spremembam političnega režima dokazujejo svojo sposobnost "akumuliranja". In kot bo jasno iz nadaljevanja, ni nobenih razlogov, da ne bi na takšen način dojemali tudi slovenskih blaginjskih programov.

V obravnavi naznačene problematike se bo avtorica osredotočila na naslednje teme. Najprej bo na kratko orisala nekaj najbolj značilnih evropskih modelov države blaginje, sledil bo oris razvoja dveh srednjeevropskih (bivših socialističnih) in nato še slovenskega modela blaginje. Sklep pa je namenjen poudarku nekaterih podobnosti v njihovem razvoju.

Razvoj evropskih modelov blaginje

Opredelitvi države blaginje so najbližje tisti, ki jo pojmuje kot "državo, ki je nase prevzela odgovornost za socialno varnost in blaginjo državljanov" (Rainwater et al 1986, 3). Gre za obliko državnih posegov, s katerimi se zagotavlja varnost, ki jo lahko enačimo s stabilnostjo v času in ustrezen življenjski standard za državljanje. Ti odgovornosti in z njima povezane socialne pravice pa se izvajajo v treh družbenih podsistemi: v družini in civilni družbi, v politiki in v gospodarstvu. Družino in civilno družbo tradicionalno povezuje princip solidarnosti, gospodarstvo povezuje lastnina in produktivnost; politika pa se povezuje z gospodarstvom, ker je tudi sama delodajalec, po drugi strani pa prek svojih ukrepov pre-razdeljuje dohodek in s tem opravlja "popravke" tržne razdelitve dohodka. Pre-razdelitev dohodka in nanj navezujoči se modeli blaginje se oblikujejo v glavnem po treh principih:

1. po principu potreb, ki izvira iz moralne obveze, da družba skrbi za svoje člane,
2. po principu prispevka, ko izvršna oblast razdeljuje ljudem njihove lastne prispevke in prihranke in
3. po principu (socialnega) državljanstva (Rainwater et al 1986, 15-17).

Ti principi so prevladujoči principi, toda v realnosti določajo posamezne modele kot preplet, pa tudi razvijali so se postopno. Tako lahko trdimo, da je princip potreb in z njim povezana moralna obveza najstarejši, saj je utemeljeval tudi do-

brodelnost, ki je predhodnica državno organizirane odgovornosti in skrbi za prebivalstvo. Z začetkom razvoja države blaginje se povezuje princip prispevka; temu pa se je kmalu pridružil princip državljanstva, najprej v Skandinaviji, posebno opazno pa v Veliki Britaniji kot plodno nadaljevanje Beveridgeovih predlogov reforme socialne politike še pred koncem druge svetovne vojne.

Kljub temu, da so se v Evropi v zadnjih sto letih razvili trije različni modeli blaginje - če zaenkrat zanemarimo površno in nikoli dosledno in natančno dokazano razvrstitev biših socialističnih režimov blaginje v poseben tim. "Socialistični tip blaginje", se ti na prvi pogled pomembno razlikujejo, hkrati pa imajo tudi precej skupnih značilnosti. Tako te sicer različne modele družijo več skupnih značilnosti, ki jih lahko pripišemo časovno hkratnemu razvoju in podobnim vzgibom političnih režimov. S katerega koli vidika presojava razvoj evropskih modelov blaginje, jih pomembno družijo naslednje skupne značilnosti:

1. organizacija družbenih sistemov v okviru nacionalnih držav,
2. zrelo obdobje industrializma in socialni problemi, ki jih je sprožil,
3. s tem področjem povezana anticipacija naraščajoče politične moči industrijskih delavcev,
4. šibke korporacijske strukture, posebno v primeru družine in
5. tradicija dobrodelništva.

Skratka, ne glede na sedanjo planetarno razširjenost in politični imperativ - socialna država je postala sestavni del programov vseh političnih strank, ki se štejejo za sodobne, je moderna država blaginje nedvoumno evropski izum, saj je kot sestavni del modernizacije sledila industrijski in francoski buržoazni revoluciji (Flora 1986). Zaradi teh izhodišč je potrebno vsako analizo razvoja konkretnega modela blaginje v konkretni državi umestiti v te okvire. Prostorska mobilnost prebivalstva, ki jo je zahtevala in predpostavljala razvijajoča se industrija, je bila možna le ob zemljiški odvezi in individualni svobodi, za kar je "poskrbela" francoska buržoazna revolucija. Človekove pravice, opredeljene v Deklaraciji o človekovih pravicah, pa so pomenile začetni kamen v triadi, katerim so se s politično organizacijo in naraščajočo socialno močjo delavskega razreda dobro stoletje kasneje pridružile politične pravice - delavske stranke so ponudile prototip sodobnih množičnih političnih strank. Sklepni kamen v tej triadi pa so podložile socialne pravice - njihova konceptualizacija in operacionalizacija sta izšli neposredno iz Beveridgeovih predlogov socialnih reform (Abel-Smith 1992; Baldwin 1992) - z jasno zahtevo, da ima vsak državljan pravico do dostojnega življenjskega standarda. Tako sta vsak konkretni model blaginje in država blaginje kot moderni način reševanja socialnih problemov in manipulacije s človeškimi viri sestavni del procesa modernizacije, saj izražata vse njegove temeljne značilnosti: institucionalno, socialno in gospodarsko strukturo ter socialno moč konkretnih akterjev v konkretni državi. Vsak model blaginje je tako zapleten rezultat endogenih, notranjih značilnosti vsakega družbenega sistema in eksogenih, zunanjih vplivov iz okolja konkretnega sistema, kar se je vedno izrazilo v njegovih lokalnih posebnostih.

Zadnjih pol stoletja je posebno v veljavi tridelna tipologija modelov blaginje, kjer ima vsak model svojo "nosilno" državo, ki se zgleduje po Titmussovi tipologiji modelov socialnih politik (Titmuss (1938)1985). Ti pa se lahko opredelijo kot:

1. rezidualni model, kjer institucije države blaginje posredujejo le po zlomu trga in družine kot naravnih poti zadovoljevanja socialnih potreb; tipični model je britanski model blaginje;
2. industrijsko korporativistični model, kjer institucije države blaginje odslikavajo gospodarski sistem, socialne potrebe pa se zadovoljujejo na osnovi prispevka, dela in produktivnosti; tipični model je nemški, Bismarckov model blaginje;
3. institucionalno redistributivni model, kjer so institucije države blaginje integralni del družbe in zagotavljajo univerzalne storitve na osnovi principa potreb; skandinavski modeli blaginje so tipični tovrstni primeri.

Ta tipologizacija modelov blaginje je postala v zadnjih letih precej popularna, posebno po Esping-Andersenovi "obdelavi" ob poudarjenem interesu za povezanost modelov blaginje z dogajanjem na trgih delovne sile (Esping-Andersen, Korpi 1987; Esping-Andersen 1990). Celo več, glede na posamezen politični režim, ki v zadnjih pol stoletja "spremlja" posamezen model, jih pogosto imenujejo liberalistični (britanski), konzervativni (nemški) in socialno-demokratski (skandinavski) model (Marklund 1993). Drugi pa tej skupini dodajajo še latinski oz. rudimentarni model blaginje, ki se je razvil v državah zahodnega Sredozemlja (predvsem v Italiji in Španiji), v katerem ima pomembno vlogo družina, saj institucije blaginje več obljublajo, kot pa realizirajo (Leibfried 1991).

Toda, kot trdijo nekateri socialno široko usmerjeni zgodovinarji, sedanje podobe in z njimi povezana poimenovanja modelov blaginje so zavajajoče, saj upoštevajo razvoj le zadnjega pol stoletja. Presojanje in premišljanje razvoja modelov blaginje v njihovem celotnem obdobju, tj. v obdobju stoletne zgodovine, razkrije šele prave značilnosti in akterje, ki so odločilno prispevali k sodobnim značilnostim teh modelov (Baldwin (1990)1993). Šele stoletna primerjalna perspektiva pokaže na odločilne značilnosti modelov blaginje v pretresu, ki so rezultat zunanjih vplivov in notranjih bojov različnih akterjev. Socialne interpretacije razvoja modelov blaginje pripisujejo, namreč, odločilno vlogo levim političnim strankam - običajno socialno-demokratskim - in močnemu sunku "od spodaj" - vplivu industrijskih delavcev. Stoletna perspektiva takšnim ugotovitvam, ki brez dvoma zdržijo časovno presojo zadnje pol stoletja, oporeka, saj v različnih državah kaže na različne vloge in pomen različnih interesnih skupin. Upoštevanje stoletne perspektive analize pa ne koristi le razkrivanju izvornih značilnosti različno oddaljenih evropskih modelov blaginje, temveč lahko kasneje koristi tudi pri presoji temeljnih značilnosti razvoja slovenskega modela blaginje in njegovem umeščanju v zgodovino evropskih modelov blaginje in z njimi povezanih socialnih politik.

Kljub popularnosti skandinavskega institucionalno redistributivnega modela, ki se ga zaradi politične podprtosti levih strank pogosto označuje kot socialno-demokratskega, ima med znanimi evropskimi modeli blaginje posebno mesto nemški, kateremu pa se ga začuda ne priznava. Podobno kot skandinavskega se ga namreč po politični usmerjenosti označuje kot konzervativnega, vendar pa primerjalna analiza pokaže, da gre za model s posebno močnim vplivom, ki je učinkoval na razvoj modelov blaginje v Evropi. Če zanemarimo stoletno perspektivo razvoja modelov blaginje, potem spregledamo, da je tudi v Veliki Britaniji najprej veljal princip socialne varnosti na osnovi prispevka in da so šele

Beveridgeovi predlogi reforme socialne politike za kratek čas vnesli poudarek na univerzalnosti, ki je bil v Skandinaviji v veljavi že nekaj desetletij pred tem. Prav tako nam ostanejo zakriti prvotni napor npr. švedskih socialnih demokratov, ki so najprej poskušali uvesti prav Bismarckov princip socialnega zavarovanja. Skratka, njihovi napor v poskusih zagotavljanja socialne varnosti so bili v začetku daleč od univerzalnosti socialne solidarnosti.

Ne glede na to, kako časovno obsežno pregledujemo razvoj modelov blaginje, je njihova osnovna značilnost zmanjševanje in preseganje problemov, ki jih je prinesla pospešena industrializacija. Zato je bila uvedba državne skrbi in zagotovil za blaginjo prebivalstva prvotno usmerjena na reševanje problemov industrijskih delavcev, ne glede na druge sloje. V tem okviru so nanjo naslovljene tudi kritične pripombe in sicer, da je v resnici uvajanje države blaginje pacificiralo, umirilo delavski razred. Posebno Bismarckov režim se je dokazal kot daljnoviden, saj je anticipiral naraščajočo socialno moč in dobro politično organiziranost delavskega razreda. Tako je prvotno restriktivno politiko spremenil v politiko socialnega dialoga. Res je, da so se posamezni socialni programi sprejemali postopno - od sredine osemdesetih let prejšnjega stoletja naprej, toda vsi so sledili skupnim premisam, ki veljajo še danes. Te pa so:

1. socialno zavarovanje je uzakonjeno,
2. nadzoruje ga država,
3. upravičenost do ugodnosti izhaja iz višine prispevka, manj pa iz potreb,
4. višina prispevkov je odvisna od višine dohodkov,
5. zavarovalni skladi se finančno napajajo tridelno: s strani zavarovancev, države in delodajalcev.

V svojem stoletnem trajanju se je nemški režim blaginje razširil, tako glede ugodnosti kot pravic in slojev, ki jih je vključeval. Celo več, tudi Hitlerjev režim je kljub nasilnosti in izključujočnosti za določene skupine razširil nekatere ugodnosti - npr. za mlade družine in za družine z veliko otroki. Kljub temu pa je ostal nemški model blaginje simbol fragmentiranega modela, saj so bili za posamezne sloje oblikovani posebni zavarovalni skladi: najprej koncem prejšnjega stoletja za industrijske delavce, v začetku tega stoletja za nameščence in šele koncem petdesetih let tudi za kmete (Alber v Flora 1986). Razen v obdobju nacizma so na naraščajočo moč blaginje vedno močno vplivale tudi delavske stranke. Posebno novost pa je doživel po drugi svetovni vojni, ko je država, čeprav ne prvič, začela močneje posegati tudi na področje stanovanj in zdravja; socialna politika pa se je od "gasilke" socialne nepravilnosti začela postopno preobraziti v mehanizme socialnega in gospodarskega načrtovanja. V tem okviru pa naj bi poseben poudarek na izobraževalni politiki prispeval k bolj uspešnemu manipuliranju s človeškim kapitalom, da bi ljudje lahko sami v večji meri nadzorovali in usmerjali svojo socialno varnost in blagostanje; skratka, da bi se lahko bolj uspešno spopadali z nihanjem gospodarskih tokov in delovanjem trga.

Podobno kot drugje po Evropi so sedemdeseta leta tudi v Nemčiji razkrila prepad med socialnimi stroški in razpoložljivimi viri za njihovo pokrivanje. Hkrati pa je uveljavljeni model blaginje ponovno pokazal veliko trdoživost pred reformami in dokazal svojo močno in stabilno umeščenost v institucionalni red. Prav tako

pa so podobno kot drugje v Evropi začele pridobivati na svoji specifični teži zamisli, da je potrebno vlogo države v zagotavljanju blaginje omejiti, zmanjšati in vzporedno povečati odgovornost ljudi in njihove neposredne solidarnostne mreže (Alber v Flora 1986).

Sodobne značilnosti skandinavskega modela blaginje, ki so ga pravzaprav naredile slavnega, so sicer rezultat poveljnega razvoja, vendar ne v smislu iniciacije, temveč dograditve in kristalizacije. Danes, kljub neizbežnim znakom krize, je za ta model bolj kot za druge značilno naslednje:

1. vseobsegajoča socialna politika v zagotavljanju blaginje, ki je celovita in integrativna,
2. dostop do ugodnosti je utemeljen na potrebah in socialnem državljanstvu, raven storitev pa je relativno visoka in tako sprejemljiva tudi za višje sloje,
3. solidarnost kot operacionalizacija socialne pravičnosti na osnovi potreb in univerzalnost sta temeljna principa,
4. javna odgovornost za blaginjo in socialno varnost ljudi je marginalizirala zasebno skrb in tržne mehanizme, zato je "raz-trževalni" (dekomodifikacijski) učinek posebno opazen (Esping-Andersen, Korpi 1987).

Kristalizacija teh značilnosti je resda povezana z dolgoletno poveljno vladavino socialnih demokratov, toda današnje značilnosti skandinavskega modela so se začele oblikovati na začetku tega stoletja. Tako univerzalizem, ki se pogosto pojmuje kot izvirni britanski prispevek k razvoju blaginje, ni britanski ali Beveridgeov "izum", temveč skandinavsko pojmovanje blaginje celotnega naroda.

Na začetku tega stoletja je poskušala posebno švedska vlada ob podpori delavskih strank uvesti Bismarckov princip socialnega zavarovanja. Toda nasprotovanje kmečkih interesnih skupin je bilo tako močno, da je od teh poskusov odstopila. Na začetku stoletja sta bili dve petini švedskega prebivalstva kmečkega in zaradi majhnosti njihovih kmetij ni bilo pričakovati, da bi sami zmogli stroške socialnega zavarovanja. Uspeli so zavrniti zavarovalen princip in uveljaviti prenos bremen na državo in davkoplačevalce v celoti. Univerzalizem je bil tako vzpostavljen s pokojninskim zakonom (1911), utrjen pa je bil pravzaprav šele z reformami socialne politike sredi stoletja, ko sta tudi srednji sloj in konzervativna stranka kot predstavnica njegovih političnih interesov našli svoj interes v sistemu blaginje.

Skratka, danes znani institucionalno redistributivni model blaginje se je začel kot napor kmetov za uveljavljanje univerzalnosti socialne solidarnosti, splošno pa se je uveljavil z vključitvijo srednjih slojev v celotni projekt. Tako lahko pritegnemo Baldwinu ((1990)1993), ki pravi, da je za razvoj modelov blaginje pomembna vzpodbuda "od spodaj" - država blaginje je bil odgovor na siromašenje industrijskih delavcev in poskus umiritve njihove politične revolucionarnosti, toda pravo "domovinsko" pravico dobi šele z vzbujenim interesom srednjih slojev, ki največkrat obrnejo njeno delovanje v lastno korist. Čeprav se modeli blaginje in z njimi povezani programi socialne politike kažejo kot dokaz socialne solidarnosti in uzakonjene dobrodelnosti, posebno švedski primer nazorno razkriva, da so pravzaprav rezultat ostrega političnega boja med interesnimi skupinami in njihovega egoizma. Morala socialne pravičnosti je tako le zaslonba, za katero poteka-jo težki in dolgotrajni boji interesov.

V primerjavi z nemškim in skandinavskim (švedskim) primerom kaže razvoj britanskega modela blaginje spremenljivo smer. V začetku tega stoletja je nihal med nemškim principom zavarovanja in univerzalizmom; toda moč industrijskih delavcev in njihov relativno visok standard v primerjavi s tistim v drugih državah ter razširjenost dobrodelnosti so ga posebno značilno določili. Zato je potrebno v okviru tradicionalnega principa enakosti dostopa do ugodnosti in njihove neomejenosti na posebne skupine presojati tudi Beveridgeove predloge socialne reforme leta 1942. Vojne razmere, ki so za kratek čas zbližale socialne sloje in zmanjšale njihovo socialno zaprtost, so prispevale k prodoru teh predlogov, ki so bili oblikovani na predpostavki polne zaposlenosti, družinskih nadomestilih in brezplačnih zdravstvenih storitev. Uvajanje univerzalne solidarnosti se je začelo po vojni. Izenačevanje prispevkov se je po dobrih desetih letih spet začelo povezovati z višino dohodka, dodatni zavarovalni programi za najbolj ogrožene pa so daleč presegli provotno predvideni obseg (Abel-Smith 1992). Po končani vojni so se socialni sloji spet začeli zapirati, polna zaposlenost je ostala le ideal, tistih, ki so bili potrebni posebne socialne zaščite, pa je bilo vedno več. Tako Beveridgeovi predlogi niso v celoti "zdržali" gospodarskih omejitev realnosti, imeli pa so druge dolgoročne učinke. Vzpodbujen s principom univerzalne solidarnosti je T.H. Marshall vgradil to idejo v triado državljskih pravic: človekovim in političnim je dodal socialne pravice, ki so zajemale tudi pravice do dostojnega življenjskega standarda in socialne varnosti. Človekove in politične pravice so za razliko od socialnih brez-pogojne; socialne namreč izražajo tržno naravo in uvajajo princip izmenjave - ugodnosti glede na prispevek, ki je odvisen od plače, ta pa od cene delovne sile na trgu. Toda kljub temu socialne pravice niso preprost podaljšek človekovih in političnih pravic, hkrati pa jih tudi ne predpostavljajo. V povezavi s socialnim državljanstvom pa kažejo na vizijo, ki se je medila skozi stoletja in postala močnejši del mitologije Beveridgeovega socialnega poročila. Ker pa so postale socialne pravice enako pomembne kot pravica do zasebne lastnine, je lahko njihova tržna logika - pogodba in izmenjava - glavni vir protislovja med principom državljanstva in principom socialnega zavarovanja (Baldwin 1992).

Kljub temu da je socialno državljanstvo pomembna prelomna točka v razvoju zahodnoevropskih družb, je Beveridgeovo pojmovanje države blaginje naletelo na vrsto kritik. Dve med njimi sta posebej opazni. Prva nasprotuje prenašanju norm srednjega razreda prek mehanizmov blaginje na celotno družbo; druga pa dokazuje, da se je uštel pri oceni siromašenja. Namreč, vedno večji delež prebivalstva naj bi bil odvisen od rezidualnih programov (safety net), čeprav je Beveridge oblikoval reformne predloge ob predpostavki, da bodo postopno vsi državljani prispevali v sklad socialnega zavarovanja. Njegove predpostavke so izhajale iz začasnega zmanjšanja družbenega razlikovanja med vojno in iz polne zaposlenosti, kar pa je kmalu začelo izgubljati realne izglede (Baldwin 1992).

Ideje o univerzalnosti družbene solidarnosti in socialnem državljanstvu so dobile pravi zalet in vse-evropski pomen resda z Beveridgeovim poročilom, toda britanski model države blaginje se še vedno pojmuje kot "rezidualni" in je nasprotnim težnjam navkljub še vedno omejen pretežno na manj premožne in revnejše sloje in temu vzporedno nezanimiv za srednje sloje. Prav britanski primer pa

ponovno potrjuje utemeljenost Baldwinovih izhodišč za analiziranje posameznih modelov blaginje: pomembni so politični načrti in razsvetljeni predlogi, toda realizirajo se glede na značilnosti socialne strukture ter moč in interese posameznih skupin.

Razvoj države blaginje v Srednji Evropi

Za bivše socialistične države v Srednji (in Vzhodni) Evropi na splošno velja, da smo imeli opravka "z državnim socializmom brez socialne politike", po drugi strani pa naj bi bila socialna politika "vseobsežna, saj je skrbela za ljudi od zibelke do groba", zaradi česar naj bi bila neučinkovita (Ferge 1992). Namesto da bi zagotavljala pravice socialnega državljanstva, se je prelevila v politično nagrado za lojalne sloje. Ne glede na različne oznake in ugotovitve o "socialistični" državi blaginje bo prej verjetno držalo, da je bila kot vsaka država blaginje rezultat tradicionalnih (pred-socialističnih) institucij blaginje, povojnih gospodarskih pogojev in interesov vladajočih elit. Zato v nobenem primeru ne moremo govoriti o enem samem modelu socialistične države blaginje in četudi so vsaj srednjeevropski modeli izhajali iz Bismarckovih idej blaginje (Marklund 1993), je vsak konkreten model rezultat prepletenega delovanja notranjih in zunanjih dejavnikov. Za "socialistične" modele blaginje je resda značilna visoka prepletenost gospodarske in socialne sfere, visoko centraliziran in univerzalen sistem blaginje in prepričanje, da je bila narava političnega režima zadosten porok za izkoreninjenje različnih socialnih problemov, kot sta bila npr. revščina in brezposelnost (Ferge 1992). Prehodno obdobje, ki sledi socializmu, je dokazalo, da sta bila ta dva problema nezanimiva, dokler nista prizadela tistega dela prebivalstva, ki naj bi bil s programi socialne politike pred njima zaščiten. Dokler sta bila to problema kmečkega prebivalstva in samozaposlenih, ki niso bili zajeti v socialne programe, sta ostala na obrobju političnega interesa ali pa v predalih pod oznako "državna skrivnost" (Novak 1996a). Že osemdeseta leta pa so pokazala, da tudi socialistični programi socialne politike niso zadosten porok za preseganje socialnih problemov, zato je tudi bivša socialistična Evropa sredi devetdesetih let zelo zaposlena z iskanjem novih rešitev in z reformami socialnih politik (Marklund 1993). Na kakšne usedline iz prejšnjih obdobj modelov blaginje morajo prehodni socialni reformatorji računati, pa si lahko ogledamo na primeru treh zgodovinskih prereзов: najprej na primeru Madžarske (Ferge 1992; Szalai, Orosz 1992) in Češkoslovaške (Castle-Kanerova 1992; Potucek 1993), nato pa še na slovenskem primeru (Kresal 1996; Kidrič 1996).

Tako za madžarski kot za češkoslovaški model države blaginje velja, da se je začel razvijati že v času njune pripadnosti Avstro-Ogrski, posnemajoč fragmentarni model Bismarckovega modela blaginje. To je dokazovala deljena usmerjenost na industrijske delavce, ki so bili posebej na Madžarskem maloštevilni, toda politično dobro organiziran razred, in na privilegirane nameščence, posebno v državnih službah. Toda, tudi industrijski delavci so podobno kot v Nemčiji dosegli precejšnje socialne ugodnosti, katerih obseg pa je nihal glede na gospodarske krize in razcvet. Kmetje in samozaposleni so bili izvzeti iz sistema socialnih programov.

Posebno zanimiv je primer Madžarske, ki je bila pred drugo svetovno vojno manj razvita kot pa Češkoslovaška, kjer so bili iz sistema družbene blaginje izvzeti tudi srednji sloji, ki so jih povečini sestavljali priseljeni Židje in Nemci, ki so si blaginjo zagotavljali na trgu (Ferge 1992). Nasprotno pa je bil češkoslovaški model blaginje rezultat "družbenega sporazuma" med buržoazijo in reformistično koalicijo, ki je kljub večjim ugodnostim za nameščence tudi delavskim zavarovancem zagotavljal socialno varnost v primeru osnovnih tveganj (Castle-Kanerova 1992). Madžarski primer pa kaže v nasprotju s švedskim primerom, da močan veleposestniški sloj ni bil zainteresiran za državno ureditev socialne varnosti številnega sloja revnih kmetov, tako da je bil model družbene blaginje rezultat "dogovora" med državno birokracijo in industrijskimi delavci.

Za madžarsko socialistično obdobje je posebej značilno, da je postal sistem socialne varnosti redni dodatni vir dohodka zaposlenih. Tako je bilo načrtovanje socialnih ugodnosti sestavni del politike zaposlovanja in dohodka zaposlenih, gospodarska in socialna sfera pa sta bili neločljivo povezani. V takšni situaciji pa so bili samozaposleni še naprej izključeni iz sistema blaginje (Szalai, Orosz 1992). Podobno se je razvijal tudi češkoslovaški model blaginje; polna zaposlenost in državna skrb za relativno nizko raven blaginje sta bili temeljni značilnosti (Potucek 1993).

Postsocialistično obdobje je prineslo potrebe in težnje po reformah socialne politike, kar pa je po eni strani omejeno s tradicijo - na Češkoslovaškem je še vedno živa tradicija blaginje iz zgodnjih dvajsetih let (Castle-Kanerova 1992), po drugi strani pa z zahtevami, da je potrebno opustiti polno zaposlenost in se pri zagotavljanju socialne varnosti nasloniti tudi na samopomoč (Potucek 1993). Toda zdi se, da je razen katoliške cerkve civilna družba prešibka, da bi lahko zagotovila nadomestne vire in prek intermediarnih struktur zagotavljala blaginjo ob umiku države (Marklund 1993). Očitno so bivše socialistične države obsojene na močno vlogo države, saj skozi zgodovino razvoja modela blaginje kažejo na posebno šibkost tistih slojev, ki so vsakemu modelu zagotovili družbeno verodostojnost in veljavo. To pa so srednji sloji in ker ti na tem področju niso bili zainteresirani za univerzalno zagotavljanje socialne varnosti, so se razvili fragmentarni modeli, omejeni najprej na industrijske delavce in nameščence, kasneje pa na zaposlene v državnem oz. kolektivnem sektorju. Tako se zdijo apeli po večji vlogi welfare-mix in samopomoči po eni strani ter opuščanje vodilne vloge države in polne zaposlenosti po drugi strani (Castle Kanerova 1992; Potucek 1993) precej eksplozivna zmes, ki ima lahko za posledico znižanje že tako nizke ravni socialne varnosti. Ob procesih privatizacije in denacionalizacije in spremljajočem naraščanju družbenega razlikovanja se zdijo ti predlogi precej daleč od predlogov zahodnih strokovnjakov, ki zagovarjajo ali prerazdelitev delovnih mest ali pa dohodka, in dovolj blizu nemškimi predlogom, da jih lahko označimo ne samo za konzervativne, temveč tudi liberalistične. V vsakem primeru pa nakazujejo na precejšen odklon od socialističnih programov blaginje za vse zaposlene v državnem in kolektivnem sektorju.

Razvoj slovenske države blaginje

Začetek oblikovanja sodobnega slovenskega modela blaginje sega podobno kot drugje v Zahodni in Srednji Evropi v zadnji desetletji devetnajstega stoletja. V tem obdobju so slovenske dedne dežele še sestavljale tedaj že avstro-ogrsko cesarstvo; toda gospodarstvo, posebno pa industrija in transport, se je razvijalo v prostoru vplivanja med Trstom in Dunajem. Uvedba železniške povezave med tema mestoma prek Maribora, Celja in Ljubljane, modernizirano izkopavanje premoga v zasavskih rudnikih in ustanovitev jeseniške železarne - povezane s Tržaško in s tržaškim pristaniščem, je bilo mogoče le z odločilnim angažiranjem tujega kapitala, posebno pa še francoskega in nemškega. Kmetijski sektor, razdeljen med veleposestnike in številne male kmete - slednji so dobili dejansko zemljiško odvezo šele v marčni revoluciji 1848, ni sledil pospešeni industrializaciji. Na določen način je bil razpet med slabimi lastnimi zmožnostmi za tržno pridelovanje in nastajajočo predelovalno industrijo na podeželju, podprto z domačim agrarnim kapitalom. V tem obdobju je slovensko gospodarstvo kljub pospeševalnemu zagonu pridobivalo dualne značilnosti, ki so se prekrivale z razmejitvijo na endogeno - notranjo - in eksogeno - zunanjo - usmerjenost. Prvo so nadzorovali domači akterji, usmerjeni na zadovoljevanje lokalnih potreb; drugo pa so nadzorovali tuji investitorji, prek katerih se je slovenska industrija vključevala v globalne industrializacijske tokove (Novak 1991). Med najbolj prodornimi industrijskimi panogami pa so še dolga desetletja "kraljevale" naslednje: rudarstvo, metalurgija, železniški transport in kemijska industrija.

Poudarjene gospodarske značilnosti slovenskega družbenega sistema ob koncu devetnajstega stoletja so pomembne zaradi učinkovanja na socialno strukturo, značilne poteze te pa zaradi odražanja v blaginjskih programih in ustreznih zakonodaji, ki se je začela uvajati v tem obdobju. Tako je bilo slovensko prebivalstvo ob koncu prejšnjega stoletja razdeljeno na maloštevilne industrijske delavce in številne male kmete. Med njiju pa so so postopno "vgnezdili" še kmetje - industrijski delavci (Kostić 1955), ki so bili zaposleni v podeželskih obratih predelovalne industrije, saj so imeli premalo zemlje za tržno gospodarjenje, hkrati pa so tudi kmetovali. V tem družbenem okviru je potrebno motriti tudi razvoj blaginjskih programov (koristne informacije nam nudita predvsem dva vira: (Kidrič 1996; Kresal 1996), saj le-ti odražajo posebne značilnosti družbene strukture.

Prvo polovico razvoja slovenske države blaginje je oblikovalo postopno sprejemanje socialnih zakonov; proces sprejemanja pa se lahko razdeli v tri sosledna obdobja:

1. z obrtnim redom uveljavljeni gospodarski liberalizem (1859 - 1885),
2. uvajanje sistemske delavske zaščitne zakonodaje (1885 - 1921),
3. uvajanje jugoslovanske socialne zakonodaje (1921 - 1941) (Kresal 1995).

Do uvedbe obrtnega reda (1859) je bila obrtna proizvodnja (proizvajanje nasploh) podrejena cehovskim pravilom, s tem redom pa je bila osvobojena teh omejitev. Obrtna svoboda je bila vpeljana v celotnem Habsburškem cesarstvu (razen v Vojni krajini in v Beneškem upravnem okraju): vsakemu državljanu je bila dovoljena svobodna izbira prebivališča in gospodarske dejavnosti (dokončna osvo-

boditev izpod fevdalnega reda). Obrt se je delila na: svobodno (tovarne, industrija), rokodelsko (izučena obrt) in koncesionirano (tisk, gostilne, parni kotli, razstrelivo, strupi, prevoz ljudi, gradbeništvo). V širšem pomenu je obrt pomenila vsako pridobitniško dejavnost (podjetništvo), v ožjem pa materialno proizvodnjo (pridobivanje nove vrednosti iz surovin). Pomožni delavci v proizvodnji so bili mezdni delavci, ki pa do osemdesetih let niso bili posebej zaščiteni.

Odnos države do mezdnih delavcev se je spreminjal. Najprej je avstro-ogrska država podobno kot nemška za časa Bismarcka ohranjala socialni mir z represivnimi ukrepi in ni posegala v urejanje mezdnih odnosov. Industrija je uničevala obrt, delavci so bili povsem nezaščiteni pred izkoriščanjem: delo je potekalo v težkih razmerah, ponoči, ob nedeljah in praznikih, delale pa so tudi ženske in otroci. Socialni problemi so se reševali z dobrodelnostjo in kolektivno samopomočjo (delavska podpora in bolniška društva).

S pospešenim razvojem industrije v zadnjih desetletjih devetnajstega stoletja je število industrijskih delavcev naraščalo. Posledice neomejenega liberalizma so se začele kazati na fizičnem zdravju ljudi, na kar so prvi opozorili zdravniki iz rekrutnih komisij. Ti razlogi so bili dovolj za državni poseg v mezdna razmerja. Leta 1885 je bil uveljavljen obrtni red dopolnjen in je veljal za vse pomožne delavce in nižje uslužbenke (višji uslužbenci - nameščenci - plačani na mesec ali leto - so imeli drugačen status).

Z novelo je bil delovni dan omejen na enajst ur, prepovedano je bilo zaposlovanje otrok do štirinajstega leta starosti ter delo mladoletnih (14-16 let) in žensk na težkih in zdravju škodljivih delih in ponoči. Delovne pogoje so nadzirali inšpektorati (država). S tem so bili postavljeni temelji delavske zaščite. Socialno zavarovanje naj bi meznim delavcem in njihovim družinam zagotovilo eksistenco tudi v času izpada dohodka (bolezen, nezgoda, smrt, brezposelnost). Nezgodno zavarovanje je bilo vpeljano 1887, leto kasneje (1888) pa tudi bolezensko zavarovanje.

Ugodnosti, zaščita in pravice delavcev pa so se razlikovale tudi po panogah: tisti v rudarstvu in metalurgiji, pri državnih železnicah in v nekaterih državnih ustanovah so imeli pokojninsko zavarovanje; tisti v drugi industriji in obrti pa ne. Rudarji so imeli svoje predstavnike v rudniški upravi že v devetdesetih letih (1896), medtem ko so jih imeli industrijski delavci šele po prvi svetovni vojni. Sicer pa so v tem obdobju nastajale delavske stranke in sindikati, ki so se vključevali v urejanje meznih razmerij. Delavski sveti in delavski zaupniki pa niso odločali o usodi podjetij, bili so le zastopniki delavcev pri zaščiti njihovih pravic. Na Slovenskem so bili uvedeni 1918 (december), v Avstriji 1919, na Češkoslovaškem 1921 in v Jugoslaviji 1922. Združitev v Jugoslavijo je zavrla nadaljnji razvoj teh odnosov na Slovenskem, saj je bila zakonodaja, sprejeta 1922, namenjena predvsem poenotenju delavske zaščite v celotni državi; tako ni prinesla bistvenih izboljšav, uveljavljeno razlikovanje med socialnim zavarovanjem delavcev in nameščencev pa je ostalo. V tem okviru so bili sprejeti naslednji ukrepi: uvedba osemurnega delavnika, delavskih zaupnikov in podpore za brezposelne (1918); uvedba delavske zbornice kot interesne predstavnice delavcev in nameščencev (1921); uvajanje stanovanjske

zaščite (1918/29) ter uvajanje pokojninskega zavarovanja in določanje minimalnih mezd, sklepanje kolektivnih pogodb, poravnavanje in razsodništvo (1929).

Zakon o zaščiti delavcev (1922) je zaposlene še vedno delil na pomožne delavce in nameščence; prvi so prejeli tedenske mezde, drugi pa mesečne plače. K mezdam so bile pristete še različne doklade: družinska, draginjska, premijska, dodatek za delo ob nedeljah in praznikih, za podaljšano delo. Pri socialnem zavarovanju pa so bili razvrščeni v različne razrede - tudi mezdni delavci; za določen razred je veljala določena zavarovana mezda, ki je služila za določanje višine prispevkov in pravic, ugodnosti iz socialnega zavarovanja. Delovna sila je bila plačana ne glede na spol, ker pa so bile ženske slabše kvalificirane, so bile zaposlene na slabše plačanih delovnih mestih. Država je tako ščitila delavce z natančnim določanjem vseh delovnih pogojev (inšpektorji) in z oblikovanjem socialnega zavarovanja in delavske zakonodaje (bolniške blagajne, borze dela, delavska zbornica, delavski zaupniki). V obdobju 1921 - 1937 je bilo obdobje klasičnega kapitalizma in klasičnega delavskega gibanja.

S svojo tretjo intervencijo pa se je država začela vpletati tudi v sklepanje kolektivnih pogodb med delavskimi sindikati in delodajalci (dualni odnos je postal tripartitni odnos). Najprej je le posredovala v sporih; zaradi prevelike moči delavcev v primerjavi z delodajalci pa je začela ščititi šibkejšega partnerja z določitvijo minimalnih mezd.

Inšpekcije dela so nadzirale delovne pogoje, brezposelne je najprej podpirala država, kasneje (kriza v začetku dvajsetih let) pa je to skrb prevzela po načelu "samovzdrževanja" (samopomoči) na delodajalce in delojemalce. Socialno zavarovanje ni bilo za vse delavce enotno. Rudarji in metalurgi ter železničarji so imeli svoje sklade, ki so izvajali bolniško, nezgodno in pokojninsko zavarovanje; nameščenci so imeli svoj sklad. Pokojninsko zavarovanje drugih industrijskih delavcev je bilo uvedeno šele leta 1937. Bolniško in nezgodno zavarovanje pa so imeli delavci že od 1922; zanj je skrbel okrožni urad, ki je imel svoje ambulante po celi Sloveniji, prav tako tudi druge zdraviliške objekte (kopališča, bolnišnice, zdravilišča). Svoje zdravstvene ustanove so imeli tudi rudarji in metalurgi, železničarji pa le ambulante. Glede na znane primere fragmentarnega socialnega zavarovanja bi lahko slovenski primer označili kot posebno ekstremen primer fragmentarnosti, ki si je pri strokovnjakih prisluzil oznako "balkanizacija".

V obdobju po sprejetju Vidovdanske ustave (1929) je bila država po ustavi zadolžena za izvajanje socialne politike prek ministrstva za socialno politiko. Država je nadzirala izvajanje določb, programi pa so se financirali iz samoupravne ustanove socialnega zavarovanja, v katero so prispevali delodajalci in delojemalci iz obvezno izplačanih mezd. Pri financiranju je sodelovala le v izrednih okoliščinah in še to le pri reševanju socialnih problemov delavcev, reševanje socialnih problemov drugih ljudi pa je prepustila lokalnim oblastem. Tako so bile materialne možnosti za njihovo reševanje mnogo slabše, posebno pa so se razlikovale tudi med mesti in podeželjem. Te ukrepe so izvajale občine iz svojih proračunskih sredstev (zbranih z davki), iz kreditov in ubožnih skladov. Ubožnih skladov je bilo malo, pa še ti so bili namenjeni oskrbi obubožanih meščanov. Kredite za gradnjo občinskih stanovanj so lahko najemale le zelo industrializirane občine.

Oblike socialne pomoči so bile raznolike: najpogostejše so bile to denarne podpore, vendar pa tudi v obliki hrane, kurjave in obleke, stanovanja v zavetiščih ali v občinskih stanovanjih. Socialno skrbstvo pa je zajemalo:

1. starostno oskrbo onemoglih občanov (vzdrževanje zavetišč, podpore - tretjina vrednosti eksistenčnega minimuma),
2. mladinsko skrbstvo (podpore v denarju in naravi, podpore za šolske potrebščine, plačilo zavetišč, varstva, rejnin, počitnikovanja),
3. delavsko skrbstvo (doklade se niso plačevale posameznikom, temveč v sklade za brezposelne, vajence, izobraževalne tečaje in za zatočišče) in
4. podpiranje socialnih in dobrodelnih organizacij.

Poleg tega pa so mestne občine namenjale posebna sredstva za reševanje stanovanjskih vprašanj socialno ogroženih občanov in sicer za gradnjo socialnih stanovanj, za jamstvo za stanovanjska posojila, poceni občinska zemljišča za gradnjo, za obnovo starih hiš, za denarne podpore, posredovanje pri odpovedi stanovanja, določanje maksimalnih stanarin, zaščita stanovalcev. Obseg sredstev za socialne programe je predstavljal desetino proračuna, čeprav so delavci in nameščenci prispevali s svojimi davki petino proračunskih sredstev Dravske banovine. Toda kljub vsemu je postajala socialna politika vzporedna politika gospodarski politiki.

Obvezno zavarovanje kmetov je bilo večkrat predmet parlamentarnih razprav, vendar ni bilo nikoli uspešno rešeno (večina prebivalstva je bila kmečka, vendar premoženjsko šibka). Prvič je pripravila predlog zavarovanja 1909 že avstrijska vlada; v istem letu je tovrstno zavarovanje podpiral tudi J.E. Krek, vendar brezuspešno. Ob koncu tridesetih let je kmetijska zbornica ponovno obudila ta predlog, vendar zaman; neustrezna posestna struktura in številčno prevladovanje malih kmetov, ki ne bi prenesli finančnih bremen socialnega zavarovanja, sta tudi tokrat pripomogli k zavrnitvi predloga. Tako je bilo revščine in socialnih problemov med kmeti mnogo, vendar pa država ni ukrepala. Zato so bili prepuščeni dobrodelnosti in miloščini, ki se je izvajala z oskrbo onemoglih občanov po hišah in beračenjm.

Po letu 1945 je bila socialna politika v Jugoslaviji (Kidrič 1996) ustavno opredeljena na ravni zvezne države in na ravni republik. Slovenska ustava iz leta 1947 je normativno zagotavljala socialno varnost prek družbeno-ekonomske ureditve Slovenije in je branila državljana pred gospodarskim izkoriščanjem, oblikovala delovno pravo, zagotavljala socialno zavarovanje in posebej ščitila mladoletnike. Prav tako je ženskam zagotavljala enako plačilo za enako delo in enakopravnost ter posebno zaščito matere in otrok. Socialna varnost se je vezala na delo; država pa je poskrbela tudi za vojne žrtve in invalide ter njihove svojce. V sklop socialne varnosti je sodilo tudi ljudsko zdravje.

V ustavi iz leta 1963 je bilo socialno zavarovanje enoten sistem solidarnosti in vzajemnosti, ki je obsegal zdravstveno varstvo, varstvo v času izgube delovne možnosti in v času starosti ter zavarovanje svojcev. Posebnega varstva pa so bile deležne tudi matere, otroci, družina in invalidi.

Republiška ustava iz leta 1974 je vse pristojnosti socialne politike in varnosti prenesla na sfero dela - zaposlenosti (združeno delo) in na komunalni sistem.

Slovenija je bila označena kot socialna in pravna država, ki je (normativno) urejala obvezno socialno zavarovanje. Hkrati je sprejela in spoštovala mednarodne konvencije. Načelo vzajemnosti in solidarnosti je bilo vezano na zaposlitev; svojci zaposlenih pa so bili zavarovani prek njih. Kategorije prebivalstva, ki so bile samozaposlene (kmetje, če niso bili organizirani v zadrugah), so bile izključene iz zavarovanja pri zagotavljanju socialnih pravic, ki so sledile iz zaposlenosti in dodatne pravice (porodniška, npr.). Socialno zavarovanje je bilo v prvem povojnem obdobju (1947-1952) vključeno v državno upravo, kasneje pa se je začelo postopno preoblikovati v samoupravne institucije, kar se je potrdilo v leta 1962 sprejetem zakonu o njegovi organizaciji in financiranju ter ustanovitvi skupnosti na komunalni ravni. Leta 1965 se je zmanjšalo tudi število rizičnih zdravstvenih skupnosti; leta 1966 se je delavskemu pridružilo tudi kmečko zavarovanje; leta 1972 pa se obe zavarovanji združita v enotni sistem.

Socialno, zdravstveno in pokojninsko zavarovanje so prešli več organizacijskih sprememb, ki so se vezale na spremembe organizacije upravljanja celotne družbe. Dejstvo pa je, da so se problemi financiranja socialnih ugodnosti začeli že v začetku šestdesetih let, ko so bili stroški večji od prispevkov. Ugodnosti so bile vezane na višino plačanih prispevkov, ne glede na to ali so njihovo višino določili zvezni ali republiški organi, zato lahko privzamemo, da imamo v povojnem obdobju opravka z biporalnim kontribucijskim sistemom blaginje, saj prispevke plačujejo delodajalci in delojemalci. Pristojnosti med zveznimi in republiškimi organi so bile deljene - tudi ta razmejenost se je spreminjala; vendar pa so pokojninsko in invalidsko ter zdravstveno zavarovanje predstavljali obvezni del programa, medtem ko je imela vlada več avtonomije pri določanju drugega dela socialnega programa, ki je zajemal socialno skrbstvo ter otroško in socialno varstvo. Ker so bile plače vir zagotavljanja socialne varnosti in je bila višina prispevkov prav tako vezana nanje, se je prava kriza med zbranimi prispevki in pričakovanimi ugodnostmi pojavila v drugi polovici osemdesetih let, ko je začelo naraščati število brezposelnih in upokojenih, upadati pa število zaposlenih.

Sklep

Zgodovinski pregled razvoja slovenskega modela države blaginje kaže na tradicionalno "naslonjenost" na Bismarckov model, ki vseskozi ohranja podobno fragmentiranost socialnega zavarovanja kot nemški ne glede na spremembo političnega režima. Industrijski delavci in nameščenci so njegovi centralni kategoriji, medtem ko so bili kmetje in drugi samozaposleni izključeni iz tega kroga do šestdesetih let, pa še potem niso bile zavarovalne ugodnosti izenačene. Ugodnosti so povezane z višino prispevkov, ti pa z višine plače, tako da so univerzalne socialne pravice omejene le na družinske dodatke in zdravstveno zavarovanje.

Poimenovanje slovenskega modela države blaginje ali pa analiziranih modelov Madžarske in Češkoslovaške kot primerov "socialistične" države blaginje zaradi odločilne vloge države (socialističnega političnega režima) ali pa "egalitaristične-

ga" modela je zavajajoče. Zakaj? Vsi analizirani modeli držav blaginje kažejo na naslednje:

1. so rezultat političnega dogovora med različnimi kategorijami prebivalstva in političnimi strankami kot predstavnicami njihovih interesov;
2. interesi različnih kategorij prebivalstva se različno močno izražajo v konkretnem modelu - odvisno od njihove dejanske ali pa anticipirane moči;
3. pri sklepanju in izvajanju teh dogovorov ima pomembno ali celo odločilno vlogo vedno država.

Zato je v tej perspektivi označevanje "socialističnih" modelov države blaginje kot "socialističnih", posebnih samo zaradi deklaracije političnega režima, zavajajoče in omejujoče pri odkrivanju vrste pomembnih značilnosti. "Socialistične" države blaginje kažejo na svojo tradicijo, ta pa je "bismarckijanska", saj sta delavski razred in uslužbenci temeljni kategoriji zavarovancev. Hkrati pa imajo vsi znani modeli, vsaj evropske države blaginje, tudi "egalitarizacijski" namen in učinek, saj naj bi s prerazdelitvijo družbene blaginje "popravljali" socialno neugodne učinke trga. Ta egalitarizacijski učinek so nekateri poimenovali kot "raz-trževalni" (dekomodifikacijski) učinek (Esping-Andersen) in ga kot takšnega štejejo za najpomembnejši dosežek (skandinavske) države blaginje. Drugi pa (kritično) presoajo, da je najdaljnosežnejši učinek države blaginje pacifikacija delavskega razreda, ker so učinki tega posega preprečili njegovo nadaljnjo pavperizacijo (siromašenje) in izboljšali življenjski standard. V tem smislu se zdi, kot da je proletariat za nekoliko izboljšano življenje opustil svojo revolucionarno in emancipacijsko vlogo.

"Socialistično" državo blaginje je brez izjeme podobno kot zahodne države ob koncu sedemdesetih let in v začetku osemdesetih let zajela kriza kot posledica neusklajenega naraščanja socialnih stroškov in zmanjševanja razpoložljivih sredstev za njihovo pokritje. V Srednji Evropi sta k temu pripomogla predvsem naraščajoča brezposelnost in upokojevanje ter zmanjševanje števila zaposlenih. Ker je bila srednjeevropska država blaginje, vsaj v analiziranih primerih, usmerjena na industrijske delavce in uslužbence kot osrednji zavarovani kategoriji prebivalstva, je revščina in tovrstna izključenost iz socialnih programov drugih kategorij - samozaposlenih in kmetov - ostala relativno obrobnegega pomena, čeprav ne spregledana. Socialna kriza je postala posebej opazna, ko so se ciljne kategorije (industrijski delavci in uslužbenci) znašle na obrobju blagostanja in bile vedno pogostejše ogrožene z revščino in izključenostjo iz socialnih programov. Revščina starejših in ruralnih prebivalcev se je prevesila v revščino mestnih prebivalcev in mlajših družin z več nepreskrbljenimi otroci, kar ima tudi v devetdesetih letih še vedno enake značilnosti (Novak 1996 a).

Skratka, tudi "socialistične" modele države blaginje je potrebno opazovati v primerjalni evropski perspektivi, saj nam ta način odkriva po eni strani pretok evropskih iniciativ sprememb na tem področju, po drugi strani pa posebne značilnosti njihovega uvajanja, ki se tudi med bivšimi socialističnimi državami pomembno razlikuje. Prav tako je potrebno zadržati v spominu tudi dejstvo, da so sedanje reforme v vseh (vsaj!) evropskih modelih blaginje drugi val reform, saj sega prvi opaznejši val v sredino tega stoletja. Takrat se je začel, ob vsaj formalnem poudarjanju, močneje uveljavljati univerzalizem socialne solidarnosti. Četudi je nemški

princip selektivne in fragmentirane socialne solidarnosti občutno pogojeval in vplival na razvoj modelov države blaginje v prvi polovici stoletja po vsej Evropi, mu je od sredine stoletja dalje vse več vpliva odvzimal princip univerzalnosti. Res pa je, da je razširjenost univerzalnosti različna po različnih evropskih državah, pa tudi gospodarske krize so tisti dejavnik, ki to razširjenost pomembno zožujejo. Toda v tem trenutku je pomembno dejstvo, da je prvi val reform socialnih politik vzpodbudil tudi oblikovanje potrebe po spremljanju "raz-trževalnih" učinkov blaginjskih programov. Zato ni povsem naključno, da se ob socialnih programih začno pojavljati težnje in cilji o socialni politiki kot obliki smotrnega načrtovanja in upravljanja s človeškimi viri (Nemčija). Tako lahko ugotovimo, da se je posebno v šestdesetih letih pasivnost socialne politike začela kradoma umikati njeni vse večji aktivnosti, kar se je, kot ji to očitajo predvsem konzervativni kritiki, prevesilo v preobilno bohotenje socialnih programov (Flora 1986, Jallade 1992), ki naj bi v večji meri prispevali k njeni krizi v sedemdesetih letih. Kakorkoli že vrednotimo te premike, tako v obdobju gospodarskega razcveta kot v obdobju kriz, ta nihanja pomembno učinkujejo na pasivnejšo ali aktivnejšo vlogo socialne politike. Četudi so pričakovanja in zahteve po njeni večji aktivnosti še tako dobro utemeljene, so vendarle gospodarske zmožnosti konkretne družbe in s tem povezane politične opcije o prerazdeljevanju blaginje tisti dejavniki, ki odločilno določajo stopnjo aktivnosti in pasivnosti. Tako niso le politični cilji tisti, ki določajo smer njenega razvoja in spreminjanja, temveč predvsem tradicija in aktualne gospodarske razmere. Zato je potrebno v tem okviru presojati razvoj posameznega blaginjskega modela, ne le da bi dojeli njegovo razvojno kodo, temveč da bi ob poznavanju njegove logike razvoja, informacij o aktualnih zmožnostih družbe in ob jasnih političnih opcijah lažje in predvsem bolj utemeljeno načrtovali njeno spreminjanje.

Priprava britanskih in švedskih oblasti sredi stoletja, prvi so potrebovali dobro leto, drugi pa celo desetletje, kaže na smotrnost premišljenega in z različnimi informacijami podprtega reformiranja. Pa še se lahko zgodi, da so kljub temeljitosti priprav predlogi premočno utemeljeni na trenutnih družbenih tokovih. Tako se je npr. pokazalo, da je bila Beveridgeova presoja o večji izenačenosti britanske družbe zelo kratkoročnega značaja, saj se je kmalu po vojni začela ponovno socialno zapirati in znova privzemati znane oblike, kar je omejilo tudi rok trajanja in univerzalistične utemeljenosti sprejetih socialnih reform. Prav tako pa npr. nemški fragmentirani model kaže na veliko trdoživost, saj je ostala cela vrsta poskusov integracije neuspešna kljub zmanjševanju razlik v ugodnostih med posamenimi kategorijami zavarovancev in splošnemu širjenju socialnih pravic. Na podoben način moramo motriti tudi razvoj (bivših) socialističnih modelov blaginje, ki so brez izjeme utemeljeni na nemški ideji selektivnega in fragmentarnega socialnega zavarovanja. Njihova usodnost je pravzaprav v določeni obliki "okamenelosti" pred-socialističnega modela, saj gospodarske razmere niso dopuščale širjenja socialnih pravic in ugodnosti, zato so na določen način še utrdile dosežene ugodnosti. Za razliko od zahodnoevropskih družb so ideali univerzalizacije socialne solidarnosti ostali le točke kritike oponentov socializma, ne pa tudi določnice socialne politike.

Podobno usodo je doživljal tudi slovenski model blaginje, vsekakor pa manj pesimistično od drugih socialističnih dežel. Zdi se, da je bil nasprotno od gospodarskih tokov njen razvoj zavrt z združitvijo v Jugoslavijo zaradi izenačevanja socialnih pravic po novoustanovljeni državi. Četudi je bilo podobno kot drugje izvajanje določenih programov socialne politike povsem v regionalni pristojnosti, drugih pa v prostojnosti zvezne države (npr. pokojninsko zavarovanje), se je socialna varnost v socialističnem obdobju gradila na dosežkih predvojnih programov, ki so prispevali k postopnem vključevanju tudi nezavarovanih samozaposlenih (kmetje) v sistem socialnega zavarovanja. Morda se zdi ta trditev nekoliko preuranjena, vendar pa spominja povojni razvoj slovenskega modela blaginje bolj na nemški razvoj - izenačevanje ugodnosti različnih zavarovancev - kot na pa analizirane socialistične modele kljub odločilni vezanosti socialne varnosti na delovno mesto. Zato je priporočljivo v tej perspektivi dojemati tudi potrebne reforme, ki jih zahteva predvsem zmanjšanje gospodarskih zmožnosti družbe. Razkorak med socialnimi stroški in razpoložljivimi viri se v Sloveniji začne nakazovati celo prej kot v Zahodni Evropi - že v šestdesetih letih, čeprav je podobno kot v drugih socialističnih državah izbruhnil šele v osemdesetih letih s podobnimi značilnostmi kot na Zahodu in desetletje kasneje. In tudi različni politični namigi v obliki različnih poslanskih predlogov ne kažejo velike originalnosti, saj se jih lahko uvrsti med tiste, ki zagovarjajo v Zahodni Evropi večjo vlogo welfare-mix, ki v skrajnih različicah pridobiva značilnosti nemških konzervativnih predlogov o večji naslonitvi skrbi za socialno varnost na zavarovanca in njegovo neposredno socialno mrežo. Družina in njena skrb za onemogle in nepreskrbljene člane je običajna naslovnica za takšne strategije, ki predvidevajo postopno ali pa celo nenadno umikanje države iz prostora socialne politike, kot to npr. zahtevajo češkoslovaški kritiki socialističnega modela države blaginje.

Spremenjene družbene razmere in različne tradicije pa postavljajo pred reformatorje modelov blaginje povsem svojske zahteve in probleme, zato so rešitve drugih lahko zgled in možna pot, vendar pa ne preobteženo s posnemanjem. Imitacija je namreč prevladujoča logika razvoja tistih sistemov, kjer dominantni akterji oz. elite nimajo ali pa niso sposobni najti avtohtonih virov in vzgibov sprememb. Če je temu tako, potem se ti sistemi nikoli ne razvijajo v večjem ali manjšem skladu s svojimi lastnostmi, temveč vedno po logiki, ki jim je "modno" vsiljena od zunaj. Rezultat takšnih procesov je običajna neusklajenost med realnostjo in institucionalno regulacijo. Ne le reforme socialnih politik, temveč tudi druge korenite spremembe v različnih družbah po svetu dokazujejo, da je pot pravzaprav samo ena: spremembe morajo odražati zmožnosti družbenih sistemov oz. posameznih področij v njem in iniciative okolja. Zaradi posebnosti vsakega sistema je jasno, da so rezultati lahko sicer podobni, toda prav tako so tudi svojski. In k tovrstni optimalnosti bi morale težiti tudi harmonizirane spremembe v slovenski socialni politiki.

LITERATURA

- Able-Smith, B. 1992. "The Beveridge Report: Its origins and outcomes." *International Social Security Review*, 45:1-2(5-16).
- Baldwin, P. (1990)1993. *The Politics of Social Solidarity. Class Bases of the European Welfare State 1875-1975*. Cambridge: Cambridge University Press.
- 1992. "Beveridge in the longue duree." *International Social Security Review*, 45:1-2(53-72).
- Castle-Kanerova, M. 1992. "Social Policy in Czechoslovakia". Str. 91-117 v B. Deacon et al (ur.), *The New Eastern Europe; Social Policy Past, Present, Future*. London: Sage Publications.
- Esping-Andersen, G., W. Korpi. 1987. "From Poor Relief to Institutional Welfare States: The Development of Scandinavian Social Policy." Str. 39-74 v R. Erikson, E.J. Hansen, S. Ringen in H. Uusitalo (ur.) *The Scandinavian Models; Welfare States and Welfare Research*. London: M.E. Sharpe, Inc.
- Ferge, Z. 1992. "Social Policy Regimes and Social Structure; Hypothesis about the Prospects of Social Policy in Central and Eastern Europe". Str. 201-222 v Z. Ferge, J.E. Kolberg (ur.) *Social Policy in a Changing Europe*. Frankfurt: Campus Verlag.
- Flora, P. (ur.). 1986. *Growth to Limits. The Western European Welfare States Since World War II*. New York: Walter de Gruyter.
- Jallade, J.P. 1992. "Is the Crisis Behind Us? Issues Facing Social Security Systems in Western Europe". Str. 37-56 v Z. Ferge, J.E. Kolberg (ur.) *Social Policy in a Changing Europe*. Frankfurt: Campus Verlag.
- Kidrič, D. 1996. "Socialna politika v Sloveniji po letu 1945". Str. 65 - 78 v N. Borak, Ž. Lazarevič (ur.) *Prevrati in slovensko gospodarstvo v XX.stoletju - 1918 - 1945 - 1991*.
- Kresal, F.1996. "Socialna politika v Sloveniji do druge svetovne vojne". Str. 49 - 64 v N. Borak, Ž. Lazarevič (ur.) *Prevrati v slovenskem gospodarstvu v XX.stoletju - 1918 - 1945 - 1991*.
- Leibfried, S. 1991. "Towards an European Welfare State? On Integrating Poverty Regimes in the European Community". Referat.
- Marklund, S. 1993. "Social policy and poverty in post-totalitarian Europe". *Scandinavian Journal of Social Welfare*, 2:3(104-114).
- Novak, M. 1991. *Zamudniški vzorci industrializacije; Slovenija na obrobju Evrope*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- 1996a. "Former Czechoslovakia, Hungary, and Former Yugoslavia: Poverty in Transitional Economies". Str.385 - 408 v E. Oyen, S.M. Miller, S.A. (ur.) *Poverty: A Global Review*. Oslo: Scandinavian Press.
- 1996b. "Konceptualna vprašanja proučevanja kakovosti življenja". Str. 7-24 v I. Svetlik (ur.) *Kakovost življenja v Slovenji*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Potucek, M. 1993. "Quo Vadis, Social Policy in Czechoslovakia?" Str. 129-136 v S. Ringen in C. Wallace (ur.) *Societies in Transition; East-Central Europe Today*. Prague: Central European University.
- Szalai, J., J. Orosz. 1992. "Social Policy in Hungary". V B. Deacon et al, *The New Eastern Europe; Social Policy Past, Present, Future*. London: Sage Publications.

VOJAŠKO SOOČANJE SUPERSIL V ARKTIKI

Povzetek. *Avtor obravnava vojaška in ekološka vprašanja, ki zadevajo Arktiko. To področje je strateškega pomena za ob supersili, zlasti kot poligon za razvijanje strateških oboroževalnih sistemov. Avtor posebej analizira odnose med arktičnimi državami in še posebej opozarja na nerešene spore glede meja. Proces militarizacije Arktike je prizadel tudi interese lokalnih skupnosti in ekoloških skupin. Arktika se spreminja v ekološko bombo, saj so radioaktivne dejavnosti: jedrski poskusi, odlaganje odpadkov, nesreče podmornic ipd. postale že vsakdanjost. Avtor v zaključku poziva k sanaciji in demilitarizaciji Arktike.*

Ključni pojmi: *Arktika, supersile, ekologija, obrambni sistemi, militarizacija.*

40 Nekoč je Arktični ocean predstavljal negostoljubno in neprehodno ledeno puščavo, danes pa je strateško pomembno plovno območje, ki ga obkrožajo celine, naseljene s kar 90 % svetovnega prebivalstva (Lyttle 1972,4). Pod ledenim površjem oceana so se še pred nekaj leti skrivale ameriške in sovjetske atomske podmornice, ki so iskale najboljše položaje za napad na sovjetska in ameriška vele mesta ter druge cilje. Arktika je namreč v obdobju hladne vojne postala eden najpomembnejših svetovnih poligonov za razvoj strateških oboroževalnih sistemov. Spomladi in poleti, ko se led malce stopi, ladje prevažajo rude iz arktičnih železovih, svinčevih in cinkovih rudnikov skozi severovzhodni in severozahodni prehod, ki so ju v preteklih stoletjih tako zagnano iskali številni zlasti angleški morjeplovci. Ledolomilci in močne ladje za prevoz kontejnerjev pa vse leto prevažajo tovor med pristanišči, ki so bila še pred kratkim vsaj polovico leta nedostopna. Bogastvo tekočega črnega zlata in zemeljskega plina sedaj teče po ceveh iz severne Aljaske in severozahodne Sibirije proti jugu. ZDA tako pridobijo iz svojega arktičnega ozemlja vsaj 20 % lastne proizvodnje surove nafte, Rusija pa celo več kot 60 %.

Z razpadom Sovjetske zveze in vzhodnega bloka postaja pomembnejše od vojaškega soočanja spopadanje med ekologi in tistimi, ki želijo, predvsem čim hitreje, trošiti arktične naravne vire. V konflikt so se vključile številne skupine in pogosto so pri tem potegnili najkrajši konec Inuiti in drugi prvotni prebivalci (npr. prepoved in omejitev lova). Tudi to je prispevalo k postopnemu oblikovanju njihove politične in nacionalne kulture oziroma samozavedanja ter k njihovim naporom, da vse bolj aktivno sodelujejo pri upravljanju občutljivega in krhkega

* Dr. Bogomil Ferfila, izredni profesor na Fakulteti za družbene vede.

arктиčnega naravnega in družbenega okolja. Lyck (1990, 309-310) je zato sedanjostopnjo arктиčnega razvoja poimenoval avtonomija. V njej prvotni prebivalci zahtevajo lastništvo zemlje, pravico do upravljanja in odločanja (lokalno oblast) obenem pa se povezujejo preko državnih meja, ustanovili so npr. inuitsko vsepolarno konferenco (Inuit Circumpolar Conference) leta 1977. Pred njo so bile po Lycku še štiri stopnje oziroma obdobja: prvo je bilo izkoriščanje arktičnih morskih živali, v katerem še ni bilo prave kopne kolonizacije; potem obdobje vojaškega odkritja in uporabe Arktike, v katerem so pripeljali ogromno tehnike oziroma investirali veliko kapitala; tretje obdobje je bilo tako imenovana "javna skrb" ali malce grdo rečeno, kulturni imperializem, ko so velike matične države na svojih arktičnih ozemljih začele uvajati asimilacijske politike zlasti na področju zdravstva, izobraževanja in gradnje prebivališč; četrto obdobje pa je vezano predvsem na izrabo nafte, plina in rudnin. Tedaj so v Arktiko vstopile velike korporacije in multinacionalke in prav njihova aktivnost je v največji meri vzbudila odpor Inuitov in njihovo "politično prebujenje".

Vojaški interesi v arktični strateški areni

V celotnem povojnem obdobju je imela Arktika strateško zelo pomembno vlogo, saj sta svetovni supersili le tam mejili druga z drugo. Zahodna Aljaska in vzhodna Sibirija sta ločeni le z 90 kilometrov široko Beringovo ožino. Obalo Beringovega morja predstavlja na severu ruski polotok Kamčatka, na jugu pa ameriški Aleutski otoki. Danes Rusija nedvomno ni več supersila v gospodarskem in političnem smislu, njeni vojaški potenciali pa so še vedno izjemni. Ruski predsedniški "črni kovček" še vedno vsebuje šifre in elektronsko opremo, ki lahko v nekaj minutah pošlje v zrak 6000 atomskih bojnih glav (s strani ruske dume še ne ratificirani sporazum START II naj bi njihovo število zmanjšal na tritisoč). Obenem je prav ruska vojska tista, ki se noče odreči statusu supersile in tako Arktika še danes ostaja potencialno zanimivo vojaško območje (Jackson 1996, 30-31). Rusija zaseda skorajda polovico vseh arktičnih obal, medtem ko je delež ameriške Aljaske precej manjši. Najkrajša zračna pot med ZDA in Rusijo je prav preko Arktičnega oceana, kar je v obdobju medcelinskih bombnikov, balističnih raket pa tudi vse pomembnejših miroljubnih letalskih povezav zelo pomembno. Danski prehod in Norveško morje med Norveško in Grenlandijo predstavlja za rusko severno floto glavni izhod v Atlantski ocean.

Arktični ofenzivni sistemi

Velika ranljivost medcelinskih balističnih raket (MBR) postavljenih v zemeljskih oporiščih je močno povečala zanimanje za njihove morske in zračne nosilce - atomske podmornice, opremljene z balističnimi raketami, ki jih je mogoče izstreliti iz podmornic (PBR) in strateške bombnike, opremljene z vodenimi raketami, ki jih izstreljujejo iz zraka (BVR). PBR v arktičnih vodah pokrivajo vse cilje na nasprot-

nikovem ozemlju, brez uporabe celotnega ladjevja ali oporišč v tujih državah. Nekdaj sovjetske, sedaj pa ruske rakete (SS-N-8, SS-N-18, SS-N-20 in SS-NX-23), s katerimi so oborožene ruske podmornice tipa Yankee Delta in Tajfun oziroma ameriške podmornice Pozejdon in Trident z raketami Trident C-4 lahko napadejo katerikoli cilj v Severni Ameriki in Zahodni Evropi oziroma Rusiji. Vse rakete imajo namreč domet preko osem tisoč kilometrov in so skoraj tako natančne kot tiste, ki jih izstrelijo iz kopnega.

Podmornice so dobro prilagojene arktičnim pogojem. Tajfun, ki je s svojimi 24 tisoč tonami in skoraj dvesto metri dolžine (oborožen je z dvajset raketami s po devetimi bojnimi glavami) največje podvodno plovilo, lahko celo predre tanjši led in tako pride na površje, da izstrelji rakete (Soviet Military Power 1986).

Nenehno pokanje ledu več ali manj stalnega ledenega pokrova Arktičnega oceana močno zmanjšuje učinkovitost akustičnih opazovalnih naprav (npr. sonarjev), debelina ledu in nepreglednost pa tudi vizualnih. Led na tem območju tudi onemogoča uspešno delovanje ladij za boj proti podmornicam. Tako je, za razliko od ostalih svetovnih regij, na Arktiki protipodmorniško vojevanje v domeni bojnih oziroma napadalnih podmornic.

Sklenemo lahko, da je arktično okolje za napadalne vojaške sisteme poceni in hitro uporabno (za velesile zaradi izjemne bližine lastne države), hkrati pa jim nudi tudi relativno visoko stopnjo skritosti in zaščite.

Bivša Sovjetska zveza je dobro izkoristila navedene prednosti. Na Kolskem polotoku od koder je tudi najkrajši dostop do Severnega Atlantika, so v gozdovih in tundrah zgradili enega največjih vojaških kompleksov na svetu. Skrivni svet neštetih raketnih izstrelišč in silosov, vojaških ladjedelnic, podmorniških dokov, skladišč municije, so dopolnjevali najsodobnejši radarski sistemi za zgodnje odkrivanje in alarmiranje ter več kot sto reaktivnih prestrezalcev. Samo tu je bilo dovolj eksploziva, da bi lahko razneslo ves svet - 6400 bojnih glav in večji del od nekdanjih 1418 sovjetskih medcelinskih balističnih raket je bilo prav s Kolskega polotoka usmerjeno proti ciljem v Severni Ameriki in Zahodni Evropi (Hall 1984, 204-205).

Več kot polovica sovjetskih PBR je bilo vključenih v sovjetsko Severno floto, ki je imela svoja oporišča vzdolž Kolskega polotoka med Belim in Barentsovim morjem. Podobno razporeditev podmorniškega ladjevja je obdržala tudi Rusija. Od 183 podmornic, kolikor jih je imela leta 1996, je bilo 109 razporejenih v severno floto, 51 v pacifiško floto, devet jih je bilo v sestavi baltijskega, 14 pa v sestavi črnomskega ladjevja (The Military Balance 1996). Približno enako razmerje je bilo tudi pri drugih vojaških ladjah. Medtem ko je imela Sovjetska zveza v severni floti tri najnovejše letalonosilke na atomski pogon in več kot osemdeset križark, rušilcev in fregat, je imela Rusija leta 1996 v njej še 47 bojnih ladij (Hall 1987, 205-206; The Military Balance 1996).

Ta pomembna strateška sila v Arktičnem oceanu niti ne prihaja v svojih operacijah v stik z NATO-vo obrambo, razvrščeno vzdolž potencialnega ruskega vhoda v Atlantski ocean (med Norveško, Grenlandijo, Islandijo in Veliko Britanijo). Podmornice se lahko pod ledom skoraj neopazno razmeščajo med oporišči na Kolskem polotoku (npr. Poliarni) v evropskem delu Arktike in Petropavlovskim v severnem Pacifiku, ki predstavlja eno od oporišč Ruskega pacifiškega ladjevja.

ZDA v svojem delu Arktike, na Aljaski, ni gradila podmorniških oporišč, saj jih je imela na Grenlandiji (Station Nord, Daneborg) oziroma je imela odprt dostop v Arktično morje skozi Norveško morje in Danski prehod. Sicer pa so Američani v podmorniškem ladjevju razpolagali s podobno udarno močjo kot Sovjeti. 1986. leta je imela Sovjetska zveza 42 atomskih PBR in 132 atomskih bojnih (napadalnih) podmornic z raketami (ki so nosile približno tisoč raket z 2650 bojnimi glavami), NATO pa 31 jedrskih PBR in 135 napadalnih jedrskih podmornic z raketami (Hall 1987, 206).

Vodene rakete dolgega dometa imajo radarski sistem, ki sledi konfiguraciji ozemlja in tako omogoči nizek, pred radarskimi "očmi" skrit let sorazmerno majhne hitrosti ter lahko "potujejo" na tisoče kilometrov. ZDA so v osemdesetih letih z njimi (Tomahawki) opremile na stotine bombnikov B52. Sovjeti so s podobnimi raketami (GLSM, SS-NX-24) opremljali svoje strateške bombnike (Tu-95 Medved, supersonična Blackjack z gibljivimi krili in Tu-26 Backfire), ki so lahko leteli, prav tako kot ameriški, osemtisoč kilometrov. Američani pa so že razvijali nevidni bombnik-lovec F-117 oziroma bombnik Northrop Grumman B2, ki zaradi trikotno ukrivljenih površin odbija radarske žarke (Scott 1996, 55).

Tudi postavljanje vodenih raket na strateške bombnike je povečalo vojaški pomen Arktike. Rakete lahko zadanejo vse pomembnejše vojaške cilje v Rusiji oziroma Severni Ameriki in Zahodni Evropi in to iz območja, ki ga nasprotnik skoraj ne more nadzirati. Redka poseljenost Arktike in različna ionosferska sevanja, ki motijo radarske sisteme dolgega dometa, zelo otežkočijo pregled nad aktivnostjo nasprotnikovih letalskih sil.

Obrambni sistemi

Zaradi razvoja ofenzivnih sistemov sta obe vojaški supersili razvili tudi ustrezne morske in zračne obrambne sisteme. Pri postavljanju obrambnih sistemov morja so morali upoštevati dejstvo, da je bil Arktični ocean praktično zaprt za običajne vojaške ladje in da so tu odpovedali sicer učinkoviti opazovalni sistemi, ki temeljijo na uporabi satelitov, opazovalnih letal ali akustičnih naprav potopljenih na morsko dno. Zato sta obe strani razvili obrambo predvsem z bojnimi podmornici kot so bile sovjetske Akule, Mihaili in Sierre ter ameriške Los Angeles in SSN-21.

Kot odgovor na zračno nevarnost so ZDA obnovile DEW (Distant Early Warning) linijo zgrajeno že v petdesetih letih. Potekala je na deset tisoč kilometrov dolgi protisovjetski meji od Aljaske do Grenlandije, pa vse do Islandije in Velike Britanije ter je imela 31 radarskih postaj s človeškimi posadkami. Na bližajoče se sovjetske bombnike je opozorila uro prej, na izstreljene sovjetske rakete pa petnajst minut pred dosego cilja. V devetdesetih letih jo je zamenjal tako imenovani Severni sistem alarmiranja, ki vključuje 33 robotiziranih postaj in 52 mikrovalovnih radarjev, večinoma nanizanih okrog 70. vzporednika. Pravijo, da je ta radarski sistem tako občutljiv, da radar v Washingtonu zazna pomarančo, ki so jo vrgli v zrak na Floridi. Severni sistem alarmiranja je povezan še z OTH-B radarji dolgega dometa, postavljenimi na vzhodnih in zahodnih obalah ZDA, ki pokrivajo vzhod-

ni in zahodni dostop do severnoameriške Arktike. Zemeljskim radarskim sistemom pa je bilo "v zraku" dodanih še petnajst eskadril lovcev-prestrezalcev F-15 in F-16 in dvanajst AWAC (Airborne Warning and Control) letal, opremljenih z ogromnimi radarskimi diski (Hall 1987, 206). Kanada je nosila 40% stroškov tega večmilijardnega dolarskega projekta. Kanada in ZDA sta povezani tudi v obrambnem programu NORAD ter v najnovejšem, tako imenovanem Strateška obramba arhitektura (SDA) 2000, ki naj bi preskrbel koordiniran laserski zračni in vesoljski obrambni sistem za Severno Ameriko - znan tudi kot vojna zvezd (Star Wars).

Sovjetska protizračna obramba je temeljila na pravi armadi 1200 prestrezalnih letal, 9400 protizračnih raket in 10000 radarjev (Gail, Oran 1989, 26). Večino so jih skoncentrirali v oporiščih na Kolskem polotoku na vzhodu in Čukotskem polotoku na zahodu.

Gospodarski razvoj Arktike v zadnjih desetletjih je še povečal prizadevanje obeh vojaških supersil, da si zagotovita varnost svojih arktičnih ozemelj oziroma naprav - npr. transaljaškega naftovoda in naftovodnega kompleksa v Prudhoe Bayu ali skoraj 4500 kilometrov dolgega sibirskega naftovoda in plinskih polj na polotoku Jamal v severozahodni Sibiriji.

Odnosi med arktičnimi državami

Najpomembnejša arktična država je brez dvoma Rusija. Približno polovica vseh ozemelj znotraj arktičnega kroga pripada Rusiji in ta ozemlja predstavljajo skoraj polovico njene površine. Njen geopolitični položaj ji torej daje prednosti pri izrabi vseh arktičnih virov, tudi brez podpore drugih držav. Poleg tega znotraj ruskih meja prebiva tudi več kot tri četrtine prebivalcev arktičnega kroga. Mesta, kot npr. Murmansk in Arhangelsk, imajo preko tristo tisoč prebivalcev, kar je povsem neprimerljivo z mesteci v severnoameriški ali skandinavski Arktiki. Rusi imajo dolgo zgodovino razvoja gospodarskih, zlasti industrijskih, znanstvenih in vojaških aktivnostih na visokem severu. Naj omenimo le največje pomorsko oporišče na svetu Severomorsk na Kolskem polotoku, otok Novaja Zemljana, na katerem so izvajali podzemne atomske poizkuse, pa gradnjo letalskih oporišč na daljnem severu itd.

Zato je Rusija danes in nedvomno bo tako tudi v bodoče, življenjsko zainteresirana, da ohrani ključno vlogo v tem delu sveta. Še naprej bo skušala nadzirati tisti del arktičnega bazena, ki je vezan na njeno obalo. To pomeni, da bo uveljavljala mednarodno pravno načelo o zaprtem morju in vodah, ki ji "zgodovinsko" pripadajo (Karsko, Laptevsko in Vzhodnosibirsko morje) ter še naprej strogo nadzirala severno morsko pot, kakor so Sovjeti prekrstili severovzhodni prehod. Prehod je imel že v osemdesetih letih kake štiri milijone ton prometa, v glavnem na ruskih ladjah. Rusija ima največje polarno ladjeve na svetu z osemnajst ledolomilci in tristo polarnimi trgovskimi ladjami (Imbert 1994, 196).

Položaj ZDA v luči oblikovanja Arktike kot pomembnega strateškega prostora je bolj zapleten. Zgodovinsko gledano ZDA ni imela statusa arktične sile, saj v Arktiki vse do nakupa Aljaske leta 1867 sploh ni bila fizično prisotna. Čeprav

Aljaska po površini zavzema kar zajeten kos ameriškega ozemlja, pa predstavljajo njeni prebivalci samo 0,2 % ameriškega prebivalstva. Vojaško je Aljaska postala pomembna v času druge svetovne vojne. 3. junija 1942 so Japonci bombardirali ameriško pomorsko oporišče Dutch Harbor na Unalaska otoku (Aleutski otoki) ter nato zasedli še otoka Attu in Kiska. Američani so nato v letu dni zgradili 2437 kilometrov dolgo avtocesto Seattle - Aljaska, številna letalska oporišča in premestili na Aljasko 14 tisoč vojakov (Lyttle 1972, 125).

V obdobju hladne vojne so ZDA vse od Aljaske pa do Grenlandije gradile radarske sisteme za zgodnje alarmiranje; letalska oporišča za prestrezalce in rakete za uničevanje balističnih izstrelkov. 6. novembra 1971 so izvedle podzemno atomsko eksplozijo na otoku Amčitka (Aleutski otoki). Danes sta na Aljaski v treh kopenskih oporiščih (Fort Richardson, Fort Wainwright, Fort Greely) razmeščeni dve brigadi (US Army Alaska), ki se usposabljata za pogoje bojevanja v arktičnih in podarktičnih pogojih. Letalske sile pa imajo dvoje oporišč. Eielson in Elmendorf (Review for Current Information 1996).

ZDA je posvečala veliko pozornost razvijanju dobrih odnosov z manjšimi arktičnimi državami, zlasti z Norveško in Grenlandijo. Po trenjih v sedemdesetih letih so se izboljšali tudi odnosi z Islandijo. ZDA je na tistem pristala na njeno zahtevo, da postane "brezatomsko" ozemlje, Islandci pa so poleg ameriškega letalskega oporišča Keflavik sprejeli še dve dodatni radarski postaji.

Sodelovanje s Kanado je bilo izjemno dobro predvsem v drugi polovici osemdesetih in v začetku devetdesetih let, ko je bila tam vodilna progresivna konservativna stranka in je državo vodila Mulroneyeva vlada.

Militarizacija Arktike pa je vključevala tudi trenja med ZDA in njenimi severnimi zavezniki. Američani niso najboljše razumeli in upoštevali kanadsko občutljivost glede severa. Uporaba kanadske Arktike za testiranje balističnih raket velikega dosega izstreljenih iz zraka je sprožila val protestov zoper ameriško vmešavanje v kanadski sever. Danes so ameriški ledolomilci in atomske podmornice dejavne v vodah kanadskega arktičnega arhipelaga in ameriška vlada bolj ali manj izrecno ne priznava kanadske suverenosti nad temi vodami. Za plovbo svojih ladij se ne potruji dobiti niti formalnega dovoljenja. Tako je npr. plovba ameriškega ledolomilca Polar Sea skozi severozahodni prehod poleti 1985 "dvignila lase" celo izrazito proameriški Mulroneyovi vladi. Sledil je proglas, v katerem je formalno objavila kanadsko jurisdikcijo nad arhipelagom kot svojimi notranjimi vodami. Dobršen del kanadske javnosti vidi v ZDA grožnjo uveljavljanju kanadskih interesov na severu oziroma kot na grožnjo kanadski suverenosti nasploh - pred leti senzacionalno odkritje ameriških načrtov o vojaški zasedbi Kanade "v primeru potrebe" seveda, je verjetno tudi prispevalo svoje.

Tudi severnoameriška inačica skupnega trga NAFTA pri številnih Kanadčanih poraja občutek, da se poleg vojaških tudi ameriške gospodarske, politične in kulturne tipalke vse bolj ovijajo okoli Kanade. Kanadski potenciali na vseh teh področjih so praviloma precej manjši od ameriških, tako da je enakopraven odnos le malo verjeten oziroma mogoč.

Pa se spet povrnimo na kanadsko Arktiko. Kanada s svojimi vojaškimi silami ni sposobna ustrezno "pokriti" arktičnega arhipelaga, ter tako izriniti vse večjo ame-

riško prisotnost. Zato današnja situacija delno spominja na obdobje takoj po koncu druge svetovne vojne, ko so ameriška vojaška oporišča in vojaško osebje povsem zagospodarili kanadskemu severu.

Kanada je po velikosti svojega arktičnega ozemlja takoj za Rusijo. Obsega izjemno razčlenjen arhipelag, ki skupaj s celinskimi predeli predstavlja 40 % kanadskega ozemlja. Kljub temu, da tam živi le sto tisoč Kanadčanov, ima to področje pomembno vlogo v kanadski kulturi in politični zavesti. Gostota naseljenosti je nižja kot v drugih predelih Arktike, razen na Grenlandiji. Zato se Kanada ni sposobna lotiti večjih projektov, včasih celo ne kontrolirati dejavnosti drugih držav (ZDA) na svojem ozemlju. Prav zaradi njene očitne podrejenosti do velike ameriške sosedje, je vloga nekakšne naravne voditeljice manjših arktičnih držav zelo vabljiva za Kanado.

Rusija, ZDA in Kanada, čeprav največji, niso edini arktični "igralci". Na arktičnem obodu najdemo še Grenlandijo, Islandijo, Norveško, Finsko in Švedsko, ki jih militarizacija Arktike še bolj skrbi. Kljub razpadu Sovjetske zveze, so še danes "ujete" med vojaške arktične arzenale ZDA in Rusije ter pogosto prisiljene v sodelovanje, predvsem z ZDA (prehodi vojaških ladij in letal, nameščanje vojaških naprav in oporišč). Švedska, npr., že desetletja vodi politiko nesodelovanja v vojaških zvezah. Tudi ostale prizadete države se trudijo čim bolj omejiti vojaške operacije v Arktiki - npr. širitev nordijske brezatomske cone na celotno Arktiko, medsebojna podpora pri zahtevah po jurisdikciji nad arktičnimi teritorialnimi vodami (norveški otoki Svalbard, kanadski arktični arhipelag).

V arktični areni pa je cela vrsta odprtih vprašanj oziroma možnih in dejanskih mednarodnopravnih sporov. Dobršen del jih je v zvezi z že omenjenim tako imenovanim sektorskim principom, ki bi v bolj ekstremni obliki omogočil posameznim državam arktičnega kroga popoln nadzor nad vso aktivnostjo v njihovem kosu arktičnega "kolača". Spet drugi se nanašajo na pravice prehoda oziroma plovbe v različnih kanalih severozahodnega prehoda in v manjši meri tudi severovzhodnega prehoda ali severne morske poti, ki je bolj v domeni Rusije.

Odprto je tudi vprašanje, kako uporabljati določbe Svalbardske konvencije pri uravnavanju gospodarske in drugih dejavnosti, ki se razvijajo na zunanjih otokih. Svalbardska konvencija iz leta 1920 je kot večstranski sporazum priznala suverenost nad otočjem Norveški, drugim državam podpisnicam pa zagotovila prost dostop do njegovih naravnih virov. Določitev morske meje ni problem le med Slovenijo in Hrvaško. Tudi v Arktiki je veliko sporov glede morske razmejitve: npr. rusko-ameriški pri določitvi meje v Beringovem morju ali rusko-norveški v Barentsovem morju. V preteklosti se tudi nihče ni intenzivno prizadeval razrešiti te konflikte, saj je imela Arktika kot celota precej manjši pomen. Šele v novejšem času so vse arktične države jasno opredelile svoje interese in politike.

Vojaški supersili sta si v prvi vrsti prizadevali doseči svobodo gibanja v zraku in na morju. ZDA so izrecno zavrnille vse sektorske zahteve držav v Arktiki. Stališče, prej Sovjetske zveze in sedaj Rusije je bolj zapleteno. Tako je hotela nadzirati svoj del arktičnega ozemlja, vendar pa se je vsled strateškega pomena Arktike kot celote, zavzemala za prosto gibanje. Nikoli ni podprla sektorskega principa, čeprav

tudi ni postavljala pod vprašaj svoje de facto kontrole nad vodami Karskega, Laptevskega in Vzhodnosibirskega morja.

Od preostalih arktičnih držav pa je logično pričakovati vse močnejše pritiske po priznavanju suverenosti nad svojim morskim in zračnim prostorom ter omejevanju aktivnosti supersil. Naravno je pričakovati več njihovega medsebojnega sodelovanja in podpore. Npr. tako Kanada kot Norveška lahko samo pridobita, če druga drugo podpirata v prizadevanjih za čim večjo kontrolo nad kanadskim arhipelagom (proti ZDA) in Svalbardom (proti Rusiji). Obema državam bo tudi koristilo, če bosta podprli Islandijo v njenih zahtevah glede teritorialne suverenosti. Na ta način lahko preostale arktične države poleg obeh vojaških supersil oblikujejo "tretji blok", ki bo pomemben dejavnik pritiska pri uveljavljanju njihovih interesov oziroma pridobivanju širše mednarodne podpore.

Splet drugih interesov

Poleg državnih interesov, je proces militarizacije Arktike vplival tudi na pojav in aktivnost različnih lokalnih skupnosti, organizacij in skupin, pa tudi velikega mednarodnega združenja Greenpeace. Pri zaokrožitvi slike varnostnih razmer vsekakor ne moremo mimo njih. Napačno je namreč domnevati, da se interesi posameznih subjektov ali lokalnih enot vedno ujemajo z nacionalnimi interesi. Ameriška in ruska mornarica, predvsem njun podmorniški del, sta z militarizacijo Arktike, kjer je bil poudarek na razvoju podmornic, primernih za izstreljevanje balističnih raket, nedvomno pridobili - na pomenu, moči, proračunskih sredstvih. Manj razlogov za zadovoljstvo zaradi razvoja arktičnega strateškega prostora so imele ruske in ameriške kopenske sile, ki razen tega, da so pridobile nekaj centrov za urjenje v arktičnih pogojih, ne morejo v Arktiki imeti kaj drugega kot obrobno vlogo.

Vladni oddelki in agencije, ki sodelujejo v arktičnih raziskavah, si zaradi vedno večjega pomena potencialnega arktičnega bojišča lahko obetajo dodatna sredstva. Temu pa bodo nasprotovale dosedaj vplivne skupine v ameriškem obrambnem ministrstvu, npr. zelo pomemben atlantski sektor.

Negativen odnos do militarizacije Arktike najdemo v veliki meri pri lokalnih vladah. Na amerikanizirani Aljaski morda še kdo verjame, da denar iz vojaškega proračuna dopolni dohodke njihove industrije, ki temelji na rabi naravnih neobnovljivih virov. Lokalne oblasti na Grenlandiji (*Home Rule*) in v kanadskih severozahodnih ozemljih pa so že pred leti razglasile svoje ozemlje za "teritorij brez atomske oborožitve". Takšne manifestacije prav gotovo niso bile strateško pomembne in so na militarizacijo Arktike vplivale precej manj kot pa gospodarsko političen in deloma tudi vojaški razpad Sovjetske zveze. Pričale pa so o začetkih jasnejšega in ostrejšega zavedanja inuitskega prebivalstva, da se morajo predvsem sami organizirati in postaviti v bran svojih interesov ter pri tem poskušati poiskati tudi zunanjo podporo tako pri arktičnih ljudstvih sosednjih držav kot tudi pri raznih mednarodnih organizacijah, predvsem ekoloških.

Krogi, tako ali drugače povezani z vojsko, so bili celo prepričani, da je militarizacija Arktike za domačo prebivalstvo še kako koristna. Odprla naj bi nova delovna mesta, predvsem v gradbeništvu ter vzdrževanju objektov in naprav, ne bi pa bistveno posegala v družbeno in biološko okolje. Kljub temu pa je nezadovoljstvo Inuitov postajalo vse močnejše. Deloma je izviralo iz splošnega odpora do vojaških operacij, okrepljenega še s prepričanjem, da sodobni oborožitveni sistemi, zlasti atomski, povzročajo neskladje med človekom in naravo. Inuiti pa so imeli tudi že vrsto neprijetnih praktičnih izkušenj. Starejši prebivalci otokov Pribilof v Beringovem morju se še spominjajo, kako jih je ameriška vojska 1942. leta iz njihovih vasi preselila v neustrezna bivališča na jugovzhod Aljaske. V petdesetih in šestdesetih letih so obalno vasico Kaktovik na severovzhodu Aljaske zaradi graditve linije DEW preselili celo trikrat zapored.

Na severozahodu Grenlandije so brez privolitve domačega prebivalstva 1953. leta Američani pred strmečimi 118 prebivalci vasice Thule začeli graditi eno največjih letalskih oporišč na svetu. V prvih dveh letih se je v njem zvrstilo 20 tisoč mož. Stalna posadka, ki je štela tri tisoč mož, je v ledenem pokrivalu okoli oporišča dolbla tunele za shranjevanje opreme ter odmetala na tone odpadnega materiala, pokvarjenih tovornjakov, praznih bencinskih sodov. Čez eno leto je danski minister, odgovoren za Grenlandijo, javno objavil, da so se Inuiti iz bližnje vasice Thule z glasovanjem izrekli za to, da jo zapustijo in se preselijo v 150 kilometrov severno ležeči Qaanaaq.

Na prvi pogled je militarizacija Arktike v skladu z interesi industrij in korporacij, ki so v njej prisotne. Na nekaterih področjih res obstoji sozvočje vojaških in gospodarskih interesov. Oboji so npr. zainteresirani za prosto gibanje po arktičnem bazenu. Različne prepovedi po eni strani zvišajo stroške, po drugi strani pa zmanjšujejo mobilnost vojaških sistemov. Prav tako bi omejitve v Arktiki lahko postale precedens za uravnavanje gospodarskih in vojaških interesov drugje (npr. na Antarktiki). Komplementarnost interesov obstoji tudi na tehnološkem področju, kjer tako korporacije kot vojaške službe pridobijo, če se ukvarjajo z razvojem podobnih naprav - npr. sistemov za odkrivanje pod ledom, proučevanjem gibanja ledu, arktičnega vremena itd. Obstajajo pa tudi področja, kjer ne moremo govoriti o skladnosti gospodarskih in vojaških interesov. Za velike korporacije je bila Arktika privlačna tudi (ali predvsem) zato, ker ni bila "na očeh", ni bila področje spopadanja političnih elit ali vojaških napetosti. Militarizacija Arktike pa je vzbudila pozornost domače in mednarodne javnosti, kar je začelo ovirati korporacije pri njihovih poslih. Vse pogostejše so naletele na vojaška zaprta področja ali javnosti nedostopne podatke. Protesti domačega prebivalstva in različnih ekoloških organizacij so dodatno zapletli pogoje delovanja tako korporacij kot vojaških struktur.

Zlasti še ekološke skupine in organizacije so apriori sumničave do vsake vojaške aktivnosti, kar še posebej velja za atomske in strateške sisteme. Tudi dostopnost kakršnihkoli informacij je izjemno majhna. Vojaški uradniki so še nedavno povsem ali vsaj deloma zanemarjali pravila, ki so zagotavljala ekološke standarde. Npr. pri graditvi Severnega sistema alarmiranja kanadska zvezna vlada sploh ni oblikovala ekološke ocene za postaje na kanadskem ozemlju, Američani

so radarski sistem z zelo šibkimi ekološkimi standardi postavili kar v narodni park (Arctic National Wildlife Refuge), da ne omenjam sovjetske prakse, ki o ekologiji ni niti razmišljala.

V zadnjem desetletju ali dveh pa se je ekološka zavest dramatično okrepila tudi v dolgo pozabljenem arktičnem svetu. Ekološke organizacije kot npr. Obrambni svet naravnih virov v ZDA, Socialno ekološka zveza v Rusiji, pa tudi veliko mednarodno združenje Greenpeace so v arktičnih državah odprle svoje pisarne. Pospešeno lobirajo in protestirajo proti vladni zakonodaji, vojaškim in gospodarskim projektom, ki ogrožajo arktično floro in favno ter obstoj prvotnih prebivalcev. Odločno nasprotujejo izrabi naravnih virov, zlasti nafte, plina, rudnin v teh predelih.

Bolj zapleten odnos do ekoloških problemov imajo domači prebivalci arktičnih in podarktičnih ozemelj. Vse bolj se zavedajo škodljivih posledic onesnaževanja, ki jih povzročata vojaška in gospodarska prisotnost lastne ali tujih držav, obenem pa postajajo vse bolj odvisni od dohodka, ki ga prinašajo vojaški in gospodarski projekti. Jasno jim je, da se ne morejo več vrniti k tradicionalnemu načinu življenja, ki ni temeljil na posedovanju materialnih dobrin.

Ruska vojaška ekološka bomba

Danes je obdobje tako imenovane hladne vojne med blokoma v veliki meri končano in tudi v Arktiki je prišlo do drastičnega zmanjšanja vojaške aktivnosti. Vendar pa ameriške in ruske podmornice oborožene z (atomskimi) raketami dolgega dosega še vedno plujejo po arktičnih morjih, radarski in laserski sistemi za odkrivanje in alarmiranje pa še vedno preiskujejo neskončna arktična obzorja. Letala z instrumenti za opazovanje in kontrolo so nadomestila strateške bombnike in lovce prestrezalce, vojaška oporišča pa tako kot prej bdijo nad razvejano industrijsko in vojaško arktično infrastrukturo. Kljub temu pa je vojaška grožnja na Arktiki precej manjša, saj je bil po koncu hladne vojne storjen velik korak k sodelovanju nekdanjih velesil in držav nasprotnic. Eno ključnih področij predstavljajo prav skupni napor za zaščito arktičnega okolja pred škodljivimi posledicami preteklih in sedanje vojaške prisotnosti (gospodarsko in komercialno na tem mestu zanemarimo). Najbolj strašljive posledice je pustila za seboj bivša sovjetska armada. Nepričakovani zlom nekdanje supersile je bil v določeni meri povzročen z ogromnimi stroški oboroževalne tekme in danes je jasno, da si nekdanja Sovjetska zveza in njena naslednica Rusija nista mogla privoščiti plačevanja ekoloških stroškov svoje vojaške moči.

Ekološko ogrožanje arktičnega ozemlja, je danes lahko novi vir konfliktov med državami tega področja, saj je onesnaževanje še težje kontrolirati in obdržati v državnih mejah kot premike bojnih letal ali raket. Lahko govorimo o treh glavnih oblikah vojaško povzročenega ogrožanja okolja: poizkusne atomske eksplozije, nesreče ladij na atomski pogon oziroma z atomsko oborožitvijo in odmetavanje radioaktivnih odpadkov v oceane.

Atomski poizkusi

Vse od začetka hladne vojne naprej sta tako ZDA kot Sovjetska zveza izvajali obširne programe atomskih eksplozij, da bi z njimi zagotovile zanesljivost, varnost in sodobnost svoje atomske oborožitve. Obe sta menili, da brez testnih eksplozij ne moreta zagotoviti atomskega odvrčanja nasprotnika, kar je predstavljalo srž njunih konceptov nacionalne varnosti. Američani so večji del eksplozij izvedli v Nevadi, Sovjeti pa v Semipalatinsku v Osrednji Aziji. Vendar so vrsto atomskih eksplozij izvedli tudi v Arktiki. Američani so uporabljali otok Amčitka na Aljaski, Sovjeti pa so atomske eksplozije izvajali na oziroma okoli dveh otokov, ki sestavljata Novajo zemljo med Barentsovim in Karskim morjem. Prav gotovo so atomski poizkusi na Aljaski povzročili veliko škode, vendar je dejstvo, da o njih ni razpoložljivih podatkov. Sovjeti so svoje poizkuse nedvomno pozorno proučevali in beležili, vendar podatke niso dali v javnost. (Spominjam se, da mi je šef ruskega antarktičnega programa, ki je prej delal na Arktiki, pripovedoval o ameriških atomskih poizkusih na Antarktiki, o katerih svetovna javnost še danes nič ne ve.) Seveda pa so bili Američani mnogo bolj "radodarni" pri dajanju informacij o atomskih poizkusih v ruski Arktiki. V letih 1955 - 1990 so na Novaji zemlji izvedli 132 poizkusnih atomskih eksplozij, od tega 90 v atmosferi, 42 pa pod zemljo (v skladu s pogodbo o delnem omejevanju poizkusov iz 1963. leta). Koncem petdesetih in v začetku šestdesetih let so na otokih izvedli nekaj najmočnejših eksplozij. Tako je 31. oktobra 1961 eksplodirala 58 megatonska večstopenjska termonuklearna bomba. Kljub temu, da je po številu eksplozij Novaja zemlja "pobrala" le 25 % vseh sovjetskih testov, je po seštevku moči vseh na njej izvedenih atomskih eksplozij rezultat precej bolj zastrašujoč - kar 94 % vse atomske "megatonaže" ali natančneje 273 megavatov atomske energije je bilo na njej sproščeno (Skorve, Skogan 1992).

Zadnja desetletja je atomsko onesnaženje Novaje zemlje največji vir radioaktivnega zastrupljanja Arktike, ne samo ruske, marveč tudi ameriške in kanadske. Atmosferske padavine, ki izvirajo iz prejšnjih nadzemnih atomskih eksplozij, so še vedno glavni vzrok izotopov plutonija v arktičnih morjih. Po delni omejitvi atomskih poizkusov (prepoved nadzemnih eksplozij) je stopnja atmosferske atomske onesnažitve močno upadla. Vendar so ameriški opazovalci ugotovili radioaktivno onesnaženje kar pri četrtini sovjetskih podzemnih atomskih eksplozij. Tako je 1987. in 1990. leta kot rezultat poizkusov na Novaji zemlji prišlo do ventiliranja fizijskih produktov po švedskem ozemlju in močnem porastu radioaktivnosti. S satelitskimi posnetki podzemnih eksplozij so ugotovili, da le-te lahko povzročajo nastanek podzemnih jam in obenem tudi nekakšnih dimnikov, skozi katere lahko iztekajo radioaktivne vsebine v atmosfero ali morje (Gizewsky 1993-1994).

Kljub temu, da sta se danes Rusija in ZDA sporazumeli o popolni ustavitvi atomskih poizkusov, pa jih Francija in Kitajska nadaljujeta. To bi lahko vplivalo na ameriške vojaške kroge, da prekinejo moratorij, kar bi verjetno potegnilo za seboj tudi obnovitev ruskih atomskih testov.

Nesreče na morju

V desetletjih hladne vojne so se ameriške in sovjetske atomske podmornice igrale "miši in mačke" pod ledenim pokrivalom arktičnih voda. Sovjetske napadalne podmornice so imele nalogo varovati severna morja in svoje podmornice z balističnimi izstrelki, Američani pa so iz zraka in morja spremljali premike in aktivnost sovjetskega ladjevja. Tako se je v obdobju 1945-1988 zgodilo več kot dvajset nesreč, v katere so bile vpletene ladje in podmornice na atomski pogon oziroma z jedrsko oborožitvijo (Arkin, Handler 1989; Handler, Wichenheiser, Aren 1990).

Še v letih 1992 in 1993 je prišlo do trčenj ameriških in ruskih podmornic tik ob ruski obali, kar verjetno kaže na povečane ameriške vojaške apetite v času, ko so ocenjevali, da ruska armada predvsem zaradi pomanjkanja denarja nezadržno razpada.

Trčenja pa niso edina oblika ogrožanja okolja. Tehnične pomanjkljivosti so prav tako povzročile, da je potonilo več ameriških in sovjetskih atomskih podmornic z atomsko oborožitvijo vred. Ameriška mornarica je priznala izgubo dveh, Thresherja in Scorpionja, s Seawolfa pa so odvrgli v morje jedrski reaktor. Ruski viri so glede takšnih podatkov še bolj zaprti. Znano pa je, da je zaradi ognja aprila 1989 potonila napadalna podmornica Komsomolets, ki je poleg dveh torpedov z atomskima glavama nosila še dva stomegavatna reaktorja, šest kilogramov zelo strupenega plutonija in na tone urana (World Press Review 1995). Sedaj leži 1450 metrov pod morsko gladino, 240 kilometrov jugozahodno od Medvedjega otoka znotraj arktičnega kroga. Iz nje izteka cezij 137, kancerogeni izotop. Meritve niso pokazale povečanja radioaktivnosti, kljub temu, da je voda pričela prodirati tudi v torpeda. Nekateri znanstveniki menijo, da usedline na oceanskem dnu nevtralizirajo iztekajoči plutonij, drugi pa opozarjajo na možnost, da tokovi na dnu oceanov raznašajo radioaktivno onesnaženje daleč naokoli.

95

Odmetavanje radioaktivnih odpadkov

Na tem področju je zaskrbljujoča zlasti praksa sovjetske mornarice. Tudi druge države so odmetavale odvečno orožje in municijo v morske globine, vendar je šlo pri njih za klasično in kemično orožje, manj pa za atomsko oborožitev. Vse do nedavnega ruske vojaške oblasti niso dovoljevale oziroma so na vse načine otežkočale izdelavo dokumentacije o vojaških odlagališčih, kar je bila praksa tudi v vseh drugih državah. Tako je npr. oktobra 1992 ruska obalna straža onemogočila Greenpeaceovi ladji Solo ogled odlagališča podmorniških reaktorjev ob obali Novaje zemlje. Vendar pa je pritisk mednarodne in domače javnosti postajal vse močnejši in koncem 1992. leta je predsednik Jelcin ustanovil 46 člansko komisijo, ki naj bi proučila sovjetsko in rusko prakso odlaganja jedrskih odpadkov. Ugotovila je, da je sovjetska armada po letu 1967 odvrgla v oceane 2,5 milijona curiejev radioaktivnih odpadkov (Office of the President of the Russian Federation 1993). Samo v Karsko morje so zmetali kar šestnajst jedrskih reaktorjev

z odsluženih podmornic in enega ledolomilca. Še slabše je okoli Barentsovega morja. Na Kolskem polotoku ter okrog Murmanska in Arhangelska na slabo zastraženih odpadkih, na starih vlakih in v morskih globinah leži 135 atomskih reaktorjev iz 71 razrezanih podmornic (World Press Review 1995). V ruskih arktičnih morjih je tudi vsaj 17 tisoč kontejnerjev s tekočimi in trdimi jedrskimi odpadki. Številne med njimi so namenoma preluknjali, da bi hitreje potonili.

Sovjetska mornarica je nekaj radioaktivnih odpadkov zmetala tudi v Japonsko morje in Pacifiški ocean. Rusija še danes odlaga v morje tekoče jedrske odpadke. Norveška ekološka skupina Bellona je ugotovila, da na ozemlju okoli Barentsovega morja obstoji petnajst odlagališč jedrskih odpadkov, na katerih je mogoče najti štiri rakete SS-21, dvajset raket srednjega in krajšega dosega ter neugotovljivo število atomskih konic (World Press Review 1995).

Kot sem že omenil, so tudi druge države z jedrskim potencialom (ZDA, Velika Britanija, Francija, Nemčija, Japonska) odmetavale radioaktivne snovi v morja. Vendar, če razpoložljivi podatki držijo, je šlo za velike razlike v količinah, sovjetska armada naj bi odvrгла več kot dvakrat toliko, kot vse ostale države v zadnjih 45 letih skupaj. Pojavljajo pa se še novi viri ogrožanja. Leta 1951. je npr. sovjetska vojska v južnem Uralu z jedrskimi odpadki tako zastupila jezero Karačaj, da je zaradi sevanja še danes smrtno nevarno že enourno zadrževanje na njegovi obali. Radioaktivna zastupitev podzemnih vod se je že razširila nekaj kilometrov okrog jezera in napreduje s hitrostjo 80 metrov na leto. Vode iz tega območja se stekajo v reko Ob, ki se izliva v Arktični ocean.

Prav v zadnjih letih je ruska armada drastično zmanjšala vse oblike oborožitve, kar nam najboljše kaže tabela 1.

Tabela 1: Vojaška moč sovjetske armade 1987. leta in ruske 1996. leta
Vir: The Military Balance 1996.

	Leto 1987	Leto 1996
Tanki	53.300	16.800
Strateški bombniki	165	86
Podmornice	360	183
Bojne ladje	274	152
Medcelinske rakete	1.418	800
Število aktivnih vojakov	5,000.000	1,000.000

Do sedaj so razrezali že okoli 90 atomskih podmornic, še dobra polovica od sedanjih 109 podmornic severne flote pa bo godna za odpad v prihodnjih letih. Skupno število samo podmorniških jedrskih reaktorjev bo tako naraslo na več kot dvesto, Rusi pa nimajo na kopnem nobenega pravega skladišča za jedrske odpadke. Vprašanje je, če ne bo odmetavanje v oceane še naprej edina rešitev. Oktobra 1993 je npr. ruska ladja v Japonsko morje odvrгла 900 ton nizko radioaktivnih odpadkov in le burni protesti ZDA, Japonske in drugih držav so Moskvo odvrnili od nadaljnega odmetavanja (Gizewsky 1993-1994).

Znanost še ni v celoti raziskala, kako škodljivo se posledice radioaktivnega zastrupljanja okolja, ki izvirajo iz doslej obravnavanih in drugih oblik vojaške aktivnosti, prenašajo na človeka. Nekaj znanih podatkov iz ruske Arktike pa je nedvomno zastrašujočih. V ožji in širši okolici Arhangelskega je prišlo do skokovitega porasta rakastih, krvnih in kožnih obolenj. V Čukotski regiji je v obdobju 1970-1988 smrtnost zaradi raka narasla iz 10 % na 27 %. Aprila 1992 so znanstveniki opazili, da je zaradi jedrskega onesnaženja ruske arktične obale umrlo na tisoče tjušnjev (Gizewsky 1993-1994).

Slišati je tudi mnenja, da je dobršen del radioaktivnosti odpadkov že izginil (preostalo je še manj kot en milijon curiejev); da je odlaganje odpadkov v morske gladine varnejše kot v zemljo, kjer onesnaži podzemne vode; da je ekološki alarm zaradi Rusije močno pretiran in da hoče Moskva z njim dobiti predvsem nekaj milijard dolarjev ekološke pomoči itd.

Večina znanstvenikov pa je mnenja, da so lahko dolgoročne posledice jedrskih odpadkov v morjih zelo resne. Prej ali slej bo rja prežrla kontejnerje, podmornice, kovinske oklepe raketnih konic in visoko koncentrirane radioaktivne snovi bodo hitro zastrupile bližnji morski živelj, nato pa postopoma tudi širše eko sisteme. Podvodni tokovi lahko zastrupijo območja, kjer se drstijo ribe in prehranjujejo morski sesalci in ptičiv. Prav zato Greenpeace meni, da vlade in politiki ne morejo stati na stališču "počakajmo in videli bomo", temveč je potrebno jedrske odpadke spraviti iz morskih globin in jih sežgati na kopnem.

Namesto zaključka - kako naprej?

1) Prav gotovo so radioaktivni odpadki in njihovo odmetavanje področje, ki ga želijo ohraniti v tajnosti ne le Rusi, marveč tudi preostale jedrske države. Zato je verjetno, da so razpoložljivi podatki nepopolni in da bo tudi v bodoče do njih težko priti. Vendar so že sedaj znani podatki dovolj zaskrbljujoči in zahtevajo takojšnje ukrepanje, sicer lahko pride še do večjega radioaktivnega onesnaženja arktičnega okolja pa tudi konfliktov med državami, ki mejijo druga z drugo. Radioaktivni materiali odvrženi v oceane in atmosfero ne poznajo državnih meja.

V devetdesetih letih so na Arktiki ustanovili številne komisije, agencije, programe, ki imajo skupni cilj opazovati in preprečevati onesnaženje, ocenjevati sedanje in bodoče posledice radioaktivnega sevanja. V njih sodelujejo tako arktične države kot širša mednarodna skupnost, zlasti Evropska skupnost in OECD (Lange in drugi 1993; Cox, Raut 1989; Gizewski 1993). Ruska in vlade drugih atomskih držav bi morale dovoliti dostop do vseh možnih informacij o potopljenih radioaktivnih odpadkih in opreml.

2) Naslednji korak je brez dvoma začetek odstranjevanja in saniranja radioaktivnih odpadkov. Če sedaj ocenjujejo, da bodo šli stroški v milijarde dolarjev. Pri sedanjih gospodarskih problemih Rusije je jasno, da se bo lotila tega zahtevnega projekta le ob izdatni tuji finančni in tehnični pomoči (Renner 1994; Renner 1992).

3) Prav tako pa je pomembna ustavitev ali omejitev nadaljnjih vojaških aktivnosti, ki bi še naprej radioaktivno onesnaževale Arktiko. Potrebno bi bilo do-

seči popolno mednarodno pravno in dejansko prepoved odlaganja radioaktivnih odpadkov v morja. Enaka prepoved bi morala veljati tudi za atomske preizkuse. Rusija in ZDA bi morali še naprej zmanjševati število podmornic na atomski pogon. Z njimi naj bi Rusija zagotavljala samo obrambo svojih arktičnih teritorialnih voda, ZDA pa podmorniško zaščito svojih ladjevij. S tem ne bi bilo več potrebe po igranju skrivalnic pod arktičnim ledom, marveč bi se podmorniške flote držale svojih obal.

4) Mednarodna skupnost bi morala izdelati pravila za neškodljivo shranjevanje razstavljenih podmornic na atomski pogon in jedrskih odpadkov, zagotoviti tehnološke postopke ter seveda bdeti nad njihovim izvajanjem.

5) Vse arktične države bi se morale dogovoriti o skupni arktični varnostni politiki. Obstojijo skupni regionalni interesi vseh osmih arktičnih držav, ne le Rusije in ZDA. Vse želijo in morajo biti tudi odgovorne za varen in miroljuben razvoj Arktike. Nujno je, da se sporazumejo o novem konceptu varnosti - takšnem, ki ne bo imel samo vojaško, marveč tudi socialno, ekonomsko in predvsem ekološko sestavino. Vsi skupaj namreč vstopamo v obdobje, ko bodo ekološka tveganja postala pomembnejša kot vojaška. In Arktika je brez dvoma že danes takšen primer.

LITERATURA

- About U. S. Army Alaska, Review for Current Information, 12 MAY 1996, Internet.
- Arkin, William, Handler, Joshua. 1989. Naval Accidents: 1945-1988, Neptune Papers No. 3, Greenpeace and Institute for Policy Studies, June.
- Bergman, B. J. 1995. Refuge of Scoundrels, Sierra, Vol. 80, Iss. 5, Sept.
- Corman, Every, Evinger, R. William. 1995. Directory of U. S. Military Bases Worldwide, Orxy Press, Phoenix.
- Cox, David, Raut, Tanq. 1989. Security Cooperation in the Arctic: A Canadian Response to Murmansk, Report of the Panel on Arctic Arms Control, Canadian Centre for Arms Control and Disarmament, Ottawa.
- Environmental Nightmares: Russia's Total Mess, World Press Review, February 1995.
- Facts and Problems Related to Radioactive Waste Disposal in Seas Adjacent to the Territory of the Russian Federation, Office of the President of the Russian Federation, Moscow 1993.
- Gad, Finn. 1973. The History of Greenland, Vol. I, II, C. Hurst and Co, London.
- Gizewsky, Peter. 1993. Arctic Security After the Thaw: A Post Cold War Reassessment, Report of the Panel on Arctic Security, Canadian Centre for Global Security, Ottawa.
- Gizewsky, Peter. 1993-1994. Military Activity and Environmental Security: The Case of Radioactivity in the Arctic, Northern Perspectives, Volume 21, Number 4, Winter.
- Hall, Sam. 1987. The Fourth World, The Bodley Head, London.
- Handler, Joshua, Wichenheiser, Amy, Aren, William. 1990. Naval, Safety 1989: The Year of the Accident, Greenpeace and Institute for Policy Studies, April.
- Imbert Bertrand. 1994. Izziv tečajev, DZS, Ljubljana.
- Jackson, James. 1996. Doomsday Option, Time, October 21.
- Lange, M. A. in drugi. 1993. Audit Report: Arctic Monitoring and Assessment Programme, First Implementation Plans, AMAP Report, Oslo.
- Lyck, Lise. 1990. International Involvement Autonomy and Sustainable Development in the Arctic, Polar Record 26 (159).
- Lytle, Richard. 1972. Polar Frontiers, Parents' Magazine Press, New York.
- Malaurie, Jean. 1982. The Last King of Thule, Jonathan Cape, London.
- Osherenko, Gail, Young, R. Oran. 1989. The Age of the Arctic, Cambridge University Press, Cambridge.
- Rawlins, Dennis. 1973. Peary at the Pole: Fact or Fiction? R. B. Luce, Washington.
- Renner, Michael. 1992. Disarmament Arms Conversion and the Environment, Calypso Log, June.
- Renner, Michael. 1994. Budgeting for Disarmament: The Cost of War and Peace, Worldwatch Paper 122, Nov.
- Scott, B. Williams. 1996. B-2 Weather Arctic Tests, Aviation Week and Space Technology, May 6.
- Skorve, John, Skogan, John Kristen. 1992. The NUPI Satellite Study of the Northern Underground Test Area on Novaya Zemlja: A Summary Report of Preliminary Results, Research Report No. 164, Norwegian Institute of International Affairs, December.
- Soviet Military Power - 1986, U. S. Government Printing Office, Washington D. C. 1986.
- Steensel, van Maja, ed. 1969. People of Light and Dark, Queens Printer for Canada, Ottawa.
- Sugden, David. 1982. Arctic and Antarctic, Basil Blackwell, Oxford.
- The Military Balance, Arms Control Association, citirano po: Nelan Bruce, Reduced to Scrap, Time, October 21, 1996

BIBLIOMETRIČNA ANALIZA RAZISKOVALNIH
REZULTATOV ZNA NSTVENIKOV V SLOVENIJI

Povzetek. Članek se ukvarja z rezultati bibliometrične analize publicistične aktivnosti znanstvenikov v Sloveniji. Bibliometrično raziskovanje je bilo opravljeno na temelju bibliografskih podatkov in drugih rezultatov raziskovanja in razvoja slovenskih znanstvenikov, zbranih iz zaključnih poročil RR-projektov, ki so bili oddani na Ministrstvo za znanost in tehnologijo do konca januarja 1996. Bibliometrična analiza se je nanašala na 331 projektov temeljnega in uporabnega raziskovanja. V okviru analize publicistične aktivnosti projektnih skupin nas je zanimalo, kakšni so deleži različnih tipov publicističnih enot (znanstveni članki, knjige, referati itd.) znotraj posameznih ved: naravoslovja, tehnike, biotehnike, družbenih znanosti in humanistike. Analiza je potrdila hipotezo o različnih publicističnih "habitusih" znanstvenikov. Četudi gre bolj za neke vrste preliminarno študijo, ki nedvomno vsebuje tudi nekatere omejitve, jo lahko uvrščamo med ex-post evalvacije raziskovanja in razvoja.

Ključne besede: scientometrija, raziskovanje in razvoj, bibliometrična analiza, publicistika, znanost in družbeno razvojni cilji

Uvod

V prispevku bodo predstavljeni nekateri rezultati bibliometrične analize publicistične aktivnosti znanstvenikov na Slovenskem. Na samem začetku je vendarle treba poudariti, da takšen tip analiz, že zato, ker se pri nas pojavlja bolj poredkoma, razen tega pa je lahko kaj hitro podvržen napačnim interpretacijam, ko gre za vprašanje merjenja kvalitete RR (raziskovalno-razvojne) dejavnosti, zahteva bolj natančno pojasnitev vseh kvantitativnih podatkov. Če kje, potem prav gotovo tu ni na mestu sklicevanje na številke, brez nekega poglobljenega razmisleka, kaj se za njimi dejansko skriva.

Tudi duhovni oče moderne scientometrike in ustanovitelj indeksa znanstvenih citatov, Američan Eugen Garfield, je ob različnih priložnostih omenjal, da je predpogoj za učinkovito in nepristransko uporabo bibliometrike za namene znanstvene politike pazljiva interpretacija kvantitativnih podatkov. Ne smemo namreč

* Dr. Franc Mali, docent na Fakulteti za družbene vede.

pozabiti, da so skoraj do srede sedemdesetih le redke študije govorile o možnosti uporabe bibliometrike za merjenje publicistične produktivnosti raziskovalcev oziroma raziskovalnih skupin. Do takrat se je namreč bibliometrika, ki se je najprej porodila iz potrebe po sistematičnem pridobivanju bibliotečnih informacij, razvijala bolj v okviru bibliotekarskih in zgodovinskih študij znanosti, nikakor pa ne kot sredstvo za evalvacijo rezultatov znanstveno-raziskovalnega dela.

Cilji in metode raziskovanja

Bibliometrično raziskovanje je bilo opravljeno na temelju podatkov o rezultatih raziskovanja in razvoja slovenskih znanstvenikov, zbranih iz zaključnih poročil RR-projektov, ki so bili oddani na Ministrstvo za znanost in tehnologijo do konca januarja 1996. Razen tega nas je v okviru zaključnih poročil RR-projektov zanimalo tudi, kako so znanstveniki sami ocenili usklajenost ciljev svojega raziskovanja s širšimi družbenimi cilji ter njihov potencialni pomen za nadaljnji razvoj znanosti in tehnologije pri nas in v svetu. Celotno analizo je mogoče uvrstiti v eno izmed oblik ex post evalvacijskih študij. Četudi se v svetu nasploh bolj redko izvajajo ex post ocenjevanja RR-projektov¹, so rezultati omenjene študije lahko koristno dopolnilo vsebinskim in kvalitativnim evalvacijam, ki jih opravljajo področni znanstveni sveti pri nas.

Scientometrika se nanaša na različne stopnje agregiranosti podatkov². V našem primeru smo kot najbolj primerno enoto standardizacije vzeli projektno skupino³. Na temelju kvantitativne analize rezultatov raziskovalno-razvojnega dela projektnih skupin smo skušali ugotoviti, ali so in kakšne so razlike v publicistični "performanci" med posameznimi vedami na Slovenskem. Rezultati bibliometrične analize se nanašajo na število in tip publiciranih enot po posameznih vedah.

V nekaterih bibliometričnih analizah se številke o publicističnih enotah (in patentih) neredko pojavljajo kot osnovni kazalec raziskovalno-razvojnega produktivnosti (glej npr.: F. Narin in ostali, 1996). Takšni predpostavki v naši analizi nismo v celoti sledili. V zvezi s tem namreč obstaja danes v scientometrični znanosti še

¹ Ocenjevanje raziskovalnih skupin pri nas in v svetu se praviloma še vedno osredotoča na začetno fazo, ko prihaja do selekcije njihovih predlogov raziskovanja. Če se (so se) posamezne ex post evalvacije vendarle izvajajo, potem se z namenom ovrednotiti njihovo širšo družbeno (eksterno) odgovornost. Njihov namen ni vedno znova se ponavljajoči cikel "peer review" (glej več o tem: L. Georgiou 1995).

² P.Vinkler uvaša v analizi in klasifikaciji bibliometričnih indikatorjev, ki se uporabljajo v scientometričnih analizah, razen ločevanja na osnovne skupine indikatorjev publiciranja in indikatorjev vpliva (enostavni, specifični, balansirani, distribuirani in relativni), tudi nivoje in tipe standardizacij (mikro-, mezo-, makro-nivo) (glej več o tem: P.Vinkler 1988).

³ Ne samo iz praktičnih (možnost tvorjenja posebne podatkovne baze na temelju informacij, ki jih vsebujejo zaključna poročila projektnih skupin), temveč iz povsem načelnih spoznavno-teoretskih razlogov je bilo smiselno vzeti projektno skupino kot osnovno enoto bibliometrične analize. Skozi "formo" projektne skupine se srečujejo interesi podpornih agencij (v našem primeru MZT-ja) in izvajalskih raziskovalnih skupin. Projekti se navezujejo na raziskovalne skupine, ki imajo v sodobnih procesih produkcije in diseminacije znanstvenega vedenja bolj pomembno vlogo kot posamezni raziskovalec ali univerzitetni oddelek.

vse preveč konceptualnih nejasnosti⁴. Razen tega nas je zanimalo predvsem vprašanje o tem, kako so razporejene različne "forme" publiciranja po posameznih vedah. Ena izmed izhodiščnih hipotez raziskovanja je namreč bila, da v posameznih vedah pri nas obstajajo različni publicistični "habitusi".

Bibliometrična analiza se je nanašala na 331 projektov temeljnega in uporabnega raziskovanja. Temeljni RR-projekti, zaključeni v začetku leta 1996, so vključevali rezultate raziskovanja zadnjih treh in aplikativni RR-projekti rezultate raziskovanja zadnjih dveh let⁵. Podatki so bili zbrani za naslednje vede: naravoslovje, tehnika, biotehnika, družboslovje in humanistika.⁶

Zastopanost zaključnih poročil RR-projektov, ki so bili vključeni v analizo, je bila glede na posamezne kategorije naslednja:

1) *po posameznih vedah:*

- naravoslovje 21,5%
- tehnika 36,5%
- biotehnika 11,5%
- družboslovje 14,8%
- humanistika 15,7%

2) *po tipu raziskave:*

- temeljna 69,4%
- uporabna 30,6%

3) *po izvajalcu:*

- univerza 47,9%
- raziskovalni inštitut 41,8%
- drugi 10,4%

Na samem začetku naše analize je bilo posebne pozornosti deležno vprašanje eno- oziroma večavtorstva publikacij po posameznih vedah. Razlike glede na število avtorjev, ki so udeleženi pri publicističnem outputu posameznega projekta, so več kot očitne⁷. Multiplost avtorstva publicističnih enot absolutno prevladu-

⁴ Danes si posamezni avtorji še niso povsem na jasnem, kaj publicistika v znanosti sploh meri: kvaliteto, produktivnost, napredek ali kaj drugega? (glej več o tem: P.Weingart/ M.Winterhager 1984; E.A.Brown 1996).

⁵ Četudi naj bi bili v okviru zaključnih poročil RR-projektov bibliografski podatki navedeni za celotni čas njihovega trajanja, se je v nekaterih primerih bibliografija raziskovalcev oziroma rekapitulacija njihovih RR-rezultatov nanašala samo za zadnje leto. Število tako okrnjenih bibliografskih navedb oziroma rekapitulacij ni bilo tako pogosto (5 od skupnega števila 331 projektov), predvsem pa je bilo med preučevanimi vedami enakomerno porazdeljeno, tako da ni bistveno vplivalo na rezultate analize. Bili pa so tudi primeri zaključnih poročil, ko so se bibliografije nanašale daleč na čas pred začetkom (v treh primerih celo v osemdeseta leta) izvajanja projekta. Tu je bilo seveda potrebno opraviti ustrezno čiščenje podatkov, tako kot v primerih, ko so se v bibliografijah znašli članki (bolje "rokopisi"), ki so bili šele v nastajanju ali celo zgolj namenjeni objavi.

⁶ Podatki za medicinsko vedo niso bili zbrani, ker bibliografije zaključnih poročil RR-projektov samostojno in v skladu s svojo metodologijo zbira in ureja Informacijski center Medicinske fakultete. Zaključna poročila RR-projektov medicinske vede nam zato na MZT-ju niso bila dostopna.

je na področju t.i. trdih znanosti. Pri 14,0% projektih s področja naravoslovja, 13,9% s področja tehnike, 15,8% s področja biotehnike se celotna publicistična bera porazdeli na manj kot 5 avtorjev. Pri družboslovju je ta delež 51,0% in pri humanistiki 55,7%. V nasprotju s tem v 36,4% projektih s področja naravoslovja, v 22,7% s področja tehnike in v 31,4% s področja biotehnike pri avtorstvu publikacij nastopa več kot 25 ljudi. Na področju družboslovja takšnih projektov ni, na področju humanistike pa jih je 3,8%.

Bibliometrična analiza Katarine Prpić (K.Prpić 1994) o povprečni znanstveni produktivnosti hrvaških raziskovalcev v obdobju 1985-89 ravno tako dokazuje obstoj velikih razlik med vedami glede pogostosti pojavljanja več-avtorskih publikacij. Rezultati njenega raziskovanja so pokazali, da je večavtorstvo prevladujoč tip publiciranja v naravoslovju, sledita tehnika in medicina. Na področju biotehnike razmerje med več- in enoavtorstvom bolj uravnoteženo. Čisto drugače je na področju družboslovja in humanistike. Tu v celoti prevladuje monoavtorstvo.

Čeprav se s kompleksnim vprašanjem multiplega avtorstva, ki je sicer pogosti predmet preučevanja sociologije znanosti in z vprašanjem deleža dejansko financiranih raziskovalcev po posameznih RR-projektih, na tem mestu ne bomo obširneje ukvarjali, je vendarle treba opozoriti, da je te razlike med posameznimi vedami treba upoštevati tudi pri podatkih o končnem publicističnem izplenu. Dodatno pa potrjujejo hipotezo, da socio-kognitivne značilnosti posameznih znanosti (ved) pomembno opredeljujejo njihov celotni publicistični ustroj. Zato najbrž tudi ni primerna vedno ista uporaba kriterijev kvalitete znanstvenega dela.

Potencialni pomen raziskovanja za znanost in njegovo koreliranje z družbeno-razvojnimi cilji

Prevladujoča ocena nosilcev raziskovalno-razvojnih projektov, ki so bili zaključeni do začetka leta 1996, je bila, da so dosegli zastavljene cilje raziskovanja. Na področju naravoslovja je 87,3% projektov v celoti doseglo zastavljene cilje raziskovanja. Na področju tehnike je ta delež 85,1%, biotehnike 73,7%, družboslovja 77,6%, humanistike 82,7%. Podobno je bilo z oceno glede spremembe ciljev med raziskavo. Delež odgovorov, ki so trdili, da sprememb ni bilo, je bilo na področju naravoslovja 85,5%, na področju tehnike 88,4%, na področju biotehnike 92,1%, na področju družboslovja 81,6% in na področju humanistike 94,2%.

Gledano v celoti so nosilci projektov razvrstili družbeno razvojne cilje Slovenije, s katerimi korelirajo rezultati njihovega raziskovanja, v naslednjem zaporedju: na prvo mesto so postavili splošno širjenje znanja (88,9% raziskovalcev se je opredelilo za omenjeni cilj), potem pa sledijo nacionalni razvoj (31,5%), varst-

² V okviru osnovnih predlogov scientometrične znanosti o izračunavanju števila večavtorskih publikacij smo sledili metodi enostavnega izračunavanja. Ob metodi enostavnega izračunavanja se pojavljata še metodi modificiranega in kompletnega izračunavanja (glej več o tem: V.Diodato 1994, str.2). Ker sem kot mero standardizacije vzel število objav znotraj posameznih projektov, ne pa število objav posameznega avtorja, seveda ni bilo potrebno še posebej izračunavati proporcionalnega deleža avtorstva za vsakega raziskovalca posebej.

vo okolja (28,8%), racionalizacija proizvodnje in porabe energije (24,1%), kritične tehnologije (22,3%), preprečevanje in zdravljenje bolezni (21,3%) napredek gospodarske infrastrukture (sem spada promet, telekomunikacije, smotrna raba energije) (17,6%), societalni razvoj (16,9%), hrana (13,4%), varstvo pred nesrečami (7,5%) in obrambna sposobnost (4,3%).⁸

Primerjava odgovorov raziskovalcev po posameznih vedah je pokazala, da z izjemo družboslovja povsod na prvem mestu nastopa splošno širjenje znanja. Edino družboslovci so ocenili, da njihovo raziskovanje prvenstveno sovпада z nacionalnim razvojem. Splošno širjenje znanja so postavili na drugo mesto. Pri naravoslovcih, tehnikih in biotehnikih se na drugem mestu pojavlja varstvo okolja. Če zadeve presojamo iz zornega kota ekologije, ki postaja ključna tema postmodernih družb, nas takšna usmerjenost naših naravoslovno-tehničnih znanosti lahko navdaja z optimizmom. Domnevamo lahko, da so s temi rezultati manj zadovoljni tisti, ki vse stavijo na njihov gospodarsko-razvojni potencial, kajti tako tehniki kot naravoslovci so razvoj kritičnih tehnologij (je eden najbolj propulzivnih dejavnikov hitrega gospodarskega razvoja) postavili šele na četrto mesto; za družbeno-razvojnimi ciljem preprečevanja bolezni (naravoslovci) oziroma družbeno-razvojnimi ciljem racionalizacije proizvodnje in porabe energije (tehnika).

Na tem mestu ne bomo navajali rang lestvico uresničenih družbeno-razvojnih ciljev za vsako vedo posebej. Vseeno je treba omeniti, da so raziskovalci posameznih ved zaznavali povezanost svojega raziskovanja najprej z bolj splošnimi družbenimi cilji (že omenjeno splošno širjenje znanja oziroma varstvo okolja), šele potem s cilji, ki naj bi po laičnih predstavah v nekem oziru opredeljevali njihovo profesionalno digniteto (strokovni profil). Tako na primer biotehnika družbeni cilj "hrana" in družboslovje družbeni cilj "societalni razvoj" postavljata šele na tretje mesto. Tudi humanistika, ki se dokaj rada postavlja s poudarjanjem svoje vloge pri ohranjanju samobitnosti slovenskega naroda, pripisuje družbenemu cilju "nacionalni razvoj" drugotni pomen.

V luči predhodnih ugotovitev so hkrati zanimive ocene raziskovalcev o tem, kakšen naj bi bil potencialni pomen rezultatov njihovega raziskovanja za, če uporabimo klasično Weinbergovo delitev (glej več: A.M.Weinberg 1989), razvoj internih in eksternih dejavnikov razvoja znanosti.

Vede, ki - pogojno rečeno - pokrivajo področje trdih znanosti, kot so naravoslovje, tehnika in biotehnika, na prvo mesto postavljajo razvoj aplikativnega raziskovanja. Nasprotno družboslovje in humanistika na prvo mesto postavljata razvoj svojih temeljnih raziskovanj. V zvezi z ostalimi potencialnimi pomeni raziskovanj ne obstaja več neka tako enoznačna delitev na trde in mehke znanosti. Na drugo mesto so namreč tako naravoslovci in biotehniki, pa tudi humanisti, postavili odkritje novih znanstvenih spoznanj. Tehniki so kot drugi najpomembnejši poten-

⁸ Odgovori raziskovalcev so se nanašali na vnaprej opredeljene možnosti. Isto velja za njihove odgovore o potencialnem pomenu rezultatov njihovega raziskovanja. Ker je bila v obeh primerih dana možnost izbire več odgovorov, je vsota procentnih deležev pri vseh modalitetah odgovorov presegala vrednost 100%.

cialni pomen njihovega raziskovanja izpostavili razvoj svoje temeljne znanosti in družboslovci razvoj aplikativnega raziskovanja. Šele za tem sledi izpopolnitev metodološkega instrumentarija in razvoj drugih temeljnih znanosti.

Pri vseh odgovorih raziskovalcev je morda še najlažje pojasniti, zakaj so v okviru vseh ved na zadnje mesto postavili odkritje temeljnih znanstvenih zakonov. Omejeni znanstveni potenciali na Slovenskem realno najbrž ne morejo generirati v velikem obsegu znanstvenih odkritij, ki vodijo k paradigmatiskim spremembam v znanosti. V celoti gledano sicer 6,2% odgovorov odpade na kategorijo "odkritje temeljnih znanstvenih zakonov". Ali se in koliko se že v tej številki ne skrivajo tudi pretenciozna (samo)vrednotenja rezultatov lastnega raziskovanja, je seveda stvar bolj poglobljenega raziskovanja, ki se ga na tem mestu ne moremo lotiti. Še najbolj preseneča, da so vede, ki so najbolj poudarjale koreliranje njihovih rezultatov raziskovanja z napredkom znanosti nasploh in razvojem univerzitetnega študija posebej, hkrati videle največji potencialni pomen dosežkov njihovega raziskovanja za aplikacijo (področje naravoslovja, tehnike in biotehnike.) Ali gre za dejansko ali navidezno kontradiktornost? Menim, da bolj za navidezno. Celo če odmislimo dejstvo, da na področju teh ved pomemben del zaključnih projektov odpade po svoji formalno-statusni opredelitvi na kategorijo aplikativnih raziskovanj, ni mogoče zanemariti okoliščine, da se danes pojem znanost, celo če se ga povezuje z raziskovanjem najbolj splošnih ciljev, vedno bolj povezuje z aplikacijo.

Publicistični habitus znanstvenih ved

V okviru analize publicistične aktivnosti projektnih skupin nas je zanimalo, kakšni so deleži različnih tipov publicističnih enot znotraj posameznih ved. Na tej osnovi je mogoče izvajati zaključke o različnih publicističnih habitusih posameznih znanstvenih ved in to ne le med skupino trdih in mehkih znanosti, temveč kar glede na vsako vedo posebej.

Tabela 1: Delež posameznih kategorij objav po vedah (v %)

TIP OBJAVE/VEDA:					
	NARAVOS.	TEH.	BIOTEH.	DRUŽ.	HUM.
- članki v znanstvenih revijah	34,4	16,1	23,2	20,1	23,7
- članki v strokovnih revijah	2,7	4,0	8,0	13,1	22,3
- znanstvene knjige in sestavki v znanstvenih knjigah	1,6	2,0	1,0	13,7	9,5
- strokovne knjige in sestavki v strokovnih knjigah	1,2	1,3	2,4	5,1	15,5
- referati v zbornikih znanstvenih konferenc	43,1	47,7	43,0	25,4	21,7
- prijavljeni in podeljeni patenti	0,6	1,5	0,7	0,0	0,2
- drugo	16,4	27,4	21,7	22,6	7,1
- skupaj	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Že na prvi pogled je iz tabele 1 razvidno, katere kategorije publiciranih enot so glede na posamezne vede prevladujoče. Z najvišjim deležem objav v znanstvenih revijah znotraj svojega celotnega publicističnega izplena se ponaša naravoslovje. Če izvzamemo dejstvo, da je pri naših raziskovalcih vseh znanstvenih profilov prevladujoče objavlanje v zbornikih znanstvenih konferenc, na kar je kritično opozorila že PHARE-jeva študija o razvoju znanosti in tehnologije na Slovenskem (glej: PHARE, 1994, str. 110), potem humanistika najbolj preferira k objavam v strokovnih revijah in družboslovje k objavam v znanstvenih knjigah. Izmed vseh ved je delež prijavljenih in podeljenih patentov najvišji pri tehniki. Enako velja - le da je delež v skupni beri bistveno večji - za druge prenose spoznanj v prakso.

Rezultati naše analize so pokazali, da pomena monografij (knjig) na področju družbenih (in humanističnih) znanosti v nobenem primeru ni mogoče ignorirati, četudi predstavljajo (manjši) del končnega publicističnega izplena te veje znanosti. Pomembno vplivajo na diseminacijo znanstvenih rezultatov. Vsaj kar zadeva delež monografij na področju družbenih znanosti, so se podatki naše analize skoraj v celoti skladali z ugotovitvami P. Burnhila in M.E. Tubby Hilla (1994), ki zadevajo strukturo publiciranja v Angliji. Tudi tam 15% celotnega publicističnega izplena RR-projektov, ki jih finančno podpira ESRC in ki se nanašajo na družbene vede, odpade na objavo v znanstvenih knjigah.

Scientometrične analize v svetu nasploh - na primer študije A.F.J.van Ranna (A.F.J.van Raan 1996) in A.J.Nederhofa (A.J.Nederhof 1989) - ugotavljajo, da se rezultati znanstvenega raziskovanja na celotnem področju raziskovanja praviloma publicirajo v serijski literaturi, kar na področju naravoslovnih znanosti predstavljajo zlasti znanstvene revije (na znanstvene revije naj bi tako odpadlo do 70% vseh novih informacij, ki so producirane v okviru naravoslovnih znanosti), da pa je hkrati na področju družboslovja in humanistike knjiga in nekateri drugi tipi sive literature (strokovna poročila in ekspertize) pomembni kanal diseminacije znanstvenih rezultatov.⁹

Enako velja za tehnične znanosti, kjer naj bi knjige, ne pa tudi t.i. sivo literaturo, nadomeščali patent. V evalvacijskih študijah se praviloma ugotavlja, da niti publikacije niti patent niso in ne morejo biti edini rezultat raziskovalno-razvojnega dela, saj tudi na področju bazičnega, še bolj pa aplikativnega raziskovanja, nepatentirane oblike prenosov rezultatov raziskovanja v prakso lahko igrajo prav tako pomembno vlogo. Tega dejstva ne bi smeli prezreti tudi v okviru naše analize. Tudi tu se je namreč pokazalo, da je pri posameznih vedah delež kategorije "drugo", pod katerega so odgovorni nosilci RR-projektov pri nas navajali v prvi vrsti elaborate in poročila za potrebe industrije, izredno visok (tehnika: 27,4%). Deskriptivno opisovanje dosežkov RR-dela v okviru omenjene rubrike je sicer oteževalo ustrezno kvantifikacijo podatkov. Kar pa ne pomeni, da ustrezna vsebinska analiza deskriptivnih navedb, ki bi izhajala iz ponderjev relevantnosti raznih ekspertnih poročil (t.i. sive literature), ne bi vodila k še bolj poglobljenim zaključkom.

Znanstvene objave v tujini in doma

Pridobljeni rezultati analize so nam omogočali ugotavljanje razmerja med objavami doma in v tujini za vsako kategorijo publiciranih enot posebej, vendar se bom v tem delu obravnave omejil samo na prikaz razmerja med celokupnim številom objav doma in v tujini po posameznih vedah (glej tabelo 2). Bolj kot razmerje znotraj ved me je namreč zanimalo, kakšno je povprečno število objav v tujini po posameznih vedah, še posebej v znanstvenih revijah.

⁹ Rezultati že nekoliko starejšega scientometričnega raziskovanja, ki se sicer nanašajo na različno prakso citiranja po posameznih vedah in ki govorijo o tem, da se v humanistiki 60-70% citiranj nanaša na knjige, v družboslovju 30-60% in v naravoslovju 10%, posredno ravno tako potrjujejo našo tezo o različnih publicističnih habitusih znanstvenih ved (glej več o tem: R.N.Broadus 1971).

Tabela 2: Razmerje med objavami doma in tujini (v %)10

	objave doma	objave v tujini	objave skupaj
- naravoslovje	51%	49%	100%
- tehnika	80%	20%	100%
- biotehnika	75%	25%	100%
- družboslovje	67%	33%	100%
- humanistika	80%	20%	100%

Iz tabele 2 je razvidno, da v nobeni izmed preučevanih ved ne prevladujejo objave v tujini nad objavami doma. V večini ved objavlanje doma predstavlja prevladujoči publicistični vzorec, kar se kaže posebej izrazito na področju humanistike in tehnike, nekoliko manj na področju biotehnike in družboslovja. Še najbolj uravnoteženo je to razmerje na področju naravoslovja. Kar zadeva razmerje med objavami doma in v tujini v celoti (za vse tipe publiciranih enot), pričujoče raziskovanje ni povsem potrdilo teze, da se humanistične in družbene znanosti zaradi svoje lokalne usmerjenosti v večji meri obračajo na domačo nestrokovno javnost, kar naj bi bil tudi vzrok za njihov bolj upočasnen razvoj. Družboslovje se je glede deleža tujih objav v preučevani časovni točki nahajalo pred tehniko in biotehniko.

Drugače pa je, če si pogledamo podatke o številu objav v znanstvenih revijah s faktorjem vpliva (impact factor = IF). Pri tem seveda mislimo na Garfieldov oziroma JCR-faktor vpliva¹¹. Zdi se, da se ga pri nas v zadnjem času jemlje kot edino

¹⁰ V prikazano razmerje med celokupnim številom objav doma in v tujini nisem vključil dveh kategorij, ki se sicer pojavljata v rekapitulaciji rezultatov RR-dela projektnih skupin: "patenti" in "drugo". Kot smo že videli, je bil delež patentov v celotnem outputu v vseh vedah tako majhen (praktično povsod manjši kot 1%), da smo ga lahko pri analizi publicistične orientiranosti naše znanosti v svet brez večjih težav zanemarili. Razen tega je treba patente, tako vsaj trdijo številni raziskovalci, ki pri kategoriji patentov v ospredje postavljajo njihovo lastninsko pravico nad ustvarjenimi rezultati in njihovo podjetniško funkcijo, jemati prej kot mero tehnološke (ne kot mero znanstveno publicistične) aktivnosti (glej več o tem: D. Archibugi 1992, str.357). Kategorije "drugo" ni bilo mogoče opazovati ločeno, saj deskriptivne navedbe odgovornih nosilcev projektov, ki so se nanašale na "sivo" literaturo (strokovne ekspertize, razne vrste poročil itd.), tega niso dopuščale.

¹¹ M. L. Raising je bil prvi scientometrik, ki je predlagal izračunavanje specifičnega faktorja vpliva za ocenjevanje kvalitete znanstvenih revij na osnovi izračunavanja razmerja med številom citatov, ki jih pridobijo članki dane znanstvene revije in številom člankov, ki so objavljeni v tej reviji. Danes se v scientometrični strokovni literaturi poleg Garfieldovega faktorja vpliva oziroma JCR-impact faktorja, najpogostejše omenja še disciplinarni faktor vpliva in JCS indeks (glej več o tem: P.Vinkler 1988, str.252). Garfieldov faktor vpliva znanstvenih revij, ki je danes v praktični uporabi, temelji na izračunavanju povprečne letne citiranosti vseh člankov, ki so vključeni v dano znanstveno revijo (glej: E.Garfield 1994). V okviru vsakoletnega Journal Citation Report (JCR), ki ga kot dodatek SCI-ju oziroma SSCI-ju posreduje Institut for Scientific Information, v katerem je vključenih več tisoč znanstvenih revij, se faktor vpliva vključenih znanstvenih revij konstantno izračunava na temelju citiranosti njenih člankov za predhodni dve leti. E.Garfield navaja naslednje ključne kriterije za vključitev znanstvenih revij v ISI-jevo bazo podatkov: signifikantnost in vpliv člankov, ki jih objavlja neka revija, reference pridobljene s strani predmetnih specialistov, pogostost citiranja, predlogi s strani naročnikov, zgodovinski podatki, uredniška politika, geopolitični vidiki, točnost (E. Garfield 1987).

zveličavno mero kvalitete znanstvenih objav. Pri tem se seveda pozablja, da tudi ta mera, tako kot vse ostale mere ocenjevanja uspešnosti znanosti, vsebuje celo vrsto dvoumnosti (F.Mali/J.Jug, 1995). O tem pričajo kontroverzna stališča med samimi scientometriki. Četudi se na tem mestu ni mogoče ustaviti ob analitični razčlenitvi vseh omejitev, ki spremljajo uporabo faktorja vpliva znanstvene revije kot mere njene kvalitete, naj vendarle omenimo tiste najvažnejše, ki se sicer najbolj pogosto omenjajo v scientometrični literaturi. Te omejitve se nanašajo predvsem na naslednje dejavnike: omejeno število periodičnih publikacij, ki so vključene v bazo JCR-ja¹², nezadostna reprezentiranost posameznih znanstvenih disciplin, odsotnost neangleških virov, upoštevanje citiranosti v posameznem letu, letno spreminjanje vrednosti faktorja vpliva, odvisnost vrednosti faktorja vpliva od disciplinarnega konteksta itd.¹³

Velikost vrednosti faktorja vpliva znanstvenih revij ne varira samo med znanstvenimi vedami in disciplinami, temveč celo - in to zelo izrazito - tudi znotraj posameznih poddisciplin, saj različne kognitivne strukture vodijo k različnim praksam citiranja. Razen tega so razlike v vrednostih faktorjev vpliva znanstvenih revij pogojene s povsem "tehničnimi" razlogi v metodologiji spremljanja citiranosti znanstvenih revij. Tipičen primer te vrste predstavljajo različne vrednosti faktorjev vpliva znanstvenih revij, ki so vključene v bazo SCI-ja ali v bazo SSCI-ja. Revije v bazi SCI-ja imajo indeksirane vse svoje publicistične enote, revije v bazi SSCI-ja pa bodisi v celoti bodisi selektivno. Ta na videz nepomembna razlika lahko vodi v okviru bibliometričnih analiz, ki ne upoštevajo teh omejitev, k vrsti pristranosti. Pri vzporejanju velikosti vrednosti faktorjev vpliva znanstvenih revij namreč ni vseeno, ali njihov izračun temelji na izbranem ali celotnem številu objavljenih člankov. (Baza SSCI-ja pokriva okrog 3000 revij na leto, vendar so večinoma reprezentirane z največ ducatom svojih člankov.) Zato znani scientometrik Wolfgang Glaenzel pravi, da "...je treba biti ravno zaradi teh posebnosti 'tehnične-

¹² Luis Benitez-Bribiesca, odgovorni urednik vodilne mehiške medicinske revije *Archivos de Investigacion Medica*, poroča, da si njihova revija, kljub temu da danes izpolnjuje vse temeljne pogoje za vključitev v indeks znanstvenih revij SCI-ja (med drugim tudi nemotenost izhajanja, povzetke člankov v angleškem jeziku, poravnavo vsakoletne naročnine za pridobitev baz podatkov ISI-ja v vrednosti 10000 dolarjev, nenazadnje tudi visoko citiranost) ne more priboriti ponovnega mesta v bazi znanstvenih revij SCI-ja, četudi je tega nekoč že imela. To je samo eden izmed primerov, trdi Bribiesca, koliko pristranosti nastopi, če samo zaradi dejstva, da SCI pokriva samo 4500 revij od več kot 70000 revij, ki se danes pojavljajo v svetu na področju naravoslovno-tehničnih znanosti (glej več: W.W.Gibbs 1995).

¹³ Načelna težava, na katero opozarja v zadnjem času scientometrična znanost v zvezi z uporabo faktorja vpliva revije kot mero znanstvenega outputa, je dejstvo, da obstaja razlika med objavo v reviji in citiranostjo te revije. Kot so pokazale nekatere empirične študije (glej npr.: P.O.Seglen 1992) ne drži, da naj bi bil faktor vpliva revije kot mera povprečne citiranosti člankov te iste revije dejanski pokazatelj kvalitete vsakega posameznega članka v tej reviji. Dejavniki, ki zmanjšujejo veljavnost faktorja vpliva znanstvene revije kot mere citiranosti posameznega članka, so asimetrična distribucija citiranj, statistični problemi, vpliv znanstvenega področja, v okviru katerega se merjenje izvaja itd. Po P.O.Seglenu je za raziskovalce oziroma raziskovalne skupine iz območij zunaj ZDA in Zahodne Evrope, ki producirajo članke z manjšo stopnjo citiranosti kot je povprečni faktor vpliva znanstvene revije, kjer so ta članek objavili, uporaba tega indikatorja za evaluativne namene še posebej problematična. Celo v razvitih znanstvenih deželah problemi, ki izhajajo iz disciplinarnega konteksta in obsega spremljanih revij, omejujejo uporabo bibliometrike za namene evalvacije.

ga' značaja izredno previden pri interpretaciji bibliometričnih podatkov" (W.Glaenzel, 1996, str. 292). Vedno se moramo zavedati, da zaradi omejitev, ki izhajajo iz (ne) vključenosti dejansko pokritih revij, analizirana področja raziskovanja nujno ne pokrivajo vseh publikacij na tem področju, ki so sicer indeksirane v tekočih volumnih SSCI-ja.

Če prestopimo raven metodološke diskusije o prednostih in slabostih uporabe faktorja vpliva znanstvene revije kot mere njene kvalitete, ki je sicer nujno potrebna pri korektni analizi podatkov, in si pogledamo, kako je delež objav v tujih znanstvenih revijah porazdeljen po posameznih vedah v Sloveniji, se pokaže, da so naravoslovci na tem področju v absolutni prednosti. Podobno kot to najbrž velja tudi na drugih neangleško govorečih področjih. Podatki že omenjene študije Katarine Prpić (K.Prpić, 1994), ki je analizirala situacijo pri naših sosedih, govorijo tudi o prednosti tamkajšnjega naravoslovja, medicine, tehnike in - zanimivo - humanistike pred biotehniko ter družboslovjem.

V okviru naše bibliometrične analize se je izkazalo, da pri nas 7,0% projektnih skupin s področja naravoslovja nima objavljenih člankov v tujih znanstvenih revijah. Ti deleži so na področju ostalih ved naslednji: 20,7% tehnika, 23,7% biotehnika, 34,7% družboslovje, 38,5% humanistika.

Večje so razlike med naravoslovjem na eni in vsemi ostalimi vedami na drugi strani, ko gre za objavlanje v revijah s faktorjem vpliva SCI oz. SSCI. 14,1% projektnih skupin s področja naravoslovnih znanosti nima objav v revijah z "nizkim" faktorjem vpliva SCI.¹⁴

Takšnih projektnih skupin je na področju tehnike 42,1%, biotehnike 52,6%, družboslovja 83,7% in humanistike 98,1%.

Precej podobna je slika pri deležu neobjav v znanstvenih revijah z "visokim" faktorjem vpliva, le da so tu deleži, vključno z naravoslovjem in z izjemo humanistike, povsod večji: za naravoslovje 45,1%, za tehniko 67,8%, biotehniko 65,8%, družboslovje 93,9%, humanistiko 96,2%.

Zanimiv je tudi primerjalni podatek o povprečnem številu objav v tujih znanstvenih revijah brez ter z "nizkim" in "visokim" faktorjem vpliva na posamezno projektno skupino po posameznih vedah.

¹⁴ Strokovne službe MZT-ja so od odgovornih nosilcev RR-projektov zahtevale, da v okviru rekapitulacije raziskovalnih rezultatov vseh raziskovalcev na projektu objavljene članke v tujih znanstvenih revijah razvrstijo tudi v skupino s faktorjem vpliva SCI ali SSCI do x in s faktorjem vpliva SCI ali SSCI nad x . Številčna vrednost x ni bila definirana in je bila njena določitev prepuščena kar samim raziskovalcem. Ob upoštevanju dejstva, kakšna številčna vrednost je bila potem največkrat izbrana za kategorijo x s strani odgovornih nosilcev RR-projektov, sem za namene bibliometrične analize regrupiral članke v revijah z različnimi faktorji vpliva SCI ali SSCI v dva osnovna razreda, ki naj bi - le pogojno - bila uporabljena za ločevanje na objave v znanstvenih revijah z "nizkim" in "visokim" faktorjem vpliva. Za naravoslovno vedo sem vzel vrednost 2, za vse ostale vede pa vrednost 1. Pri tem sem se vseskozi zavedal metodološko-konceptualnih omejitev takšnega početja.

Tabela 3: Objave v tujih revijah brez in s faktorjem vpliva

	Povprečno št. objav brez IF*	Povprečno št. objav z nizkim IF	Povprečno št. objav z visokim IF
1. naravoslovje:	1,5	6,1	3,0
2. tehnika:	1,5	1,9	0,8
3. biotehnika	1,7	2,0	1,0
4. družboslovje:	3,2	0,3	0,1
5. humanistika:	1,8	0,1	0,2

* IF= faktor vpliva znanstvene revije

Podatki v tabeli 3, ki govorijo o povprečnem številu objav po posameznih projektih v tujih znanstvenih revijah, kažejo, da predvsem družboslovje in humanistika zaostajata za ostalimi vedami takrat, ko gre za objave v revijah s faktorjem vpliva, ne pa tudi pri objavljanju v tujih znanstvenih revijah, ki niso vključene v bazo podatkov Inštituta za informacije (ISI-ja) iz Philadelphije. Tudi ti podatki kažejo, da so izmed vseh znanstvenih področij, ki delujejo na ne-angleško govorečih področjih, pri svojem vplivu na mednarodno znanstveno skupnost najbolj prikrajšana družboslovje in humanistika. Koliko k temu prispeva družbeno-kulturni in kognitivni dejavniki razvoja teh znanosti, prav tako pa tudi že omenjene "tehnične" omejitve spremljanja njihovega vpliva, bi zahtevalo posebno razpravo.

V luči naše obravnave so zanimive ugotovitve dveh bibliometričnih analiz: prve, ki so jo opravili nizozemski avtorji (A. J. Nederhof at all, 1989, str.430) in druge, ki so jo opravili angleški avtorji (P. M. Burnhill/M. E. Tubby-Hilla 1994). Nizozemci so v študiji, ki je sicer nekoliko starejšega datuma, ugotovili, da se je 2% člankov nizozemskih avtorjev s področja javne administracije in kar 62% člankov nizozemskih avtorjev s področja eksperimentalne psihologije nahajalo v bazah Inštituta za informatiko iz Philadelphije. To dokazuje, kako se lahko dvoje disciplinarnih področij, ki jih je sicer mogoče šteti v isti tip znanstvene vede, razlikujeta glede merjenega "vpliva" v znanstvenem svetu. Omenjena študija je ravno tako pokazala, kako je variabilnost med disciplinami glede vključenosti v bazo podatkov SSCI bistvena večja kot v ostalih vedah.

Rezultati bibliometrične analize, ki so jo opravili Angleži, je zanimiva iz drugega zornega kota. Njihov podatek, da je na področju družbenih znanosti v letu 1993 46% publiciranih člankov v znanstvenih revijah pokrivala baza SSCI-ja, kaže na prednosti družboslovcev, ki jim je materin jezik angleščina. Ni pa v zvezi s tem zanemarljiv podatek, ki sicer izhaja iz druge bibliometrične analize. Ta podatek govori o tem, da polovica člankov avtorjev iz Anglije, ki so dobili podporo za svoje raziskovanje s strani ESRC-ja in imajo objave v revijah baze SSCI-ja, odpade na recenzije knjig (W.Leimoine, N.Ling, B.Martin 1992).

V okviru našega empiričnega raziskovanja o publicistični aktivnosti znanstvenikov v Sloveniji se je pokazalo, da se pri povprečnem številu objav v tujih

strokovnih revijah na posamezno RR-projektno skupino z najvišjo publicistično bero ponaša družboslovje. Za družboslovjem (1,4 objave na projektno skupino) je prišla humanistika (0,7) in šele potem tehnika (0,2), biotehnika (0,1) in naravoslovje (0,1). Še bolj je prišlo do izraza vodilno mesto družboslovja pri objavah knjig pri tujih založbah: 12,2% projektних skupin s področja družboslovja je imelo 1 objavljeno knjigo v tujini, 6,1% 2 knjigi, 2% 3 knjige. 11,5% projektnih skupin s področja humanistike je imelo objavljeno 1 knjigo v tujini, 1,9% 2 knjigi, nobeno s tremi ali več knjigami. 4,1% projektnih skupin s področja tehnike je imelo objavljeno 1 knjigo v tujini, 0,8% 2 knjigi, nobeno s tremi ali več knjigami. 1,4% projektnih skupin s področja naravoslovja je imelo objavljeno 1 knjigo, nihče dveh ali treh knjig. Projektne skupine s področja biotehnologije niso imele v letu 1995 objav znanstvenih knjig v tujini.

Situacija je bila obrnjena na glavo, ko smo naredili primerjavo med vedami glede objav v zbornikih mednarodnih konferenc in sestankov. V povprečju so imele največ objav na RR-projektno skupino tehnika (11,9 objav v mednarodnih zbornikih konferenc na projekt), naravoslovje (10,3) in biotehnika (8,8). Daleč za njimi sta se znašli družboslovje (4,6) in humanistika (2,5).¹⁵

Število prijavljenih oziroma podeljenih patentov je daleč največje v tehniki. Ker je delo vseh RR-projektnih skupin tako redko rezultiralo v prijavi oziroma podelitvi patentov (izjema je morda tehnika), naj navedemo kar absolutno število po posameznih vedah.

Vse projektne skupine naravoslovja skupaj so imele 4 prijavljene in 2 podeljena patenta v tujini, vse projektne skupine biotehnike skupaj so imele 2 prijavljena in 2 podeljena patenta v tujini, vse projektne skupine humanistike so imele 1 prijavo in 1 podelitev patenta v tujini. Družboslovje je bilo brez prijavljenih in podeljenih patentov v tujini. Izjema v številu prijav in podelitev je tehnika, vendar bolj pri prijavih (13) kot pri podelitvah (3) patentov v tujini.

Četudi se na tem mestu ne moremo podati v obsežnejše komentiranje podatkov o patentih, naj vendarle omenimo, da posamezne študije v znanstveno razvitih državah kažejo, da v zadnjem desetletju število patentov rapidno narašča predvsem na propulzivnih področjih tehnike in - kar je morda za koga presentljivo - tudi na področju bazičnega raziskovanja, ki poteka na univerzi. V zvezi s patenti, kot mero raziskovalno-razvojne produktivnosti, je treba upoštevati še en dejavnik: kljub spremembam, ki se kažejo v razvitem svetu pri patentiranju rezultatov raziskovanja in razvoja, je osnovna orientacija tehničnih znanosti še vedno vezana k drugim oblikam prenosa znanstvenih spoznanj v prakso. Patentiranje predstavlja manjši del celotne aktivnosti.

¹⁵ Relativno visoko povprečno število objav v zbornikih znanstvenih konferenc in sestankov glede na povprečno število drugih kategorij objav (izjema so - vsaj za nekatere vede - objave v znanstvenih revijah) je deloma treba pripisati dejstvu, da so odgovorni nosilci RR-projektov sem praviloma šteli tudi objavljene povzetke referatov in objavljene posterje oziroma povzetke posterjev na znanstveni konferenci, ne pa samo objavljene referate na znanstveni konferenci.

Sklep

Nekateri rezultati bibliometrične analize publicistične aktivnosti slovenskih raziskovalcev, ki smo jih skušali predstaviti v omenjenem prispevku, so seveda lahko šele prvi korak k bolj poglobljenim scientometričnim raziskovanjem publicistične produktivnosti (in ne samo publicistične aktivnosti) naše znanosti. In to kljub temu, da razne vrste cost-benefit analiz tudi na tem področju preučevanja znanosti o znanosti predstavljajo enega najtrših orehov. (Uvodoma smo že dejali, da v zvezi s publicistiko kot mero znanstvenega outputa obstaja cela vrsta konceptualnih razhajanj.) Razen tega se rezultati našega bibliometričnega raziskovanja nanašajo na relativno ozek časovni izsek, zato bi bilo potrebno temu tipu raziskovanja slediti še naprej, saj le na ta način lahko pridemo do bolj utemeljenih zaključkov o dolgoročnejših trendih znanstvenega publiciranja na Slovenskem. Kljub vsem omejitvam, na katere smo skušali tudi sami v tekstu vseskozi opozarjati, lahko pričujoča bibliometrična analiza raziskovalno-razvojnih rezultatov že sedaj služi kot ena izmed strokovnih opor v procesih odločanja znanstvene politike. Je pa razumljivo samo po sebi, da vseh kognitivno-družbenih sprememb, ki se dogajajo znotraj polja moderne znanosti, ne more v celoti zaobjeti nobena še tako izpolnjena kvantitativna analiza.

LITERATURA

- Archibugi, D. 1992. Patenting as an indicator of technological innovation: a review, *Science and Public Policy*, Vol.19, No.6, str.357-368.
- Broadus, R.N. 1971. The literature of social sciences: a survey of citation studies, *International Social Science Journal*, 23 str. 236-243.
- Brown, E.A. 1996. Conforming The Government R&D Function with the Requirements of the Government Performance and Results Act, *Scientometrics*, Vol. 36 No. 3, str. 445-470.
- Burnhill, P.M. / Tubby-Hill, M.E. 1994. On measuring the relation between social science research activity and research publication, *Research Evaluation*, Vol.4, No.3, str.130-152.
- Diodato, V. 1994. *Dictionary of Bibliometrics*. New York: The Haworth Press.
- Garfield, E. 1987. *SCI Journal Citation Reports*. Philadelphia: Institute for Scientific Information.
- Garfield, E. 1994. The impact factor, *Current Content*, June 20, No. 25, str.3-8.
- Georgiou, L. 1995. Research evaluation in European national science and technology systems, *Research evaluation*, Vol.5, No. 1, str.3-10.
- Gibbs, W. 1995. Lost Science in the Third World, *Scientific American*, August 1995, str.76-83.
- Glaenzel, W. 1996. A Bibliometric Approach to Social Sciences. *Scientometrics*, Vol.35, No.3, str.291-307.
- Leimoine, W. / Ling, N. / Martin, B. 1992. State of the Art Review of Research Supported by the IEE Division of the ESRC: A Bibliometric Analysis. Brighton.
- Mali, F. / Jug, J. 1995. Scientometrija in analiza citatov, *Teorija in praksa*, Letnik 22, Št. 9-10, str. 796-812.
- McAllister, P.R./ Anderson C., Narin F. 1980. Comparison of peer and citation assessment of the influence of scientific journals, *Journal of the American Society for Information Science*, Vol.31, No.3, str. 147-52.

- Narin, F. at. all. 1996. Bibliometric performance measures, *Scientometrics*, Vol.36, No.3, str.293-310.
- Nederhof, A.J. at. all. 1989. Assessing the usefulness of bibliometric indicators for the humanities and the social and behavioral sciences - a comparative study. *Scientometrics*, Vol.15, No.5-6, str.423-435.
- PHARE. 1994. A Science and Technology Strategy for Slovenia, Ljubaljana: MZT.
- Prpić, K. 1994. The socio-cognitive frameworks of scientific productivity, *Scientometrics*, Vol.31, No. 3, str.293-311.
- Raan van A.F.J. 1996. Advanced Bibliometric Methods as Quantitative Core of Peer Review Based Evaluation and Foresight Exercises, *Scientometrics*, Vol.36, No.3, str.397-420.
- Seglen, O.P. 1992. How representative is the journal impact factor?, *Research Evaluation*, Vol.2, No.3, str.143-149.
- Vinkler, P. 1988. An attempt of surveying and classifying bibliometric indicators for scientometric purposes, *Scientometrics*, Vol.13, No. 5-6, str. 239-259.
- Weingart, P. / Winterhager, M. 1984. *Die Vermessung der Forschung - Theorie und Praxis der Wissenschaftsindikatoren*. Frankfurt/M.: Campus Verlag.
- Weinberg, A.M. 1989. *Criteria for evaluation, a generation later; v: The Evaluation of Scientific Research*. Chichester/New York: John Wiley Sons, str.3-12

OBMEJNE REGIJE IN EVROPA

Povzetek. Besedilo nakazuje prihodnost obmejnih regij tako z vidika splošnih dolgoročnih regularnosti družbeno-prostorskega prestrukturiranja kot tudi glede na angažiranost regionalnih akterjev v zvezi z "upravljanjem" odprtosti regij. Dve razsežnosti prestrukturiranja, ki jim avtor posveča še posebno pozornost, predstavljata izziv za bolj avtonomno in aktivno vlogo teh subjektov: 1. prehod od strnjene, območne povezanosti k omrežnim povezavam in 2. razširjanje od regije kot enote same zase k večravenški soudeležbi v političnem odločanju. Zgodovinske in geografske posebnosti določajo stopnjo in način vključevanja v procese evropske integracije. Dediščina igre z ničelno vsoto (zero-sum game) - v smislu premikov in odpiranja meja - vpliva na (strategijo) odpiranje(a) obmejnih regij glede na inercijo nezaupanja in graditev zaupanja. Neparitetne vloge pa so drugi omejujoči dejavnik. Avtor oboje prikazuje na podlagi pridobljenih izkušenj iz hrvaškega, slovenskega in italijanskega dela Istre ter iz "evroregij" na češko-nemški meji.

Ključni pojmi: regije, avtonomija, igre z ničelno vsoto, Istra, evroregije

Uvod

Razprave o obmejnih regijah se usmerjajo predvsem na vprašanja o tem, kako se spreminja njihova vloga z odpiranjem državnih meja in kako se širijo različne oblike čezmejnega sodelovanja med njimi. Pri tem pa se lahko spregleda, da je to le eden od načinov njihovega vključevanja v Evropo: to je *povezovanje* med *nacionalnimi periferijami*, ki temelji na prostorski bližini in sosesčini.

Če bi zamejili naše preučevanje le na prostor regij na obeh straneh meje, potem ne bi mogli pojasniti dolgoročnih regularnosti, na podlagi katerih lahko predvidamo njihovo prihodnost. Kritika modela "biljardnih krogel", ki sicer zadeva nacionalne države, je analogno veljavna tudi na ravni regij. Ali še drugače - kot bi se izrazil Peter Blau (1977) - "s penetracijo diferenciacije v substrukture" (lahko pa bi rekli tudi z avtonomizacijo sistemov, akterjev) se razširja okvir njihove integracije, tako da vse bolj presega prostor obmejnih regij tudi na drugi strani meje.

* Akademik dr. Zdravko Mlinar, redni profesor na Fakulteti za družbene vede.

V perspektivi torej ne gre nujno - kot se zdi, da je prevladujoče prepričanje - za vse več tega povezovanja, temveč lahko pride tudi do upadanja le-tega.

Povezovanje med periferijami je treba spremljati hkrati s spreminjanjem njihovih odnosov do državnih središč in s povezovanjem teh središč v evropskem merilu. Če dinamika čezmejnega povezovanja regij prehiteva povezovanje nacionalnih središč, se to praviloma percipira kot ogrožanje nacionalne enotnosti in državne (teritorialne) integritete. Če pa samo sledi odločitvam iz centra - podobno kot če sledi politiki popolne odprtosti preko meje - pa spet ni verjetno, da bo regija optimalno aktivirala specifične človeške in materialne vire za svoj obstoj.

S tem nakazujem, da razkrivanje *objektivnih regularnosti* dolgoročnih sprememb ne pomeni zoževanja prostora za snovanje avtonomne in *aktivne vloge* posameznih regij; kvečjemu nasprotno. Prav v tukajšnji analizi bom poskušal identificirati objektivne in subjektivne razsežnosti po katerih v Evropi prihaja do znatne variabilnosti med regijami. Četudi je odpiranje (odpravljanje) ali pa tudi uvažanje meja prvenstveno v rokah centralizirane države, bomo videli, da je vendarle še velik razpon možnosti, ki jih je mogoče upoštevati kot sestavine kratkoročne in celo dolgoročne sestavine zavestnega obvladovanja odprtosti (obmejnih) regij.

Z odpiranjem meja se - kot bomo videli - ravno obmejne regije najbolj sprostijo *vnapijšeje določenosti* (tako v restriktivnem kot tudi v afirmativnem smislu) s strani države. Hkrati pa so z ozirom na prejšnje omejitve ravno pred njimi največji izzivi, da inovativno opredelijo nove čezmejne kombinacije različnih virov in s tem načine vključevanja v evropske integracijske procese. To pa pomeni, da v vseh predelih Evrope ne morejo avtomatično slediti splošnim evropskim vzorcem; to bi vodilo do nenačrtovanih posledic in postalo celo kontraproduktivno. Nekatere posebnosti, bodisi vsaka zase ali pa kumulativno, terjajo tudi posebno strategijo odpiranja na ravni regij, npr. to:

- da gre v nekaterih evropskih predelih za obremenjujočo zgodovinsko dediščino sovražnosti in konfliktnih odnosov med sosednjima državama;
- da je odpiranje oteženo, kadar gre za odnose med neenako velikimi državami (regionalnimi centri)¹ in
- podobno, kadar gre za razlike v ekonomski razvitosti, ali
- za pretenzijo z ene strani, na kulturno superiornost v odnosu do druge, ali
- za razlike (ali posledice nekdanjih razlik) med političnimi sistemi idr.

Te posebnosti sicer ne negirajo dolgoročnih trendov (procesov) evropske integracije, vsekakor pa terjajo drugačne načine delovanja, ki odstopajo od slošnih, uniformnih vzorcev. Zato bomo vsaj nekaterim posvetili posebno pozornost s tem, ko se bomo oprli na izkustveno gradivo iz območij ob italijansko - slovenski - in slovensko - hrvaški meji (zlasti iz Istre) in to dopolnili z nekaterimi spoznanji o "euroregijah" in čezmejnem sodelovanju ob češko - nemški meji in češko - avstrijski meji.

¹ Italija ima 57 milijonov, torej skoraj tridesetkrat več prebivalcev kot Slovenija, ki ima manj kot 2 milijona; Trst kot center regije Furlanije - Julijske krajine ima 272.000 prebivalcev, medtem ko jih ima Koper kot regionalno središče slovenske Istre le 25.000.

Predstavitev "horizontalne" (prostorske) in vertikalne (hierarhične) razsežnosti prestrukturiranja nam bo razkrila tudi možnosti, da se regija uveljavi ne le kot objekt, temveč tudi kot aktivni subjekt teh sprememb.

Obmejne regije v kontekstu prephoda od območnega k omrežnemu povezovanju

Od vnaprejšnje in zunanje določenosti do inovativnih programov

Da bi lahko razumeli prihodnost obmejnih regij, je treba njihovo vlogo spremljati pod zornim kotom ene temeljnih družbeno-prostorskih preobrazb današnjega časa, to je prehajanja od območnega povezovanja *na podlagi strnjjenosti* v relativno zaprtih "teritorialnih skupnostih" k *selektivnemu in disperznemu* povezovanju vse večjega števila relativno avtonomnih akterjev v transnacionalnih omrežjih. Ravno v tem procesu gre namreč za prehajanje od stanja, v katerem so teritorialni okviri predstavljali nekakšno *vnaprejšnjo danost*, predeterminiranost, ki so jo akterji sprejemali kot *samoumevno*, k novim razmeram, v katerih si na podlagi tehnološko in politično povečane dostopnosti v širši prostor lahko z večjo selektivnostjo sami ustvarjajo referenčne okvire svojega delovanja.

Prehod iz ene v drugo situacijo je najbolj radikalen ravno za obmejne regije. Lete so ob zaprtosti državnih meja (ki so hkrati določale odnose v smislu modela "biljardnih krogel") bile prvenstveno *določene od zgoraj*, to je z odločitvami v državnih središčih. V teh središčih so določali mejne režime in konkretno vsebino in način delovanja mejnih služb, kot so vojska, policija, carina in s tem različne restriktivne ukrepe glede gibanja in delovanja v obmejnem območju. V podobnem smislu gre za značilna nihanja in nestabilnost ob meji, ki so izraz pogostih sprememb deviznih tečajev ipd². Pomembnost *zunanje določenosti* pa ni le v restriktivnih ukrepih centra, temveč tudi v pomoči, ki jo center - spet z vidika nacionalnih interesov - nudi obmejnim regijam (npr. pomoč, ki jo je dobivala regija Friuli -Venetia - Giulia in še zlasti Trst, pa tudi Gorica kot kompenzacijo za izgubljeno nekdanje zaledje in hkrati kot utrditev oziroma konsolidacijo ob meji).

Kot sem nakazal, se osrednja pozornost proučevanj *čezmejnega sodelovanja*, pa tudi v zvezi s formiranjem čezmejnih regij (evroregij) sicer usmerja na procese v zvezi z odpiranjem meja, vendar še zmeraj predvsem v kontekstu *strnjjenega območja*. V tem smislu gre bolj za nekakšno normalizacijo razmer, tako da namesto prejšnjih enosmernih povezav, ko je bila periferija "s hrbtom usmerjena proti meji" (Strassoldo in Gottmann, 1980) in so prevladovalle le radialne komunikacije v smeri proti državnemu središču, sedaj prihaja tudi do povezav v nasprotni smeri ali tangencialno v odnosu do prvih. To pa že terja in omogoča *večjo samostojnost* in s tem angažiranost v razkrivanju lastnih komparativnih prednosti

² Tudi v takšnih razmerah, pri kolikor toliko odprti meji, je sicer mogoče uveljaviti nekatere komparativne prednosti obmejnega položaja; izstopajoča značilnost pa je vendarle zunanja, centralna določenost položaja periferije.

in v opredeljevanju programov, ki jih je mogoče (uspešneje) realizirati v povezavah med občinami in regijami preko državne meje³. To pomeni sicer določeno diverzifikacijo povezav, vendar predvsem znotraj obmejnega območja. Gre torej za razširjanje *prostora povezovanja na periferijah* dveh držav. Za povezovanje samih državnih središč pa je že apriori značilno, da le-to ne temelji na strnjenosti (kontigviteti), temveč na bilateralnih ali multilateralnih vezeh oz. omrežjih.

Politična sprostitvev po letu 1991 je - vsaj v tem delu Evrope pomenila da se po osemdesetih letih spet pojavljajo številnejše pobude o različnih projektih čezmejnega povezovanja ter oblikovanja čezmejnih regij in "delovnih skupnosti" ipd. Z vidika območnega širjenja pa so značilni primeri:

1. Dosti pozornosti so vzbudile pobude za formiranje čezmejne regije Istre, pri čemer naj bi sledili splošnemu vzorcu "evroregij". Pri tem bi šlo za institucionalizacijo povezave in avtonomije delov Hrvaške, Slovenije in (le simbolično) Italije. Gre pa še za druge pobude takšnega vsestranskega povezovanja na območju severnega Jadrana, ki sicer izhajajo iz različnih motivov, vsekakor pa bi šlo za preseganje - bolj ali manj izrazite - perifernosti obmejnih območij teh treh držav.

2. Večje izkušnje imamo že glede "Delovne skupnosti Alpe-Jadran". V tem primeru ne gre več le za sodelovanje obmejnih regij v ožjem smislu, še vedno pa gre za *strnjeno območje*, ki sodi med zgodnejše primere povezovanja (celo preko železne zavese), ki presega državno-centrični vzorec prostorske organizacije.

3. Konec koncev pa bi - z določenimi odstopanji, kot je npr. Grčija - tudi širjenje Evropske skupnosti in sedanje EU lahko uvrščali v kategorijo *območnega* povezovanja. Vendar je pri tem značilno, da se s širjenjem teritorija hkrati povečujeta možnost in potreba po selektivnih stikih, ki ne sledijo vzorcu strnjenosti.

Tako pridemo do *druge temeljne oblike*, se pravi do *omrežnega povezovanja* teritorialnih in neteritorialnih akterjev, znotraj katerega je treba spremljati tudi spreminjajočo se vlogo obmejnih regij in lokalnih skupnosti (mest). Pri tem drugem vzorcu načeloma ne gre za vnaprejšnjo določenost, predeterminiranost povezovanja niti znotraj regije niti regij med seboj. Odločilnega pomena postane *selektivno vzpostavljane* specifičnih vezi in omrežij akterjev za različne namene. Pri tem predstavniki regije kot celote ali pa mest, občin, gospodarskih organizacij, izobraževalnih institucij, profesionalnih združenj, pa tudi neformalnih skupin in posamezniki bodisi sami dajejo pobudo za oblikovanje transnacionalnih omrežij kot njihovi "nosilci" ali pa da se vključijo v obstoječa omrežja. Glede na proces avtonomizacije (diverzifikacije) lahko pričakujemo, da bodo na ta način postale *konceptije* o čezmejnem sodelovanju, ki so se dosedaj uveljavljale pretežno v miselnih okvirih območnega povezovanja (po načelu bližine, sosesčine), preozke. Implikacija drugega vzorca, to je omrežnega povezovanja, pa je v tem, da se hkrati s povečano disperzijo pojavlja - po Giddensovi terminologiji - "disembedding", torej odmikanje akterjev od svojega neposrednega zaledja. To pomeni, da bo prihajalo v tem smislu do nekakšnega razredčenja in do *relativne oslavitve bilateral-*

³ V tem smislu je ilustrativno ne le srečevanje lokalnih in regionalnih predstavnikov enot, ki neposredno mejijo ena na drugo; prišlo je tudi do širših srečanj npr. županov vseh obmejnih občin s slovenske in italijanske strani meje.

nih povezav in s tem čezmejnega sodelovanja, vsaj če na to gledamo v dolgoročni perspektivi.

Če v tem smislu spremljamo nakazani proces povezovanja v celotnem evropskem prostoru (in seveda v globalnem merilu), potem lahko razkrivamo številna delna prekrivanja in križanja tako območnih kot omrežnih enot. Znotraj take perspektive pa je treba iskati tudi odgovore na vprašanja, kakšna bo *prihodnost obmejnih regij*. V okviru takšnega prestrukturiranja pa spet ne gre za nekakšno usodno vnaprejšnjo določenost, tako da bi lahko le čakali, da se uresniči. Nakazani strukturni kontekst bo izzival k reagiranju ali celo izsiljeval izbiro med alternativami in angažiranost za doseg ciljev. Ne storiti ničesar ne bo več pomenilo le ničesar dodatno pridobiti, temveč bo verjetno pomenilo celo poslabšanje, nazadovanje glede na dotedanje stanje⁴. V tem smislu pa se tukajšnja razlaga širše strukturne preobrazbe navezuje tudi na aktivno vlogo (obmejne ali čezmejne) regije in s tem na koncept "active space", kot sta ga predstavila Geenhuizen in Ratti (1995).

Prehod od območnega k omrežnemu načinu povezovanja, ki vključuje vse večjo disperzijo v prostoru že eo ipso implicira, da se bodo postopoma *izgubljale tiste posebnosti* obmejnih regij in njihovega čezmejnega sodelovanja, do katerih je prišlo zaradi *prekinjenih* povezav in *zaradi ločevanja* v prostoru, *povečevale* pa se bodo posebnosti, ki bodo izražale intenziviranje edinstvenih kombinacij in povezav ljudi in virov v prostoru.

Hkrati z notranjo, to je sub-regionalno in sub-lokalno diferenciacijo in avtonomizacijo ter z uveljavljanjem posameznika, kar vse pomeni, da se povečuje število priznanih akterjev v "mednarodnih odnosih", ki niso vezani na posredniško vlogo države, hkrati s tem tudi prihaja do preseganja običajnega razumevanja čezmejnega sodelovanja. Namesto poenostavljene predstave in pričakovanja o *vesesplošnem povečevanju* čezmejnega sodelovanja, na tem mestu nakazujemo:

- a) da se bo v določenem obdobju odpiranja državnih meja dejansko intenziviralo čezmejno povezovanje in
- b) da bo v dolgoročnejši perspektivi prišlo do *relativnega* zmanjšanja pomena tega sodelovanja in obmejne lege.

V prvem obdobju gre za nekakšno *korektivno* fazo v odnosu *do omejitev in enostranosti* povezovanj zaradi prisotnosti državne meje. Ko pa bodo te omejitve in enostranosti presežene, bo stopilo v ospredje obdobje "normalizacije", v katerem bodo tudi za obmejne regije veljali podobni kriteriji in vzorci povezovanja v prostoru kot za vse druge. Vendar lahko pričakujemo, da bo v prihodnjih desetletjih v obmejnih regijah še vedno prisotna določena specifika, in sicer:

- a) po eni strani zaradi intenzivnejšega kombiniranja jezikovno-kulturnih posebnosti z obeh strani meje, ki bodo (še dalj časa) ostajale tudi po formalni odpravi državnih meja in
- b) zaradi inovativnega vključevanja specifične kulturne dediščine obmejnih regij v razvojne programe, s katerimi bodo "kapitalizirali" nekdanje razlike (tako kot npr. z ustanovitvijo Visoke šole za prevajalce ipd.).

⁴ Že danes gre za takšna presenečanja npr. v nekdanjih industrijskih regijah v Evropi in Ameriki, kjer prihaja do poslabšanja predvsem zaradi "globalnih vdorov" npr. cenejših proizvodov iz "novo industrializiranih držav" ali držav v razvoju.

Od državne periferije do transnacionalne mreže

Države so doslej bodisi zanemarjale svojo periferijo ali pa so jo upoštevale kot "občutljivo" točko z vidika teritorialne in državne integritete. V tem drugem smislu je npr. Italija zagotavljala znatno gospodarsko pomoč obmejnim regijam in mestom, ki so zašla v stagnacijo. V podobnem "nacionalno-obrambnem" smislu gre še zmeraj tudi za lokacijo različnih izpostav centralnih državnih funkcij ali ustanov, npr. predlog za ustanovitev šole za finančne stražnike, neposredno ob meji blizu mesta Gorica, na območju etnične manjšine, kar je sprožilo različne proteste. Podobno gre za lokacijo nekaterih mednarodnih znanstveno-raziskovalnih institucij, pa tudi posameznih fakultet in sicer tako na italijanski kot slovenski strani meje (v Gorici in Novi Gorici, v Trstu, Kopru, Portorožu idr.). Pri tem so prisotni različni motivi in razlage o pomenu prav takšne lokacije izobraževalnih in znanstvenih institucij. Eni izhajajo iz povsem pragmatičnih gospodarskih koristi in eventuelno upoštevajo še ekološka merila, drugi pa poudarjajo potrebno *nacionalno utrditev ob meji*⁵. Kadar gre za utrjevanje nacionalnega obrobja, takrat seveda niso v ospredju prizadevanja za čezmejno sodelovanje, temveč gre za institucije, ki so usmerjene v notranjost države. Kadar pa gre za zelo specializirana mednarodna znanstvena središča je značilno, da njihov relevantni okvir daleč presega prostor čezmejnega sodelovanja obmejnih regij⁶. Njihovo sodelovanje celo presega evropske okvire in se pojavlja predvsem v globalnih omrežjih.

Vse bolj se množijo tudi različni programi in pobude za *"transnacionalno meduniverzitetno sodelovanje"*. To so bodisi tisti, ki jih je uvedla EU (Tempus, Kopernicus, idr.), bodisi da gre za pobude različnih drugih subjektov, npr. Avstrije, ki je dala pobudo za CEEPUS, to je "Central European Exchange Program for University Studies". Ta program izrazito promovira mobilnost študentov in profesorjev ter razširja sodelovanje od tistega, ki se je značilno odvijalo v okviru *bilateralnih* meddržavnih sporazumov k tistemu, ki se odvija v *multilateralnih* transnacionalnih omrežjih sodelujočih univerzitetnih enot iz večjega števila držav. Ta vzorec pomembno presega nekdanje značilne odnose med centrom in periferijo, saj v okviru CEEPUS-a *center* (razen administrativne koordinacije, ki ima sedež na Dunaju) predstavljajo *pobudniki konkretnih programov* (preko 200 "nosilcev mrež" in še 441 partnerskih institucij v začetku 1995), tako da *niti center niti periferija* v tem smislu *nista* več vnaprej *lokacijsko določena*. Lokacija je torej odvisna od tega, kje se pojavlja pobuda oziroma aktivnost, za kar pa so seveda tudi objektivno različni pogoji po posameznih krajih in regijah. Vendar ta vzorec povezovala nakazuje nove možnosti za deperiferizacijo sedanjih obmejnih regij.

⁵ Na obeh straneh meje je pri tem prišlo do razhajanj ali pa celo do odkritih konfliktov. Na italijanski strani, ker so ti "programi" lokacijsko posegali v do tedaj etnično homogena vaška naselja slovenske manjšine. Na slovenski strani gre za razhajanja med koncepcijo, ki bolj poudarja regionalne posebnosti ter jezikovno izpostavlja pomen slovensko-italijanskega dopolnjevanja in koncepcijo, ki na prvo mesto postavlja kvaliteto visokošolskega študija in raziskovanja in zato terja maksimalno odprtost v svet tudi pri rekrutiranju profesorjev in študentov.

⁶ Pri tem mislim na takšne institucije kot je npr. Mednarodni center za teoretsko fiziko v Trstu.

To pomeni, da tudi obmejne regije v novem načinu delovanja lahko zmeraj manj računajo na klasično vlogo države, bolj pa na inventivnost v povezovanju različnih situacijskih in kadrovskih prednosti v inovativnih razvojnih programih, ki jih lahko ponudijo v širšem, evropskem merilu. Spoznavanje objektivnih dolgoročnih razvojnih regularnosti pa ne pomeni, da bi zaradi tega izgubljala smisel konkretna angažiranost. Ravno upoštevanje teh regularnosti daje akterjem prednost pred drugimi.

Od avtonomije regije k enakopravni soudeležbi v oblasti

Drugi splošni vidik družbeno prostorskega prestrukturiranja, ki ga je treba upoštevati v razpravah o evropski integraciji in prihodnosti obmejnih regij, zadeva spremembe glede relevantnosti, vloge in medsebojnih odnosov med ravnmi teritorialne organizacije družbe. V družboslovni literaturi se pojavlja zmeraj večja napaka s tem, ko se nekako po inerciji ostaja na obravnavi ene (ali le nekaterih) od teh ravni; v našem primeru na ravni regije. Z vključevanjem v Evropo se namreč *razširja razpon nivojev*, ki so (so)udeleženi v reševanju posameznih problemov. S tem ko vstopa v igro še nadnacionalna raven, se povečuje pomen ne le avtonomije regij, temveč tudi lokalnih in sublokalnih enot ter neteritorialnih akterjev in še zlasti posameznikov. Hkrati pa se spreminjajo odnosi med temi ravnmi. Čeprav se njihov razpon razširja, se odnosi med njimi dehierarhizirajo in vzpostavljajo tudi različne bližnjice v povezavah med (najvišjimi in najnižjimi) ravnmi (Mlinar in Lager 1995, 161 - 179).

977

Avtonomije (obmejnih) regij ni mogoče dolgoročno uspešneje povečevati, v kolikor bi to razumeli v smislu *zero sum game* v odnosu do višjih in nižjih ravni odločanja. Konec koncev ne gre predvsem za to, da bi dosegli decentralizacijo kot alternativo centralizaciji, temveč za to, da intezivirano mednivojsko povezovanje in hkratna soudeležba v oblasti (*power sharing*) omogočata preseganje logike *zero sum*. Namesto *win-lose* gre za perspektivo *win-win*. Bolj ko so groba odstopanja, do katerih prihaja v praksi, bolj se zaostrejejo konflikti med nivoji konkretno pa še zlasti med predstavniki nacionalnih interesov ter interesov obmejnih regij. To kaže primer hrvaške Istre in sicer tako v odnosih med regionalnim in nacionalnim nivojem kot tudi v odnosih med bližnjima državama ali državami. Hkrati pa imamo tudi izkušnje uspešno realiziranih projektov, ki so uspeli prav zato, ker je v njih prišlo do *optimalne kombinacije* resursov in interesov vseh relevantnih *nivojev odločanja*.

Ilustrativne so izkušnje iz realizacije enega od programov v sklopu formiranja nove univerze (tako imenovane "tretje univerze" v Sloveniji ali "Primorske univerze"), ki naj bi bila locirana na območjih ob italijanski meji. Gre za ustanavljanje Visoke šole za hotelirstvo in turizem v Portorožu, občina Piran, ki sedaj že uspešno deluje.

Uspešna realizacija tega programa vključuje ravno *kombinacijo in komplementarnost številnih akterjev na vseh relevantnih nivojih*:

- od pomembne vloge posameznikov kot pobudnikov,
- preko angažiranja zasebnih gospodarskih podjetij s področja turizma,
- nadalje občine,
- medobčinskega povezovanja, ki de facto predstavlja nekakšno nadomestno vlogo regije (ki v Sloveniji formalno-pravno še ne delujejo),
- nadalje vlogo Državnega središča Slovenije (strokovni svet, ki mora dati svojo potrditev)
- in tudi opora na ustreznim program na evropski ravni, to je pomoč v okviru programa Tempus.

Prikazani primer v določenem smislu relativizira vlogo (obmejne) regije, saj se le-ta pojavlja samo kot ena od številnih ravni in eden od akterjev v realizaciji določenega programa. Dolgoročno gledano regija kot ena od vmesnih ravni med posameznikom in globalno družbo celo izgublja. Izgublja klasično vlogo državnega administriranja in vlogo, ki jo je imela v preteklosti kot relativno zaprta, izolirana enota tako znotraj nacionalnega prostora kot tudi v čezmejnih relacijah. Vse bolj pomembna pa je vloga posameznikov in skupin, ki delujejo na njenem območju in uspevajo povezovati različne elemente iz širšega evropskega in svetovnega prostora, tako da pri tem upoštevajo posebnosti in komparativne prednosti regije.

Pri vsem tem so močno prisotni elementi (zgledi), izkušnje, konkretni akterji iz bližnjih regij na drugi strani meje, vendar pa je zasnova širša tako da presega te okvire in - zlasti pod vplivom programa Tempus - vključuje gostujoče profesorje iz drugih držav. To je imelo za posledico tudi odločitve, da bodo predavanja (lahko) tudi v angleščini in se torej delovanje te institucije ne bo omejevalo le na uporabo slovenščine in italijanščine. Evropski programi, kot je v tem primeru Tempus, očitno vplivajo na razširitev kroga sodelujočih, kar je tako pomembna vsebinska obogatitev kot tudi sprememba, ki presega tradicionalne čezmejne relacije neparitetnih vlog med sosedi. Z vrsto programov, ki neposredno ali posredno zadevajo čezmejno sodelovanje, tako EU predstavlja pomembno nadnacionalno dopolnitev v smislu *večravnenskega odločanja in implementacije* razvojnih programov.

V zvezi s tem lahko pričakujemo, da bodo v prihodnosti tako regionalne kot lokalne oblasti vse večkrat udeležene tudi v meddržavnih dogovorih. Zlasti predstavniki obmejnih teritorialnih enot že sedaj občasno sodelujejo v meddržavnih srečanjih, torej kot *soudeleženci v državnih delegacijah*. Predvideva pa se tudi ustanovitev urada kot izpostave slovenskega Ministrstva za zunanje zadeve v obmejnem območju.

Ravno predstavniki obmejnih regij in lokalnih oblasti so dostikrat najboljši poznavalci konkretnih razmer, ki lahko najbolj konstruktivno prispevajo k razreševanju nasprotij tudi v meddržavnih relacijah. V nasprotnih primerih, ko prihaja na regionalni ali lokalni ravni do akcij, ki se zlasti z vidika državnega središča zdijo kot ogrožanje državne identitete (in so mogoče celo spodbujene, podprte ali pa de facto služijo predvsem interesom države), pa seveda toliko verjetneje pride do blokade čezmejnega sodelovanja. Primer enakopravnega sodelovanja je čezmejno

sodelovanje v okviru programov PHARE in INTERREG, kjer gre za planiranje, financiranje in izvajanje določenih projektov.⁷

Dediščina igre zero sum: nezaupanje in (občutek) ogroženost(i)

Odpiranje in odpravljanje meja

Odpiranje meja ter širjenje čezmejnega sodelovanja je v številnih delih Evrope obremenjeno z zgodovinsko dediščino neke prakse, ki bi jo lahko označili za igro z ničelno vsoto: kolikor je ena stran pridobila, toliko je druga stran izgubila. Pri tem je šlo bolj za teritorialni ekspanzionizem in *premikanje meja* kot pa za *njihovo odpiranje* in čezmejno sodelovanje. To dobo je v večji meri v Evropi zaključila druga svetovna vojna, na Balkanu pa se komajda izteka v Bosni in Hercegovini.

Ta praksa pušča za sabo daljnosežne posledice v miselnosti ljudi, ko gre za presojo o namenih, ki jih imajo na drugi strani državne meje. Gre za dediščino preteklega stoletja, včasih pa tudi več stoletij, frontalnega *teritorialnega ekspanzionizma in sovražnosti*, ko je vsak premik na eni strani meje zbuja bojazen, da je to naperjeno proti sosednji državi. Prav za današnji čas je značilno, da gre za obdobje prehoda "od konfrontacije k interpenetraciji" (Mlinar 1995b). Gre za prehod od teritorialnih konfliktov in premikov državnih meja k spremembam, ki kažejo na odpravljanje teh meja. Teritorialni ekspanzionizem kot izraz "politike moči" je vsaj v odkriti, vidni obliki - izgubil svojo legitimnost in svojo ekonomsko smiselnost. Eno in drugo odpira drugačne perspektive za prihodnost. Že danes je postalo praktično nemogoče, da bi ena od članic EU uveljavljala svojo premoč z nasilnim spreminjanjem meja na račun druge države.

Kljub temu pa imamo v nekaterih obmejnih območjih v Evropi še močno prisotno *dediščino starega vzorca* (zero sum); vsaj v tem smislu, da se v novi obliki - tudi prek nekaterih evropskih programov - poskušajo uveljavljati neuresničene stare teritorialne pretenzije. S tem pa se hkrati krepijo upravičene in neupravičene bojazni na drugi strani in še zlasti v obmejnih regijah, ki jih bremeni "bogata" zgodovina državno-teritorialnih sprememb.

Ravno območje Istre je v zadnjih sto letih doživljalo dramatične spremembe tako v eni kot v drugi smeri. Prejšnjim konfliktom med Beneško republiko in Avstroogrsko so sledili veliki premiki prebivalstva bodisi naseljevanje z italijanske strani na tem območju hkrati z odseljevanjem Slovencev in Hrvatov bodisi obratno, to je umik okrog 250000 ezulov in optantov v Italijo, čemur je sledilo priseljevanje iz drugih delov tedanje Jugoslavije. To so bila gibanja v zvezi z dejanskimi ali želenimi *premiki državne meje* ali pa glede na pritiske vsakokratnega režima k *asimilaciji* pripadnikov sosednjega naroda.

⁷ V zvezi s tem glej tudi "Linkage Assistance and Cooperation for the European Border Regions: LACE Guide, EUREGIO, Gronau, 1995 in "Okvirni sporazum med vlado Republike Slovenije in vlado Republike Italije o prekomejnem sodelovanju v okviru programov PHARE in INTERREG Evropske Unije, MZT, Ljubljana, 1995.

Zgodovinski spomin ostaja bodisi kot rezidualna kategorija v smislu občutka *ogroženosti* od večje države bodisi v smislu oškodovanosti z vidika "zgodovinskih pravic" na določenem teritoriju, kar je lahko podlaga za novi iredentizem. Glavna poanta pa je v tem, da v takšni situaciji postaja zelo težavno razločevati dobronamerne pobude za čezmejno sodelovanje od tistih, ki poskušajo enostransko in enosmerno uveljavljati stare ekspanzionistične pretenzije v novih oblikah. V takšnih razmerah je razumljivo, da *vsako dejanje postane dvoumno*. Na vsakem koraku se pojavljajo vprašanja o *(ne)zaupanju* ter pomisleki glede resničnih namenov, ki so morebiti prikriti v ozadju ipd.

Čeprav je to nezaupanje predvsem prisotno z vidika občutka ogroženosti "šibkejši" strani (Slovenije, Hrvaške), pa je značilno, da gre za občutek *ogroženosti* tudi na italijanski strani, predvsem na obmejnih območjih in še zlasti v mestu Trst. Gre za bojazen, da bi z odpiranjem prišlo do nekakšnega *vdora* slovanskega prebivalstva, na katerega se gleda podcenjujoče.*

V zadnjih letih je v vrsti primerov prišlo do konfliktov ali različnih negativnih reagiranj v obmejnih območjih Slovenije in Hrvaške (Istre) zaradi dvoumnosti posameznih ukrepov z druge strani meje. Pri tem mislim na:

- podeljevanje *dvojnega državljanstva* s strani Italije ne glede na dejansko nacionalno poreklo;
- zagotavljanje italijanskih *pokožnin* slovenskim državljanom, ki so določen čas delovali na ozemlju nekdanje italijanske države;
- odprta vrata *izobraževalnih* institucij na italijanski strani meji za mlade z druge strani meje;
- pomoč (posameznim) pripadnikom italijanske manjšine, ki se lotevajo samostojne *gospodarske* dejavnosti;
- organizacija "Svetovnega kongresa Istranov" (v Puli, to je v hrvaški Istri), na katerem je po sestavi udeležencev in glede na izražena stališča prevladala italijanska usmeritev;
- *jezikovno politiko*, ki vključuje enosmerno težnjo in predpostavko, da se le ena stran uči jezika druge, ne pa tudi obratno.

Enosmerni *tokovi informacij* - glede na gospodarsko premoč, neznanje jezika sosedov in splošen občutek superiornosti na italijanski strani - pa upočasnjujejo čezmejno sodelovanje s Slovenijo in Hrvaško. Meddržavni konflikt je sprožila zahteva, da je treba (z odstopom od Osimskega sporazuma) omogočiti italijanskim beguncem in optantom, da na podlagi priznanja prednostne pravice lahko kupujejo *nepremičnine* v slovenski Istri. V takšnih okoliščinah se torej lahko dogaja, da *intenziviranje* določenih oblik čezmejnega *sodelovanja* (ali vsaj poskusov v tej smeri) lahko še *poveča nezaupanje* in sproži različne obrambne reakcije pred hipotetičnim vdiranjem oziroma ekspanzijo z druge strani meje. Vprašanje o nezaupanju pa se je tudi pojavilo glede lojalnosti tistih prebivalcev iz obmejnih regij, ki

* V zvezi s tem je bil značilen primer, da so prebivalci Trsta zavrnili od države že sprejeti načrt za formiranje proste industrijske cone na Krasu, v neposredni bližini mesta, pri čemer je šlo za ekološke razloge, predvsem pa za negativen odziv na potencialno priseljevanje delavcev z jugoslovanske strani na to mejno območje.

so se odzvali na ponujeno možnost s strani italijanske države za pridobitev dvojnega državljanstva. V kolikor so ti dvomi in očitki glede *nelojalnosti* izrazitejše prihajali iz osrednje Slovenije, pa je to spet izzvalo splošnejšo negativno reakcijo prebivalcev območij ob slovensko - italijanski meji.⁹ Pri tem ne gre le za klasično nasprotje med centrom in periferijo, temveč za povečevanje razlik z vidika določenega profiliranja specifične socio - kulturne identitete. Le-ta se prostorsko ne omejuje na območje znotraj državne meje niti na jezikovno določenost, temveč se značilno pojavlja kot *čezmejna regija*, ki se razlikuje od osrednjega dela države.

S tem se nakazuje - verjetno prvič v tako izraziti obliki - da se je začela *oživljati*, kot se je zdelo, *že presežena delitev Slovenije* na zahodni del, ki je bil - zgodovinsko gledano - *pod pretežno italijanskim* (romanskim, mediteranskim) vplivom in drugi, kontinentalni del, ki je bil pod pretežno *nemškim oz. germanskim vplivom*. Nekako nepričakovano se pojavlja do sedaj - vsaj javno - zabrisana razlika tudi kot izziv doslej nesporni centralnosti in reprezentativnosti slovenske prestolnice.

Graditev zaupanja

Graditev medsebojnega zaupanja je seveda odvisna od tega v kolikšni meri se iz medsebojnih odnosov izloča težnje po dominaciji in se zlasti preostanke nekdanjih teženj k teritorialnemu ekspanzionizmu. V primeru regionalističnega gibanja v hrvaški Istri je dejansko prišlo do drugega, to je do *povečanega nezaupanja* in *odkritih konfliktov* ter medsebojnega oddaljevanja med nacionalnimi in regionalnimi oblastmi na eni strani kot tudi med obema sosednjima državama. Zastoj v uresničevanju teženj k formiranju Istre kot evroregije je treba pojasnjevati:

1. Glede na to, da *ni šlo za postopnost*, temveč za radikalen program formiranja nove čezmejne regije v času, ko je bilo na Hrvaškem v ospredju vprašanje dokončnega konstituiranja države in njene teritorialne integritete. To je bilo torej v času, ko so celo že prej vzpostavljene vezi, npr. med akterji v hrvaški in slovenski Istri, bile prekinjene. Ambiciozni program je bil zasnovan preveč mimo dejanskega stanja in akterjev.

2. Že glede na povedano je v ospredje stopila *čezmejna teritorialna tvorba*, ki je bila bližja tradicionalnemu vzorcu *območne organizacije* družbe kot pa novonastajajočemu vzorcu omrežnega povezovanja. Takšen program je torej *bolj grozeče* posegal v vprašanje nacionalne suverenosti, saj je izražal težnjo po takojšnji *teritorialni institucionalizaciji* v čezmejnih okvirih. Če bi šlo za večjo raznovrstnost specifičnih in konkretnih programov ter akterjev in njihovega čezmejnega sodelovanja, bi se to manj izzivalno spopadalo s težnjo po ohranitvi nacionalne su-

⁹ Pri tem se poudarja, da so Primorci že 1000 let ohranjali zahodno mejo, med tem ko se je v tem času severna etnična meja nenehoma umikala pred Nemci. Osrednja Slovenija naj bi imela precejšnje odnose do Nemcev in podcenjujoč odnos do Italijanov.

verenosti - ali pa preprosto, po centralistični kontroli na celotnem območju države (Hrvaške).¹⁰

Perspektiva vključevanja v širšo *skupno politično tvorbo*, kakršna je Evropska unija, v osnovi spreminja način gledanja na odpiranje meja in čezmejno sodelovanje. To je pespektiva prehajanja logike "win-lose" k logiki "win-win". Vse tisto, kar prehaja meje lastne države, v situaciji ko komunikacije na meji niso več avtomatično prekinjene, ne pomeni, da je že éo ipso izgubljeno.

Vendar se je predlog za formiranje Istre kot evroregije pojavil v času ko je Italija bila članica EU, Slovenija je šele kasneje postala pridružena članica, Hrvaška pa še niti ni bila sprejeta kot članica Sveta Evrope. Zato je bilo vprašanje *postopnega* intenziviranja in diverzifikacije oblik sodelovanja se toliko bolj pomembno. Razlaga je seveda možna v obratnem smislu, to je da *regija utira državi pot* v Evropo. Dejansko je hrvaška Istra postala članica Skupščine evropskih regij in tudi to predstavlja eno od možnih variant vključevanja v evropske integracijske procese. Vendar ta pot ni povsem "nevtralna", temveč je bila izgrajena s pomočjo regij države, s katero je Hrvaška v kompetitivnih odnosih glede uveljavljanja *kontrole in* *vpliva* v eni od svojih regij, katere *lojalnost in pripadnost* ni nesporna.¹¹

Čeprav predstavniki istrskega gibanja na Hrvaškem zavračajo očitek *težnje k separatizmu*, v takšnih okoliščinah določena negotovost in v zvezi s tem nezaupanje ostajata. Nediferencirano forsiranje *splošnega modela* "evropskih regij" se v takšnih razmerah lahko izkaže kot kontraproduktivno. Zaradi dediščine velike *fluidnosti v etnični kompoziciji* Istre je torej še zmeraj prisotna določena negotovost, da bi se lahko tudi pod okriljem evropskih programov de facto uveljavljale stare teritorialne pretenzije.

Neparitetne vloge in uhajanje suverenosti

Izkušnje, ki jih prikazuje František Zich (1993) v prvi sociološki študiji o "evroregijah" ob češko-nemški in češko-avstrijski meji, v veliki meri potrjujejo naše ugotovitve, ki zadevajo čezmejno sodelovanje na območju Istre. Tudi na Češkem gre za sodelovanje s partnerji preko meje z izrazito *neparitetnim položajem*. V danih zgodovinsko-političnih okoliščinah so seveda partnerji z nemške strani meje (podobno kot italijanska stran v Istri) bolj vplivni kot pa češki. Že sama pobuda je prišla z *nemške strani*; motiviranost na drugi strani je bila pogojena s pričakovanjem dodatnih sredstev za reševanje regionalnih problemov od centralne vlade in od zunaj. Pri tem ni šlo le za začetne težave, ko ni bilo ustrezne normativne podlage za delovanje evroregij in so bile njihove aktivnosti do neke mere nelegalne. Pomembnejša je ugotovitev, da so te aktivnosti prehajale *jurisdikcijo*, ki je izhajala

¹⁰ James Wesley Scott (1989), podobno kot vrsta drugih avtorjev, navaja *persistentne napetosti med regionalizmom in nacionalno suverenostjo v Evropi*. Pri tem navaja, da v kolikor se različni kooperativni programi izkažejo kot koristni v ekonomski sferi, potem je na tej podlagi lažje doseči *institucionalizacijo čezmejnega sodelovanja na širših področjih političnega delovanja*.

¹¹ Kot smo videli, se je namreč tudi etnična kompozicija prebivalstva Istre že večkrat bistveno spremenila, kar pušča občutek, da gre za dokaj nestabilne razmere, zato pa za toliko večjo nezaupljivost.

iz mednarodnih sporazumov, tako da so včasih začele delovati kot neodvisni mednarodni subjekti. V dejavnostih regionalnih asociacij se je močno uveljavljal tuji - in predvsem nemški vpliv in to je znotraj izvršne oblasti sprožalo vprašanja o namenu in poslanstvu evroregij (Zich 1993: 9). Prišlo je do razprav med ministrstvi in predstavniki na novo ustanovljenih evroregij glede njihove vloge in pooblastil oziroma pristojnosti. Pri tem je šlo zlasti za uveljavljanje načela *državne integritete* in v zvezi s tem je prišlo do pobude za spremembo statutov¹². Intervencija vlade je upočasnila dejavnosti v zvezi euroregijami, zmanjšala pa se je tudi zainteresiranost in angažiranost samih udeležencev.

V zvezi z nasprotji med regijami in centralnimi zveznimi organi je češki predsednik vlade takole izrazil svoje kritično stališče glede evroregij:

"Skriti pomen evroregij je različen. Treba je skrbno spremljati in razlikovati med prijateljstvom, partnerstvom in sodelovanjem v čezmejnih projektih in poizkusi izpodkopavati identiteto naše države. Mi hočemo v Evropo kot Republika Češka. Torej ne predpostavljam, da hočemo v Evropo kot Euregija Nisa, Laba ali Šumava ... Nekateri župani predpostavljajo, da bi hitreje vstopili v Evropo na ta način. Jaz pa ne. Jaz vidim v tem nevarnost za državno identiteto. (Klaus, v: Zich 1993, podčrtal Z.M.).

Osrednje vprašanje je torej avtonomija čezmejnih regij glede na to, koliko se spopada z ohranjanjem nacionalne suverenosti. Regionalno - nacionalna nasprotja so sicer vsepovsod prisotna, ko pa gre za čezmejne regije se nasprotje intenzivira, saj je možnost *ohranjanja kontrole* s strani nacionalnega središča bolj ogrožena. Še zlasti pa postaja ogrožena z večjo odprtostjo meja in s tem povečanimi možnostmi, da:

- a) obmejna regija intenzivira tangencialne čezmejne povezave in se s tem izmika tradicionalni hierarhični kontroli znotraj meja nacionalne države in
- b) da pride v podrejen položaj v odnosu do centrov na drugi strani meje.¹³

Iz nekaterih neuspešnih poskusov formiranja euroregij na mejah, na katerih je prišlo do kumulacije razlik po večih kriterijih, se torej ponuja sklep - kot ga nakazuje Zich - da so se ti poskusi pojavili prezgodaj; lahko pa gre vsaj za to, da ni bil realno ocenjen čas, potreben za njihovo uresničevanje. Pri tem ne gre za dejanja, ki bi jih uresničili z enim korakom. V okoliščinah, ko še ni vzpostavljenih neposrednih človeških, gospodarskih in drugih stikov, postane ustanavljanje regionalnih teles samo sebi cilj. Ves proces lahko zaide v organizacijski formalizem. Zdi se, da

¹² Vse to nas seveda zelo spominja na dialog in nasprotja med istrsko županijo in centralnimi oblastmi v Zagrebu. Tudi pri tem je šlo za razveljavitev osemnajstih členov statuta te regije, za katere je bilo ugotovljeno, da nasprotujejo ustavi (glej tudi Mlinar 1996-Mb).

¹³ Razlikovati med prijateljstvom, partnerstvom, kooperacijo in čezmejnimi projekti na eni strani in poskusi izpodkopavanja identitete države na drugi strani, v takšnem širšem kontekstu postane zelo težavno. Če gre samo za izražanje prijateljstva, je to z vidika razvojnih potreb premalo, če pa gre za različne projekte čezmejnega sodelovanja, pa se s tem že začne proces "uhajanja" suverenosti.

reševanje specifičnih regionalnih problemov in neposredni stiki lahko prispevajo več kot pa ustanavljanje novih teles (Zich, 1993, 17, podčrtal Z.M.)¹⁴

Glede na prikazane izkušnje se nam potrjuje izhodiščna misel, da v Evropi *ni mogoče uniformno* uporabljati določenih *konceptov* v različnih konkretnih razmerah in da je potreben bolj diferenciran pristop, ko gre za ukrepe, s pomočjo katerih bi uveljavili koncept evroregije v kontekstu evropske integracije. Ta uniformnost je lahko indikativna ravno v tem smislu, da kaže na odsotnost *aktivne in autonomne vloge posameznih regij*, zaradi česar potem prevlada splošni vzorec, medtem ko konkretne posebnosti niso izražene in upoštevane.

V kolikor *teritorialno organizacijske* spremembe ob institucionalizaciji čezmejnega sodelovanja dobijo prednost pred konkretnimi projekti (in raznovrstnimi povezavami med različnimi akterji na obeh straneh meje), to še zlasti predstavlja izziv, ki sproža negativno reakcijo centralnih državnih organov v državi, ki s tem predvsem izgubljajo svojo kontrolo. Izzivalnost takega pristopa je v tem, da gre za *frontalno, splošno prerazporeditev* in - z vidika nacionalne suverenosti - izgubo politične moči. To ni primer tedaj, če gre za intenziviranje čezmejnih povezav po posameznih projektih in med konkretnimi akterji (ali pa je vsaj manj opazno in izzivalno in ne gre za tako čisto zero sum alternativo med državama). Večji odpor državnega središča lahko pričakujemo tudi zato, ker tak pristop bolj temelji na *teritorialnem* kot na *funkcionalnem* načelu. To pa pomeni, da se vračamo nazaj k logiki izključnosti in miselnosti o alternativni teritorialni razdelitvi družbene moči.

Izstopa dejstvo, da sta bila *interes in pobuda* za uveljavljanje čezmejnega evroregije izražena na strani močnejše države (Italije, Nemčije) ali pa tistih skupin na drugi strani meje, ki se izrazito vežejo nanjo, kar potencira bojazen, da bi se tako začela uveljavljati njena *dominantna vloga* na obmejnem območju, ne pa da bi šlo za *enakopravno sodelovanje*. Tako se začnejo pojavljati rezerve, pomisleki, da gre le za novo obliko - pod firmo evroregije - teritorialnega ekspanzionizma ali razširjanja "interesne sfere" ene od močnejših držav v starem stilu "power politics".

Razsežnosti aktivne vloge regij v kontekstu evropske integracije

Ne glede na trenutni pravni status regij po posameznih državah imamo tako teoretsko kot izkustveno podlago, utemeljenost za to, da lahko identificiramo nekatere razsežnosti *strategije odpiranja* obmejnih regij in njihovega vključevanja v evropske integracijske procese. Navzlic podrejenemu položaju v odnosu do centralnih oblasti se ravno z odpiranjem (odpravljanjem) državnih meja še zlasti za

¹⁴ Medtem ko imajo na Češkem opravka z razmerami, ki so posledica skoraj polstoletne prisotnosti železne zavese, pa je situacija v Istri vendarle drugačna. Tu je življenje preko meje (za časa nekdanje Jugoslavije) in današnjih dveh mejah, t.j. med Slovenijo in Hrvaško ter Slovenijo in Italijo, vendarle bolj prepleteno. Več desetletij je bila to "najbolj odprta meja" med Vzhodom in Zahodom. Ta odprtost pa je bila včasih (npr. ravno na območju Trsta) bolj izrazita za konkretne vsakdanje povezave, pri čemer pa je vendarle prevladovala trgovina, nakupovanje, medtem ko političnega sodelovanja bodisi ni bilo ali pa je bilo omejeno predvsem na povezave med tistimi občinami, ki so imele podobno (levo) politično usmeritev.

obmejne regije povečujejo možnosti, da bodisi same ali kot soudeleženske, neposredno ali posredno vplivajo na te spremembe. Prvi pogoj pa je ozaveščenost o teh možnostih, kot so:

1. Neposredna in posredna vpletenost regionalnih (lokalnih) oblasti: mejni režim in prestrukturiranje dejavnosti

Regija (občina) lahko vpliva na odprtost neposredno kot (so)udeleženka v spreminjanju mejnega režima ali pa k temu prispeva posredno. V prvem primeru je lahko vsaj eden od vplivnih dejavnikov na odločitve na nacionalni ravni. V začetku je šlo npr. za vpliv na ureditev (režim) maloobmejnega prometa. Značilna pa je bila tudi pobuda občin iz hrvaške in slovenske Istre - "za odprte meje" ipd.

Še več pa je možnosti, da na stopnjo odprtosti vplivajo posredno in sicer z različnimi razvojnimi pogrami. Vzemimo npr. prestrukturiranje zaposlenih s širjenjem visokošolskega izobraževanja, znanstvenega raziskovanja ipd. S tem pa se posredno in afirmativno vpliva tudi na večjo prostorsko mobilnost - tudi preko današnjih državnih meja - ter na intenziviranje transnacionalnih komunikacij.

Nadalje gre lahko tudi za vpliv na javno mnenje in s tem posredno na povečevanje ali zmanjševanje čezmejnega sodelovanja ipd.

2. Teritorialno odpiranje in/ali funkcionalno povezovanje

Izkušnje - kot smo videli - nam kažejo, da se težnje k večji odprtosti lahko izražajo tako, da ima pri tem prednost bodisi teritorialni vidik, ko gre za celostno preureditev in institucionalizacijo nove čezmejne enote, kot je "evroregija"; ali pa dobijo prednost konkretni programi (projekti) za reševanje specifičnega problema. Večja možnost za uspeh je v primeru, če se najprej uveljavijo konkretni programi sodelovanja (funkcionalni pristop) in teritorialna (re)organizacija predstavlja njihovo nadgraditev, ne pa obratno.

3. Bilateralno in /ali multilateralno čezmejno povezovanje

Tako kot je po eni strani bilateralno čezmejno sodelovanje najbolj priročno in značilno za stike z geografsko najbližjimi partnerji, tako je po drugi strani tudi vsebinsko omejujoče. V tej obliki pride najbolj do izraza morebitna neparitetna vloga partnerjev bodisi z gospodarskega, političnega ali jezikovnega vidika. Neenakost položajev med sosednjima partnerjema pa se zmanjša, ko se oba vključita v multilateralne programe (npr. programe EU) v evropskem merilu, ki temeljijo na splošnih normah in višji stopnji internacionalizacije, kar onemogoča partikularne odnose dominacije in subordinacije.

4. Mobilizacija zgodovinskega spomina in/ali izpostavljanje skupne evropske perspektive

Obmejna regija kot nacionalna periferija praviloma ni imela ustreznih možnosti, da bi izrazila svojo identiteto, ki dostikrat vključuje tudi elemente večje kulturne podobnosti s sosednjim narodom. V tem smislu nove težnje k rekonstrukciji te identitete lahko pomenijo krepitev čezmejne povezanosti; vračanje v zgodovino

pa lahko predstavlja tudi utemeljevanje akcij pravice za odpravljanje zgodovinskih krivic glede na izgubljena ozemlja na drugi strani meje.

Poudarjanje skupne evropske perspektive pa že inherentno razširja razumevanje o preseganju medsebojne izključnosti, ki ga je v preteklosti predpostavljala logika zero sum game. S poudarjanjem skupne perspektive je mogoče dosti prispevati, da tudi tisto, kar prehaja (se nahaja) na drugo(i) stran(i) meje, ni izgubljeno, temveč še naprej ostaja "naše"; zmanjšuje se razlika med domačim in tujim.

5. *Branik nacionalne integritete in/ali mednarodno središče*

Obmejne regije, njihova mesta in podeželska območja so bila doslej po eni strani na slabšem, npr. zaradi večjih transportnih stroškov in zaradi manjšega tržišča. Z vidika nacionalno-državnega interesa pa - sicer v različni meri po posameznih državah - so dobivale državno podporo, da bi tako preprečili nestabilnost in utrdili položaj na obrobju države. V kontekstu evropskih integracijskih procesov (centralna) vloga nacionalne države slabi, izginjata pa tudi meja in nekdanja "sovražna obkolitev". Država opušča kontrolne funkcije, razen v kolikor postaja skrbnik za uveljavljanje splošno-evropskih (civilizacijskih) norm in korektni faktor v primerih, ko bi ob odstopanju od teh norm prišlo do enosmernih vdorov preko meje v smislu starih vzorcev in logike zero sum.

Ob umikanju (tutorstva) države nastaja praznina, ki predstavlja izziv za obmejno regijo, da bolj samostojno zasnuje svoje razvojne programe v čezmejnem, mednarodnem merilu. Njene komparativne prednosti ji v razširjenem evropskem prostoru dajejo podlago za to, da se (kot novo središče) uveljavi na specifičnih področjih dejavnosti.

Zaradi odpiranja državnih meja se bodo zmanjšale ali bodo odpadle določene komplementarnosti, ki se sedaj pojavljajo med regijama na dveh straneh meje (npr. hišne storitve in drobna oskrba s kmetijskimi pridelki v smislu neformalne oz. sive ekonomije). "Prostor" za takšne aktivnosti se bo zožil tako, da bo prej ali slej prišlo do spremembe bodisi zaradi zaostritve kontrole na meji (po schengenskem sporazumu) bodisi zaradi poenotenega pravnega reda v celotnem evropskem prostoru.

6. *Izguba in pridobitev komparativnih prednosti*

Evropska perspektiva za obmejne regije pomeni tako izgubo določenih funkcij kot prevzemanje novih. Eno in drugo bo predstavljalo izziv za regijo v tem smislu, da ne bo le sledila določenim nacionalnim vzorcem delovanja ali celo konkretnim direktivam državne oblasti, temveč bo morala v večji meri sama aktivirati svoje potencialne glede na specifične obmejne razmere. Namesto opiranja na "geografsko rento" kot nekakšno vnaprejšnjo danost se bodo obmejne regije znašle v položaju, da bodo morale opredeljevati svoje razvojne programe in delovanje bodisi kot odziv na že prisotne spremembe bodisi anticipativno.

Značilnost pričakovanih sprememb ob meji je v tem, da bodo odpadle različne aktivnosti, ki zadevajo obmejno kontrolo, ali pa se navezujejo na to (izguba zaposlitev v zvezi z delovanjem carinske službe, špediterskih organizacij idr.). V

tem smislu bo potrebna preusmeritev na druga področja zaposlovanja, kar seveda še zaostrojuje probleme, do katerih prihaja zaradi splošnega prestrukturiranja gospodarstva v smislu deindustrializacije.

7. Integracija s prostorsko kocentracijo ali (re)distribucijo funkcij (razsrediščanjem)

Odpiranje v širši prostor - pa bodisi znotraj regije, znotraj nacionalne države, v odnosu do sosednjih držav ali v evropskem merilu - se zaustavlja, kadar bi to pomenilo povečevanje asimetričnih vlog ter koncentracijo funkcij in s tem dominacijo večjega središča. Nadaljnji proces integracije bo vse bolj predpostavljal širšo prostorsko (re)distribucijo funkcij in družbene moči. Tudi v tem pa bodo (obmejne) regije (ali občine znotraj njih) bolj uspešne, če bo šlo za pritegovanje in vzpostavljanje povsem novih in specifičnih programov (funkcij) - vzemimo novih institucij in programov visokošolskega izobraževanja - kot pa v tem, da bi dosegle redistribucijo že obstoječih.

Da bi presegli zastoje v intra- in interregionalnem sodelovanju, je treba preseči do sedaj značilno alternativo:

- a) ohranjati avtonomijo, pa četudi z avtarkijo (z nasprotovanjem integraciji);
- b) doseči integracijo, pa četudi s koncentracijo (dominacijo).

Vzorec za to pa je v tem, da tudi na (dosedanji) periferiji lahko najdejo lokacijo specifične funkcije regionalnega nacionalnega ali evropskega pomena, da se tako krepi policentrizem in zmanjšuje pomen delitve na center in periferijo nasploh.

8. Odpiranje kot povečevanje dostopnosti do drugih in in izpostavljenost drugim

Odpiranje (obmejnih) regij ne le s političnega vidika, temveč tudi glede na tehnologijo prometa in komunikacij v evropskem merilu ne vključuje le povečevanja dostopnosti do drugih, temveč hkrati pomeni, da se povečuje tudi njihova lastna izpostavljenost drugim. Ob tem se pozornost usmerja na odpravljanje meja kot barrier, da bi s tem povečali svobodo gibanja. V ozadju pa ostaja dejstvo, da to hkrati implicira izgubo kontrole pritokov (ljudi, dobrin, informacij) in vplivov od drugod. Strateško vprašanje glede nadaljnega razvoja je (ne)obvladljivost teh pritokov in s tem povečana ranljivost regije za družbeno in fizično (ekološko) škodljive vdore (posege) od zunaj. Hkrati s težnjami k svobodi gibanja v "novi Evropi" številne evropske države s posebno občutljivostjo bdijo nad tem, da ne bi prišlo do "neugodne" spremembe etnične strukture prebivalstva v obmejnih regijah.

Teoretske predstave o postmoderni družbi kot tudi vizije o "novi Evropi" (le-te sicer nedosledno) vključujejo trend k heterogenizaciji prebivalstva. To pa je nekaj drugega kot le zamenjava ene dotedanje relativno homogene skupine z drugo¹⁵. Vendar se bo - vsaj v dolgoročni perspektivi - "nevarnost", da bi prišlo do vdorov takšnih homogenih populacij, zmanjševala zaradi večje *diverzifikacije* delovne sile. Zato v prihodnosti ne pričakujemo več toliko množičnih priseljevanj (ali pre-

¹⁵ Ravno množično vdranje takšnih relativno homogenih populacij od drugod in zlasti v strnjeni obliki je nasplošno sprožalo tudi najbolj odklonilne odzive domačega prebivalstva.

seljevanj), temveč bo šlo vse bolj za vzorec individualizirane in *disperzne* prostorske mobilnosti.

Izguba kontrole v smislu možnosti frontalne teritorialne izključitve (kar bi pomenilo diskriminacijo "tujcev") bo terjala preusmeritev pozornosti na to, da bodo regije bolj sodelovale v formuliranju neteritorialnih mehanizmov regulacije, predvsem splošnih evropskih (restriktivnih) norm in afirmativnih programov.

LITERATURA

- Benko, Riana. 1996. Glavni problemi prekomejnega sodelovanja v Sloveniji. Ljubljana, MZT.
- Blau, Peter. 1977. *Inequality and Heterogeneity*. New York, Free Press.
- Bull, Anna. 1996. Regionalism in Italy. V: Peter Wagstaff (Ed.) *Regionalism in Europe*. Europa, Vol. 1, No. 2-3, Intellect, European Studies Series.
- Cappellin, R. 1993. *Interregional Cooperation and the Design of a Regional Foreign Policy*. V: R. Cappellin, P. W. J. Batery (Eds.) *Regional Networks, Border Regions and European Integration*. London, Pion Limited.
- Cooke, Philip. 1995. *Planet Europa: Network Approaches to Regional Innovation and Technology Management, Case Study*. New York, Elsevier.
- Geenhuizen, Marina van, Remigio, Ratti. 1995. *Active Space in Communication and Transport*. NECTAR Cluster 4 Meeting, Delft.
- Gottmann, Jean. 1980. *Center and Periphery: Spatial Variation in Politics*. London, Sage Publications.
- Jones, Barry. 1995. Conclusion. V: Jones Barry, Keating Michael (Eds.) *The European Union and the Regions*. Clarendon Press, Oxford, 289-296.
- LACE GUIDE: Project of the Association of European Border Regions. Gronau, 1995.
- Malabotta Richter, Melita. 1995. *Transfrontier Regional Cooperation: Theory and Practice*. 16th Conference Europe of Regions, Maribor, November 16-18, 1995.
- Mlinar, Zdravko. 1992. *European Integration and Socio-Spatial Restructuring: Actual Changes and Theoretical Response*. *International Journal of Sociology and Social Policy*, Vol. 12, No. 8.
- Mlinar, Zdravko. 1996. *Regional Autonomy, National Integrity and Transborder Cooperation: The Case of Istria*. *Regional Contact*, Maribor, 1996 (in print).
- Mlinar, Zdravko. 1995a. *Territorial Dehierarchization in the Emerging New Europe*. V: Josef, Langer, Wolfgang Pollauer (Eds.) *Small States in the Emerging New Europe*. Verlag fur Soziologie und Humanethologie, Eisenstadt, 161-179.
- Mlinar, Zdravko. 1995b. *From Confrontation to Interpenetration: Territorial Conflicts in Retrospective and Perspective*. *International Institute of Sociology, XXXII Congress: "Dialogue Between Cultures and Changes in Europe and the World"*, Trieste 2nd - 7th July.
- O'Dowd, Liam. (Ed.) 1996. *Borders, Nations and States*. Aldershot, Avebury.
- Ratti, Remigio, Shalom Reichman. (Eds.) 1993. *Theory and Practice of Transborder Cooperation*. Basel, Verlag Helbing.
- Scott, James Wesley. 1989. *Transborder Cooperation, Regional Initiatives and Sovereignty Conflicts in Western Europe: The Case of the Upper Rhine Valley*. *The Journal of Federalism* 19 (Winter 1989).
- Strassoldo, Raimondo. 1983. *Frontier Regions: Future Collaboration or Conflict?* in Malcolm Anderson "Frontier Regions in Western Europe". London, Frank Cass.
- Zich, František. 1993. *Euroregions along Czech-German and Czech-Austrian Borders*. Institut of Sociology, Prague.

AKTUALNI PROBLEMI REGIONALIZMA

Povzetek. Za uspešen razvoj lokalne samouprave je potrebna dejanska politična in ekonomska decentralizacija in regionalizacija. Pri teh procesih ne zadostujejo samo pozitivnopravna določila, bistvena je namreč realizacija teh določil na pravnopolitičnem prizorišču. EU je v želji za zmanjševanjem gospodarske neenakosti med regijami svojih članic ustanovila ERDF, ki je denar, namenjen regionalnemu razvoju, nakazoval državam članicam in ne regijam, zato vseh zaželenih rezultatov projekt ni prinesel. Na podlagi Evropske listine o regionalizaciji je EU pričela z ustanavljanjem "evropskih regij", ki naj bi razbremenile centralne državne proračune in oživile regionalna gospodarstva. V Evropi zasledimo dve nasprotujoči si tendenci razvoja upravne geografije - večina zahodnoevropskih držav povečuje lokalne skupnosti, medtem ko gredo vzhodnoevropski trendi v smeri ustanavljanja čim manjših lokalnih skupnosti. Z zadnje omenjenimi v zvezi se zastavlja problem zoževanja lokalne samouprave na manj pomembne zadeve, pri čemer javne finance, zaposlovalna, socialna in zdravstvena politika ostaja na državnem nivoju. Stopnjevitost lokalne samouprave, aktualna v Sloveniji, prinaša problem financiranja lokalnih nivojev. Dejanska finančna vzpodbuda, bi bila zelo primerno sredstvo za boljšo porazdelitev financ med državo in lokalnimi skupnostmi.

Ključne besede: lokalna samouprava, regionalizem, decentralizacija, ekonomska politika, lokalne finance

Razvoj lokalne samouprave v zadnjih dveh desetletjih je vnesel v evropske pravne sisteme mnoge novosti, med katere zlasti prištevamo decentralizacijo, regionalizacijo, prenos pristojnosti iz državne na lokalno raven in ponekod celo federalizacijo. Omenjeni procesi, ki so v bližnji preteklosti zaznamovali razvoj lokalne samouprave predvsem v državah članicah Evropske unije, so pomembni tudi za naš sistem, ki je šele v procesu oblikovanja nove strukture lokalne samouprave, saj prispevajo k razumevanju sodobnih trendov v razvoju lokalne samouprave v državah z dolgoletno tradicijo decentralizirane oblasti. Te izkušnje

* Mag. Alenka Kuhelj, asistentka na Visoki upravni šoli.

niso in ne smejo biti zanemarljive pri nastajaju slovenske lokalne samouprave, ki nima potrebe po ponavljanju negativnih izkušenj iz zgodovine omenjenih demokratičnih držav, temveč mora biti skladna z novjšimi evropskimi trendi, pri čemer pa opravičil za drugačnost ne smemo iskati v majhnosti teritorija in specifičnosti postsocialističnega položaja, v katerem kot vemo, nismo edini.

Vendar pa ti pojmi sami po sebi ne povedo dosti, saj pridobijo svoj pomen šele z dejanskim razvojnim dogajanjem, ki pojme obogati z vsebino. Prav to je razlog, da lokalne samouprave ne moremo gledati samo skozi prizmo pozitivno-pravnih ureditev, saj je bistvena realizacija pozitivnih določil v samem pravno-političnem dogajanju.

Že v osemdesetih letih je prišlo na področju lokalne samouprave do množičnega pojava decentralizacije v večini evropskih držav članic Evropske Unije (takrat še ES). Belgija je v tem času (1980) sprejela amandma k ustavi, s katerim je uvedla nove gospodarske regije, ter s tem ravno tako kot Španija, ki je l.1978 z novo, demokratično ustavo priznala nacionalno in regionalno avtonomijo, uvedla regionalizem oz. neke vrste "federalizem". Enaki procesi so zaznamovali Francijo, ki je z zakonom leta 1982 regijam podelila status kolektivnih pravnih oseb ter s tem storila prvi korak v nadaljnji, pospešeni decentralizaciji (z naslednjim zakonom je uredila organizacijo regij ter uvedla sistem neposrednih volitev v njene predstavniške organe). Decentralizacija, ki se je začela širiti najprej v celinski Evropi, je zajela tudi Grčijo, ki je z zakonom l.1986 uvedla regije in se tako pridružila razvijanemu procesu regionalizacije in decentralizacije.

Opisana regionalizacija oziroma decentralizacija se deloma prekriva s pojavom t.i. "evropskih regij"¹. Kljub temu pa je pomembno ločiti politiko Evropske skupnosti do regionalizma na eni strani od regionalne politike posameznih držav članic EU na drugi strani. Glavni cilj evropske regionalne politike naj bi bil zmanjševanje gospodarske neenakosti med regijami članic EU. V ta namen je bil že leta 1975 ustanovljen Evropski regionalni razvojni fond (ERDF). Zelo zgovoren podatek pa je, da se sredstva tega fonda vse do leta 1988 niso direktno nakazovala regijam, temveč direktno državam članicam. Zato Engel in Van Ginderachter v svoji študiji (1993, 26-27) ugotavljata, da primarni cilj politike EU ni bil toliko v odpravljanju regionalnih kot državnih razlik v razvitosti gospodarstva. Regionalna politika posameznih držav pa je nastala že pred koncem 80. let, ko je EU na podlagi Evropske listine o regionalizaciji začela z ustanavljanjem ti. "evropskih regij". Večina zgoraj omenjenih držav je že pred tem ustanovila regije in tudi vodila prepoznavno regionalno politiko. Ta je nastala kot odziv na krizo države blagostanja. Šlo je predvsem za poskus oživljanja regionalnih gospodarstev, ki naj bi zmanjšala preobremenitev centralnih državnih proračunov. Posebej uspešna je bila pri tem Italija, nekoliko manj pa Francija in Španija. V ospredju je bil torej gospodarski vidik, ki je ponavadi zanemarjen v razpravi o regionalizmu v Evropi.

Kot ugotavlja Šmidovnik, evropske regije niso povsod enako zaživele (Šmidovnik 1995, 98-110). Nekatere države posvečajo regionalni politiki veliko pozornost (Italija, Španija), v drugih pa regije sploh še niso zaživele (Velika

¹ Več o evropskih regijah glej v Bučar, 1993.

Britanija, Irska). Evropski dokumenti (omenjena listina o regionalizaciji, pa tudi Evropska listina o lokalno samoupravi) so zelo ohlapni in abstraktni pravni dokumenti, ki nimajo neposredno izvršljivih norm. Gre bolj za priporočila posameznim državam kot pa za pravno zavezujoče dokumente. Od tod tudi velike razlike v regionalni politiki držav EU.

Čeprav "Evropa regij" ni nepomebna zadeva, pa menim, da se prav zaradi pretiranega poudarjanja te zaenkrat bolj deklarativne kot pa dejanske politike zanemarja drugi aspekt evropskega regionalizma, t.j. regionalna politika posameznih držav, ki nastaja kot odziv na zaton države blagostanja.

Osemdeseta leta so za lokalno samoupravo pomenila prebujenje iz skoraj tridesetletnega sna, ki ga je v pretežni večini držav povzročila kriza "države blagostanja". Projekt državne blaginje je temeljil na državni regulaciji zdravstvenega in socialnega zavarovanja, ekoloških projektov, zaščiti potrošnikov itd., ki je izpodrinila ožje in širše lokalne potrebe in preference, zaradi česar je lokalnim enotam odvzela njihovo primarno funkcijo. Država blagostanja in z njo povezana prevladujoča državna regulacija sta relativno dobro delovali, vse dokler ni zaradi previsokih stroškov izpraznila državnih proračunov in prisilila držav k spremembi socialne politike ter prenosu nekaterih pristojnosti, ki zadevajo posamezne lokalne skupnosti iz centralnih na lokalne - predvsem regionalne ravni.

Vsekakor pa ne smemo pri tem pregledu dogajanja v osemdesetih zanemariti drugačnih, ravno obratnih tendenc v Angliji in na Irskem. Dogajanje v tem obdobju označujeta na otoku centralizem in zmanjševanje vloge lokalne samouprave. Država blagostanja iz začetka štiridesetih je tu predstavljala drugačno podobo socialne države kot na kontinentu, saj lokalna skupnost ni bila deklarirana kot nekakšna celota, sestavljena iz organskih delov - posameznikov, temveč zgolj kot instrument državne socialne politike. Gospodarska kriza in prevlada ekonomskega liberalizma Margaret Thatcher² sta dejansko, kljub deklariranemu minimaliziranju vloge države tako v ekonomski kot tudi v socialni sferi, pomenila povečano intervencijsko vlogo države. Država je zaradi finančnih problemov začela nadzorovati in spodbujati manjše trošenje lokalnih enot, ne glede na kvaliteto zagotovljenih javnih služb, čeprav so se le-te zaradi manjše plačilne moči lokalnih enot zelo poslabšale³. Podobno se je zgodilo tudi s predstavniškimi organi lokalnih organov, ki so v času konzervativne vlade izgubili pozicijo sodelavcev centralne oblasti in postali zgolj predstavniki brez politične moči. V Angliji so predvsem opisani ekonomski in politični faktorji prispevali k močni centralizirani vlogi države, torej ravno k obratnemu procesu, kot ga v tem času zasledimo na celine, kjer je država zaradi finančnih problemov prepustila veliko večino

² Šlo je za koncept posameznikove samopomoči, podprte s terorijami t.i. Nove Desnice, ki se je zavzemala za "minimano državo", utemeljeno na osebni svobodi in maksimalni ekonomski učinkovitosti." (Norton 1994, 360).

³ V sedemdesetih letih so lokalni samoupravi za njeno delovanje namenili kar četrtino vseh javnih izdatkov. V osemdesetih pa je konzervativna vlada poskušala na razne načine zmanjšati porabo na tem področju... Poraba se je zopet zvečala v obdobju med 1979 in 1989, in sicer za približno 8%, kar je pomenilo porast, ki je presegal rast cen, vendar je zaostajala za povečanjem plač" (Norton 1994, 379).

socialnoekonomskih nalog in funkcij prostemu trgu in večjim lokalnim skupnostim, ki jih je ponekod prav zaradi tega morala na novo ustanoviti.

Za pomen opisanih procesov decentralizacije (oz. centralizacije v Angliji) in regionalizacije pa je pomemben tudi geografsko razvrstitveni položaj držav na anglosaške z zgoraj omenjeno tradicijo lokalne samouprave, ki primarno zagotavlja organizacijo javnih služb, medtem ko se večinoma ne ukvarja posebej s posameznikom kot organskim delom takšne lokalne skupnosti; na južnoevropske države s tradicijo lokalne demokracije, ki temelji na lokalni skupnosti kot celoti posameznikov in njihovih interesov ter na države kontinentalne severne Evrope, kjer lokalna oz. regionalna oblast zagotavlja organizacijo javnih služb in predstavlja hkrati skupnost prebivalcev določenega področja.

Problem, ki se v zvezi z regijami najakutneje zastavlja, je povezan z njihovo (finančno) zmožnostjo delovanja. Dovolj zgovoren je že primer Francije, ki je prenesla številna pooblastila na regionalno raven, finance pa obdržala na centralni državni ravni, ter s tem posredno zmanjšala dejanski vpliv regije. Brez ekonomske moči namreč ni politične samouprave. Koliko dejanske finančne moči imajo posamezne regije ni odvisno toliko od evropskega razvojnega fonda kot od nacionalne regionalne politike.

Formalna razdelitev na regije pride do izraza samo pri evropskih državah, ki niso federativno urejene. Vlogo regij v unitarnih državah namreč zapolnjujejo posamične države⁴ v okviru federalnih držav, ki so lahko celo manjše od regij tako po površini kot tudi po številu prebivalstva. Primer take države predstavlja Švica s svojimi 26 kantoni, kjer kar v devetih živi manj kot 100.000 prebivalcev, medtem ko je povprečna velikost kantona samo 1.588 km². Edina možna primerjava med velikostjo držav v okviru federacije (v primeru Švice - kantonov) in med regijami je primerjava z belgijskimi regijami, ki so v Evropi najmanjše glede na površino, ki jo zavzemajo, saj je njihova povprečna velikost 10.174 km². Povprečno število prebivalcev teh regij je 3.286.000, kar teh regij ne uvršča med najmanj številčne. Glede (malo)številčnosti prebivalstva regij je zgovoren tudi podatek, da v grških regijah živi povprečno 1.081.000 prebivalcev.⁵

Iz zgoraj primerjanih podatkov regij in najmanjših državnih enot oz. kantonov lahko zaključimo, da za obstoj enih in drugih ni bistvena velikost oz. gostota populacije kot taka in da nam ti podatki sami po sebi še prav nič ne povedo. Iskanje korelacij med merljivimi podatki je torej brezplodno, saj je ureditev (na lokalni in državni ravni) prej rezultat konkretnih in posamičnih faktorjev (od ekonomskega, geografsko-demografskega položaja do čisto političnih odločitev) kot pa primer-

⁴ Notranje organizacijske enote oz. "države" so lahko različno imenovane: v Švici kantoni (cantons), v Nemčiji in Avstriji Laender, v Australiji in ZDA states oz. države, v Kanadi provinces oz. province.

⁵ Vsakršna primerjava z drugimi regijami bi bila neumestna, saj so vse evropske regije tako kot po številu prebivalstva po velikosti precej večje. Tako je na primer povprečna francoska regija, v kateri živi 2.521.000 prebivalcev, velika 30.750 km². V Španiji avtonomne komune, ki ustrezajo regijam, štejejo povprečno 2.142.000 prebivalcev in so velike 28.042 km², medtem ko so italijanske regije po številu prebivalcev bolj zgoščene (2.833.000 prebivalcev), po velikosti pa manjše (15.505 km²).

jalnih analiz.⁶ V ospredju bi moral biti predvsem ekonomsko-razvojni vidik oživljanja regionalnih gospodarstev. Le uspešna razvojna ekonomska politika lahko zagotovi dejanski razcvet politične samouprave v regijah. Regije so ponekod tudi izraz soobstoja različnih nacionalnih, kulturnih in verskih skupin znotraj posamezne države. Ne gre pa temu vidiku dajati izključujočega pomena in regije enačiti z obstojem različnih nacionalnih ali kulturnih "manjšin".

Opisani procesi regionalizacije, tipični predvsem za Zahodno Evropo, so pomembni predvsem z vidika razvoja upravne "geografije" in predstavljajo samo del kompleksnejšega procesa. V Evropi sta se pojavili dve nasprotujoči si tendenci razvoja upravne geografije.⁷ Na eni strani se pojavlja težnja po povečanju lokalnih enot, ki bi bile na ta način gospodarsko uspešnejše, na drugi strani pa organiziranje čim manjših lokalnih enot, ki naj bi zagotavljale večjo participativnost pri odločanju.

K povečevanju lokalnih skupnosti so prispevale reforme v Angliji, na Švedskem, Danskem, v Belgiji in na Nizozemskem, kjer je prišlo do združevanja območij najnižjih lokalnih skupnosti ter tako do nastanka večjih lokalnih skupnosti. Zmanjševanje območja lokalnih enot prihaja do izraza predvsem v državah Vzhodne Evrope, ki dajejo poudarek ideji o večji stopnji samouprave, lažje uresničljivi v manjših skupnostih. Proces preoblikovanja lokalne samouprave na prvi stopnji z razdelitvijo prejšnjih občin na nove, manjše občine, poteka tako pri nas kot tudi v vseh postsocialističnih državah, vključno z Rusijo.

Že proces nastajanja novih vzhodnoevropskih držav je pomenil v nekaterih primerih tudi zmanjševanje območja upravnopolitičnih enot, kot na primer razkola Češkoslovaške v Češko in Slovaško. Do podobne situacije je pripeljal tudi jugoslovanski razkol, vsekakor manj bolečo razdelitev pa lahko pričakujemo v primeru Belgije, ki kot zahodnoevropska država ni imuna za trend razdruževalno identifikacijskih procesov, ki so se do sedaj odvijali predvsem na Vzhodu.

Sodobni zahodnoevropski trendi gredo torej predvsem v smeri združevanja manjših ter obenem ustanavljanja višjih oblik (samo)upravnih lokalnih skupnosti, medtem ko je obraten proces tipičen za vzhodnoevropske države, ki so šele začele okušati demokracijo v najosnovnejši, državljani dejansko približani obliki.

Za nas najpomembnejše vprašanje, ki se zastavlja ob predstavljenih podatkih novejših raziskav⁸, je vprašanje aplikabilnosti teh rezultatov oziroma dognanj za našo lokalno samoupravo. Glede vprašanja velikosti prvostopenjskih samoupravnih lokalnih skupnosti - občin smo se Slovenci odločili za majhne občine, ki naj bi po svojem konceptu vsakemu občanu omogočale aktivnejše vključevanje in izražanje lastnih interesov. Občine naj bi bile torej "resnične temeljne lokalne samoupravne skupnosti" (2.čl. Zakona o lokalni samoupravi). Lokalna samouprava je na prvi stopnji zelo podobna v vseh vzhodnoevropskih državah, kar ni

⁶ Empirične študije kažejo, da ne obstaja povezava med velikostjo in politično udeležbo prebivalcev, pri čemer je npr. Dahl primerjal majhne in velike narode in ni našel povezave. Analiza je zajela tudi primerjavo lokalnih skupnosti, ki so se razlikovale po velikosti in zopet ni prišel do rezultata o kakršni koli povezavi (Briffault 1990).

⁷ Več o tem glej v Bennet 1993, 109-129.

⁸ Več o tem glej Engel, v Van Ginderachter 1993 in Hesse 1991, 603-621.

slučajno, saj so vse države šle skozi obdobje socialističnih komun, ki naj bi po svoji konceptualni zasnovi odstopale od "klasične" lokalne samouprave. Kritiki so poudarjali predvsem dve slabosti komunalnega modela. Prva naj bi bila prevelik obseg občin, druga pa pretirano mešanje državnih in samoupravnih funkcij v občini. Šibkost prve kritike je očitna ob dejstvu, da je večina evropskih držav spoznala nemoč majhnih občin in zato v zadnjem obdobju bistveno povečala njihov teritorialni obseg. Glede druge kritike je potrebno poudariti, da soobstoje samoupravnih in državnih funkcij v občini res ni najbolj idealna rešitev, kar pa še ne pomeni, da je ti dve funkciji potrebno strogo ločiti. Izkušnje vseh vzhodnoevropskih držav namreč kažejo, da pretirano ločevanje obeh omenjenih funkcij slabi moč občin in zožuje lokalno samoupravo na manj pomembne zadeve, kot so organizacija in opravljanje javnih služb. Medtem pa pomembnejše zadeve, kot npr. zaposlovalna, socialna, zdravstvena politika in javne finance ostajajo skoncentrirane na državni ravni.

V želji po "približevanju" občine občanom so vzhodnoevropske države v prepričanju, da bo majhnost sama po sebi jamčila večjo samoupravo, šle v pretirano drobitev občin. Vendar majhne občine nimajo ne finančne ne organizacijske sposobnosti organiziranja samoupravnih aktivnosti. Zaradi pomanjkanja denarja so odvisne od centralnih proračunov, ki pa zaradi finančnih težav vseh držav v tranziciji ne morejo sproti zadovoljevati potreb občin. Drugi problem, ki se ob tem zastavlja, je usklajevanje delovanja med državo in občinami. V omenjenih državah so namreč ukinili ali zmanjšali pristojnosti vmesnih stopenj lokalne samouprave (okrajev, pokrajin, regij). Zaradi tega je bistveno oteženo kakršno koli resno sodelovanje med državo in občinami. V tem kontekstu se zastavlja vprašanje pomena druge stopnje slovenske lokalne samouprave. To, da Slovenija potrebuje lokalno samoupravo na dveh nivojih (kot je organizirana skoraj v vsej Zahodni Evropi) (Norton 1994, op.1,36), je nesporno dejstvo. Izkušnje zahodnoevropskih in vzhodnoevropskih držav opozarjajo, da je nemogoče organizirati učinkovito lokalno samoupravo brez institucionalnih oblik povezovanja države in temeljnih lokalnih enot. Zelo naivno je namreč prepričanje, da lahko lokalna samouprava zaživi povsem neodvisno od pomoči države.

Druga stopnja je v Sloveniji predvidena zgolj kot nekakšna alternativna oblika, v katero se občine lahko po izbiri združujejo.⁹ Iz dikcije ustave namreč izhaja, da je posameznim občinam prepuščena izbira o tem. Takšna razlaga bi pripeljala do kaotične lokalne ureditve in do (z)mešanega izbirnega nastanka eno in dvostopenjske lokalne samouprave. Tudi Zakon o lokalni samoupravi v 3.čl. določa, da se občine "samostojno odločajo o povezovanju v širše lokalne samoupravne skupnosti, tudi v pokrajine". Zato bo treba to zmešnjavo prepustiti zakonu, ki bo enotno za ves nacionalni prostor uredil vprašanje drugega lokalnega nivoja. Pri tem bi se Slovenija lahko deloma zgledovala in primerjala rezultate,

⁹ Ustava v 1.odst.143.čl. (Širše samoupravne lokalne skupnosti) določa: "Občine se samostojno odločajo o povezovanju v širše samoupravne lokalne skupnosti, tudi v pokrajine, za urejanje in opravljanje lokalnih zadev širšega pomena. V sporazumu z njimi prenese država nanje določene zadeve iz državne pristojnosti v njihovo izvirno pristojnost in določi udeležbo teh skupnosti pri predlaganju ter izvrševanju nekaterih zadev iz državne pristojnosti."

ki so jih dale nove ureditve lokalnega samoupravljanja v državah, ki delijo njeno politično usodo in ki imajo večinoma dvostopno lokalno samoupravo (Češka, Madžarska, Romunija, Slovaška, Litva in Latvija), z izjemo Bolgarije, Poljske, Rusije in Ukrajine, ki so si izbrale kot primernejšo stopnjevitev treh nivojev (Coulson 1995). Poleg tega bi bilo potrebno upoštevati tudi zavirljive gospodarske, zaposlovalne in socialne uspehe nekaterih zahodnoevropskih regij oziroma drugostopenjskih lokalnih skupnosti. Ideja regionalnega združevanja je namreč pretežno v gospodarskem povezovanju in organiziranju celotnega regionalnega področja na temelju racionalnosti in učinkovitosti.

S stopnjevanostjo pa je povezan tudi problem financiranja lokalnih nivojev. Poučen primer glede pomanjkanja finančnih sredstev za izvrševanje zastavljenih nalog, prenesenih v lokalno (regionalno) pristojnost iz centralnega nivoja, je Francija, kjer je delovanje regij zato hudo otežkočeno, če ne kar onemogočeno. Tudi pri nas se bo z realizacijo druge stopnje lokalne samouprave pojavil ta problem, katerega rešitev ni samo v deklarativnem členu zakona, ki zagotavlja sredstva za izvajanje nalog, temveč predvsem v dejanski finančni vzpodbudi, ki je predispozicija za delovanje lokalne samouprave nasploh. Na tem mestu se spet lahko učimo iz negativnih izkušenj drugih držav v tranziciji. Vse so davke obdržale na centralni ravni, lokalnim stopnjam pa prepustile le nekaj majn pomembnih (donosnih) vrst davkov. Zato bi bilo potrebno pri reformi davčnega sistema v Sloveniji upoštevati potrebo občin po samostojnem finančnem viru. Davek na dodano vrednost, ki bo nadomestil sedanjo ureditev, je načeloma zelo primerno sredstvo za boljšo porazdelitev financ med državo in lokalnimi enotami.

Primerjava izkušenj med zahodno in vzhodnoevropskimi državami torej razkriva zgrešenost prepričanja večine reformatorjev lokalne samouprave v Vzhodni Evropi, da majhnost lokalnih enot pomeni tudi večjo demokratičnost. Zahodnoevropske države so to spoznale že v 70. letih in zato že takrat začele s povečevanjem in širjenjem pristojnosti lokalnih enot, predvsem regij. Velike regije ne "odtujujejo" samouprave od prebivalcev, ampak jim jo približujejo. Izbira med velikimi, gospodarsko učinkovitimi regijami in majhnimi in zato bolj demokratičnimi lokalnimi enotami je zgolj navidezna. Le velike, gospodarsko stabilne enote lahko zagotovijo tudi razcvet politične samouprave.

LITERATURA

- Bennett, Robert J. 1993. *Local Government in the New Europe*. Belhaven Press, London; New York.
- Briffault, R. 1990. *Our Localism: Part I - The Structure of Local Government Law*, v. 90 *Columbia Law Review*.
- Bučar, B. 1993. *Mednarodni regionalizem - Mednarodno večstransko sodelovanje evropskih regij*: Zbirka Znanstvena knjižica. Fakulteta za družbene vede, Ljubljana.
- Coulson, A. 1995. *Local Government in Eastern Europe (Establishing Democracy at the Grassroots): Studies of Communism in Transition*. Edward Elgar Publishing Co., Brookfield.

- Engel, C.; Van Ginderachter J. 1993. Trends in Regional and Local Government in the European Community. Trans European Policy Studies Association, Acco Leuven, Amersfoort.
- Gantar, P. 1992. Regionalizem in lokalna samouprava. Teorija in praksa, let. 29, št. 3-4, Ljubljana.
- Hesse, J. J. 1991. Local Government and Urban Affairs in International Perspective (Analyses of Twenty Western Industrialised Countries). Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden.
- Mlinar, Z. 1995. Osamosvajanje in povezovanje v evropskem prostoru: Zbirka Znanstvena knjižnica. Fakulteta za družbene vede, Ljubljana.
- Norton, A. 1994. International Handbook of Local and Regional Government (A Comparative Analysis of Advanced Democracies). Edward Elgar Publishing Co., Brookfield.
- Šmidovnik, J. 1995. Lokalna samouprava: Zbirka Pravna obzorja. Cankarjeva založba, Ljubljana.
- Šmidovnik, J. 1993. Regionalizem v Evropi in pri nas. Teorija in praksa, let. 30, št. 3-4, Ljubljana.

Marjan BREZOVŠEK*

IZVIRNI
ZNAŠTVENI
ČLANEK

TEORETIČNI POJEM UPRAVE

Povzetek. *Opredelitev teoretičnega pojma uprave je celostna in zapletena metodološka operacija. Tradicionalna doktrina izhaja iz pravno-političnih izhodišč. Vendar pa je za opredelitev sodobnega teoretičnega pojma uprave potrebno razumeti tudi moderno teoretično zamisel sestavljenega upravnega sistema kot sredstva družbene regulacije. Nasproti "državnemu" modelu uprave danes v svetu prevladujejo modeli uprave, ki izhajajo iz zamisli družbene funkcije države in uprave in njihove vloge pri uresničevanju splošne družbene dobrobiti (bono publico). Zamisel družbene funkcije uprave je utemeljena na tem, da izvajanja upravnih dejavnosti države ne smemo zožiti izključno na izvajanje državne oblasti (v smislu izdajanja zapovedi in izvajanja prisile do podanikov), pač pa da izvajanje upravnih dejavnosti predvsem pomeni izvajanje javnih služb kot dejavnosti, s katerimi se ustvarjajo in zagotavljajo pogoji, ki so nujni za državljane oz. njihovo usakdanje življenje in delo in prispevajo k splošnemu razvoju in napredku družbe kot celote.*

Ključni pojmi: *uprava, upravno pravo, javne službe, družbena regulacija.*

997

Pri proučevanju katerega koli družbenega ali kakšnega drugega pojava moramo v prvi vrsti opredeliti njegov *pojem* in po potrebi opredeliti ožji in širši pomen tega pojma in sicer glede na to, ali ta pojav proučujemo v celoti ali samo njegov(e) del(e) oziroma njegov stan, značilnost in podobno. To je še posebej pomembno za *pojem uprave* glede na večstranskost pomena tega pojma.

Že od samih začetkov znanstvenega ukvarjanja z upravo (od druge polovice 18. stoletja) beležimo poskuse opredelitve njenega pojma, toda neko natančno in vseobsežno opredelitev, ki bi v vsakem pogledu ustrezala zlasti temeljnim pravilom definiranja, težko najdemo. Razlogi so različni: to so predvsem dinamičnost in širina upravnih funkcij ter različnost subjektov, ki jih opravljajo, kot tudi vidikov, s katerih se uprava obravnava. Vsi ti razlogi so pogojevali, da so bili pristopi k teoretični opredelitvi pojma uprave različni, z različnih vidikov pa so nastale tudi različne opredelitve.

*Dr. Marjan Brezovšek, docent na Fakulteti za družbene vede.

S teoretičnega vidika sta uprava in upravljanje *celostna* pojma, ki zajemata najmanj dva osnovna pomena: *upravljanje s stvarmi*, tj. opravljanje dejavnosti tehnološke regulacije delovnega procesa na podlagi specializiranih izkušenj in znanja (npr. industrijske proizvodnje) in *upravljanje z ljudmi*, tj. opravljanje avtoritativnih dejavnosti s pomočjo politične oblasti in (pri)sile (npr. izdajanja zapovedi in drugih oblik prisile).

Misel o potrebi ločitve *upravljanja* od *vladanja* se je pojavila v začetku 19. stoletja z idejo, da "mora vladavino nad ljudmi zamenjati upravljanje s stvarmi" (Henri de Saint-Simon). Ideja, da naj upravljanje zamenja vladanje, se je še posebej izoblikovala na začetku 20. stoletja v solidarističnih zamislih družbenih funkcionalistov o upravi kot izvajalcu upravne dejavnosti in javnih služb. Po tem pojmovanju, iz katerega izhaja tudi sodobna zamisel o upravi kot sredstvu družbene regulacije, uprava ni več (in ne more biti) del države kot organizacije z *monopolom fizične sile in prisile* (v rokah vladajočega razreda, kot se je temu včasih reklo).

Različnih opredelitev pojmov uprave in upravljanja je skoraj toliko, kolikor je avtorjev, ki se ukvarjajo s tem vprašanjem.¹ Opredelitev teoretičnega pojma uprave je namreč zelo zapletena metodološka operacija. Vsebinsko tradicionalna doktrina izhaja iz pravnopolitičnega stališča. Vendar pa je za opredelitev sodobnega teoretičnega pojma uprave potrebno razumeti tudi moderno teoretično zamisel sestavljenega upravnega sistema kot sredstva družbene regulacije.

Izhodišče *pravno-političnih zamisli* pri opredeljevanju teoretičnega pojma uprave je *delitev oblasti*, ki povezuje upravo z državo in jo opredeljuje kot eno od t.i. *pravnih funkcij državne oblasti*. Po tem mnenju je dejavnost države kot izvrševanje politične oblasti pravno urejena, zato se tudi uprava - v obliki *upravne funkcije* - pojavlja kot *posebna funkcija* državne oblasti.

Uprava je v sodobnem pomenu besede nastala iz relativno neizdiferencirane državne strukture absolutističnih držav 17. in 18. stoletja.² Reakcijo na državo in upravo kot "osebno sredstvo oblasti in vladanja" monarha ("država - to sem jaz")³

¹ Namen tega prispevka ni niti postavljanje njihovih novih opredelitev niti polemiziranje z obstoječimi trditvami. Razpon opredelitev pa je velik in sega od negativnih preko formalnih do materialnih.

² Za leto rojstva državne uprave v današnjem smislu (pomenu) se smatra leto 1660. Glavne evropske monarhije tega obdobja - Anglija, Francija, Avstrija, Prusija - so slučajno hkrati izpeljale reforme državne organizacije, ki so bile nujen pogoj za uresničitev absolutističnega koncepta: prehod iz patrimonialnega (dednega) na profesionalni način upravljanja. Legitimnost oblasti se ni več izvajala iz lastništva nad zemljo, ampak iz legitimnosti monarhične institucije kot takšne, kot so to teoretično obrazložili Machiavelli, Bodin, Hobbes.

³ Ta znani izrek (*L'Etat c'est moi*) se pripisuje francoskemu kralju Louisu XIV (1638-1715) in simbolizira nek poseben sistem enotnosti oblasti, v katerem je vsa oblast skoncentrirana v osebnosti monarha-absolutista.

inspirirajo nauki o delitvi oblasti⁴, uresničijo pa meščanske revolucije konec 18. stoletja v Evropi in Ameriki. Nove družbene sile obravnavajo *parlament* kot temeljno sredstvo omejevanja absolutistične oblasti, medtem ko *upravo* (utemeljeno) smatrajo za "dvomljivi instrument monarhije". S prihodom na oblast pa takšno stališče spremenijo in uprava postaja vse bolj enakopraven partner v delitvi oblasti.⁵

a) *Uprava in delitev oblasti*. Delitev oblasti je organizacijsko načelo, na katerem temeljijo sodobni pravni in politični sistemi oblasti.⁶

Moderno zamisel o delitvi oblasti je prvi opredelil angleški politični in pravni filozof *John Locke* (1632-1704) v delu Dve razpravi o vladi (Two Treaties on Government) leta 1688-90, izdelal pa francoski politični mislec *Charles Montesquieu* (1689-1755) v delu O duhu zakonov (De l'Esprit des lois), ki je bilo objavljeno 1748. leta. Po Montesquieuju, ko "isti človek ali isto telo združi v svojih rokah tako zakonodajno oblast kot upravo, je svoboda nemogoča, kajti v pravu nihče ne more biti omejen s svojo lastno voljo, pač pa s tujo". (Montesquieu, O duhu zakonov).

Locke, Montesquieu, pa tudi Madison in Hamilton tako vidijo v *napetosti*, ki izvira iz možnosti medsebojnega zoperstavljanja nosilcev glavnih funkcij države - zakonodaje, izvrševanja zakonov, upravljanja oziroma vodenja državne politike, vzdrževanja meddržavnih odnosov, sojenja, pa tudi personalnih zadev in nadzora - končno odkrito metodo zaščite svobode posameznika v politični ureditvi. To zoperstavljanje imenujejo "*ločevanje oblasti*" (separation of powers) in odtej načelo delitve oblasti sprejemajo vse ustave, ki želijo zagotoviti demokracijo v politiki. Nauk o delitvi oblasti je mogoče razumeti samo v luči konstitucionalne tradicije. Nauk je bil prvokrat izoblikovan sredi 17. stoletja v Angliji, stoletje kasneje pa je imel že nekaj izoblikovanih sistemskih različic. Štiri so se nanašale na uveljavljanje svobode in splošnega interesa, peta pa se je zavzemala za učinkovitost države.

1. *Vladavina prava*. Eno od zagotovil vladavine prava je, da tisti, ki "ustvarjajo" pravo, ne sodijo in ne kaznujejo kršitev prava. Vendar pa načelo vladavine prava, kot ga je razumel Locke, ne zahteva, da uslužbenci izvršne oblasti nimajo nikakršnih diskrecijskih pooblastil oziroma pooblastil, da tudi sami ustvarjajo

⁴ Nauk o delitvi oblasti je celota organizacijskih načel, ki so jih skozi stoletja izoblikovali najpomembnejši politično pravni pisci na Zahodu, v njih pa videli nujna sredstva, s katerimi je mogoče doseči ali zavarovati pomembne vrednosti. Intelektualna tradicija konstitucionalizma je širok tok, ki ne zadeva samo načel organizacije oblasti, ampak tudi celo vrsto družbenih, kulturnih in ekonomskih predpostavk, katerih izpolnitev je nujna za uspeh celotnega projekta. V pozitivnem smislu je cilj konstitucionalizma zgodovinsko oblikovan kot "svoboda", "javni interes", "skupno dobro" ali "vladavina prava". V negativnem smislu je bil cilj konstitucionalizma preprečevanje "tiranije" oziroma velikih zlorab državne oblasti.

⁵ Te družbene in politične realnosti izražajo zlasti t.i. organske teorije, po katerih zakonodaja predstavlja "samodoločanje" države, medtem ko izvršno-upravna oblast predstavlja "abstraktno dejanje" države, ki se naprej konkretizira na vladanje in na upravo v ožjem smislu. Gl. Lorenz von Stein, Die Verwaltungslehre, I.G. Cotta, Stuttgart, 1896 in drugi.

⁶ V pravni in politični literaturi najdemo številne modalitete organizacije oblasti in državnih funkcij, ki izhajajo iz načela delitve oblasti. To so dualistično, triaristično in kvadraristično pojmovanje o številu in vsebini državnih funkcij. Gl. Smiljko Sokol, Organizacija vlasti, Zagreb, 1988.

pravne predpise. Zahteva je le, da so ti ukrepi in pravila postavljeni znotraj meja splošnih zakonov, ki jih je sprejela legislativa.

2. *Odgovornost.* Ta verzija je povezana z vprašanjem odgovornosti državnih uslužbencev. V vseh modernih oblikah demokracije izvoljena zakonodajna skupščina sodeluje tudi pri tej funkciji, kot to počno tudi sodišča, ponekod ombudsman, drugje pa tudi samo volilno telo.

3. *Splošni interes.* V začetku je veljalo, da člani parlamenta zagovarjajo predvsem svoje posebne in ne splošnih interesov. Vendar danes odločitve parlamenta izhajajo iz pogajanj in kompromisov med skupinami s konfliktnimi interesi, ki jih pluralisti najpogosteje vidijo vgrajene v splošne interese. Ta verzija je danes univerzalno veljavna.

4. *Ravnotežje.* Ta različica delitve oblasti, ki je nastala iz angleške teorije mešane ustave, predpostavlja, da imajo legislativa, eksekutiva in (medtem že vzpostavljena) sodna veja oblasti pooblastila nadzorovati izvrševanje primarne funkcije drugih oblasti. Danes večina ljudi z delitvijo oblasti razume prav to verzijo. Največji vpliv na oblikovanje te verzije so imeli utemeljitelji ameriške ustavnosti z idejo o izvolitvi vodje eksekutive in njegovo pravico, da z vetom nadzoruje legislativo.

5. *Učinkovitost.* V 19. stoletju je bila kritika delitve oblasti najpogosteje usmerjena v zoževanje učinkovitosti države, medtem ko se je v 17. in 18. stoletju merilo ravno obratno. Ta verzija je bila zgrajena na predpostavki, da je mogoče zahtevo po ohranitvi svobode in javnega interesa izpolniti samo, če zakone sprejema ena velika predstavniška skupščina; ker pa zaradi svoje velikosti ne more izvrševati zakonov z "nujno tajnostjo in hitrostjo", je potrebna neka manjša organizacija, ki bi opravljala izvršno funkcijo.

b) *Upravna in izvršna oblast.* Glede vprašanja, koliko je *funkcij države* in katere so, naletimo v teoriji na različna stališča. V pravni in politični teoriji obstaja več modalitet organizacije oblasti in državnih funkcij, ki izhajajo iz načela o delitvi oblasti. Tako med drugim razlikujejo dualistično, triaristično in kvadraristično pojmovanje o številu in vsebini državnih funkcij. Nekateri govorijo le o *dveh* funkcijah: o zakonodajni in izvršilni, ki se nadalje deli na upravno in sodno. Najbolj pogosta je *klasična* delitev na zakonodajo, upravo in sodstvo. Pogoste so (bile) tudi opredelitve o *štirih* funkcijah oziroma vrstah dejavnosti: zakonodajni, izvršilni, upravni in sodni dejavnosti. V vseh primerih, tudi ko naštevajo še več funkcij, nastopa uprava kot *samostojna* funkcija države oziroma kot *posebna državna dejavnost* tudi tam, kjer jo smatrajo kot podfunkcijo. Problematična pa je največkrat *razmejitve* med izvršno in upravno oblastjo, čeprav so tudi na splošno vprašanja o problemih izvršne oblasti tako zgodovinsko kot primerjalno številna in kompleksna.

Pri obravnavanju delitve oblasti je treba upoštevati *subjektivni red*, ki ga predstavljajo svoboščine in pravice subjektov, in *objektivni red*, pri čemer gre za razmejitve pristojnosti med državnimi organi. Res je glavni smoter delitve oblasti v tem, da se posamezne veje omejujejo, da se preprečujeta monizem v sistemu odločanja in možnost zlorabe pravic, ter da se zagotavlja uresničevanje pravic in svoboščin subjektov. Delitev oblasti pa zagotavlja tudi *funkcionalnost države*, za kar je med drugim pogoj ohranitev ravnotežja med državnimi organi. Nobena veja oblasti ne

sme doseči večje moči proti drugim brez ustavne podlage. Zato nobeni veji oblasti ni mogoče odvzeti pristojnosti, ki so za njo tipične. Pri razmejevanju pristojnosti med vejami oblasti ne sme priti do *posegov v bistveno funkcijo drugega nosilca funkcij*. Zato je temeljno pravilo zagotoviti organizacijsko in funkcionalno delovanje delitve oblasti, ki je namenjeno porazdelitvi politične moči, odgovornosti in kontrole. Usmerjeno je tudi v to, da so državne odločitve pravilne, kar pomeni, da jih sprejmejo organi, ki imajo za to prednosti glede na svojo organizacijo, sestavo, funkcije in postopke, kar vse naj privede tudi do učinkovitosti odločitev.

Tradicionalno se v sistemih delitve oblasti smatra, da je *izvršna oblast* (eksekutiva) veja državne oblasti, ki ji je zaupana *funkcija izvrševanja zakonov*, ki jih je sprejel zakonodajni organ oblasti (parlament). Vendar pa je problem v tem, z logičnega vidika, da izvršna funkcija (kot dejavnost izvrševanja zakonov) predpostavlja tako *sprejemanje podzakonskih aktov* (npr. uredb) kot tudi *sprejemanje posamičnih aktov*. Ti slednji so lahko *sodni* (sodbe) in *upravni* (odločbe), kar pomeni, da izvršna funkcija zajema tako sodno kot upravno funkcijo. Zato se uvaja dopolnilno merilo razmejitve, ki sodno in upravno funkcijo ločuje glede na organe, ki ju opravljajo. Z drugimi besedami, sodno funkcijo izvajajo sodišča, upravno pa organi uprave. Vendar pa *ostaja nerazmejena* prav razlika med izvršno in upravno funkcijo. Pravzaprav po tem stališču ni mogoče ugotoviti bistvene razlike med izvršno in upravno funkcijo, tako da zanj ta razlika ne obstaja. Značilna ilustracija tega pristopa je stališče znanega avstrijskega pravnega teoretika, tvorca t.i. čiste teorije prava, *Hansa Kelsena* (1881-1973), ki poudarja, da zakonodaja (to kar se v rimskem pravu imenuje "legis latio") predstavlja ustvarjanje zakonov (leges). Ko pa se govori o "izvrševanju", je potrebno natančno vedeti, kaj se izvršuje, kajti splošne pravne norme izvršuje ne samo izvršna oblast, ampak tudi sodna. Razlika je samo v tem, da "je v enem primeru izvrševanje splošnih pravnih norm poverjeno sodiščem, v drugem pa t.i. izvršnim oziroma upravnim (administrativnim) organom.

Vendar pa se v primerjavi s tem tradicionalnim stališčem danes posebej poudarja, da se funkcije izvršne in upravne oblasti ne morejo popolnoma izenačiti, ker se izvršna oblast danes ne ukvarja samo z izvrševanjem zakonov, pač pa tudi z *oblikovanjem politike* oziroma sprejemanjem najpomembnejših, t.i. strateških političnih odločitev. To pomeni, da izvršna oblast ni več samo funkcija izvrševanja zakonov, ampak tudi resnični center politične moči in odločanja ter gravitacijski center politične oblasti. Na tej podlagi je mogoče razmejiti izvršno in upravno funkcijo v vsebinskem smislu, ker izvršna funkcija vse bolj predpostavlja *vođenje politike* (posebno izraženo v pooblastilu vlade, da parlamentu predlaga zakone), medtem ko upravna funkcija zajema sprejemanje upravnih odločitev, katerih cilj je *vsakodnevno operativno izvrševanje konkretnih nalog, ki jih ima država. Tako se je pokazalo, da je uporaba termina* izvršna funkcija postala neustrezna in bi bilo bolje namesto tega izoblikovati dve novi funkciji države oblasti, *funkcijo vlade in upravno funkcijo*.

c) *Pravna država, legalnost in legitimnost*. S pojmovanjem delitve oblasti se povezuje tudi *načelo pravne države*, kar med drugim pomeni, da ustava na podlagi demokratičnosti vzpostavlja razmerja med vejami oblasti, ki nastanejo z de-

litvijo. Zato je institucionalna predpostavka parlamentarne vladavine v tem, da je *vlada z upravo* ustavni organ s samostojnimi pristojnostmi, ki ne morejo biti nadomeščene z odločitvami parlamenta. Temu pripada le kontrola nad njenim delovanjem. Že *Stuart Mill* je poudaril, da resnična vloga parlamenta ni v tem, da opravlja zadeve vlade, temveč v tem, da jo nadzira, njeno dejavnost osvetljuje pred javnostjo in jo tako prisili, da ravnanje pojasnjuje in utemeljuje, ter da v primeru zlorab in kršitev ustave in zakonov uveljavi njeno odgovornost. Zakonodajna funkcija pomeni zagotavljanje delovanja državnih institucij, ne more pa biti vseobsegajoča in kompetenčno nevtralna.

Zamisel pravne države in načelo vladavine prava sta veliki pridobitvi evropske in svetovne civilizacije. Glede na upravo je poseben pomen pravne države v tem, da zagotavlja *legalnost* (zakonitost) upravnih odločitev. Brez pravne države si ni mogoče zamisliti sodobnega upravnega sistema. Kot tvorba 19. stoletja zamisel pravne države predpostavlja *normativistični* model ureditve družbenih odnosov, po katerem se s pravnimi normami (zakoni in podzakonskimi akti) predpisujejo pravila družbenega ravnanja. Na podlagi splošnih pravnih norm se sprejemajo posamične pravne norme v obliki posamičnih pravnih aktov (razsodb sodišč in odločb organov uprave), ki neposredno vplivajo na ravnanje ljudi.

Vendar pa koncept pravne države v svoji izvorni obliki, ki predpostavlja, da je nek *postopek oblasti upravičen* že s tem, da je *legalen*, t.j. v skladu z nekim predpisom, danes ne bi mogel biti uresničen brez velike nevarnosti za splošne demokratične pridobitve (zadostuje omeniti nacistične in rasistične režime). Zaradi tega uresničevanje koncepta pravne države danes ne more predstavljati cilja, ampak samo *nujno predpostavko* za vladavino prava, uresničevanje ustavnosti in zakonitosti, pravice in pravičnosti. V primerjavi s tem prvobitnim konceptom pravne države sodobne zamisli izhajajo iz tega, da je v državi za izvajanje oblasti razen legalnosti nujna tudi *legitimost*, to je upravičenost njenega delovanja v vsakem konkretnem primeru. Zato nek postopek (npr. sprejemanje zakona, uredb ali posamičnega akta) ne postane legitimen že s tem, da ga je izpeljala država ali nek njen organ, temveč se mora upravičenost vsakega konkretnega postopka ali akta ocenjevati tudi na podlagi upravičenosti njegove vsebine.

Glede na upravo to pomeni, da tudi dejavnost uprave ne postaja legitimna (upravičena) že samo s tem, da jo izvaja na legalen način. Zato se danes smatra, da mora koncept legalnosti upravne oblasti odstopiti mesto konceptu legitimnosti (upravičenosti) upravnega delovanja. Legitimnosti oblasti ni mogoče več iskati v njenem nastanku, pač pa v njenem *delovanju*. Ta obrnjeni vrstni red opazovanja ne postavlja pod vprašaj samo tradicionalnih pravnih stališč o odnosu med upravo in pravom, ampak v veliki meri spreminja tudi splošni pogled na upravo. V tem smislu "uprava ni več samo služkinja vnaprej postavljenega pravnega reda in postaja gibalno družbenih tokov, v katerih zavzema pomembno, če že ne tudi najpomembnejše mesto". (S.A. Mescheriakoff 1990, 309).

d) *Teoretični pojem državne uprave*. Teoretični pojem državne uprave, ki je nastal v Nemčiji v drugi polovici 19. stoletja, izhaja iz zaprte in abstraktne miselne konstrukcije na podlagi legalističnega pozitivizma in normativistične dogmatike. Po tem pristopu je pojem uprave v teoretičnem smislu skonstruiran kot t.i. *funkcija*

državne uprave, ki je zožena na avtoritativno izvrševanje zakonov s pomočjo sprejemanja "upravnih aktov" kot posamičnih aktov oblasti, in izvajanja "upravnih dejanj" kot materialnih dejanj prisile. Tvorec tega pristopa je znani nemški pravni mislec Georg Jellinek (1851-1911).

Takšen teoretični koncept državne uprave (v Nemčiji in drugih razvitih evropskih državah je bil opuščen že pred pol stoletja in več) pa je - postavljen v okvir t.i. *razrednega bistva* države in prava - prišel zlasti do izraza konec tridesetih in poln zamah dobil v štiridesetih in petdesetih letih tega stoletja v Sovjetski Zvezi in drugih socialističnih državah. Po tem pristopu je država organizacija vladajočega razreda za zaščito razrednih interesov s pomočjo monopola fizične sile, medtem ko je izvajanje uprave osredotočeno na zbiranje davkov, politično represijo, upravljanje vojske, zaščito družbene ureditve in državne varnosti itd. Povzdigovanje celote upravnih organov v neko brezoblično in vsemogočno gmoto je seveda nevzdržno, čim začnemo obravnavati njihovo stvarno družbeno vlogo.

Seveda moramo tudi tu poudariti, da so stališča o tem, kaj je bistvo državne uprave, na moč različna in da poznamo temu primerno dokajšnje število različnih teorij. Še najbližje zgornjim trditvam so tiste opredelitve, ki v upravi vidijo zgolj dejavnosti izvrševanja oblasti na določen način (državno, avtoritativno) in izhajajo iz klasičnega bistva države in prava, zapostavljajo pa neavtoritativne dejavnosti (delovanje). Poleg tega državna uprava omogoča uresničevanje nalog države tako s pravnimi kot izvenpravnimi sredstvi. Glede na to, kakšna sredstva so uporabljena, ločimo dve sferi upravnega delovanja. Prvo imenujemo *upravno-pravno delovanje*, kamor spada npr. vodenje upravnega postopka, izdajanje upravnih odločb ali izdajanje abstraktnih upravnih aktov, drugo pa *izvenpravno-upravno delovanje*, v katero štejemo pripravljanje analiz, elaboratov in poročil, prirejanje posvetovanj, nudenje pravne, tehnične in druge pomoči itd.

Večina pojmovanj uprave (tudi zgornje) spada v funkcionalni pojem uprave *v materialnem smislu*), po katerem je državna uprava takšna oblika izvrševanja državne oblasti in opravljanja temeljnih in drugih nalog države, formuliranih v pravnih predpisih, ki sestoji iz izdajanja subjektivnih aktov, aktov pogojev in materialnih aktov. Uprava je nujno potrebna pomožna dejavnost, ki omogoča, da lahko nemoteno tečejo procesi v temeljni dejavnosti. Upravno dejavnost pa sestavljajo dejanja, ki imajo svoje značilnosti in sestavljajo celoto, kar pomeni, da je to posebna strokovna dejavnost. Takšen pristop je v bistvu *instrumentalen*, saj zajema le odločanje v okviru že sprejetih splošnih odločitev in strokovno pomoč pri odločanju na vseh nivojih. Širše opredelitve poskušajo zajeti celoten proces odločanja o skupnih ciljih in načinih za njihovo uresničitev, torej sam proces odločanja in vso strokovno pomoč pri odločanju.

Formalne teorije se lotevajo problema drugače. Med njimi je najbolj znana *negativna* teorija, ki jo je zlasti zastopala stara avstrijska teorija. Po njej je državna uprava tisto, kar ostane od delovanja države, potem ko izločimo zakonodajo in sodstvo. Formalne teorije torej jemljejo za izhodišče obstoj treh funkcij oblasti. Omenimo naj še *organsko* teorijo, ki jo je v Franciji zastopal Waline, pri nas pa profesor Pitamic. Jedro te teorije je v zatrjevanju, da je državna uprava tisto delovanje, ki ga opravljajo upravni organi. Marcel Waline trdi, da upravne funkcije ni mogoče

definirati po lastnem predmetu in da je upravna dejavnost pač tisto, kar delajo javni, upravni uslužbenci.

e) *Teoretični pojem uprave kot javne službe*. Nasproti "državnemu" in "razrednemu" modelu uprave se je zlasti v evropskih državah uveljavil koncept, ki izhaja iz *družbene funkcije države in uprave* in njihove vloge v uresničevanju splošne družbene dobrobiti (*homo publico*). Koncept socialne funkcije oziroma družbene vloge uprave poudarja, da se izvajanje upravne dejavnosti države ne more zožiti izključno na izvajanje državne oblasti, pač pa izvajanje upravne dejavnosti predpostavlja predvsem izvajanje javnih služb kot dejavnosti, v katerih se oblikujejo in zagotavljajo pogoji, ki so nujni za vsakodnevno življenje in delo državljanov in ki prispevajo k splošnemu razvoju in napredku družbe kot celote. Po tem pristopu, katerega tvorec je znani francoski pravni mislec *Leon Duguit* (1859-1928), se državna javna oblast v pogojih sodobnega materialnega in kulturnega družbenega razvoja *preobraža* v javno službo z nalogo, da zagotavlja pogoje, ki so nujni za razvoj in napredek družbe na področju izobraževanja, socialne politike, zdravstvene zaščite, znanstvenih raziskav, zaščite narave, gospodarskega razvoja idr. Sodobni koncept uprave, ki nudi t.i. javne storitve in dobrine, je tako izšel iz pojmovanja države kot organizacije, katere družbena funkcija je izvajanje javnih služb oziroma nudenje javnih storitev.

V primerjavi s tradicionalnimi in novejšimi pravno-političnimi zamislimi uprave izhaja moderni teoretični pojem uprave iz uprave kot *sestavljenega upravnega sistema medčloveškega sodelovanja za družbeno regulacijo*.

Splošni gospodarski in družbeni razvoj je ob velikem obsegu državnega poseganja in normativnega urejanja opozoril na dejstvo, da družbene regulacije v vodenju javnih zadev ni mogoče več obravnavati kot *marginalne dejavnosti* v primerjavi s temeljnimi družbenimi procesi. Družbena regulacija, ki jo izvaja uprava, tudi sama postaja *temeljni* družbeni proces in predstavlja bistveno predpostavko gospodarske učinkovitosti kulturnega razvoja in splošnega družbenega napredka v pogojih razvite industrijske in urbanizirane družbe (Eugen Pusić, 1989).

Ob koncu 19. in v začetku 20. stoletja uprava postane iniciator in koordinator družbeno nujnih in koristnih zadev (v zdravstvu, šolstvu, prometu, komunalnih službah in drugje), atributi oblasti, ki niso povsem izginili, pa ne predstavljajo več osnovne vsebine upravne dejavnosti države. Funkcije uprave so vse številnejše, pa tudi zapletene in težje. Komajda obstaja kakšna zadeva v delu uprave, ki je bila včasih enostavna in ni postala izjemno zapletena. Kot klasičen primer uspešnega posega države v procese družbene regulacije je običajno navedena koristnost, ekonomičnost in uspešnost državne poštne službe ZDA konec prejšnjega stoletja (Woodrow Wilson 1955). Te okoliščine kažejo na to, da problemi upravljanja v gospodarstvu in javnih službah postajajo vse bolj celoviti in številni, pri tem pa se splošna načela in tehnologija upravljanja države in gospodarstva med seboj vse bolj približujejo.

V 20. stoletju dobimo tudi prve celovitejšje analize uprave v sodobni industrijski družbi, ki povezujejo *politični in tehnološki* vidik in kot osrednje vprašanje

postavljajo odnos med upravo in politično oblastjo. Izhajajoč iz vsebinske enotnosti tehnologije opravljanja upravnih dejavnosti kot številnih in zapletenih funkcij upravljanja tako v "javnem" (državnem) kot v "zasebnem" (poslovnem) sektorju se namesto dotedanjega teoretičnega pojma *državnopravne* uprave uveljavlja t.i. *ciljno-racionalni* (zweckrational) koncept moderne upravne organizacije. Ta model poudarja dvojno vlogo uprave: po eni strani je uprava instrument za izvajanje politične oblasti ("uprava kot oblast") in po drugi strani je organizacija za izvajanje javnih služb ("uprava kot služba").

Rezultati the proučevanj, posebno t.i. velikih upravnih sistemov (npr. zdravstvenih služb, državne uprave, industrijskih korporacij, prometnih mrež, urbanih konglomeratov in drugo), kažejo, da se v zapletenih sodobnih pogojih življenja upravljanje ne more odvijati samovoljno, pač pa po določenih *pravilih*. V tem smislu lahko upravno dejavnost kot strokovno, racionalno in kontinuirano dejavnost opravljajo samo *profesionalni* in depolitizirani upravni uslužbenci. Po drugi strani postavljanje političnih ciljev ni stvar strokovnosti, temveč politike, zato naj se upravni uslužbenci ne ukvarjajo s politikom, ker je to zadeva, posel politikov.

a) *Družbena regulacija*. V takšnih razmerah uprava uresničuje svojo *družbeno funkcijo* predvsem kot *regulator družbenih procesov*. V sestavljenih in dinamičnih pogojih sodobnega življenja je prav uprava ta organizacija, ki razpolaga z velikim strokovnim znanjem, človeškim potencialom in materialnimi viri za učinkovito družbeno regulacijo. Hkrati s porastom vloge uprave kot sredstva družbene regulacije upada njena vloga izvajalca politične oblasti in prisile.

b) *Upravni sistem*. Moderni teoretični pristop pri opredeljevanju pojma uprave izhaja iz stališča, da uprava predstavlja nek sestavljen in dinamičen *sistem*. Izraz *sistem* v najsplošnejšem smislu lahko opredelimo kot celoto, sestavljeno iz delov na eni strani in kot celoto, ki se razlikuje od svojega okolja na drugi strani. V tem smislu so "upravni sistemi sistemi za medčloveško sodelovanje, sistem medčloveškega sodelovanja pa vrsta sistemov" (E. Pusić 1985, 1, str. 9,11).

c) *Medčloveško sodelovanje*. Pod sistemom medčloveškega sodelovanja razumemo razne oblike vedenja, ravnanja ljudi zaradi vzpostavljanja njihovih medsebojnih odnosov v procesu dela zaradi uresničevanja nekega učinka (npr. proizvodnja, kulturni razvoj, zaščita okolja in drugo). Ker so oblike ravnanja ljudi motivirane z željo, da se vzpostavi sodelovanje z drugimi ljudmi, je obnašanje nekega človeka vedno usmerjeno k ustreznemu vedenju drugega. Elementi družbeno kooperativnega sistema so oblike ravnanj ljudi in ne ljudje kot osebe; ljudje pa so njihovi člani.

Družbenokooperativni sistem potrebuje tudi druge sestavine, kot so denar, surovine, inventar, orodja, stroji, informacije, da lahko dosega zastavljene cilje. Te sestavine dobijo pomen skozi obnašanje ljudi in so podlaga sistema. Sestavine delimo na sredstva, instrumente in informacije. Elemente sistema in njegove sestavine imenujemo *komponente sistema*. Dejavnost povezovanja elementov v sistem v odnosu do sestavin označujemo s pojmom upravljanje. *Upravljanje* je dejavnost, ki je usmerjena na doseganje skladnosti med sistemskimi vlogami članov tako v smislu potreb in ciljev sistema kot med osebnimi značilnostmi in interesi članov z ene strani in sistemskih potreb in ciljev z druge strani.

V družbenokooperativnih sistemih mora biti uveljavljena *delitev dela*. Poleg delitve dela, ki je osnovna kategorija, se celota družbenokooperativnega sistema odraža skozi tri nadaljnje dimenzije: cilje, odnose in metode dela. V družbenokooperativnih sistemih so cilji sistema cilji konkretnih ljudi. Spreminjajo se v skladu z vladajočimi interesnimi odnosi v sistemu. *Odnosi* morajo obstajati tako med vlogami in elementi v sistemu kot tudi med ljudmi kot nosilci vlog in interesov. Glede na naravo odnosov ločimo sisteme, ki so utemeljeni na medčloveških odnosih, in sisteme, v katerih se odnosi vzpostavljajo neosebno predvsem med vlogami in funkcijami v sistemu. *Metode dela* pomenijo utrjen način delovanja članov sistema za doseganje zastavljenih ciljev. Olajšujejo delovanje in koordinacijo članov ter ščitijo njihove interese, omogočajo pa tudi večjo predvidljivost njihovega delovanja.

Koncept *družbene regulacije* izhaja iz okoliščine, da ljudje v družbi uresničujejo svoje interese tako v odnosih medsebojnega sodelovanja kot tudi v medsebojnih konfliktih. Medsebojno tekmovanje posameznikov in skupin za relativno pičila (revna) sredstva se kaže ali kot *dominacija*, ko se interesi enih uresničujejo na račun drugih, ali kot *kompromis*, ko se interesi uresničujejo samo deloma in nikoli popolnoma. Koncept družbene regulacije v tem smislu izhaja iz stališča, da ima upravni sistem kot sistem medčloveškega sodelovanja, t.j. družbeno kooperativni sistem, namen (cilj) *neutraliziranja kontingenčnosti*, t.j. negativnih učinkov negotovosti, ki izhajajo iz možnih nelegitimnih ravnanj, vedenja drugih ljudi v družbeni interakciji (E. Pusić, 1, 1985, 339-340), in ne vzpostavljanje dominacije države nad ljudmi z uporabo avtoritativnih sredstev in metod oblasti. Uprava kot sestavljeni upravni sistem medčloveškega sodelovanja pri družbeni regulaciji torej ne predpostavlja vladavine nad ljudmi, pač pa upravljanje kot proces legitimnega vpliva na ravnanje ljudi po vnaprej postavljenih standardih (pravilih). Hkrati uporaba sodobne tehnologije v delu uprave omogoča, da informacije in znanje, s katerimi razpolaga uprava, prispevajo k zmanjšanju politične negotovosti in stabilizaciji družbenega sistema v celoti.

Tako predsedniški kot parlamentarni sistem delitve oblasti sta se razvila v obdobju političnega razvoja, ko sta organizacija in legitimacija zadevali omejeno število ljudi. Zato so bila pravila igre enostavnejša in v določeni meri predvidljivejša. Oblika vladavine naj bi po pričakovanjih delovala čim bolj v skladu z ustavno opredelitvijo. Ustavna načela v organizaciji oblasti niso bila abstraktne norme, pač pa stvarno delujoči postopki, ker naj bi jih bilo mogoče enostavno uveljaviti in težje kršiti. V obdobju *množične* politike pa so odnosi med ustavo - bodisi njeno predsedniško ali parlamentarno organizacijo - in njenim delovanjem postali mnogo bolj protislovni. Množična politika je vpeljala nove subjekte v vladno (oblastno) areno s specifičnimi povezavami s procesom legitimacije in z izvršno organizacijo oblasti.

V državnem aparatu se razvijajo dejavnosti, ki niso odvisne od tradicionalnega državnega monopola organizirane fizične sile, t.i. javne službe, vse do solidarnega prevzemanja odgovornosti države za minimum socialne varnosti državljanov. Po drugi strani je možna mobilizacija množic s političnimi smotri in uporaba države

za uresničevanje ideološko zamišljenih političnih ciljev. Nastajanje funkcionalno diferencirane globalne družbe se odraža tudi v zmanjševanju vloge države. Režimi s polno prevlado države doživljajo neuspehe, krepijo se težnje po pluralizmu, državo v splošnokoristnih zadevah zamenjuje javni sektor, v katerem poleg države sodelujejo tudi nedržavne organizacije. Z vidika načela delitve oblasti imajo te spremembe celo vrsto posledic.

Na eni strani je razvejan sistem javnega sektorja zmanjšal vlogo in pomen delitve oblasti v primerjavi s političnimi razmišljanji v preteklih stoletjih. Problem oblasti in njenega omejevanja seveda ni postal manj aktualen, pač pa je razvil veliko bogatejši instrumentarij za njegovo reševanje: tekmovanje političnih strank, diferenciran pravni sistem, ki deluje na državo in znotraj države na različnih ravneh, človekove pravice kot pravno in moralno zahtevo, ki prodira v zavest vse večjega števila ljudi, prodiranje medijev v vsakodnevno življenje ljudi ter njihova kritika državnega aparata in oblasti. Kakovost dejavnosti na funkcionalnih področjih od znanosti do gospodarstva in kakovost življenja v družbi sta odvisni prav od funkcionalne avtonomije teh dejavnosti. Medsebojno zoperstavljanje nosilcev državnih funkcij kot normalna oblika njihovega delovanja je postalo sestavni del pričakovanih državljanov glede politične ureditve. Posamezne institucije znotraj tega sistema so se tako specializirale po nalogah (funkcijah), po strukturi, po metodah dela in po osebjih v njih, da si je težko zamisliti, da bi lahko ena prevzela funkcijo druge: *delitev oblasti se je učvrstila kot delitev dela*, tako da je zoperstavljanje med njimi prej naravna posledica teh razlik kot pa izrecno postavljenega ustavnega načela delitve oblasti.

Hkrati pride tudi do določene *deproblematizacije politike* kot antagonistične konfrontacije interesov. Od demokratičnih reform in revolucij v 18. in 19. stoletju so vrhovna državna telesa *arene*, kjer legitimni predstavniki raznih družbenih skupin in njihovih interesov, t.j. političnih strank in organiziranih interesnih skupin, želijo uresničiti te interese v medsebojnem političnem tekmovanju. Vendar pa vse večja diferenciacija interesov pripelje do tega, da je vsak posameznik nosilec ne samo enega, ampak cele vrste interesov, ki niso nujno usklajeni. Tako ima vse manj smisla govoriti o predstavljanju interesov, kajti vedno gre za vprašanje: katerih interesov in v katerem času? Ker vse večje število interesov postaja družbeno legitimnih, kar pomeni sprejetih v javno artikulacijo in uresničevanje, postaja tudi slika v družbi obstoječih interesov vse bolj zapletena in razvejana. Vse manj je možno te interese enoznačno "predstavljati", zato se *politične stranke* spreminjajo v alternativne ekipe na oblasti. Interesni konflikti se premeščajo na področje znotraj vsake funkcionalno diferencirane skupine, gospodarstva, prava, vojske, znanosti, kulture itd., med skupinami pa prihaja do kompromisov, ki se potem institucionalno stabilizirajo. Sam izraz "politika" zato dobi drug pomen kot načelo ravnanja na določenem strokovnem področju, npr. finančna politika, politika zaposlovanja itd.

Rezultat takšnega razvoja je, da se javna uprava postopoma v celoti začne obravnavati kot *sredstvo za reševanje aktualnih problemov v družbi* in njena kvaliteta presojati po tem, kako uspešno in kako ekonomično opravlja to delo. To predpostavlja, da je uprava sposobna zaznati in spoznati probleme v družbi, razvi-

ti programe za reševanje teh problemov in na takšnih programih doseči nujen minimum soglasja interesentov in uresničiti sprejete programe z najboljšim razmerjem med koristmi in stroški. Uprava tako postaja integralna komponenta vladne (oblastne) strukture odločanja, umetna ločitev med *politiko in javno upravo* pa vse bolj presežena, čeprav ne tudi v celoti odpravljena. To kar naj bi bilo upravno, je dejansko lahko politično in tisti, ki sprejema upravne odločitve, dela to iz političnih razlogov. Takšna politika pa prej zajema zaščito in promocijo organiziranih interesov kot promocijo ene ali druge politične stranke, vsekakor pa je to politika. Upravljanje je tako *proces odločanja* o skupnih ciljih in načinih za njihovo uresničitev in na področju družbenih zadev zajema celoten proces družbenega odločanja, organizacijsko gledano pa opravlja to dejavnost celoten upravno-politični podsistem, v katerem je "klasična" uprava samo eden izmed njegovih delov. *Javna uprava je tako integralni del političnega sistema.*

LITERATURA

- Brezovšek, Marjan. 1995. Institucionalni temelji ločevanja oblasti, Javnost (The Public), let. 2, št. 1, 95-106.
- David, Rene, Brierley, John E.C. 1985. *Mayor Legal Systems Today*, Yale University Press, New Haven.
- Dugnit, Leon. 1929. *Preobražaji javnog prava* (1913), Geca Kon, Beograd.
- Lane, Frederic. 1994. *Current Issues in Public Administration*, St. Martin Press, New York.
- Locke, John. 1952. *Second Treaties of Government* (1690), Liberal Arts Press, New York.
- Mescheriakoff, Serge Alain. 1990. The Vagaries of Administrative Legitimacy, *International Review of Administrative Science*, let. 56, št. 2, 302-328.
- Ostrom, Vincent. 1986. *Crisis in American Public Administration*, The University of Alabama Press, Tuscaloosa and London.
- Pusić, Evgen. 1985. *Upravni sistemi I*, Grafički zavod Republike Hrvatske, Pravna fakulteta, Zagreb.
- Pusić, Evgen. 1994. *Current Issues in Public Administration*, St. Martin Press, New York.
- Rosenbloom, David. 1982. *Public Administration and Law*, New York-Basel.
- Von Stein, Lorenz. 1964. *Die Verwaltungslehre* (1869), J.G.Cotla, Stuttgart.
- Sokol, Smiljko, Smerdel Branko. 1988. *Organizacija vlasti*, Zagreb, Narodne novine.
- Šinkovec, Janez. 1996. *Pravna demokratična in socialna država, ČZP Enotnost*, Ljubljana.

UPRAVNA AKADEMIJA - POTREBA IN IZZIV

Povzetek. *Avtor predstavi ključne ugotovitve projekta Upravna akademija, ki poteka v okviru švicarsko-slovenskega projekta modernizacije javne uprave v Sloveniji (Master projekt). V njem so udeleženci z različnimi metodološkimi pristopi opravili doslej najbolj temeljito raziskavo obstoječega stanja in potreb na področju usposabljanja in izpopolnjevanja v upravi. Na tej osnovi je možno ob kombiniranju primerljivih tujih izkušenj z domačimi zamislimi in danostmi izvesti učinkovite rešitve. Ena od njih je ustanovitev upravne akademije, ki bi izvajala celovit sistem usposabljanja in izpopolnjevanja vodstvenih in drugih delavcev v upravi na vseh stopnjah zahtevnosti dela ter sodelovala pri modernizaciji javne uprave pri nas.*
Ključni pojmi: *izpopolnjevanje, Master projekt, uprava, upravna akademija, usposabljanje.*

100

Uvod

V Sloveniji se že nekaj časa zavedamo pomena modernizacije javne uprave. O tem pričajo številni posveti, pisni prispevki različnih stopenj zahtevnosti, razprave in drugo. Omenjeno je nedvomno potrdilo tudi medresorsko posvetovanje (z mednarodno udeležbo) o preoblikovanju slovenske javne uprave v luči približevanja Evropski uniji (19. in 20. junija na Brdu pri Kranju). V tej zvezi se tudi zavedamo dejstva, da bo ustrezni sistem usposabljanja kot podsistem sistema javnih uslužbencev pomembno vplival na nadaljnje preoblikovanje uprave.

Nedvoumen dokaz zavedanja potrebnosti sprememb na tem področju in pridobivanja znanj za to je med drugim švicarsko-slovenski projekt modernizacije javne uprave v Sloveniji.¹ Projekt je izobraževalno naravnan, njegov končni cilj pa je izobraziti štirideset upravnih delavcev za najzahtevnejša dela na področju organizacije, metod in tehnik dela v upravi ter na področju izobraževanja v upravi. Temu sledi tudi notranja organizacija projekta, ki se po temeljnem izobraževanju deli na dve smeri. Po zaključku izobraževanja bo del slušateljev predstavljal jedro organizacijske enote za sistemski razvoj, drugi del pa jedro upravne akademije.

* Adam Purg, doktor politoloških znanosti, akademski vodja švicarsko-slovenskega projekta Modernizacija javne uprave v Sloveniji.

¹ Projekt temelji na meddržavnem sporazumu med vlado Švicarske konfederacije in Vlado Republike Slovenije, ki ga je vlada sprejela na svoji seji 26.1.1995, podpisala pa sta ga mag. Slavko Debelak, državni sekretar v Ministrstvu za notranje zadeve, in Achille Casanova, švicarski vicekancler v Ljubljani.

Aprila 1996 smo v okviru Master projekta začeli z več projekti, med njimi s projektom Upravna akademija. Zaradi kompleksnosti je bil razdeljen na več faz, pri čemer prva faza obsega analizo stanja, naslednja analizo potreb, zatem primerjalni pregled tujih rešitev, pripravo programov usposabljanja in izpopolnjevanja ter konstituiranje posebne enote za to področje.²

V nadaljevanju povzemam tiste ugotovitve, za katere sodim, da so ključne za nadaljnje razmišljanje o organizacijskih, vsebinskih in drugih spremembah na področju usposabljanja in izpopolnjevanja v upravi.

Uporabljene metode pri izdelavi projekta Upravna akademija

Z metodo intervjujev (na podlagi opomnika) smo želeli pridobiti objektivno merljive podatke in ocene, pomembne za analizo sedanjega stanja na področju usposabljanja in izpopolnjevanja v upravi. K sodelovanju smo povabili vsa ministrstva (dve manjši ministrstvi, ki imata 3 % zaposlenih od vseh zaposlenih v ministrstvih, kasneje nista sodelovali), štiri upravne enote (od skupno 58) - Ljubljana, Kranj, Ilirska Bistrica in Gornja Radgona, ki so bile izbrane po kriterijih števila zaposlenih in regionalne zastopanosti in Strokovne službe Državnega zbora RS. Z vprašalnikom smo skušali ugotoviti, kako so vodilni in vodstveni delavci v upravi zadovoljni s sedanjimi oblikami in metodami usposabljanja in izpopolnjevanja ter katere vsebine in načine si želijo v prihodnje. V omenjene enote je bilo razdeljenih 1539 vprašalnikov, zlasti med vodilne in vodstvene delavce ministrstev (po podatkih Kadrovske službe Vlade Republike Slovenije je bilo 1.11.1995 v vseh ministrstvih zaposlenih skupno 22.431 delavcev, v vladnih službah 913 in v upravnih enotah 2897). Vprašalnik je sestavljen iz treh delov. Prvi del zajema splošne podatke o osebi in njenem položaju v organizaciji in obsega 9 vprašanj. V drugem delu so vprašanja, ki so ugotavljala stališča oziroma mnenja vprašanih o sedanjem stanju v zvezi z usposabljanjem in izpopolnjevanjem. Gre za 14 trditev, na katere je mogoče odgovoriti po Likertovi lestvici, in sicer: se strinjam, deloma se strinjam, deloma se ne strinjam, se ne strinjam. Tretji del vprašalnika pa ugotavlja želje, stališča in mnenja vprašanih o vsebinah in oblikah usposabljanja in izpopolnjevanja v prihodnje. Obsega 6 trditev po omenjeni vrednostni lestvici, eno izbirno vprašanje, dve vprašanji, na kateri je možnih več odgovorov in eno odprto mnenjsko vprašanje. V analizi je bilo upoštevanih 741 vprašalnikov, vrnjenih do 31. maja 1996. Računalniška obdelava podatkov je bila narejena s pomočjo statističnega programa SPSS, verzija 6.0 za okolje Windows 3.1.

² Dosedanje delo okvira tega projekta je zajeto v treh brošurah, izdelanih v juniju in juliju 1996, in sicer: Poročilo o trenutnem stanju na področju usposabljanja v državni upravi (metoda intervjujev), 86 strani; poročilo o trenutnem stanju na področju usposabljanja v državni upravi (projektno delo v okviru dejavnega učenja in analiza ključnega dogodka), 95 strani, ter potrebe po usposabljanju oziroma izpopolnjevanju v državni upravi (metoda vprašalnikov), 66 strani. Poleg tega je bilo za potrebe predstavitve teh ugotovitev julija 1996 izdelano vmesno poročilo o stanju in potrebah na področju usposabljanja in izpopolnjevanja v državni upravi. Vsa omenjena gradiva so na sedežu Master projekta na Kotnikovi 8 v Ljubljani.

Posebno težo odgovorom daje struktura tistih, ki so odgovorili na vprašalnik. Po podatkih Kadrovske službe Vlade Republike Slovenije je bilo 30.4.1996 med višjimi upravnimi delavci 10 generalnih sekretarjev, 52 državnih podsekretarjev, 315 svetovalcev vlade, 64 podsekretarjev, 214 pomočnikov predstojnika, 707 svetovalcev predstojnika in 574 višjih svetovalcev. Na vprašalnik je odgovorilo 7 generalnih sekretarjev, 25 državnih podsekretarjev, 82 svetovalcev vlade, 140 vodij notranjih organizacijskih enot, 163 višjih svetovalcev, 190 svetovalcev predstojnika in 134 zaposlenih na ostalih delovnih mestih. Na vprašalnik je odgovorilo 472 moških (63.7 %) in 265 žensk (35.8 %), za 4 pa ni podatka. Glede na starost je najštevilčnejši razred od 40 do 44 let (24.2 %), sledita mu razreda od 35 do 39 let in nad 50 let (oba 20.5 %), najmanj pa jih je v razredu do 30 let (3.4 %). Glede na stopnjo izobrazbe jih ima 81 % visoko izobrazbo, od tega je 12 doktorjev znanosti, 52 magistrrov, 536 z visoko izobrazbo, 114 z višjo, 21 s srednjo; za 6 ni podatkov. Pri delovni dobi v državni upravi je najštevilčnejši razred nad 20 let (24.6 %), sledita pa mu razreda od 5 do 9 let (20.1 %) in od 15 do 20 let (18.6 %). Glede na delovno mesto na vodilnih mestih v državni upravi sta najštevilčnejša razreda od 1 do 4 let (31.6 %) in od 5 do 9 let (21.5 %). Glede na visoko hierarhično raven, ki jo vprašani zasedajo, je podatek presenetljiv, vendar, upoštevajoč mladost samostojne države, tudi razumljiv. Glede na število podrejenih delavcev je najštevilčnejši razred od 5 do 14 (30.4 %), sledita mu skupina od 1 do 4 (22.5 %) in skupina brez podrejenih (20.0%). Največji odstotek vprašanih nameni izpopolnjevanju od 5 do 9 dni letno (24.6 %), sledita pa mu skupini od 10 do 14 dni letno (22.5 %) in od 1 do 4 dni (13.5 %).

Uporaba metode analize ključnega dogodka ("Critical Incident Technique") je bila pri nas novost. To metodo so med 2. svetovno vojno prvič uporabili v vojnem letalstvu ZDA, ko so ugotavljali vzroke (ne)uspešnosti pilotov. Njeno bistvo je v ugotavljanju empiričnih podatkov, ki jih dobimo iz opisov ključnih dogodkov neke dejavnosti. Osnovna enota analize je posamičen dogodek, ki je definiran kot zaključena enota človekove dejavnosti, ki jo je moč opazovati. Najmanjša statistična podatkovna baza mora obsegati 550 enot. Opise dogodkov je mogoče dobiti na več načinov. V proučevanem primeru je bila izbrana anketa z vprašalniki, pri čemer je sodelovalo 35 vodilnih delavcev in uslužbencev ministrstev za notranje zadeve, obrambo in finance ter 15 udeležencev Master projekta. Nadaljnja obdelava je pokazala, da je bilo med njimi 24 vodilnih delavcev in 26 uslužbencev. Vprašalnik je bil sestavljen iz osmih delov. Polovica vprašanj se je nanašala na uspešne in polovica na neuspešne dogodke iz delovne prakse. Anketiranci so odgovarjali na vprašanja o svojem delu, o delu sodelavcev ter podrejenih in nadrejenih. Vprašani so skupno posredovali 565 ključnih dogodkov iz njihovega dela.

Povzetek ugotovitev o sedanjem stanju (metoda intervjujev)

Za vsa ministrstva velja, da se za pripravnike izvaja stalno usposabljanje pod vodstvom mentorja in na delovnem mestu. Na ministrstvih - razen v ministrstvih za notranje zadeve, obrambo, za gospodarske dejavnosti in za zunanje zadeve - se

usposabljanje upravnih delavcev izvaja občasno. Za vse anketirane upravne enote velja, da se stalno usposabljanje in izpopolnjevanje izvaja za pripravnike, za ostale pa občasno. Vsa anketirana ministrstva poudarjajo, da se program usposabljanja izvaja ob upoštevanju ciljev in strategije organizacije. Ob tem pa je za večino značilno, da razen za pripravnike nimajo izdelanih letnih programov usposabljanja in izpopolnjevanja, v katerih bi bila opredeljena potrebna znanja in sposobnosti za doseg ciljev. Če ti programi obstajajo, pa so praviloma izdelani zaradi zahtev finančnega načrtovanja. Izjema so ministrstva za obrambo, znanost in tehnologijo, kulturo, gospodarske dejavnosti in notranje zadeve, kjer se po pridobljenih podatkih usposabljanje zaposlenih izvaja skladno z zastavljeno strategijo in cilji organizacije.

Ministrstvi za notranje zadeve in obrambo imata izdelane letne programe za pridobivanje potrebnih strokovnih in funkcionalnih znanj za vse stopnje zahtevnosti delovnih mest, na ostalih ministrstvih pa so praviloma programi izdelani le za pripravnike, za ostale pa le občasno (po potrebi). V vseh anketiranih upravnih enotah imajo programe le za usposabljanje pripravnikov.

Za vse proučevane enote velja, da se pripravniki usposabljaajo pretežno v delovni organizaciji in na delovnem mestu, medtem ko priprave na strokovni izpit potekajo izven organizacije (največkrat je bil omenjen oddelek za izpopolnjevanje in usposabljanje v državni upravi Ministrstva za notranje zadeve, ki izvaja strokovne izpite ob zaključku pripravniške dobe vseh zaposlenih v državni upravi in druge vrste usposabljanj). Ostali delavci se praviloma usposabljaajo in izpopolnjujejo zunaj delovne organizacije, ob ali iz dela, kar je odvisno od trajanja in kraja posamezne vrste usposabljanja. Nekatera ministrstva (med njimi za gospodarske dejavnosti, zunanje zadeve, šolstvo in šport, obrambo) pošiljajo svoje delavce na izobraževanje in izpopolnjevanje tudi v tujino.

V večini ministrstev in v vseh štirih upravnih enotah so kot notranje izvajalce navajali mentorje. Ministrstvi za notranje zadeve in za obrambo sta navedli, da poleg programov usposabljanja in izpopolnjevanja izvajata tudi različne izobraževalne programe. Med zunanjimi izvajalci usposabljanj je bil najpogostejše omenjen Oddelek za izpopolnjevanje in usposabljanje v državni upravi Ministrstva za notranje zadeve, med ostalimi izvajalci Institut Jožef Stefan, Pravna fakulteta, Ekonomska fakulteta, Visoka upravna šola, SRC, Center Brdo, delavske univerze, Zveza finančnih in računovodskih delavcev, mednarodne institucije in drugi. Glede na način usposabljanja so najpogostejša predavanja, seminarji, tečaji, strokovna posvetovanja, konference ter učne delavnice. Zaposleni so večinoma napoteni na usposabljanja izven svoje organizacije, z izjemo ministrstev za obrambo, notranje zadeve ter pravosodje, kjer pomemben del usposabljanj organizirajo sami. Usposabljanja praviloma trajajo 1 - 5 dni. Na ministrstvih za notranje zadeve, obrambo in zunanje zadeve izvajajo tudi večmesečne tečaje. Kriteriji za selekcijo kandidatov so običajno potrebe organizacije, posameznikov interes in finančne možnosti. Usposabljanje se običajno financira iz materialnih stroškov, izjemoma tudi direktno iz proračuna, pa tudi s sofinanciranjem (program Phare). Posebne finančne postavke za usposabljanje imajo v glavnem le večja ministrstva (za notranje zadeve, obrambo, ...) pa tudi strokovne službe državnega zbora. Zaposleni v

upravnih enotah se večinoma udeležujejo predavanj oziroma posvetovanj, le redko tudi učnih delavnic, v trajanju od 1 - 5 dni.

Po končani pripraviški dobi in opravljenem strokovnem izpitu je za pripravnike formalna posledica morebitna zaposlitev, za ostale zaposlene je posledica usposabljanja največkrat napredovanje v skladu s Pravilnikom o napredovanju delavcev v državnih organih (Uradni list RS, št. 41/1994). V njem so podrobno določeni pogoji napredovanja, med katerimi se za dodatna funkcionalna znanja upošteva usposabljanje za delo v državni upravi po verificiranih programih; znanja in veščine, ki jih je zaposleni pridobil z raznimi tečaji, seminarji in usposabljanji; obvladovanje novih metod in postopkov pri delu ter prilagajanje novim sredstvom za delo. Vodstveni delavci imajo v nekaterih primerih po zaključenem usposabljanju tudi možnost vertikalnega napredovanja, kar je odvisno tudi od pogojev za zasedbo določenega delovnega mesta.

Merjenje učinkovitosti usposabljanja se praviloma ne izvaja, največkrat je edino merilo o tem dokazilo o uspešno opravljenem usposabljanju ob zaključku pripravniške dobe.

Glede na poklicne teme je funkcionalno usposabljanje namenjeno predvsem pridobivanju znanj s področne zakonodaje in upravnega postopka ter računalništva. Poleg tega se izvajajo še usposabljanja za pridobitev strokovnih znanj, potrebnih za uspešno opravljanje del, znanja s področja računovodstva, pisarniškega poslovanja in učenje tujih jezikov.

Med oblikami osebnega izpopolnjevanja prevladujejo seminarji s področja medosebnega komuniciranja, javnega nastopanja, učenje tujih jezikov in računalniških programov.

Usposabljanj s področja vodenja so se udeležili predvsem vodstveni in vodilni delavci, vendar ne v vseh ministrstvih. Še manjša je bila udeležba iz upravnih enot, čeprav navajajo, da čutijo potrebo po tovrstnem znanju.

Udeležba na usposabljanjih, ki se nanašajo na delo v skupini, je bila skromna, saj so se seminarja s to tematiko udeležili le vodilni in vodstveni delavci Ministrstva za delo, družino in socialne zadeve in za notranje zadeve.

V sklop usposabljanj za prilagajanje družbenim spremembam poleg Master projekta sodijo seminarji o spreminjajoči se zakonodaji, informatiki, področnih spremembah, usposabljanja za bodoče mentorje, tečaji za potrebe vključitve v Evropsko unijo in v druge mednarodne institucije.

Po podatkih v kadrovskih informacijah Kadrovske službe Vlade Republike Slovenije se je v letu 1995 izobraževanja preko Oddelka za izpopolnjevanje in usposabljanje v državni upravi Ministrstva za notranje zadeve udeležilo 2634 delavcev. Največ (967) na seminarjih, ki so jih izvedli na prošnjo državnega organa (upravne enote, Ministrstva za finance, notranje zadeve itd.). Priprav na strokovni izpit (splošni del in splošni upravni postopek) se je udeležilo 792 delavcev. Seminarjev s področja izpopolnjevanja za delo v upravnih organih (pisarniško poslovanje, tajnica v državni upravi, spremenimo odnos do strank, problematika izvajanja javnih naročil in drugo) se je udeležilo 693 delavcev. Za vodenje pa se je usposabljal 182 delavcev.

Povzetek ugotovitev iz analize vprašalnika

64.7 % vprašanih meni, da je usposabljanje in izpopolnjevanje v njihovi organizaciji dobro organizirano, vendar standardno odstopanje kaže, da anketiranci niso enotnega mnenja. Usposabljanja oziroma izpopolnjevanja, ki so se jih vprašani udeležili, so bila organizirana glede na potrebe njihovega dela. Večina vprašanih (83.8 %) se nagiba v pozitivno smer. Možnost usposabljanja in izpopolnjevanja je močan dejavnik zadovoljstva, s čimer se strinja 93.5 % vprašanih. Vprašani se zavzemajo za enotno organizirano usposabljanje in izpopolnjevanje v državni upravi (77.7 %). 96.8 % vprašanih se strinja s trditvijo, da je za delo v državni upravi potrebno permanentno usposabljanje in izpopolnjevanje. 96.3 % se jih strinja s trditvijo, da bi moralo biti permanentno usposabljanje oziroma izpopolnjevanje del načrtovanja poklicne kariere. 97 % vprašanih se strinja, da bo modernizacija uspešnejša ob načrtovanem usposabljanju in izpopolnjevanju zaposlenih. Večina vprašanih meni, da je usposabljanju primerno nameniti 10 do 14 dni (32.4 %) in 15 do 20 dni (31.8 %). Glede oblik usposabljanja oziroma izpopolnjevanja, ki bi jim glede na njihove potrebe časovno najbolj ustrezale (možnih je bilo več odgovorov), se jih večina (55.2 %) zavzema za niz krajših programov skozi daljše časovno obdobje in 1- do 3-dnevni programi (42.8 %).

Med najpomembnejšimi sodobnimi temami so vodenje, medosebno komuniciranje, odločanje, organiziranje svojega dela in časa in informacijska znanja. Pri ocenjevanju ali predvidevanju, katera znanja bodo pomembna v prihodnje, so razlike glede na sedanost - zamenjal se je vrstni red, teme pa ostajajo iste. Na prvem mestu se je obdržalo vodenje, sledijo pa mu informacijska znanja, odločanje, medosebno komuniciranje in načrtovanje.

Na odprto vprašanje je svoja mnenja in želje zapisalo 14.7 % vprašanih. Odgovore je bilo mogoče tematsko razporediti v štiri sklope - vsebine, organizacija, motiviranost in področje povezovanja in informiranosti.

- Pri predlaganih vsebinah usposabljanja in izpopolnjevanja se najbolj pogosto pojavljajo strokovne teme z različnih področij (prava, ekonomije, ...). Poleg tega ugotavljajo pomanjkanje znanj in veščin s področja menedžmenta. Zavzemajo se za enakomerno delitev na teoretični in praktični del kot najučinkovitejši način usposabljanja in predvsem v okviru slednjega pričakujejo veščine, potrebne za reševanje stvarnih problemov.

- Glede organizacije izpopolnjevanja se vprašani zavzemajo za enotno ureditev usposabljanja in izpopolnjevanja zaposlenih v državni upravi. Pri tem gre za splošna znanja, ne pa za strokovna izpopolnjevanja, ki naj bi se še naprej izvajala v pristojnih institucijah. Znotraj poenotenega sistema izpopolnjevanja je po njihovem potrebno organizirati programe, ki so skupni več državnim organom s sorodnimi delovnimi področji. Prav tako so zaželeni srečanja zaposlenih na podobnih delovnih mestih. Ta srečanja bi potekala v obliki posvetov, učnih delavnic, kjer bi si izmenjavali izkušnje, ob tem pa bi bile možnosti za širše medresorsko sodelovanje.

- Vprašani ugotavljajo, da ni dovolj motiviranosti za usposabljanje in izpopolnjevanje. Razloge vidijo v premajhnem spodbujanju in neustreznem načinu vred-

notenja. Ugotavljajo tudi, da ni jasno določenih povezav med znanjem, rezultati dela in nagrajevanjem. Usposabljanje oziroma izpopolnjevanje bi moralo biti dejansko eden glavnih pogojev za napredovanje.

– Izražena je bila tudi želja po internem glasilu, ki bi obravnavalo specifično strokovno problematiko v državni upravi.

S faktorsko analizo so želeli ugotoviti, če poleg zastavljenih vprašanj obstajajo še kakšne druge značilnosti, ki določajo sedanje in prihodnje stanje usposabljanja in izpopolnjevanja delavcev v državni upravi. Po metodi glavnih komponent iz korelacijskih koeficientov je bila narejena faktorska analiza, pri kateri so bili izločeni štirje faktorji, ki so pojasnili 53 % variance sistema.

– Prvi faktor zavzema 25 % variance sistema in bi ga lahko poimenovali "praktično usposabljanje in izpopolnjevanje kot sestavni del poklicne kariere in modernizacije državne uprave". Obstaja sovpadanje korelacijske in faktorske analize, kar povečuje zanesljivost ugotovitve: če hočem biti uspešen, se moram izobraževati.

– Drugi faktor zavzema 15 % variance sistema, opredeljevala pa ga je organiziranost usposabljanja in izpopolnjevanja v državni upravi. Imenovali bi ga lahko "zadovoljnost z organiziranostjo usposabljanja in izpopolnjevanja". Faktor razpade na komponente relativno velike zadovoljnosti s trenutnim stanjem glede organiziranosti izpopolnjevanja in prenašanja znanj na sodelavce in novozaposlene.

– Tretji faktor pojasnjuje 7 % variance, nanj pa so vplivale trditve o potrebah pri delu, uspešnosti pri delu in motivaciji za usposabljanje in izpopolnjevanje. Faktor bi lahko imenovali "izobraževalne vrednote", saj razlaga motivacijo za usposabljanje in izpopolnjevanje s splošnim zadovoljstvom, z večjo delovno uspešnostjo in tesno povezanostjo izpopolnjevanja z delovnimi potrebami.

– Četrti faktor pojasnjuje 5 % variance, iskristaliziral pa se je iz spremenljivke, da je udeležba na različnih oblikah usposabljanja in izpopolnjevanja prepuščena lastni presoji in pobudi.

Skratka, faktorska analiza je potrdila vpliv usposabljanja in izpopolnjevanja na poklicno kariero in modernizacijo javne uprave. Pokazala je sorazmerno visoko zadovoljstvo s sedanjo organizacijo usposabljanja in izpopolnjevanja in izločila nekatere izobraževalne vrednote: uspešnost pri delu, splošno zadovoljstvo in povezanost s prakso.

Povzetek ugotovitev iz analize ključnega dogodka

Izstopajoči rezultati so naslednji:

- anketiranci so se na vprašanja odzvali 73%;
- vodenje je na vrhu prioriteten list glede na sklop;
- kot izrazito pozitivno vrednoteno se pojavlja projektno delo, vključno z organizacijskimi sposobnostmi;
- kot izrazito negativno vrednoten se pojavlja vpliv notranjega okolja s pravilniki, pravili, postopki in zakoni ter birokratsko politiko.

V okviru interpretacije so bile potrjene vse hipoteze:

1. Največ ključnih dogodkov je bilo povezanih s človeškim dejavnikom in ne s si-

stemske vprašanji (več odgovorov je zadevalo medosebne odnose, koordinacijo, reševanje problemov, prenos pristojnosti, posameznikovo osebno učinkovitost in sposobnost, komunikacijo, delo v skupini, upravljanje s človeškimi viri itd.).

2. Hipotezo, da je delovna uspešnost odvisna od primerne strokovne usposobljenosti, potrjujejo najpogosteje pojavljajoči se razlogi za delovno (ne)uspešnost, ki so poznavanje stroke, sposobnost vodenja, obvladovanje medosebnih odnosov in vplivov notranjega in zunanjega okolja. Uspešnost posameznikovega dela in državne uprave kot celote ni odvisna le od strukture organizacije, temveč predvsem od znanja in usposobljenosti upravnih delavcev.

3. Nekatere potrebe po usposabljanju so skupne vsem ravnam državnih uslužbencev (sposobnost prenosa pristojnosti, osebna učinkovitost, koordinacija med organizacijami oziroma njenimi deli), druge so ločene glede na status.

4. Zaposleni v državni upravi se usposabljanja udeležujejo ne glede na potrebe delovnega mesta in še manj v skladu s širšo organizacijsko strategijo. Vzroki so pomanjkljivo oblikovana strategija, neskladnost oblik usposabljanja s strategijo in odsotnost vrednotenja usposabljanja.

5. Vprašani so potrdili tudi pričakovano nezadovoljstvo glede obstoječega razmerja med teorijo in prakso pri posameznih oblikah usposabljanj, nedinamičnih metod in izvajalcev.

Na posebni vprašanji glede oblik usposabljanja in izpopolnjevanja, ki so/niso bila koristna za anketirancevo strokovno delo, in o razlogih za to so bili odgovori naslednji:

- udeležba na usposabljanjih bi morala biti pogojena z dejanskimi potrebami delovnega mesta, ob hkratnem interesu posameznika in ministrstva;
- konkretna oblika usposabljanja (vključno s temo, metodo, trajanjem,...) bi morala biti izbrana glede na potencialno uporabnost pri konkretnem delu;
- pri oblikovanju programov je potrebno več pozornosti nameniti ustreznemu razmerju med teorijo in prakso, primernim (dinamičnim) metodam, željenemu trajanju in izvajalcem;
- proučiti je treba možnost oblikovanja strategije usposabljanja na ravni celotne državne uprave. Tako bi dosegli bolj transparentno in ekonomsko smotrnejšo udeležbo na usposabljanjih s posledično učinkovitejšim prenosom znanja in veččin v dnevno delo;
- poleg tega velja opozoriti še na vprašanja vrednotenja usposabljanja, finančnih sredstev, formalnih posledic usposabljanj in podobno.

Primerjalni pregled rešitev v tujini

Pri razmišljanju o kakovostnih spremembah na področju usposabljanja in izpopolnjevanja v upravi so koristne tudi tuje izkušnje. Rešitve glede izobraževanja in strokovnega izpopolnjevanja na področju javne uprave so v Evropi različne, razvrstili pa bi jih lahko na nekaj skupin (Šturm 1993, 77-95), in sicer:

1. Kompleksen in celovit študij področja javne uprave. V ZDA je ta način študija ustaljen, v Evropi pa je nekaj novega.

Tovrstno izobraževanje je prepuščeno posebnim za to ustanovljenim visokošolskim ustanovam. Znale so tovrstne institucije v Nemčiji (Fakulteta za družbene znanosti, Konstanz), na Finskem (Fakulteta za ekonomske znanosti, Tampere) in na Nizozemskem (Tehnološka univerza, Twente).

2. Proučevanje javne uprave v okviru obstoječih tradicionalnih študijskih usmeritev. Na mnogih visokošolskih ustanovah v evropskih državah je mogoče študirati javno upravo v okviru obstoječih tradicionalnih usmeritev, zlasti v okviru prava, ekonomskih znanosti, sociologije in političnih znanosti. Obstajajo razlike med visokošolskimi zavodi, kjer so upravne znanosti opcijski predmet, obvezni del celotnega študija, lahko pa so tudi samostojna študijska usmeritev.

3. Podiplomski študij na področju javne uprave, na katerem je mogoče pridobiti poglobljeno poznavanje javne uprave. Oblike podiplomskih študijev so različne glede na vsebino, trajanje in vlogo institucije, kjer se tak študij izvaja. V Franciji je najpomembnejša visokošolska ustanova Ecole National 'Administration - ENA. Brez študija na tej ustanovi si v Franciji ni mogoče zamisliti uspešne kariere javnega uslužbenca (z diplomom ENA se ponašajo predsednik države, predsednik vlade in nekateri ministri). Študij traja dve leti in je razdeljen na teoretični in praktični del. Najbolj znana irska visokošolska ustanova, ki se ukvarja s podiplomskim študijem javne uprave, je Šola za javno upravo v Dublinu. V Veliki Britaniji je bolj znan Inštitut za proučevanje lokalne uprave v Birminghamu. V Nemčiji je najpomembnejša ustanova za to področje Visoka šola za upravne znanosti v Speyerju.

4. Proučevanje posamičnih problemov s področja javne uprave kot permanentno strokovno izpopolnjevanje. V zadnjih letih je pomen sistematičnega in načrtovanega permanentnega izobraževanja vzporedno z opravljanjem delovnih nalog dodatno pridobil na veljavi. Razlogi za to so v vedno večjih zahtevah po učinkovitosti v javni upravi in v njeni sposobnosti, da se pravočasno prilagaja svojim novim nalogam. Visokošolskih ustanov in drugih institucij, ki se ukvarjajo s tovrstno obliko usposabljanja, je vedno več. V nadaljevanju so navedene nekatere najbolj značilne.

Civil Service College je v Veliki Britaniji vodilna tovrstna ustanova. Deluje v okviru ministrstva za javne službe z relativno veliko organizacijsko samostojnostjo. Opravlja tudi usklajevalne naloge in nudi strokovno pomoč za dopolnilno usposabljanje institucijam, ki so v okviru posameznih ministrstev. V Belgiji je osrednja tovrstna ustanova Institut Administration Universite v Bruslju. Pristojen je za permanentno izobraževanje iz upravnih znanosti za belgijsko javno upravo. Finska ima poseben inštitut za strokovno usposabljanje upravnih uslužbencev. Vodilna španska ustanova za usposabljanje upravnih strokovnjakov je Nacionalna šola za javno upravo v Alcalá de Henares. Poleg pedagoških nalog organizira tudi znanstvena raziskovanja na raznih področjih javne uprave. Najpomembnejša tovrstna ustanova v Italiji je Visoka šola za javno upravo v Caserti. Izpopolnjevanje je teoretično in praktično. Opravljen izpit pomembno vpliva na kariero slušateljev v državni upravi. V Nemčiji je več ustanov, ki se ukvarjajo z dopolnilnim izobraževanjem upravnih delavcev. Osrednja izobraževalna ustanova je Zvezna akademija za javno upravo, ki jo je ustanovila zvezna vlada z namenom izboljšati delovanje javne uprave. Poglavitni cilji njenih izobraževalnih programov so osve-

žitev in poglobljanje stokovnega znanja, spodbujanje sposobnosti za interdisciplinarno sodelovanje, uvajanje novih metod planiranja in novih znanstvenih metod za odločanje, seznanjanje z modernimi metodami vodenja itd. Avstrijska Zvezna upravnna akademija, ustanovljena leta 1976, ima med izobraževalnimi nalogami temeljno izobraževanje uslužbencev na zvezni ravni, izobraževanje uslužbencev na zvezni ravni za napredovanje v višji razred, dodatno poklicno izobraževanje in šolanje vodilnih delavcev.

Upravna akademija pri nas

Kratek primerjalni pregled tujih rešitev kaže raznolikost na tem področju in posebnosti, saj si vsaka država ureja to področje glede na svoje potrebe in zmožnosti. Nobeden od prikazanih modelov ni takšen, da bi ga bilo smiselno enostavno prevzeti. Nekatere rešitve pa so nedvomno takšne, da bi nam lahko pomembno pomagale pri oblikovanju našega sistema usposabljanja in izpopolnjevanja v javni upravi. Pri oblikovanju upravne akademije so nedvomno relevantne tudi predhodno navedene ugotovitve.

Prikazana gibanja v svetu in lastne potrebe po bolj kakovostnem sistemu usposabljanja in izpopolnjevanja delavcev v javni upravi terjajo določene spremembe tudi pri nas. Pri tem pa je smotrno problem reševati postopno, sistematično in z ustrezno vizijo glede nadaljnjega razvoja sistema. Zgolj manjše adaptacije obstoječega sistema zelo verjetno ne bodo prinesle pričakovanih kakovostnih sprememb. Med ključne pozitivne učinke vzpostavitve upravne akademije bi lahko uvrstili spremembe glede ravni usposobljenosti zaposlenih v javni upravi, ki je sedaj mnogokrat deležna (tudi upravičene) kritike. Poleg tega bodo učinki merljivi zlasti pri racionalizaciji dela, višji stopnji kakovosti storitev, strokovnosti in učinkovitosti dela, pri primerjanju z znanjem upravnih delavcev v drugih evropskih državah in drugem.

Pri vzpostavljanju upravne akademije je potrebno dovolj jasno razmejiti med njeno vlogo in vlogo visokošolskih zavodov. Slednji so po Zakonu o visokem šolstvu (Uradni list RS, št. 67/1993) pristojni za pridobitev javno veljavne izobrazbe po študijskih programih. Imajo pa lahko tudi študijske programe za izpopolnjevanje - to so programi za nadgrajevanje, poglobljanje ali razširjanje posameznih znanj iz programov za pridobitev izobrazbe. Pri nas obstaja nekaj visokošolskih institucij, ki se ukvarjajo z izobraževanjem kadrov za področje uprave - zlasti so to Visoka upravnna šola, Fakulteta za družbene vede in Pravna fakulteta. Za razliko od njih upravnna akademija ne bo dala formalne stopnje izobrazbe, ampak potrdila (certifikate) o opravljenih oblikah usposabljanja oziroma izpopolnjevanja. Po Zakonu o pripravništvu, strokovnih izpitih in izpopolnjevanju strokovne izobrazbe delavcev v državni upravi in pravosodju - prečiščeno besedilo (Uradni list SRS, št. 35/1985) izpopolnjevanje strokovne izobrazbe delavcev po tem zakonu obsega stalno in sistematično posodabljanje, dopolnjevanje, razširjanje in poglobljanje znanj, potrebnih za uspešno opravljanje del in nalog, ki so jim poverjene in so pogoj za opravljanje teh del in nalog. Na ta način naj ne bi prišlo do križanja inte-

resov ali neproduktivnega tekmovanja, ampak bi bile lahko visokošolske institucije s svojim kadrovskim potencialom ključnega pomena za učinkovito delovanje akademije. Izvajalci programov usposabljanja in izpopolnjevanja na upravni akademiji naj bi bili v glavnem habilitirani domači strokovnjaki, poleg tega pa bi pritegnili k sodelovanju tudi upravne strokovnjake s posameznih ministrstev, upravnih enot in drugod. Predvsem za potrebe usposabljanja vodstvenih delavcev pa bi del strokovnjakov iskali tudi v tujini.

Pravno podlago za ustanovitev upravne akademije predstavljata predvsem dva zakona: Zakon o organizaciji in delovnem področju ministrstev (Uradni list RS, št. 71/1994), kjer je v 9. členu med drugim določeno, da Ministrstvo za notranje zadeve opravlja zadeve, ki se nanašajo "na usposabljanje kadrov za opravljanje upravnih nalog in strokovne izpite". Poleg tega Zakon o ratifikaciji sporazuma med Vlado Republike Slovenije in Vlado Švicarske konfederacije o sodelovanju pri usposabljanju Slovenije za posodobitev njenega javnega upravnega sistema (Uradni list RS, Mednarodne pogodbe, št. 13/95) med predvidenimi rezultati projekta (2. člen) med drugim predvideva "ustanovitev Organizacijske in vodstvene enote (O&V) ter Izobraževalne in razvojne enote (I&R) in njuno delovanje pri slovenski vladi z ustreznim pravnim statusom, financiranjem, pravili in predpisi, prostori in osebjem".

Področje dela upravne akademije

Menim, da bi bilo za upravno akademijo pomembno, da bi izvajala celovit sistem usposabljanja in izpopolnjevanja vodstvenih in drugih delavcev v upravi na vseh stopnjah zahtevnosti dela ter sodelovala pri modernizaciji javne uprave pri nas.

Upravna akademija bi skrbela za celovit sistem usposabljanja in izpopolnjevanja vodstvenih delavcev v upravi. Njihova vloga je za učinkovito in racionalno delovanje javne uprave izjemno pomembna, saj vodijo in organizirajo upravljalске procese. Zato bi morali svoja znanja, zmožnosti in sposobnosti podpreti z dodatnimi znanji in veščinami. Gre predvsem za dva sklopa znanj: prvič, znanja, ki jih vodstveni delavci v upravi potrebujejo za uspešno izvajanje svojih pristojnosti oziroma pristojnosti organa, in drugič, znanja o vodenju in organiziranju dela organizacijskih enot ali skupin ter znanja, potrebna za učinkovit menedžment. V tem smislu bi morali vodstveni delavci v upravi med drugim poglobljeno spoznati obvladovanje problemov, projektno delo, organizacijski razvoj, komuniciranje in osebno učinkovitost, upravljanje ljudi skladno s sodobnimi trendi na področju vodenja; spremljati razvoj in napredek stroke na svojem področju; poglobljeno spoznavati vsebino področja, za katerega so odgovorni; spremljati tehnični razvoj pripomočkov za delo (npr. informatizacija in modernizacija upravnega dela); biti bi morali sposobni komunicirati v vsaj enem tujem jeziku.

V tej zvezi bi kazalo razmisliti o novosti na tem področju. To je usposabljanje top menedžmenta v upravi, ki bi se npr. izvajal v okviru MASTER OF PUBLIC ADMINISTRATION (MPA) študija. Gre za modificirano obliko podiplomskih MBA študijev, ki so tudi pri nas uveljavljeni, v tem primeru pa bi bil študij prilagojen za

potrebe v upravi. Pregled vsebine in načina delovanja tovrstnih institucij v državah, ki imajo na tem področju daljšo tradicijo, omenjeno idejo prav gotovo podpira.

Upravna akademija bi skrbela za izpopolnjevanje in usposabljanje za delo v javni upravi. Pri tem gre za programe, ki se nanašajo na metode dela, predpisane postopke in spoznavanje in reševanje specifične problematike upravnega dela. Seminarji oziroma posveti so npr. namenjeni seznanjanju z novimi zakoni in drugimi predpisi, pomembnimi za delo upravnih organov. Posebna pozornost pa je namenjena izobraževalnim oblikam in pridobivanju veščin za kakovostnejše, racionalnejše in učinkovitejše delo upravnih delavcev in korektnjšega odnosa do strank v postopku (npr. problematika priprave odločb in sklepov; odnos do dela; odnos do strank; pisarniško poslovanje; komuniciranje in drugo). Upravna akademija bi še naprej izvajala vse potrebno v zvezi s strokovnimi izpiti in z usposabljanjem za zasedbo delovnega mesta v javni upravi. Delavcem, ki se prvič zaposlijo v državni upravi (pripravnikom in drugim), je potrebno pomagati, da se hitro in uspešno vključijo v organizirano delo. Eden od pogojev za to je organiziran sistem usposabljanja in izpopolnjevanja, pri čemer se predpostavlja, da delavci že imajo določeno stopnjo izobrazbe, morajo pa se seznaniti s posebnostmi dela v državni upravi, z organiziranostjo in delovanjem javne uprave, metodami dela, posebnostmi delovnih razmerij in statusom upravnih delavcev ipd. Specifična znanja za delo v državni upravi mora vsak delavec pridobiti čimprej. S predhodno omenjenima temama se lahko podrobneje seznanimo v publikacijah z naslovom Strokovno izpopolnjevanje in usposabljanje delavcev v državni upravi, ki jih od leta 1995 izdaja Ministrstvo za notranje zadeve.

LITERATURA

- Craig, Robert L. 1987. *Training and Development Handbook*. New York: McGraw Hill.
- Daft, Richard L. 1995. *Organization Theory and Design*. New York: West Publishing Company.
- Hogwood, Brian W.; Gunn, Lewis A. 1991. *Policy Analysis for the Real World*. Oxford: Oxford University press.
- Inglis, Scott. 1994. *Making the Most of Action Learning*. Hampshire: Gower.
- Nigro, Felix A.; Nigro, Lloyd G. 1984. *Modern Public Administration*. New York: Harper & Row Publishers.
- Predpisi o državni upravi, vladi in ministrstvih / z uvodnimi pojasnili dr. Gorazda Trpina. 1995. Ljubljana: Uradni list.
- Predstavitev švicarsko-slovenskega projekta modernizacije javne uprave v Sloveniji. 1995. Ljubljana, Javna uprava, 1, 107 - 115.
- Sistem dopolnilnega izobraževanja upravnih delavcev v SR Sloveniji. 1975. Ljubljana: Inštitut za javno upravo pri Pravni fakulteti.
- Stone, Raymond J. 1995. *Human Resource Management*. New York: Wiley & Sons. Second Edition.
- Šturm, Lovro. 1993. O izobraževanju upravnih strokovnjakov v nekaterih evropskih državah. Upravni zbornik, 77 - 95. Ljubljana: Inštitut za javno upravo pri Pravni fakulteti.

PROPAD CARISTIČNEGA IMPERIJA IN ZSSR

Rusko vprašanje in imperialna preobsežnost**

Uvod

Ruska država je v tem stoletju propadla dvakrat. V 1917. letu je ruski imperij propadel, ko je bojeval in izgubil zunanjo vojno. Sovjetska zveza je razpadla v letu 1991 v mirnem času, nekaj desetletij potem, ko je zmagala v največji vojni v dolgi ruski zgodovini vojn. Prva država je razpadla, preden so komunisti osvojili oblast; druga pa, ko je bila pod komunistično vladavino.

Številna dela so bila že napisana - in še več jih bo napisanih - o vzrokih za propad oziroma razpad obeh, ruskega imperija in ZSSR¹. Naša naloga tu je mnogo skromnejša, osredotoča se na določene posebne "činitelje" ("okolščine", "pogoje"), ki so bistveno prispevali k tem dogodkom, vendar brez zatrevanja, da so to zadostni ali nujni "vzroki" tega, kar se je že zgodilo.

V nasprotju z imperiji sodobnih časov, ki so propadli, medtem ko so se njihove bivše metropole postopoma spremenile v "normalne" narode in nacionalne države, sta caristični in potem sovjetski imperij razpadla, preden sta se razvila moderen ruski narod in ruska nacionalna država.

Kot glavni činitelj imperialnega kolapsa leta 1917 in sovjetskega razpada 1991 se je potrdil prav konflikt med imperialno državo in nastajajočim ruskim narodom ali "družbo". V obeh primerih je "Rusija" prispevala k propadu "imperija". To nas pelje k sklepu, da oba imperija nista uspela rešiti "ruskega vprašanja" - prav verjetno njunega najpomembnejšega narodnega vprašanja. Drugi glavni činitelj pri padcu obeh, ruskega in sovjetskega imperija je bila njuna preobsežnost. Svojo nadvlado sta vzpostavila nad narodi in ozemlji, ki so odklonili priznanje Rusije in/ali ZSSR kot višje civilizacije, boljše oblike gospodarstva in oblasti, kvalitet, ki jih nek imperij mora imeti, če naj njegova vladavina ne temelji samo na prisili. Za vzpostavitev prevlade nad njimi je bilo v odsotnosti takšnega priznanja potrebno nesorazmerno zanašanje na nasilje, to pa je rusko vladavino v "Evropi" napravilo za težko breme za rusko ljudstvo, kar je še nadalje prispevalo k odtujitvi Rusov ali "njihove" države. To so bile dodatne ovire za oblikovanje modernega ruskega na-

* Dr. Roman Szporluk, profesor na Harvard University.

** Članek je objavljen v delu *The End of Empire? The Transformation of the USSR in Comparative Perspective* (Karen Dawisha and Bruce Parrott (ured.), Armonk, New York).

¹ Med zgodnjimi poskusi izoblikovanja vrstnega reda takšnih prihodnjih proučevanj glej Alexander Dallin, "Causes of the Collapse of the USSR", *Post-Soviet Affairs*, let. 8, št. 4 (oktober-december 1992), str. 279-302. Za primerjalne pristope k študiju imperialnega propada in vzpona narodov glej eseje: Richard L. Rudolph, Alexander J. Motyl, William O. McCagg, Jr., Miroslav Hroch in John-Paul Himka, v Richard L. Rudolph and David F. Goods, eds., *Nationalism and Empire. The Habsburg Empire and the Soviet Union* (New York: St. Martin's Press, 1992), str. 3-93.

roda. Tako je vključitev neruskih ljudstev pod imperialno/sovjetsko vladavino negativno vplivala na pogoje, v katerih so živeli Rusi. Poklicani in prisiljeni s strani svojih vladarjev, tako carističnih kot komunističnih, da služijo "velikemu idealu imperija, so Rusi spoznali, da je zanje zelo težko izoblikovati politično istovetnost, ki bi bila različna od in neodvisna od imperija.

Zaradi tega posebnega vidika je zgodovinski opis v tem eseju močno selektiven pri omenjanju dejstev in problemov. Zanimajo nas tisti elementi preteklih izkušenj, ki so lahko uporaben vodič za identifikacijo bodočih teženj, iz katerih se je mogoče tudi nekaj naučiti. Heglova znana domislica, da je "edina lekcija iz zgodovine, da se ljudje nič ne naučijo iz zgodovine", je običajno citirana izven konteksta: Hegel ni rekel, da se ni mogoče ničesar več naučiti iz zgodovine, problem je bil v tem, pravi, da ljudje niso vedeli, kako najti globlji pomen (smisel) za konkretnimi dogodki.²

Kaj je imperij?

Kaj razmeroma z imperijem? Obstajajo številne uporabne opredelitve in mi ne nameravamo predlagati kakšne nove. Namesto tega si bomo pomagali z nekaterimi opisi imperija drugih avtorjev, ki se zdijo uporabni za naše proučevanje. Tako Ghita Ionescu pozna "tri temeljne elemente" v določenem imperiju: 1) "močan politični center, navdihnjen z zgodovinskim poslanstvom razširitve", 2) versko ali ideološko nasilje" in 3) "občutek končnega smisla" v njegovi eliti (Ghita Ionescu 1965, 7).

Za Dominica Lievena "mora biti nek imperij velika sila", vendar pa mora "igrati glavno vlogo tudi pri oblikovanju vrednot in kulture nekega zgodovinskega obdobja". "Biti velika sila, to ima posledice tako glede virov, ideologij, ekspanzionističnih poskusov in kulturnih stilov, ki so v zgodovinskem okviru implicitno prisotni v zamisli imperija (Lieven 1995, 607-36)."

Končno, Istvan Hont vidiki nek imperij kot "vrsto teritorialnega državnega sistema, v okviru katerega se celotno prebivalstvo ali narodi (tudi če bi lahko zadržali videz, da so prebivalci posebnega in ločenega ozemlja) obravnavajo ali kot višji (boljši) ali nižji (slabši) od drugih". Hont se strinja z Michaelom W. Doyleom, da "je imperij ... odnos, formalni ali neformalni, v katerem ena država nadzira učinkovito politično suverenost druge politične družbe. To lahko doseže s silo, političnim sodelovanjem, gospodarsko, družbeno ali kulturno odvisnostjo (Hont 1995, 172)."

Tako lahko z upoštevanjem teh avtorjev sklepamo, da je za označbo neke politične skupnosti kot imperija potrebna velika moč (sila) in ustrezno mednarodno priznanje; da se razprostira na obširnem ozemlju in vključuje različna ljudstva z različnimi pravnimi in upravnimi sistemi; da je obdarjena z občutkom ideološkega

² Za jasen in točen oris pomembne zgodovine glej *"The Legacies of History"* v Karen Dawisha and Bruce Parrott, *Russia and the New States of Eurasia: The Politics of Upheaval* (Cambridge and New York: Cambridge University Press, 1994), str. 23-56.

ali verskega poslanstva, ki presega pojmovanja politike moči (oblasti); in da je vodilna na področju kulture.

Caristični imperij

Rusija se je sama začela označevati za imperij šele 1721. leta, vendar pa je dejansko postala imperij veliko prej, kot je Peter I preimenoval svojo državo. Petrov prevzem zahodnega naziva (v tem času je bila v Evropi še ena druga politična skupnost v istem razredu, tj. "Sveto rimsko cesarstvo", v katerem so vladali Habsburgi) je pravilno povezan z njegovo - in rusko - usmeritvijo k in poistovetenju z "Evropo".

Imperij na Vzhodu

Toda že dolgo pred temi spremembami v imenih je Moskovijska (Rusija) že postala imperij. Ključni dogodek v tem procesu se je zgodil v času vladavine Ivana Groznega in sicer t.i. "osvojitev Kazana". Andreas Kappeler temu upravičeno posveča posebno poglavje z naslovom "Zbiranje ozemelj Zlate Horde od 16. do 18. stoletja" v svoji obravnavi vzpona ruskega imperija (Kappeler 1992, 24-56).

Zaradi tega so moskovski Rusi in volški Tataři ter drugi vzhodnjaki, predvsem turška in islamska ljudstva, živeli v okviru ene pravosodne oblasti. Moskovska elita je dosegla modus vivendi z elitami vzhodnih ljudstev, s katerimi so se njihovi predniki spoznali v času t.i. mongolske vladavine nad moskovsko Rusijo. Richard Pope je opozoril, da so bili Rusi uspešni pri asimiliranju teh (vzhodnih) ljudstev, katerih plemstvo ni uživalo enakih privilegijev, kot so jih imeli njihovi ruski dvojniki, vendar so bili Rusi "popolnoma neuspešni" v zahodnih provincah, kjer je bilo lokalno plemstvo tradicionalno v boljšem položaju (Pipes 1975, 2). Pod Moskvo so ruske in tatarske elite vzpostavile kooperativne odnose in nadaljnja moskovska razširitev na vzhod je bila olajšana s to moskovsko-tatarsko kohabitacijo (Keenan 1967, 548-58). Moskovljani, ljudstva ob Volgi in ljudstva oddaljenega Vzhoda so živeli skupaj v politični skupnosti, za katero zamisli, vzete iz zahodnoevropskih izkušenj, niso bile uporabne: moskovski "vzhodni imperij" je nastal še pred obdobjem modernih narodov in nacionalizma ter na področju, kjer so bile zahodne ideje, če so bile sploh poznane, dostopne samo preko Moskve.

Imperij na Zahodu

Stvari so bile popolnoma drugačne na ruskem zahodnem področju. Moskovska država se je prav tako razširila na Zahod pred Petrovo vladavino, v 15. in 16. stoletju, z osvojitvijo Novgoroda in delov Velikega vojvodstva Litvanije, ogromne politične skupnosti, ki se je razprostirala na ozemlju, ki ga danes poznamo kot Belorusijo, Ukrajino in zahodna področja Rusije. Te zahodne pridobitve so prinesle področja, ki so bila prej izpostavljena zahodnim vplivom, pod mo-

skovsko okrilje, vendar pa niso bila dovolj močna za protiutež vzhodnemu značaju ruske države. Prva "vesternizacija" Moskve se je zgodila v 17. stoletju, ko je car vzpostavil svojo vrhovno, neomejeno oblast nad deli Ukrajine pod bivšo poljsko vladavino tudi vzhodno od Dnjepra in prav tako nad mestom Kijev. Posledica je bila v preobrazbi ruske kulture pod vplivom vključitve Ukrajincev ali "Zahodnih Rusov" (vključno z Belorusi), kar je nekatere ruske znanstvenike spodbudilo k povezovanju pojava moderne Rusije s to "ukranizacijo" Moskovije v 17. in 18. stoletju (Trubetskoy 1991, 244-67).

Naslednji veliki korak k evropeizaciji Rusije se je zgodil v času Petra Velikega. Poleg tega je ob številnih spremembah v kulturi, upravi in vojski Peter Veliki osvojil tudi nova ozemlja od Švedov, vključno s področjem, kjer je bil zgrajen Saintpetersburg, ruska nova prestolnica, in prav tako baltiške province, današnji Estonija in Latvija. V razdelitvi Poljske v poznem 18. stoletju je Katarina II dodala še večino poljske Ukrajine (razen Galicije) in vso današnjo Belorusijo in Litvanijo. Končno je leta 1815 pod Aleksandrom I Rusija zavzela celo osrednjo poljsko deželo z Varšavo, Lublinom, Kielcem in Kaliszom, ki je postala znana kot "kongresno kraljestvo". Nekaj prej leta 1809. je Rusija osvojila še Finsko od Švedov in tako dodala protestantsko deželo k pretežno protestantskima Estoniji in Latviji in baltiskim Nemcem, ki so bili pod Rusijo že od Petrovih časov. Tako je razen pravoslavcev in muslimanov (Rusija je dobila mnoge od teh na Krimu in drugih bivših turških posestvih) ta na novo razširjena Rusija vključevala že milijone Židov, katoličanov (vključno s katoličani z uniatskimi obredi) in protestantov.

Tovrstna imperialna razširitev "Evropo" ni imela podobnosti v evropski izkušnji. Zahodnoevropski imperiji so se razširili v prekomorskih deželah, medtem ko je Rusija v skladu z vzhodnimi osvojitvami vzpostavila svojo vladavino nad ozemlji in ljudstvi, ki so bila bolj "evropska" kot sama Rusija. S tega vidika je bila habsburška razširitev na Balkan in dele Poljske (1772, 1795) drugačna, ker je bil Dunaj bolj "zahodnjaški" kot katera koli od njenih novih pridobitev. Ne smemo pozabiti, da so moderni zahodni narodi zgrajeni z osvojitvami. Toda te osvojitve so se zgodile dolgo pred obdobjem nacionalizma in ta činitelj je na koncu omogočil Bretoncem, Burgundcem in Provansalcem, da so priznali prvenstvo Pariza in v danem primeru postali "Francozi". Kot so kmalu spoznali Rusi, se je izkazalo za mnogo težje, če sploh možno, prepričati nove evropske podanike Saintpetersburga, da bi morali postati Rusi. Kakor koli so že bili Vzhodni Evropejci lahko v primerjavi z Britanci, Francozi ali Nemci zaostali, pa so bili, ali pa so vsaj mislili, da so, "naprednejši" kot njihovi ruski gospodarji. Ko so se pojavile nove ideje o narodnosti, so ti novi podaniki videli sebe vse bolj kot Poljake (v stari Poljski je bilo samo plemstvo "poljsko"), Fince, Ukrajince, Litvance, Estonce in tako naprej. Če so se Rusi kaj naučili iz izkušenj Zahoda, bi morali poskušati skovati novo skupno

istovetnost s Tatari in drugimi ljudstvi, ki jim je vladala Rusija, tako kot so se poveza-
le Anglija, Wales in Škotska pri oblikovanju skupne britanske identitete.³

Imperij v obdobju nacionalizma

Namesto da bi delovala na povezovanju ljudstev in ver, ki jih je že imela, je Rusija vstopila v obdobje nacionalizma s priključitvijo narodov, ki bi se lahko izkazali za njene neusmiljene in neukrotljive sovražnike.

V svoji vplivni knjigi o vzponu in padcu "Rusije kot večnacionalnega imperija" Andreas Kappeler pravi: "Poljsko narodno gibanje je prvo in najmočnejše spodbudilo ruski imperij. Kljubovalo ni samo oblasti, ampak tudi velikemu delu ruske družbe in vplivalo na Litvance, Beloruse in Ukrajince, ki so bili odvisni od poljskega plemstva že stoletja in je nanje vplivala poljska kultura. Poljaki so igrali še enkrat vodilno vlogo v krizi sovjetskega imperija na koncu 20. stoletja" (Kappeler 179).

Skozi 19. stoletje so Poljaki predstavljali najznamenitejši primer naroda, ki je poskušal obnoviti svojo svobodo. To je bila vrsta poljskih vstaj proti Rusiji, ki je imela vlogo glavnega zatiralca Poljske. Poljaki so ponosen narod, ki je bil oropan svoje države in ruski imperij je bil prisiljen ukvarjati se s poljskim vprašanjem v času, ko temeljna vprašanja ruskega naroda še niso bila rešena.

Skoraj hkrati sta Srednja in Vzhodna Evropa postali očarani z idejami, izvirno oblikovanimi v Nemčiji, da je narodnost kulturna skupnost, utemeljena v jeziku, ter da narodi in jeziki tvorijo sorodstvo. Znanstveniki in pisatelji med Čehi, Srbi, Rusi in drugimi narodi so odkrili, da jeziki in torej njihovi narodi tvorijo enotno "slovansko" družino. Nekateri so potegnili iz tega intelektualnega odkritja dodaten politični sklep: Slovani bi morali biti združeni, tam bi morala biti "slovanska solidarnost", če že ne enotna slovanska država. Toda obstajale so težave, ko naj bi prišlo do uresničitve te ideje, kot poudarja František Graus: "Edina neodvisna slovanska država, Rusija, je bila najbolj zaostalo področje v Evropi, kjer je tlačanstvo obstajalo vse do 1861. leta in kjer nearistokratsko prebivalstvo ni imelo nikakršnih privilegijev." Čehi so se sami upravičeno čutili veliko naprednejše od Rusov, za katere je biti Slovan pomenilo postati Rus, toda "največji problem ... so predstavljali Poljaki", ki so trpeli pod zatiranjem svojih somišljenikov Rusov (Graus 1970, 26).

Rusi so čutili, da morajo legitimirati svojo prisotnost v Evropi v skladu z novimi idejami o narodnosti, ki je nastala v Evropi. Začeli so pisati zgodovino imperija in njegovih predhodnikov kot rusko *narodnostno* zgodovino. Kappeler trdi, da so

³ Linda Colley, *Britons: Forging the Nation, 1707-1837* (New Haven: Yale University Press, 1992), str. 6: "Velika Britanija se ni pojavila na način 'mešanja' različnih regionalnih ali starih narodnih kultur, ki so obstajale znotraj njenih meja ... Britanskost je bila postavljena nad vrsto notranjih razlik kot odgovor na stike z ostalimi in predvsem kot odgovor na konflikte z drugimi." To kar združuje Angleže, Škote in Valizane je torej njihova skupna sovražnost do katoličanstva, toda to je tudi obdržalo Irce izven britanske nacije. Pri tem ne bi smeli a priori predpostavljati, da je v Rusiji ločenost med pravoslavci in muslimani onemogočila njihov skupen boj proti skupnemu "drugemu": v bistvu so se ruski muslimani v mnogih primerih borili skupaj s pravoslavnimi Rusi proti katoliškim in protestantskim silam. Toda to je nekaj, kar so Rusi kasneje hoteli pozabiti. (Glej opombo 55.)

Rusi na svoji poti, da bi postali - in bili sprejeti kot - "Evropejci", izoblikovali svojo zgodovino (in ponovno opredelili svoje odnose z Vzhodom) s pomočjo zamisli, ki imajo svoj izvor na Zahodu. Njihovi zgodovinarji iz 19. stoletja so naučili Ruse, da so gledali na imperij kot na nacionalno državo Rusov in nova filologija in etnografija sta opredelili Ruse kot Slované in pravoslavce. V delih velikih ruskih zgodovinarjev iz 19. stoletja je "zgodovina večnarodnega ruskega imperija postala ruska zgodovina" (Kappeler 9-18). To je hkrati pomenilo preganjanje neetničnih Rusov, od katerih so mnogi živeli z Rusi v eni državi že stoletja, kot "nedomordcevi", ali tujcev, skratka kot ruskih "manjšin", če že ne odkrito kot kolonialnih ljudstev. Ta pristop je spregledal temeljne razlike, na katere je nedavno opozoril Geoffrey Hosking: "Britanija je *imela* imperij, Rusija pa *je bila* imperij in morda še vedno je." Britanski imperij, pojasnjuje Hosking, je bil oddaljen (Irska je bila izjema) in Britanci so bili zato zmožni posloviti se od njega "brez pretirane žalosti". Na drugi strani "je bil ruski imperij del domovine in "domačini so bili nerazdružljivo prepleteni z Rusi in njihovimi trgi, ulicami in šolami, kot so dejansko še vedno (Hosking 1995, 27; Bassin 1991, 1-17)."

Razumljivo, rusko poistovetenje s Slovani in ponovna opredelitev države v evropskih kategorijah sta imela dolgoročne posledice za moskovske odnose z ruskim Vzhodom. Ni pa bilo vsem takoj jasno, da je prelivanje kapitala iz Moskve v Saintpeterburg, kar je pripeljalo Rusijo bližje "Evropi", po drugi strani povzročilo, da je postal ruski domači Vzhod-Kazan in še naprej bolj tuj, bolj oddaljen. "Slovanska ideja", ki je prispevala k spodkopavanju dinastičnega načela v Habsburški monarhiji in pomagala izoblikovati kulturne in duhovne pregrade med "Slovani" in nemškimi ter romanskimi ljudstvi, je dala Rusiji občutek starejšega in najmočnejšega člana družine slovanskih narodov v Evropi, toda po drugi strani, če jo vzamemo resno, je na etničnih temeljih delegitimizirala rusko prisotnost na Vzhodu, v "Aziji".

Toda te posledice bi postale jasne šele v 20. stoletju. V zadnji polovici 18. stoletja in večini 19. stoletja so bili gradilni bloki ruske nacionalne zgodovine sestavljeni. Nova zgodovina je napravila Moskovijo (staro Rusijo) in potem saintpetersburško Rusijo za neposrednega dedišča bizantinskega imperija in preko njega stare grške kulture ter za voditelja pravoslavnega sveta.

Po mnenju Edwarda L. Keenana je "težko ugotoviti obstoj kakšnega prvotnega Moskovljana (Rusa), ki je poznal kakršno koli pomembnejšo vrednost Grkov pred drugo polovico 17. stoletja (Keenan 1994, 27)." Vendar pa je ta ideja nudila zgodovinsko podporo imperialnim ruskim sanjam o "ponovni osvojitvi" Konstantinopla, Carigrada ali "Carskega mesta" od islama.

Drug mit je povezal Moskovijo (Rusijo) s srednjeveškim Kijevom. Dejansko se moskovski Rusi niso zavedali, da predstavljajo nadaljevanje Kijeva, dokler jim tega niso povedali drugi. "Ti ljudje niso niti razmišljali o Kijevu" (Keenan 1992, 20-38). Šele potem, ko je bila Ukrajina povezana z Rusijo v 17. stoletju, je bila vzpostavljena moskovsko kijevska povezanost in projicirana v srednjeveško preteklost. Ta vez je bila ponovno zagotovljena med razdelitvijo Poljske, ko so se večina Ukrajincev in vsi Belorusi znašli v okviru Rusije: kijevski mit je služil kot protiutež poljskim zahtevam in je bil pozneje tudi vključen v zanikanje ukrajinskih zahtev po priznan-

ju za narod, ki se razlikuje od Rusov.⁴ Ne bi nas smelo presenetiti, da so Rusi ponovno ovrednotili svojo zgodovinsko izkušnjo s Tatari, medtem ko so dodali Kijev in Bizanc k svojemu rodovniku. Tatari so bili obravnavani v okviru mita o "tatarskem (ali mongolskem) jarmu". Po tem pojmovanju so srednjeveški Rusi trpeli pod tem jarmom, zato so bojevali številne vojne proti Tatarom, kar je imelo med drugim za posledico tudi osvojitvev *muslimanskega* Kazana s strani *krščanskih* Rusov.

Te ideološke konstrukcije iz 18. stoletja so postavile oder za protislovja 19. stoletja, tako dobro poznana in tako priljubljena intelektualnim zgodovinarjem Rusije. Najznamenitejša od teh je bila slovanofilsko-zahodnjaška razprava. Kakor koli globoko so se lahko njeni udeleženci razhajali glede ruskih odnosov z "Evropo", so vsi razmišljali o Rusiji v okviru, ki so ga sprejeli od te same "Evrope". Slovanofilski zagovorniki ruske posebnosti so pojmovali svojo Rusijo kot slovan-sko in pravoslavno, tako da niso priznali Tatarov za člane njihove skupnosti. Z drugimi besedami, njihovo razumevanje Rusije je bilo oblikovano z zahodnimi teorijami. Evroazianizem, ki naj bi zagovarjal, da Rusi in njihova vzhodna ljudstva pripadajo eni skupnosti, je bil izumljen šele po letu 1917. Medtem je bila teorija odvisnosti (kolonije) splošna ruska tegoba (Walicki 1977, 1-45).

Izgradnja ruskega imperija se je nadaljevala v dveh smereh: prvič, v zvezi z kazansko Moskvo je podvzel gibanje proti vzhodu; nekoliko kasneje, toda zlasti po pridobitvi vzhodne Ukrajine in Kijeva, se je lotil prodiranja na Zahod. Ruski vzhodni pritisk se je izkazal za uspešnejšega, navkljub verskim in kulturnim oviram, kot pritisk na Zahod, navkljub verski in kulturni privlačnosti med Rusi in njihovimi neposrednimi sosedi tam. Ruske osvojitve v 19. stoletju na Kavkazu in Srednji Aziji so bile vendarle odprto kolonialne in tako istovrstne evropskim prekomorskimi kolonialnim podvigom, t.j. francoski osvojitvi Severne Afrike. V 19. stoletju so Rusi gledali na "Vzhod" z evropskimi očali, če že ne očmi.⁵

⁴ Glej npr., David Saunders, *The Ukrainian Impact on Russian Culture, 1750-1850*, (Edmonton: Canadian Institute for Ukrainian Studies, 1985), Zenon E. Kohut, *Russian Centralism and Ukrainian Autonomy: Imperial Absorption of the Hetmanate, 1760s-1830s* (Cambridge, Mass.: Ukrainian Research Institute, distr. by Harvard University Press, 1988) in Marc Raeff, "Ukraine and Imperial Russia: Intellectual and Political Encounters from the Seventeenth to the Nineteenth Century," v Peter J. Potichnyj, Marc Raeff, Jarosław Pelenski, Gleb N. Zekulin, eds., *Ukraine and Russia in Their Historical Encounter* (Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1992), str. 69-85. Za širši pogled na poljsko-ukrajinsko-ruski trikotnik glej dve presenetljivo izvirni monografiji: Daniel Beauvois: *Le noble, le serf et le revizor: La noblesse polonaise entre le tsarisme et les masses ukrainiennes (1831-1863)* (Paris: Archives contemporaines, 1984), in *La Bataille de la terre en Ukraine, 1863-1914: les polonais et les conflits socio-ethniques* (Lille: Presses Universitaires de Lille, 1993).

⁵ To je mogoče mesto, da opozorimo, kot je ugotovil Alfred J. Rieber, da je imperialna ruska zgodovinska izkušnja vključevala v veliki meri "boj na dveh ravneh za hegemonijo nad obmejnimi deželami" - z ljudstvi, nad katerimi je vladal imperij ali poskušal vladati ter z drugimi imperiji. Glej Alfred J. Rieber, "Struggle over the Borderlands," v S. Frederick Starr, ed., *The Legacy of History* (Armonk, N.Y., London, England: M. E. Sharpe, 1994), str. 86. Ta vidik imperialne zgodovine ni v neposrednem razmerju z našim argumentom in ga ne moremo tu obravnavati.

Imperij in Rusi

Ta ogromni imperij, ki se je razprostiral od Baltika do Pacifika ter znotraj Evrope vključeval ozemlja in ljudstva od Finske do Besarabije in Krima, je sprožil globoke politične in družbene probleme v "pravi Rusiji" - probleme, ki so bili zapleteni zaradi dejstva, ker nihče ni vedel, kje se "prava Rusija" konča in kje se začne "imperij", kajti kot smo že opozorili, Rusija ni *imela* imperija, pač pa je to *bila*.

V golem povzetku njegove politične in družbene zgodovine lahko rečemo, da so v toku 19. stoletja caristično državo kritizirali tisti Rusi, ki so verjeli v revolucijo kot sredstvo za reševanje ruskih problemov, in tisti, ki so zagovarjali reforme. Revolucionarna tradicija je vključevala decembristično vstajo iz leta 1825 ("prva ruska revolucija"), gibanje Aleksandra Herzena v izgnanstvu, vzpon revolucionarnih gibanj in političnega terorizma, kar je med drugim pripeljalo do uboja Aleksandra II (1881), kmečkih nemirov, industrijskih stavk, pojava marksističnih krožkov in oblikovanja ruske Socialdemokratske stranke (1898), njenega razcepa v boljševistično in manjševistično krilo in potem v posebne stranke revolucije 1905. leta. ... Revolucionarni tabor je gledal na vprašanja, s katerimi se je soočala rusija na začetku 20. stoletja, kot tako temeljna - odprava monarhije, ukinitvev zemljiškoposestniške lastnine, boj proti kapitalizmu - da bi jih lahko rešila samo revolucija.

Obstajala je tudi vzporedna "meščanska", liberalna in demokratična, ustavna možnost za caristično avtokracijo, ki je vključevala ljudi, ki so bili dejavni na regionalni in lokalni ravni, v profesionalnih združenjih, neodvisnem tisku, vzgojnih in kulturnih društvih. Vzpostavitev Dume leta 1906 in preživetje tega predstavniškega telesa do 1917. leta kaže, da bi se država lahko postopoma preobrazila vsaj v liberalni konstitucionalizem, če že ne v demokracijo.

Medtem so podporniki absolutne monarhije začeli opuščati svoj tradicionalni dinastični legitimizem v prid nacionalističnim ali etničnim idejam istovetnosti. V zgodnjem 20. stoletju se je pojavilo rusko nacionalistično gibanje, ki je gledalo na imperij kot na nacionalno državo Rusov. Vse druge je obravnavalo kot "tujce" in zanje zahtevalo odrekanje pravic, ki so jih uživali "pravi Rusi". V času vladavine Aleksandra III (1881-94) in Nikolaja II (1894-1917) je ta šovinistični tok dobil okrepjeno podporo v uradnih dvornih krogih.

Odveč je reči, da niso samo etnični Rusi sodelovali v revolucionarnih ali reformističnih (ali celo procarističnih) gibanjih: v vseh taborih so bili prisotni ljudje praktično vseh etnij, kar je bilo razumljivo, če vemo, da so etnični Rusi zgodnjem 20. stoletju ali veliki Rusi, kot so jih imenovali, predstavljali manj kot polovico prebivalstva imperija, s tem da so bili Ukrajinci, Poljaki, Belorusi, Židje, Finci, Armenci in Tataři med najštevilčnejšimi "manjšinami". Vendar pa, medtem ko so tradicionalnejši elementi manjšin sprejemali monarhijo za legitimno, je njihovo naraščajoče poistovetenje z ruskim nacionalizmom celo najkonzervativnejšim ali lojalnim etnijam oteževalo, da bi zaupale carju. Potrebno je povedati, da so narodnosti imele tudi svoje lastne etnične stranke, organizacije in gibanja.

Poljska je predstavljala najresnejšega od vseh ruskih nacionalnih problemov. Uradni krogi v Rusiji in večina njenega javnega mnenja so smatrali poljsko vpra-

šanje za rešeno z ureditvijo, ki je bila sprejeta na Dunajskem kongresu leta 1815, in obravnavali poljsko vprašanje kot notranjo zadevo treh držav, v katerih so živeli Poljaki. To seveda ni bilo stališče Poljakov, kot so to pokazali z vstajami v letih 1830-31 in 1863-64 in glavno vlogo, ki so jo imeli ruski Poljaki v revoluciji leta 1905. Na Poljskem in še zlasti na Finskem in v Latviji kot tudi na področju Kavkaza je bila leta 1905 tako družbena kot nacionalna revolucija.⁶

Leta 1905 sta imeni dveh Poljakov, ki sta doživela slavo po 1917. letu - Jozefa Pilsudskega, kot utemeljitelja neodvisne poljske države in Feliksa Držežinskega kot ustanovitelja sovjetske tajne policije - prvič postali znani širši javnosti. Hkrati so ukrajinsko, litvansko in belorusko nacionalno gibanje, ki so izvirno nastala v ruskem imperiju v družbenem in kulturnem soočenju s poljskim, proglasili za nasprotje ruski avtokraciji. Še več, Poljaki so začeli gledati na te narodnosti kot na svoje zaveznike nasproti Rusiji. Finci, Estonci in Latvijci so prav tako razvili proti-imperialni pogled.

Od vojne k revoluciji - 1914-17

Nikoli ne bomo vedeli, v katero smer bi se razvijala Rusija, če ne bi leta 1914 nastopila vojna. Toda je. V letu 1916 in zgodaj leta 1917 je bilo že jasno, da je Rusija vojno izgubila. Celo bolj kot vojna z Japonsko (1904-1905) je velika vojna razkrila in zaostрила nerešene ruske probleme. Vrsta kriz je pripeljala do odstopa carja in padca monarhije marca 1917. Novo Rusijo jo vodila začasna vlada, ki so jo izbrale stranke v Dumi. Rusko ljudstvo je imelo, ali pa se je tako zdelo, državo v svojih rokah. Splošne volitve naj bi omogočile izbrati ustavodajno skupščino, ki naj bi vzpostavila Rusijo kot demokratično in napredno državo in rešila najtežje probleme kot npr. zemljiško reformo in pravice narodnih in verskih skupin; skratka, izpolnila in potrdila naj bi oblikovanje modernega ruskega naroda po zahodnem vzoru.

Že čez nekaj mesecev, novembra leta 1917, pa je bila začasna vlada odpravljena in vzpostavljena boljševistična, "sovjetska" vlada. Začuda je veliko raziskovalcev in celo govornikov ob svečanih priložnostih zapisalo, da so "leta 1917 boljševiki pod Leninovim vodstvom vrgli carja". Toda boljševiki niso vrgli carja. Vrgli so prvo rusko demokratično vlado. Zgodovinarji še enkrat naštevajo različne "vzroke" in okoliščine, kot je nadaljevanje močno nepopularne vojne, ki so Leninu in njegovim tovarišem omogočili prisvojitve oblasti najprej v Petrogradu in Moskvi, in potem po krvavi državljanski vojni še vzpostavitev njihove vladavine v večjem delu starega imperija.

⁶ Alfred J. Rieber je posvetil pozornost zelo tesni soodvisnosti med problemom neruskih narodnosti in revolucionarnim gibanjem v sami Rusiji. Politika rusifikacije, ki je bila usmerjena proti manjšinam, je povzročila ne samo nacionalizem kot odgovor na to, ampak je tudi olajšala razširitev revolucionarne agitacije, idej populizma in marksizma, med Finci, Židi, baltiskim in transkavkaskim prebivalstvom. Bolj asimilirani Nerusi so bili tisti, ki so se priključili ruskemu revolucionarnemu gibanju. "Leta 1905 je caristična aristokracija požela vihar svoje pustolovske kulturne setve." Alfred J. Rieber, "Struggle over the Borderlands", str. 81.

1917: Padec imperija in neizoblikovanost naroda

Zakaj je demokratična Rusija preživela samo nekaj več kot pol leta? Zakaj so zmagali boljševiki? Vsi trije dogodki v svojem zaporedju in povezanosti - padec monarhije, padec demokracije in zmaga boljševikov - so bili dokaz, da se proces oblikovanja ruskega naroda do leta 1917 ni izpolnil.

Prebivalstvo Rusije - tu imamo v mislih "jedro" etnično ruskega ljudstva - je ostalo razdeljeno po nekaterih napačnih črtah. Izobražena (ali "meščanska") urbana družba je bila odtujena od imperialne države; velik del industrijskega delavskega razreda je bil odtujen ne samo od države, ampak tudi od "družbe"; in najbolj temeljno, množice kmetov, t.j. večina Rusov, so živele v svetu, ki je bil tako družbeno kot kulturno ločen od meščanske družbe in urbanega sveta. Dobro znano je, da so bili boljševiki sposobni izkoristiti kmete v svojem boju za oblast, čeprav je bil njihov program, kot je postalo razvidno zelo hitro, zelo sovražen do njihovih interesov in teženj. Toda leta 1917, kot pojasnjuje Pipes, "so bili kmetje revolucionarni samo v enem oziru: niso namreč priznavali zasebne lastnine nad zemljo." Čeprav je bila večina plodne zemlje v kmečki posesti, jih je "mikala" zemlja posestnikov, trgovcev in neobčinskih kmetov. Pipes vidi v "prevladi občinske posesti v evropski Rusiji ... hkrati z dediščino tlačanstva, temeljno značilnost ruske družbene zgodovine." Propad carizma je mogoče razložiti z "globokimi kulturnimi in političnimi napakami, ki so carističnemu režimu preprečile prilagajanje na gospodarsko in kulturno rast države", in te pomanjkljivosti so postale usodne v pogojih vojne. "Ukvarjamo se z nacionalno tragedijo, katere vzroki segajo globoko nazaj v njeno preteklost (Pipes 1993, 494, 497)." Pipes še naprej razdeljuje to točko: "Problema z ruskimi Kurdi ni predstavljalo zatiranje, pač pa izolacija. Bili so izolirani od političnega, gospodarskega in kulturnega življenja v državi in jih tako niso prizadele spremembe, ki so se dogodile potem, ko je Peter Veliki preusmeril Rusijo k Zahodu... kmetje so ostali pogreznjeni v starorusko kulturo: kulturno niso imeli nič več skupnega z vladajočo elito ali inteligenco kot domorodno prebivalstvo britanskih afriških kolonij z viktorijsko Anglijo" (ibid, 493). Tudi če nas Pipesova ocenitev gospodarskih pogojev kmetov ne prepriča popolnoma, pa lahko priznamo moč njegovih argumentov glede negativnih posledic kulturne in pravne izolacije kmetov ali "družbe". Najbrž bi bila ta izolacija manj tesna, če imperij ne bi trošil (in razsipal) energije in virov na rusifikaciji Nerusov - in najdražjem od vsega, Poljakih - pač pa bi jih namenil "rusifikaciji" kmetov na velikem ruskem podeželju, s tem da bi jih poučeval branja in pisanja. To je samo en prikaz, kako globoko in usodno je poljsko vprašanje prizadelo ruski notranji razvoj.

Mark R. Beissinger ima tako prav, ko piše, da "narodnostne zahteve ruskih manjšin niso zrušile carističnega režima" in da so "narodne elite ... previdno širile objave nacionalnih držav v kaosu in zmedu, ki sta sledila. Kakor koli že, težko se je strinjati z njim, da je "caristični režim propadel sam od sebe (Beissinger 1995, 160)". V tistem času se je namreč za tiste, ki so obravnavali Rusijo v luči evropske zgodovine, kar je vključevalo tudi večino izobraženih Rusov, ruski narod (ali družba) emancipiral od imperialne države marca 1917 in začel vzpostavljati Rusijo kot "normalno državo". Zagotovo so upravičeno proslavljali padec monarhije kot

zaključek dolgega političnega boja, začenši z decembristi in takoj zatem revolucijo 1905, čeprav so bile neposreden vzrok propada spontane ljudske demonstracije. V tem smislu je bil ruski marec 1917 podoben revolucijam 1789 in 1848 v "Evropi". Vendar pa so nekateri tedaj opozorili, da večina ruskega prebivalstva, tj. kmetje, še niso postali narodno zavedni Rusi - v nasprotju z njihovimi sorodniki drugod, ki so do takrat postali Francozi ali Nemci (ali v okviru ruskega imperija Poljaki, Finci ali Litvanci). Voditelji, ki so prevzeli oblast po marcu 1917, niso storili dovolj za "nacionalizacijo" množic, da bi ljudstvo povzdignili v širše zamišljeno skupnost ruskega naroda. Dejansko je prav verjetno, da je bil del etnično ukrajin-skih kmetov (ki jih je uradna Rusija opredeljevala kot "Male Ruse"), ki so izkazovali samozavedanje kot Ukrajinci po narodnosti, relativno večji kot del etnično "veliko-ruskih" kmetov, ki so razmišljali v okvirih ruskega naroda in države. Če je tako, potem so najbrž nekatere rekonceptualizacije revolucije leta 1917 pravilne. Znanstveniki na splošno predpostavljajo, da je bila v Rusiji leta 1917 socialna revolucija, da pa ni bilo ruskega "nacionalnega problema" v sami Rusiji. V skladu s tem pogledom subjekt ruske revolucije pripada socialni zgodovini in ta socialna revolucija pridobi dodatno narodno obarvanost, drugotno pa pomeni glede na stvarni socialni problem v etničnih obmejnih ozemljih, kot je Ukrajina - toda ne v "sami" Rusiji.⁷ Toda če ima Pipes prav glede odnosov ruskih kmetov do države in družbe v "njihovi" deželi, če je bil razredni konflikt med vaškimi množicami in urbano družbo v Rusiji tako globok, da je prevladal nad katero koli obliko medrazredne narodne solidarnosti - kot so to potrdili dogodki leta 1917 in naknadna državljanska vojna - je sklep o neuspehu ruske narodne izgradnje upravičen.⁸

Trditev, da je november 1917 vzpostavil "neizoblikovanost naroda", lahko dalje podpremo še s programom in dejansko politiko boljševikov, ki so na Rusijo gledali, s Pipesovimi besedami, "kot na odskočno desko za svetovno revolucijo" (Pipes 497). Zelo neverjetno je, da bi kmetje in delavci, ki so podpirali boljševike, smatrali tudi svetovno revolucijo za svojo najvišjo prioriteto. Ali je lahko takšno ljudstvo narod in hkrati še pripada skupini očitnih sanjačev, če že ne popolnim neumnežem, ki poskušajo uvesti svetovno socialistično republiko? Ruski zgod-

⁷ John-Paul Himka, "The National and the Social in the Ukrainian Revolution of 1917-20: The Historiographical Agenda," *Archiv fuer Sozialgeschichte*, 34, 1994, 95-110, ki piše na str. 110: "Tako pomembna kot je vključitev nove socialne zgodovine ruske revolucije, pa ima zgodovina ukrajinske revolucije nekaj več kot ruska revolucija: narodni činitelj".

⁸ Ronald Grigor Suny, "Ambiguous Categories: States, Empires and Nations," *Post-Soviet Affairs*, 1995, 11, 2, str. 192: "Moskva in imperialna Rusija sta bili uspešni pri integriranju osrednjih področij svojega imperija, pogosto imenovanih vnotrenje gubernije, v enotno narodnost... toda ... hkrati so nastale in bile okrepljene razlike med ruskim jedrom (centrom) in ne-rusko periferijo". (Ko Suny, str. 191, pravi, da Rusija "ni uspela izoblikovati 'ruskega naroda' v okviru imperija", se sklicuje na neuspeh imperija pri nastajanju Rusov iz "manjšin".) Dovolj zanimivo je tudi v njegovi *The Revenge of the Past. Nationalism, Revolution, and the Collapse of the Soviet Union*, (Stanford: Stanford University Press, 1993), ko Suny analizira vse glavne narodnostne probleme v ruskem imperiju med in po letu 1917 z eno izjemo, Rusov, kot da revolucija in državljanska vojna ne bi bili tudi ruski narodni problemi.

vinar Jurij Gote je v svojem dnevniku 22. januarja 1918 zapisal: "Kakšen narod je to, ki dopušča izvajanje takšnih poskusov na samem sebi?"⁹

Sovjetska zveza: ideologija, geopolitika in narodi

Po svoji formalni vzpostavitvi v letih 1922-24 je bila Sovjetska zveza obnovljen ruski imperij v pomembnih in očitnih ozirih. To so že zgodaj v letu 1920 priznali nekateri ruski izgnanci, ki so bili hudi sovražniki komunizma, vendar pa so tedaj mislili, da bi jo morali "ruski patrioti" podpirati, ker so boljševiki rešili Rusijo pred razpadom. Takšna zahteva po podpori je predstavljala manjšinski pogled, vendar je obstajalo splošno priznanje, da je pod rdečo zastavo Rusija ostala Rusija. Seveda je bila Sovjetska država zelo različna. Če pustimo ob strani očitno nasprotje med v bistvu konzervativnim carizmom in revolucionarnim, "transformativnim" sovjetizmom, so naslednje točke zlasti pomembne v tem pregledu.

Prvič, caristi niso smatrali svojih načel primernih za celoten svet in niso imeli teženj po združitvi sveta pod svojo oblastjo; Sovjetska država ni bila samo ideološka, pač pa je svojo ideologijo smatrala za univerzalno veljavno in svojo obliko oblasti primerno za uveljavitev vsepovsod. Po besedah Ernesta Gellnerja je bil sovjetski komunizem "do neke mere nenavaden in najbrž poseben v zgodovini družbenih sistemov, uresničitev izdelane, celovite, vseobsegajoče in globoko odrešeniške teorije" (Gellner 1992, 247).

Drugič, v primerjavi z imperialno Rusijo je bila Sovjetska država znatno zožena po obsegu in še pomembneje spremenjena v svoji mešanici prebivalstva. Tiste narodnosti, ki so bile pred letom 1914 najbolj "zahodne" in so najbolj napredovale na poti k moderni narodnosti - niso ostale z Rusijo po revoluciji Finska, Poljska, Latvija, Estonija in Litva so postale suverene države. Če so bile te nacije po splošnem soglasju najnaprednejše in bolj "evropske" kot ruske, je bila Sovjetska zveza bolj ruska država, kot je bila carska Rusija. Dejansko je popis leta 1926 zabeležil rusko večino v ZSSR, medtem ko so imeli Rusi pred letom 1914 samo relativno večino (Kaiser 1994).

Tretjič, čeprav je bila tako mnogo bolj ruska od predhodnice, pa se je imenovala Zveza sovjetskih socialističnih republik in je bila notranje organizirana po

⁹ Iurii Vladimirovich Got'e, *Time of Troubles*, prevedel, izdal in napisal uvod Terence Emmons (Princeton: Princeton University Press, 1988), str. 103. Pref. 16. novembra 1917. je zapisal: "...Rusija je izdana in prodana in rusko ljudstvo se maščuje za opustošenje in povzroča pekel ter je popolnoma brezbržno do svoje mednarodne usode. To je dogodek brez primera v zgodovini, kot si je številno ljudstvo, ki sebe smatra za veliko ljudstvo, za svetovno silo navkljub različnim oznakam, s svojimi rokami v osmih mesecih izkopal grob. Iz tega izhaja, da je bila sama ideja ruske moči, ruskega naroda, iluzija, prevara, tako da se je to samo dozdevalo tako, ni pa bilo nikoli v stvarnosti." (*Time of Troubles*, str. 80-81). Stališče, da "1917" - mišljen je november 1917 - velja za nacionalno katastrofo v ruski zgodovini so v novem času zastopali številni Rusi, vključno s tistimi, ki so krivili politiko carskega imperija za pogoje, ki so takšno katastrofo omogočili. Tako npr. Ilia Gerasimov, "Rossijskaia mental'nost' i modernizatsiia," *Obshchestvennye nauki i sovremennost'*, št. 4, 1994, str. 72, vidi v letu 1917 "neuspeh ruske narodne ideje". (Za identično oceno 1917. leta glej tudi Boris Zemtsov, "Otkuda est' poshla ... rossiiskaia tsivilizatsiia" *Obshchestvennye nauki i sovremennost'*, št. 4, 1994, str. 51-62).

etničnih ali lingvističnih kriterijih kot federacija socialističnih narodov držav, ki so zase obdržale pravico, priznано v vseh sovjetskih ustavah, do svobodne odcepitve od Zveze. Ta določba ni bila rezultat radodarnosti s strani režima. Do leta 1922 se je večina "evropskih" delov imperija odcepila. Tisti, ki so poskušali, pa niso uspeli postati neodvisne države v letih 1918-20 (Ukrajina, Belorusija, Armenija, Gruzija in Azerbejdžan), so prejeli priznanje njihovih prizadevanj in stalnih zahtev po priznanju: kot formalno enakopravni partnerji Rusije, t.j. RSFSR, so se priključili "novi" entiteti, ZSSR. To se je zgodilo po razpravi med Leninom in Stalinom, ki je namesto tega predlagal vključitev Ukrajine, Belorusije, Gruzije, Armenije in Azerbejdžana kot avtonomnih republik v RSFSR.

Vzpostavitev ZSSR je sprožila vprašanje istovetnosti "same Rusije" in njenih odnosov z ZSSR. Formalno je Rusija postala nacionalna država, ustavno enaka kot Ukrajina in Belorusija. Toda hkrati je RSFSR ostala več kot to. V letu 1922 je bila prihodnost Kirgizije in Tadžikistana (pod različnimi imeni) v rokah Ruske federacije, ki je bila tako slovansko turška in krščansko muslimanska entiteta. Šele po letu 1924 so v veliki teritorialno narodnostni preureditvi Srednje Azije ta področja zapustila RSFSR in se neposredno priključila ZSSR. Toda celo po tem je RSFSR obdržala celo vrsto avtonomnih republik, okrajev, regij, vsako imenovano po neki etnični skupini ter bila tako manjša kopija ZSSR v okviru ZSSR.

Tatarska avtonomna SSR je bila najpomembnejša republika v Ruski federaciji in ostaja kot Tatarstan najpomembnejša enota v današnji Rusiji. Stalin je zavrnil, da bi Tatarom podelil status zvezne republike z nepravim argumentom, da Tatarstan ne meji na tuje ozemlje in tako ne bi mogel uresničiti svoje ustavne pravice do odcepitve. Toda najbrž je bila zgodovina prej kot geografija v ozadju Stalinovih stvarnih motivov: Kazan je postal del iste države kot Moskva, dolgo preden so se Taškent ali Baku ali celo Kijev znašli pod Moskvo ali Saintpetersburgom. Rusi in Tatari so bili prvič skupaj pod kani Zlatih hord in potem spet neprekinjeno od Ivana Groznega do Nikolaja II.

Iz tega zgodovinskega pregleda je mogoče ugotoviti nekatere činitelje, ki so zavarovali boljševistično preživetje na oblasti. Po eni strani so se boljševiki sklicevali na ruski patriotizem, ko so branili celovitost tega, kar je večina Rusov smatrala za svojo državo. Bivši caristični generali in oficirji so prostovoljno služili Leninu in Trockemu leta 1920 med poljsko-sovjetsko vojno, ki je bila z vidika ruskih nacionalistov namenjena rešitvi Kijeva za Rusijo, s poljskega stališča pa je bila to vojna najprej za pomoč Ukrajincem v njihovem boju za neodvisnost in potem vojna za preživetje Poljske kot naroda (medtem ko je bila za Lenina in tovariše sredstvo za vzpodbujanje revolucije v Evropi) (Wandycz 1969; Davies 1972; Latawski 1992). Po drugi strani pa so, ker so začeli kot odločni nasprotniki ruskega nacionalizma, boljševiki našli podporo med člani zatiranih narodnosti, ki so zagotovili odločilno podporo boljševikom v bitkah državljanske vojne. To je vključevalo Poljake, Fince in Latvijce, ki so ostali v ZSSR po vojni, ker so bile njihove domovine "kapitalistične" države. Sovjetski razlog je našel nekatere podpornike tudi izven starega ruskega imperija: zanje je bila podobno kot za Lenina, poljska vojna namenjena internacionalizaciji ruske revolucije - in poljska zmaga je bila kot poraz svetovne revolucije.

Drugi, običajnejši geopolitični činitelji so prav tako pomagali Sovjetom. Vojna proti Nemčiji se je razvlekla skoraj do novembra leta 1918 in vojaško izčrpani zmagovalci niso bili pripravljeni posredovati v Rusiji. Prav tako so bile zahodne sile strogo zavezane očuvanju teritorialne celovitosti Rusije po pričakovanem porazu komunizma in tako so zavrnile pomoč nacionalistom na obmejnih ozemljih (spomnimo se, da so imele Združene države velike probleme s priznanjem neodvisnosti Finske in Baltskih držav, celo ko so odklonile priznanje Sovjetske Rusije).

Sovjetska utopija

Po letu 1917 je bil proces izgradnje ruskega naroda prekinjen ali postavljen na stranski tir s komunističnim poskusom, v katerem je bil imperij obnovljen ali natančneje nov imperij je bil utemeljen na izrazito protinacionalni, univerzalistični ideologiji. Komunistična država se je sama opredelila v globalnih okvirih kot alternativa "kapitalizma" in njegovi politični, družbeni in kulturni ureditvi. Njeni cilji so bili daleč višji kot samo biti dobra za Rusijo in druge sovjetske republike - Lenin in njihovi tovariši so imeli leta 1917 v mislih nekaj drugega. ZSSR naj bi zagotovila alternativni model modernosti, boljšega kot ga je predstavljal "Zahod".

Po letu 1917 so bili boljševiki prepričani, da bi se njihov sistem in torej njihovo vodstvo moralo razširiti daleč preko takšnih upirajočih, nasprotnih delov starega imperija, kot sta bili Poljska ali Finska: dejansko so bili prepričani, da predstavljajo prototip enotne globalne civilizacije. Celó za Stalina je bil "socializem v eni državi" samo začetek.¹⁰ Ker so Sovjeti svoj sistem smatrali za boljši in primernejši za druge države, so ga vsilili državam Vzhodne in Srednje Evrope, ki so jih nadzorovali po letu 1945. Toda na koncu ni bilo niti socializma niti ene države.¹¹

Internacionalizem ali pretirana razširitev?

Ta esej trdi, da je bilo prakticiranje internacionalizma, kot ga je razumela Moskva, ali pretirana razširitev, pogubno za Sovjetsko zvezo, kot je bila pretirana razširitev glavni činitelj propada imperialne Rusije. Semena eventualnega propada ZSSR so bila posejana v času njenega največjega vojaškega in političnega zmagoslavja - med in po drugi svetovni vojni.

¹⁰ Za trditev, da bi sovjetski "internacionalistični" cilj morali vzeti resno, celo ko je bila ZSSR baje nacionalna sila, glej Roman Szporluk, "Conflict in Soviet Domestic and Foreign Policy: Universal Ideology and National Tradition", v William Zimmerman and Harold K. Jacobson, eds., *Behavior, Culture, and Conflict in World Politics* (Ann Arbor, Mich.: University of Michigan Press, 1993), str. 275-90, kjer je citirana nekatera relevantna literatura.

¹¹ Za moj zgodnji poskus obravnave tega vprašanja glej "After Empire: What?", *Daedalus*, let. 123, št. 3 (Summer 1994), str. 21-39.

Prvič, v letih 1939-40 so Sovjeti priključili baltiške države in vzhodno Poljsko, to je zahodna področja današnje Ukrajine in Belorusije.¹² Potem so po letu 1944 vsilili sovjetski sistem bivšim neodvisnim državam Srednje in Vzhodne Evrope, ki so se znašle pod sovjetskim okriljem na koncu 2. svetovne vojne.¹³ Tam so na sovjetizem gledali tudi kot na obliko ruske prevlade. Ti narodi so imeli močan občutek drugačnosti od Rusije in so želeli oponašati Zahod.

Najbrž se je zaton Sovjetske zveze začel s prvimi znaki propada enotnosti komunističnega sveta. Konflikt med Stalinom in Titom in izključitev Jugoslavije je bil prva razpoka, naslednji, daleč pomembnejši pa je bil kitajskosovjetski razcep.

Medtem ko ne more biti nobenega vprašanja, da geopolitično nobena stvar ne bi mogla preseči pomena moskovsko pekinškega razkoraka, pa je Poljska predstavljala takšen izziv za sovjetsko komunistično ideologijo, ki ne trpi ugovarjanja. Najprej se je začelo z delavsko stavko v Poznanju junija leta 1956, nadaljevalo z delavskimi stavkami v Gdansku 1970, v Radomu 1976 in ponovno v Gdansku 1980 ter doseglo vrh v nastanku večmilijonske Solidarnosti, s čemer so poljski delavci zadeli sovjetski komunizem v osrčje njegove utemeljitve kot "delavske države". To ne pomeni, da zmanjšujemo vlogo delavskih stavk v Vzhodni Nemčiji 1953, ali pa madžarske revolucije 1956 ali praške pomladi 1968. Toda to je bilo predvsem zato, ker so poljske stavke organizirali delavci, vodil pa jih je električar, katerega proletarska priporočila so bila brezhibna (in seveda bolj avtentična od katerega koli drugega voditelja na Poljskem ali v ZSSR), tako da so Poljaki lahko delegitimirali sovjetski model na njegovi lastni podlagi. Takšne mojstrovine ne bi mogli doseči s kmeti ali intelektualci ali duhovniki ali študenti. In dejstvo, da so bili delavci tako Poljaki kot katoliki, je prispevalo k širši zgodovinski perspektivi njihovega boja - s čemer je nastopilo novo dejanje v stoletja dolgem nasprotovanju med katoliško Poljsko in pravoslavno Rusijo.

Po letu 1945 so Poljaki izzvali sovjetski komunizem prav tako, kot so njihovi predhodniki iz 19. in zgodnjega 20. stoletja to počeli od Košičkove vstaje 1794 do delavskih in študentskih stavk v Varšavi in Lodzu 1905. Zgodovina Poljske po letu 1945 potrjuje Kappelerjevo oceno vloge poljskega vprašanja v zatonu in padcu sovjetskega imperija.

V vaji iz potvarjanja zgodovine si lahko zamislimo, da je po letu 1944. Sovjetska zveza dopustila "finlandizacijo" Poljske, namesto da je poskušala z njeno sovjetizacijo/rusifikacijo. Potem ne bi bilo nobenega "poljskega oktobra" leta 1956 in tako ne bi bilo poljskega vpliva na blok, nobene "Solidarnosti" ... (In če bi dopustili, da Estonija, Latvija in Litva ostanejo formalno izven ZSSR, bi si Sovjeti prihranili številne težave doma, kot se je to stališče odrazilo v baltskem sloganu: "Moskva vztraja pri tem, da nas obravnava kot vse druge narodnosti, tako bomo lahko

¹² Obstaja več dobrih študij o baltiških državah pod sovjetsko oblastjo in njihovem boju za neodvisnost, npr. Anatol Lieven, *The Baltic Revolution: Estonia, Latvia, Lithuania, and the Path to Independence* (New Haven: Yale University Press, 1993). Za kratek pregled, ki vključuje Baltik, Zahodno Ukrajino in Zahodno Belorusijo in Moldavijo, glej Roman Szporluk, "The Soviet West- or Far Eastern Europe?," *East European Politics and Societies*, let. 3, št. 3 (Fall 1991), str. 466-82.

¹³ *The Soviet Bloc: Unity and Conflict*, avtorja Zbigniewa Brzezinskega, objavljeno leta 1960, je klasično delo.

pomagali vsem, da postanejo taki, kot smo mi."). S poudarjanjem kontinuitete med Košičkom in Walenso želimo poudariti dejstvo, da je bil v večini vzhodno in srednjeevropskih držav sovjetski sistem zaznan kot ruski produkt in oblika sovjetske dominacije.

Pred tridesetimi leti je Rupert Emerson opisal svet po letu 1945. takole: "Kolonializem je bil odpravljen daleč hitreje, kot se je sploh zdelo možno. Samo stari caristični imperij je ostal nedotaknjen, izpostavljen novemu ritmu komunističnega razvoja, medtem ko so evropski sateliti odprli novo razsežnost imperija (Emerson 1960, 36)." To oceno izvora komunistične Vzhodne Evrope je potrdil z drugega konca tri desetletja kasneje drug znanstvenik, Raymond Person, ki je videl "zagon dekolonizacije" na delu v razpadanju komunistične Vzhodne Evrope (Pearson 1995, 75).

Zakaj je propadel sovjetski imperij?

Sovjetski imperij v Evropi seveda ni propadel, ko se je to zgodilo, enostavno zato, ker so bili Vzhodnoevropejci ogorčeni nad kolonialnim statusom svojih držav, ker so se delavci čutili izkoriščane ali ker so se intelektualci norčevali iz sovjetske ideologije. Propad je spremljalo splošno spoznavanje, ki je prišlo s hladno vojno, da je komunistični veliki načrt spodletel. Kot je zapisal Pearson, je "hladna vojna izkrivila in popačila sovjetski imperij do doslej neprepoznavne stopnje, kar se je izkazalo za oslabitev... kot sta jo predstavljali 1. in 2. svetovna vojna. S svojimi pretiranimi in končno netolerantnimi vojaškimi, gospodarskimi in političnimi zahtevami je hladna vojna izpolnila funkcijo nadomestka za 3. svetovno vojno". Eric Hobsbawm je prišel do enakega sklepa: "V mednarodnem smislu je bila ZSSR kot država vsestransko poražena kot po veliki vojni - samo brez vojne" (Hobsbawm 1994, 492). In kot činitelji tega izzida, pojasnjuje naprej, je bila Vzhodna Evropa "Ahilova peta sovjetskega sistema, Poljska (in v manjšem obsegu Madžarska) pa najranljivejše mesto" (ibid, 475).

Zakaj naj bi bila Vzhodna Evropa "Ahilova peta"? Ali ni bil to celoten mednarodni komunistični projekt po samem svojem bistvu? Pri odgovoru na to vprašanje moramo preseči problem hladne vojne.

Sovjetski sistem je bil utemeljen na ideji, da je nacionalna država normalna politična oblika v obdobju kapitalizma, medtem ko je socializem po sami svoji naravi mednarodna ali bolje nadnacionalna. Ta mednarodna sila naj bi tekmovala z in končno "prehitela" kapitalistični sistem, ki je sestavljen iz suverenih nacionalnih držav. Vendar pa se je že zgodaj leta 1930 pod Stalinom ZSSR začela istovetiti s caristično imperialno vojaško tradicijo in zunanjo politiko in ruskemu narodu je bil dodeljen položaj "starejšega brata".

Javno in uradno istovetenje Sovjetske zveze s caristično Rusijo je postalo celo močnejše med in po 2. svetovni vojni. Toda kljub temu, da je ZSSR postajala podobna caristični Rusiji in podelila vodilno vlogo ruskemu jeziku in narodu, pa se ni odpovedala svojim težnjam po predstavljanju prototipa nove socialistične civilizacije, ki je boljša od "kapitalizma" in ki naj bi ga na koncu zamenjala na celot-

nem svetu. To je bila tista vrsta "internacionalizma", s katerim so morali ubadati Vzhodnoevropejci po letu 1945.

Po Stalinovi smrti, v spremenjenih mednarodnih razmerah, je Nikita S. Hruščov obnovil star komunistični izziv do kapitalističnih sil. Novi program partije je ponudil natančen urnik, kdaj naj bi ZSSR prehitela najprej Zahodno Evropo in potem še Združene države po različnih gospodarskih in družbenih kazalcih. Sovjetski voditelji so bili prepričani, da tekovanje z Zahodom zahteva, da postane ZSSR vsaj vojaško enakopravna z Združenimi državami, in da povsod nasprotujejo Združenim državam, zlasti v tretjem svetu. Kot je bilo rečeno v Moskvi letu 1970, je bilo to potrebno storiti, ker "Združene države posredujejo v sovjetske notranje zadeve v vseh delih sveta."

Za trenutek se je zdelo, da Sovjeti zmagojujejo. Potem pa je postalo vedno bolj jasno, da Sovjeti ne bodo sposobni "proizvesti družbenega reda, ki bo vseboval tako uspešnost kot obilje" - dejansko nobene od teh stvari. "Da bi bili še dodatno prizadeti", je zapisal Ernest Gellner, "so Japonci in drugi Vzhodni Azijci pokazali, da je zahodni kapitalizem dejansko mogoče preseči, vendar je to mogoče doseči prej s konfucijansko kot marksistično prilagoditvijo idej Adama Smitha" (Gellner 248).

Takšna izvedba je povzročila izgubo zaupanja - ali kjer je bilo pomanjkanje zaupanja, je prišlo do čvrstejše odločnosti pri nasprotovanju komunizmu. Vzhodnoevropejci so lažje videli kot sovjetski državljani, da zmaga Zahod. Lahko bi se strinjali s Kennethom Minogueom in Berylom Williamsom, ki sta označila komunizem kot "neuspelo obliko modernizacije" in "oponašanje, ki trdi, da je boljše od izvirne izvedbe (Minogue, Williams, 241)."

Vzhodnoevropejci so vedno vedeli, da mora izkušnja izvirne izvedbe voditi na Zahod. Razen tega so imeli svoje razloge, da niso visoko cenili ničesar, kar je bilo povezano z Rusijo in zavračali ruske težnje po premoči. Lahko bi se strinjali z Benedictom Andersonom, ki se je 1983. leta spraševal, če ni bila ZSSR bolj podobna svojim imperialnim prednikom iz 9. stoletja, kot pa da bi bila predhodnik organizacije človeštva iz 21. stoletja. V novem uvodu iz februarja 1991 je bil Anderson natančnejši, namigujoč, da "bo z odprtjem novega tisočletja zelo malo ostalo od Zveze sovjetskih socialističnih republik razen ... republik." (Anderson 1983, 12).

Razpad imperija

Od razpada sovjetskega zunanjega imperija v Evropi se moramo sedaj obrniti k propadu ZSSR: od ahilove pete k Ahilu.

Lahko navedemo številne "vzroke" tedanjega pomembnega dogajanja - zavedamo se ogromnih posledic, ki ne zaslužijo nič manj pozornosti - in seznam kandidatov je ustrezno prepričljiv. Zagotovo je nemogoče zapostaviti in prav tako nemogoče natančno izmeriti težo osebnega činitelja - Mihaila Gorbačova. Vzrok, ki leži v ozadju vzhodnoevropskega propada prav tako pomaga obrazložiti padec ZSSR, to je sovjetski poraz v hladni vojni. In padec Vzhodne Evrope je postal sodelujoč vzrok razpada ZSSR. Obstajal je oksiom zahodne sovjetologije, da ZSSR

ne bo nikoli opustila nadzora nad Srednjo in vzhodno Evropo, ker bi izguba Vzhodne Evrope delegitimizirala komunizem v ZSSR.¹⁴

Kar se je dejansko zgodilo, je tesno povezano s "scenarijem", ki ga je napisal Randall Collins, weberjanski sociolog brez posebnih izkušenj na tem področju. S sklepanjem na podlagi širšega primerjalnega pregleda je Collins ugotovil, da so se "vsi glavni geopolitični procesi pokazali kot delujoči proti nadaljevanju sovjetske svetovne moči." "Če neka pretirana razširjena imperialna država", kot ruski imperij/ZSSR, "postane vpletena v etnične in politične konflikte v okviru oddaljene klientelistične države, potem tu obstaja močna težnja, da te zunanje nestabilnosti postopoma postanejo vključene v okvire meja imperialne države same." Collins je torej mislil, da je "zelo verjetno, da bo nekoč prvi krog resnih kriz povzročil izgubo Vzhodne Evrope ali drugih oddaljenih ozemelj, začel se bo kumulativni proces notranje slabitve, ki bo dosegel vrh v končni izgubi naslednje stopnje etnično različnega podjarmljenja: baltskih držav, Ukrajine, Kavkaza, srednjeazijskih muslimanskih ozemelj..." (Collins 1986, 203).

To kar je outsider kot Collins tako daljnovidno predvidel, je bilo presenečenje za strokovnjake. Praktično do propada Sovjetske zveze je bilo široko razprostranjeno stališče, da je Sovjetska zveza uspela zgraditi uradno in industrijsko družbo, da je vsekakor našla nekapitalistično pot k modernosti ter da je izpeljala socialistični ekvivalent izgradnje naroda z oblikovanjem sovjetskega ljudstva, ki je ostalo večetnično in katerega člani so govorili številne jezike, vendar so prav tako uporabljali ruščino kot svoj skupni jezik. To je bil resnični namen Sovjetov, razen da niso imenovali sovjetskega ljudstva za nacijo, sovjetsko nacijo, pač pa so namesto tega uporabljali izraz sovjetski narod. Nikoli ni bilo kakršnega koli dvoma, da je bil sovjetski državljan po identiteti glavna narodnost. (Ta ideja je bila povsod prisotna tako npr. tudi v priljubljeni pesmi: "Moj naslov ni hiša ali ulica, moj naslov je: ZSSR"). Vse v uradni označitvi "sovjetskega ljudstva" je ustrezalo običajni zahodni opredelitvi političnega ali državnega naroda. To je opazil že pred 60 leti ruski znanstvenik N.V. Ustrialov, ki je v članku z naslovom "O sovjetskem narodu" dejal,

¹⁴ Glej na primer, Joseph Rothschild, *Return to Diversity: A Political History of East Central Europe since World War II* (New York and Oxford: Oxford University Press, 1989), str. 75 in 221, in Ken Jowitt, *New World Disorder: The Leninist Extinction* (Berkeley, Los Angeles, Oxford: University of California Press, 1992), str. 217-18.

da so Sovjeti spreobrnili vsa ljudstva tedanje ZSSR v narod, ki je bil opredeljen politično in ideološko, ne pa etnično.¹⁵

Kasneje so zahodni znanstveniki molče in pogosto tudi odprto pojem "Sovjet" razumeli v tem smislu. Knjige in članki so bili napisani, izvedeni so bili sestanki o *sovjetskih* delavcih, *sovjetski* mladini, *sovjetski* glasbi, baletu in športu¹⁶ živahne razprave o političnih težnjah novega *sovjetskega* srednjega razreda so potekale skoraj do konca¹⁷ in vsaj en tuji strokovnjak je nepoklican svetoval Moskvi glede "iznajdbe sovjetskega nacionalnega interesa". Ljudje so govorili o institucionalnem pluralizmu v ZSSR, s čimer so mislili sovjetske institucije. Tako je bilo zanje naravno, da je bilo ob nastopu glasnosti in perestrojke mogoče pričakovati tudi pojav novih *sovjetskih* političnih strank, gibanj in zvez.

Vendar se ničesar takega ni pojavilo. Ko se je končala hladna vojna, kot piše Eric Hobsbawm, "je mednarodni debakel sprožil secesionizem v tistih republikah, kjer so obstajali močni narodni občutki." Vendar je Hobsbawm prepričan, da "dezintegracija Zveze ni bila posledica nacionalističnih sil. Pač pa je bila v bistvu posledica dezintegracije centralne oblasti, kar je prisililo vsako regijo ali subenoto v državi, da poskrbi zase. Država se je obrnila k pluralistični volilni politiki v trenutku, ko se je pogrezala v gospodarsko anarhijo... To je bila eksplozivna mešanica, ki je ogrožala plitve temelje gospodarske in politične enotnosti ZSSR" (Hobsbawm 1994, 492-93).

Če je bilo tako, potem moramo reči, da sovjetska družba sploh ni obstajala. Sicer bi se pojavila neka alternativa centralni oblasti v okviru Sovjetske zveze. Nacionalizem ni nastal zato, ker je propadla centralna država. Sovjetska država je propadla, ker ni bilo *sovjetske* družbe, ki bi jo branila - in nobene izvirne institucije, iz katere bi se lahko razvilo novo *sovjetsko* vodstvo. Kot je dejal Analij Kazanov, je bil sovjetski sistem totalitaren in "dejanska odsotnost civilne družbe v večetnični

¹⁵ N.V. Usrialov, "O sovetskoi natsii," v *Nashe vremia* (Shanghai: (ni objav.), 1934), str. 38-39, citirano v Roman Szporluk, "Nationalities and the Russian Problem in the USSR," *Journal of International Affairs*, let. 27, št. 1 (1973), STR. 40. Za nasprotno trditev, da "Sovjetska zveza ni bila smatrana za ali institucionalizirana kot nacionalna država", glej Rogers Brubaker, "Nationhood and the national question in the Soviet Union and post-Soviet Eurasia: An institutional account," *Theory and Society*, let. 23, št. 1 (Februar 1994), str. 50-52. (Glej tudi Suny, "Ambiguous Categories," *Post-Soviet Affairs*, let. 11, št. 2, str. 190, za ta šikiniirajoči komentar: "Obstajalo je presenetljivo malo prizadevanj po oblikovanju 'sovjetskega naroda'. Lahko bi tudi ublažil stališče, da so Sovjeti institucionalizirali etničnost na republiški ravni. To je bil primer predusem na kulturnem področju. (Ukrajinske šole so obstajale samo v Ukrajini, Latvijske v Latviji etc.). Sovjetska propaganda je bila zelo ponosna na to, da je bila večina republik 'že' večetničnih in da takšne postajajo še bolj; zato so izločili Kazahstan, kjer so bili Kazahstanci manjšina, kot model sovjetske republike. Medrepubliška 'izmenjava kadrov' je bila odprto proklamirana politika. Za odlično analizo sovjetskega pristopa k narodnosti in etničnosti glej Teresa Rakowska-Harmstone, "Chickens Coming Home to Roost: A Perspective on Soviet Ethnic Relations," *Journal of International Affairs*, let. 42, št. 2 (1992), str. 519-48, in Anatoly M. Khazanov, *After the USSR: Ethnicity, Nationalism, and Politics in the Commonwealth of Independent States* (Madison and London: University of Wisconsin Press, 1995), str. 3-51.

sovjetski državi je omogočila, da je bilo sodelovanje lažje doseči s pomočjo etnične solidarnosti.¹⁶

Država ni razpadla v "regije", ampak v republike - in to različnih velikosti. Ruska republika je segala od Baltika do Pacifika, s preko 150 milijoni prebivalstva. Collins nam je podal bolj prepričljivo razlago kot Hobsbawm, in to celo *pred* dogodki, zakaj se je razpad zgodil na prav tak način: "Formalni mehanizem za razkosanje Sovjetske zveze je že pripravljen. Petnajst največjih etnično različnih področij je dejansko avtonomnih držav, ki imajo svoj lokalni mehanizem oblasti ... V obstoječi praksi ta avtonomija nima večjega učinka, kajti vojsko, finance in gospodarsko načrtovanje nadzorujejo organi centralne oblasti; politični nadzor pa je v rokah enotne nacionalne komunistične stranke. Pomen avtonomne etnično državne strukture je prej v tem, da vzpostavlja etnične identitete in zagotavlja organizacijski okvir, ki bo dopuščal pojav izvirno ločenih držav, kadar koli bo osrednja oblast resno oslABLJENA" (Collins 204).

Razprava, ki je v zadnjih dneh Sovjetske zveze zamenjala marksizem - leninizem, je bila razprava o narodu. Moskva ni ustvarila modernih narodov na prostoru Sovjetske zveze: pojavili so se navkljub nasprotnim prizadevanjem sovjetskega režima. To pojasnjuje, zakaj so sprva narodnostna gibanja vodili predvsem pisci, pesniki, umetniki in znanstveniki s področja humanistike: vsa druga področja javnega življenja so bila sovjetska. Vendar so se nekatere dotedanje sovjetske osebnosti, ko so spoznale, da se sovjetska ladja potaplja, spremenile v "nacionalne" politike. Tako so bili "ponovno rojeni" Uzbeki, Ukrajinci, Gruzinci in drugi. Z uničenjem moskovskega centra in zlasti tam, kjer so bile družbe in narodi posebej šibki, so ti bivši komunisti postali gospodarji njihovih novih držav, ne da bi sploh nameravali deliti oblast z nacionalistično inteligenco. Collins je tudi to predvidel: "Načrtovana dezintegracija Sovjetske zveze se bo najverjetneje zgodila pod vodstvom disidentskih komunističnih politikov. Upošteva je obstoječi monopol komunistov nad politično organizacijo v Sovjetski zvezi bi bilo težko izpeljati politične spremembe na kakršen koli drug način, vsaj na začetku (ibid, 207).

Odcepitev Rusije

Vendar niti Collins ni predvidel ruske odcepitev od imperija. Kdo bi si lahko predstavljal, da bo bivši partijski sekretar iz Urada z upiranjem Kremlju dosegel položaj predsednika (prvega sploh) neodvisne Rusije?

Prav to je dosegel Boris N. Jelcin. Zgodovinarji bodo večno razpravljali o "objektivnih" in "subjektivnih" činiteljih propada ZSSR, toda John Barber ima prav, ko govori o dogodkih 1990-91: "Sovjetska zveza ni enostavno propadla: bila je

¹⁶ Khazanov, *After the USSR*, str. 28. Cit. ibid., str. 231: "Autoritarni kapitalizem je zatiral civilno družbo, vendar pa je moral še vedno tolerirati ... nekatere oblike societalne samoorganizacije. V nasprotju s tem je totalitarni komunizem povzročil popolno uničenje civilne družbe. Tudi John A. Hall, *Coercion and Consent: Studies on the modern state* (Cambridge: Polity Press, 1994), str. 146, poudarja, da "je pomembna dediščina komunizma, namreč njegovo uničenje civilne družbe, skoraj povsem onemogočila liberalizacijo komunističnih režimov."

uničena zaradi delovanja njenih nasprotnikov ... Zveza reformističnih komunistov in protikomunističnih "demokratov" ni dobila državne oblasti po pomoti" (Barber, 1993, 39).¹⁷ Junija 1990 je Ruska republika proglasila svojo "suverenost" in ta korak je spremljala vrsta akcij, vključno z oblikovanjem urada Predsednika Rusije in vsa ta dejanja "so Rusko republiko zanesljivo pripeljala do polne državnosti" (ibid, 40).

Kot je opozoril George F. Kennan, pa je ruska deklaracija o suverenosti sicer "enostavno uvrstila ruski narod med različne druge periferne entitete v bivši Sovjetski zvezi", vendar pa je ta akcija sprožila "smrtno grožnjo sami Sovjetski zvezi". Sovjetska zveza je postajala "prazna lupina brez ljudi, brez ozemlja in z zgolj teoretično identiteto" (Kennan, 1995, 10).

Ruske izbire

Tako pod carjem kot pod komunisti, kot smo videli, Rusija ni uspela izpeljati prehoda od imperija k nacionalni državi. Nasprotje in potem odprt konflikt med imperialno državo in nastajajočim ruskim narodom ali "družbo" sta bila glavna činitelja imperialnega propada v letu 1917 in Sovjetskega propada v letu 1991. V obeh primerih, čeprav na različna načina, je "Rusija" prispevala k padcu imperija. "Tako pridemo do sklepa, ki je blizu Marku R. Beissingerju, vendar pa ni identičen z njegovim. Beissinger poudarja, da "sta se od pojava izgradnje moderne države v okviru carskega imperija država in imperij izkazala za zelo težko ločljiva, kar je močno pogojevalo propad ruskega imperija, konec in okvir, v katerem je post-sovjetska politika sedaj izčrpana" (Beissinger, 158). V tem prispevku gremo dalje in ugotavljamo, da je bil neuspeh v izgradnji države posledica temeljnejšega neuspeha v oblikovanju ruskega naroda.

V tem smislu Anatolij Kazanov ponuja zelo poučno analogijo iz drugega primera prehoda od imperialne narodnosti k narodu, ki nam lahko pomaga razumeti sedanjo rusko situacijo. Po Kazanovu so Rusi v Sovjetskem imperiju - in lahko tudi domnevamo njihovi predhodniki v imperialni Rusiji - "ostali na turški stopnji narodne identitete". To pomeni, da so poistovetili svojo državo, Rusijo, s Sovjetsko zvezo, zelo podobno kot so Turki običajno poistovetili Turčijo z otomanskim imperijem. Kazanov ugotavlja, da je bila sovjetska narodnostna politika "pogubna" za oblikovanje ruskega naroda in je dopuščala vladajočim postavljanje imperialnih interesov za ruske nacionalne interese." Iz tega sklepa, da oblikovanje modernega ruskega naroda še ni v celoti izpeljano. Ali bo Rusija državljanska ali etnična nacija, ostaja še odprto vprašanje (Khazanov, 239-40).

Ali Rusi v postsovjetski Ruski federaciji (uradno ime države) uspešneje rešujejo "rusko vprašanje" kot pa njihovi imperialni predhodniki? Poglejmo najprej geografijo. Pogosto slišimo, v Rusiji in zunaj nje, da je Rusija po letu 1991 "umetna"

¹⁷ Glej tudi John B. Dunlop, *The Rise of Russia and the Fall of the Soviet Empire* (Princeton: Princeton University Press, 1993), in "Russia: confronting a loss of empire," v Ian Bremmer in Ray Taras, eds., *Nations and Politics in the Soviet Successor States* (Cambridge and New York: Cambridge University Press, 1993), str. 43-72.

tvorba, ker ne obstajajo zgodovinski predhodni primeri za Rusijo v njenih sedanjih mejah. To je res, toda isto bi lahko rekli za veliko število držav, ki obstajajo v današnji Evropi, da ne omenjamo Azije ali Afrike. Pred 1990 še ni bilo Nemčije v njenih sedanjih mejah. Poljska, vzpostavljena leta 1945, še nikoli prej ni obstajala. Turčija, katere oblika na zemljevidu izgleda vsem - razen Kurdom - tako naravna in "normalna", je bila v dvajsetih letih prav tako videti kot nekakšna "umetna" tvorba postotomanske ureditve. In vendar je bila ta nova Turčija celo bolj "nezgodovinska" kot postsovjetska Rusija.

Odveč je reči, da bi bila v vseh teh primerih nujna globoka in boleča ponovna ocenitev, preden bi se ti narodi strinjali o tem, kaj naj bi Nemčija, Poljska ali Turčija bila (in zelo dramatični dogodki so se morali zgoditi, preden bi general de Gaulle lahko pripravil Francijo, da bi sprejela, da Alžirija končno ni del Francije.).

Ti primeri nam pomagajo oceniti probleme istovetnosti sodobne Rusije. Toda za razumevanje ruskih težav z geografijo moramo poseči nazaj v rusko zgodovino. Zgodovina nam pomaga razumeti, zakaj je Kijev, ki je bil pod Moskvo "samo" od leta 1667, postal glavno mesto nove neodvisne države leta 1991, medtem ko je Kazan, ki je bil pod Moskvo več kot sto let dlje kot Kijev, glavno mesto republike v okviru Rusije.

Ruski odnosi z Ukrajino in rusko "azijska" vez ostajajo na vrhu ruske narodne prioritete danes. Mnogi Rusi čutijo, da je vprašanje njihove državne kulture in politične "lokacije" (ali je Rusija v "Evropi"?) odvisno od tega, kako nekdo rešuje ta vprašanja.

Ukrajinskoruski odnosi so bili deležni relativno natančne razčlenitve, in jih tu ni potrebno povzemati, razen z opozoritvijo, da praktično vsi politični krogi v Rusiji še naprej dvomijo v sam obstoj ukrajinske narodnosti, čeprav nekateri iz taktičnih razlogov tega odprto raje ne priznavajo. Obstajajo razlogi, da mislimo, da vendar za nasprotji o črnomoški floti ali položaju Krima stoji zavračanje sprejema Ukrajine kot države, ki je neodvisna od Rusije.¹⁸

Rusko-"vzhodna" povezanost kot problem pri opredelitvi identitete Rusije dobiva manj pozornosti, čeprav je - kot kaže ta esej - zgodovinsko prepletena z rusko samoopredelitvijo kot naroda in države. Ena nepričakovanih posledic, čečenski konflikt, lahko pomeni večjo osredotočenost na vprašanje problema narodnosti v okviru Ruske federacije. Primer, kako resno je treba jemati te probleme, je razviden vsaj iz mnenja nekaterih političnih odločevalcev in znanstvenikov, podanih na simpoziju v Moskvi leta 1995 z naslovom "Rusija v pogojih strateške nestabilnosti". Naslednji fragment iz izjave N.N. Mojsiyeva razkriva, o čem je tekla beseda na simpoziju: "Če razmišljamo o njem poglobljeno, potem bomo videli, da sta dve tisočletji skupnega življenja s Tatari in njihovimi predniki ustvarili podobno mentaliteto tudi pri nas. In zato je naša spojitev z islamskim svetom stvarna in

¹⁸ Roman Solchanyk, "Russia, Ukraine, and the Imperial legacy," *Post-Soviet Affairs*, let. 9, št. 4 (1993), str. 337-365, in "Ukraine, The (Former) Center, Russia, in 'Russia,'" *Studies in Comparative Communism*, let. 25, št. 1 (Marec 1992), str. 90-107, analizira tekoče politične probleme nasproti zgodovinskemu ozadju.

zagotavlja, da obstaja zadosti globoko medsebojno spoštovanje in razumevanje. Toda če tega ne dosežemo, bomo v velikih težavah. O tem sem prepričan.”¹⁹

Na to bi lahko nekdo preroško odgovoril, da je v teh dneh v Moskvi mogoče slišati vse vrste napovedi, vključno s popolnoma zgrešenimi. Zakaj bi moralo biti mnenje akademika Mojseyeva pomembno?²⁰ Dejansko v teh dneh politiki in vplivni analitiki v Moskvi posvečajo mnogo več pozornosti temu, kako “dobiti nazaj” Minsk, Alma Ato in Kijev, kot pa da bi jih skrbelo za to, kako ne “izgubiti Kazana”. Dosti razmišljajo o obnovitvi imperija - ali se bo imenoval Tretji imperij? - in manj o izgradnji države. (Druga republika?) Najbrž so pri tem realistični: prvi imperij je trajal nekaj stoletij, drugi sedemdeset let, medtem ko je prva republika, edina demokratična Rusija, kdaj koli poznana do padca ZSSR, preživel a zgolj osem mesecev.

Toda obnovitelji imperija lahko ponovijo usodne napake svojih carističnih in sovjetskih predhodnikov, ki so po Kissingerjevih besedah trpeli za “umsko manijo po novih osvojitvah”. Samo nekateri “so bili dovolj pametni, da so spoznali, da je bila razširitev ozemlja za Rusijo razširitev šibkosti in pomanjkljivosti ... Na koncu je komunistični imperij v bistvu propadel iz istih razlogov, kot je carski imperij.”²¹

Če “manija po osvojitvah” povezuje tedanje elite s carsko in sovjetsko preteklostjo, jih prav tako tudi zapostavljanje položaja ruskega ljudstva. Ko Aleksander Solženicin izjavlja, da ruska nacija danes ne obstaja, nas njegove besede spominjajo na ugotovitve, ki sta jih podala Pipes in Got'e v obdobju 1917. Solženicin obžaluje, “da so Rusi razslojeni v nekakšna dva ločena naroda” in ponazarja svoje mnenje z naslednjim: “ogromno provincijsko-vaško osrednje področje in popolnoma različna manjšina v prestolnici, odtujena od njega in zahodnjaška po kulturi.” Solženicin vidi znak ruske nacionalne “katastrofe” v “današnjem amorfnem stanju ruske narodne zavesti, v brezupju brezbriznosti do narodne sorodnosti in celo še večje apatičnosti do rojakov v strašni stiski.” Ni potrebno, da se strinjamo z njegovim mnenjem ali sprejmemo njegov jezik, vendar pa ponuja vpogled v položaj in stanje v Rusiji, ki običajno uide pozornosti opazovalcev - kot to razkriva

¹⁹ “Rossiia v usloviakh strategicheskoi nestabil'nosti. (Materialy 'kruglogo stole').” *Voprosy filosofii*, št. 9, 1995, str. 7. Ironično je, da je tudi Moisejev čutil potrebo, da pove svoji elitni publiki, da “se malo ljudi spominja, da so bili pri osvajanju Kazana vsi regimenti ruske vojne pod tatarskim vodstvom (ibid. str.4) (Moisejev je imel tudi zelo negativne pripombe na Zahodno Ukrajino, ki so jo po njegovem mnenju podkreplili katoliški zahodnjaki, in tako dosegli še bolj tujo “mentaliteto”, kot je bila tatarska). (Moisejev also had a strongly negative commentary on the West Ukrainians, who he thought had been corrupted by the Catholic West and thus had acquired a “mentality” more alien than that of the Tatars.).

²⁰ Po Galini Starovoitovi (predavanje na Harvardu, 12. marca 1996) bi na vzpostavitev “islamske stranke Rusije” in njeno sodelovanje na volitvah decembra 1995, morali gledati kot na posledico čečenske krize v ruski politiki. Za etnopolitične procese med Tatari v Rusiji danes, glej Victor A. Shnirelman, *Who Gets the Past; Competition for Ancestors among Non-Russian Intellectuals in Russia* (Washington, D.C.: The Woodrow Wilson Center Press; Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 1996).

²¹ Henry Kissinger, *Diplomacy* (New York: Simon and Schuster, 1994), str. 176. Kissinger sklepa: “Za Sovjetsko zvezo bi bilo daleč bolje, če bi ostala v svojih mejah po 2. svetovni vojni in vzpostavila odnose s t. im. satelitskimi državami, ki bi bili podobni tistim, ki jih je imela s Finsko”. (ibid.) To nas spominja na Khazanovo reklo: “Prtirana razširitev je past za imperije”. (After the USSR, str. 10).

njihovo presenečenje ob tem, kako glasujejo Rusi na volitvah. Toda pravo katastrofo Rusije je, kot pravi Solženicin, mogoče povzeti s temi besedami: "naše izumiranje" (Solzhenitsyn 1995, 104-105).

To, kar Solženicin imenuje narodna "katastrofa", pa profesionalni demograf V.I. Kozlov opisuje v samo rahlo manj apokaliptični obliki: "Izumiranje Rusov: zgodovinsko-demografska kriza ali katastrofa? (Kozlov 1995, 771-77; Field 1995, 1469-1478)." Kozlov pravi, da bo v primeru nadaljevanja sedanjih trendov do leta 2000 število Rusov v Ruski federaciji upadlo za 7-9 milijonov v primerjavi s letom 1989, medtem ko se bo v "bližnji sosesčini" število Rusov zmanjšalo na 20 milijonov (od okrog 25 milijonov). Kozlov z zaskrbljenostjo opozarja, da je bil leta 1989 v Ruski federaciji neto prirastek prebivalstva 289.200 Rusov in 287.100 Nerusov. (Njegova zaskrbljenost je razumljiva, kajti leta 1989 je bilo v Ruski federaciji 119,9 milijona Rusov, ki so predstavljali 81,5% njenega prebivalstva). Nemogoče je reči, ali sta sedanji (marec 1996) predsednik Rusije in njegov obrambni minister razmišljala o dolgoročnih posledicah čečenske vojne v luči te statistike.²²

V oceni svojega obiska v Moskvi je bivši ameriški veleposlanik v ZSSR Jack F. Matlock zaključil, da "se zdita dve stvari gotovi, kot je to sploh lahko v družbenih zadevah: 1. Da sovjetskega sistema ni mogoče obnoviti ... 2. Da ruski imperij ne more biti ponovno sestavljen, kljub temu da ruski ljudje gojijo čustveno navezanost na slabo razumljeno preteklost ter da so občasno žrtev demagogije. Samo zdravo rusko gospodarstvo bi lahko nosilo stroške, toda gospodarstvo ne more ozdraveti, če se Rusija usmeri na imperialistično pot (Matlock 1995, 737)."

Matlock je spomnil svoje bralce, da si "Rusija ne more več privoščiti imperija, kakor koli že doseženega. Če nas je 20. stoletje česar koli že naučilo, je to, da so imperiji predrago breme." Prav tako je opazil nek vidik, ki je začuda manjkal v ruskem razmišljanju o tem, kako obnoviti imperij: pričakovani odpor s strani bivših republik. Za Rusijo je po njegovem mnenju "glavni izziv notranja narodna izgradnja ... Rusija ... se mora dolgoročno reformirati ali pa bo razpadla (Ibid, 738-39; Mendras 1995, 501-509)."

Zgodovina nas uči, da se narodi in njihovi voditelji redko naučijo njene lekcije. Nobenega zagotovila ni, da bodo pametni in prijateljski nasvet, kot ga je ponudil bivši veleposlanik, upoštevali tisti, ki oblikujejo rusko mnenje, ali tisti, ki odločajo v imenu te države.

Leta 1991 je izgledalo, da bo Rusija vodila celoten postsovjetski prostor v gospodarske reforme in demokratizacijo - tako kot je bila Rusija gonilna sila sovjetizacije. Tisti Rusi, ki niso sprejeli razpada imperija, vendar so podpirali demokracijo in tržno gospodarstvo, so imeli razloge za upanje, da bo rusko politično in kulturno vodstvo v desovjetizaciji omogočilo obnovo ruskega imperija - tokrat v liberalni ali "zahodnjaški" obliki. Vendar so bile za to, da bi se ta možnost izpolnila, nujne dobro izvedene gospodarske in politične reforme v sami Rusiji. V letu 1996 je bilo to daleč manj očitno, kot je bilo to pet let prej. Politično so bili komunisti

²² Glej Khazanov, *After the USSR*, str. 247-71, za pomembne podatke o etničnih težnjah v različnih delih bivše Sovjetske zveze zlasti v Srednji Aziji in Ruski federaciji

sposobni iztržiti največ iz okoliščin - in razpoloženja - kot jih opisuje Solženicin. Komunisti so tudi najodločnejši in najbolj organizirani zagovorniki imperialne obnove. Toda njihova vizija "reintegracije" ni enaka demokratičnim in liberalnim pogledom. Današnji Rusi morajo tako kot prejšnje generacije izbirati med različnimi Rusijami in ne samo enostavno med tekmujočimi strankami in voditelji. Ali dajejo prednost ozemeljsko zmanjšani Rusiji, kot obstaja danes, in se bojujejo za izgradnjo demokracije in tržnega gospodarstva, ali Rusiji, za katero so komunisti obljubili, da ji bodo vrnili Kijev in Taškent in še več, toda na račun demokracije in svobodnega gospodarstva?

LITERATURA

- Anderson, Benedict. 1983. *Imagined Communities: Reflection on the Origin and Spread of Nationalism*. London: Verso, str. 12 in popravljena izdaja, London in New York: Verso, 1991, str. xi.
- Barber, John. 1993. "Russia: a Crisis of Post-imperial Viability," v John Dunn, ed., *Contemporary Crisis of the Nation State*, str. 39. Glej tudi John B. Dunlop, *The Rise of Russia and the Fall of the Soviet Empire*. Princeton: Princeton University Press, 1993, in "Russia: confronting a loss of empire," v Ian Bremmer in Ray Taras, eds. 1993. *Nations and Politics in the Soviet Successor States*. Cambridge and New York: Cambridge University Press, str. 43-72.
- Beissinger, R. Mark. 1995. "The Persiting Ambiguity Empire", *Post-Soviet Affairs*, let. 11, št. 2, str. 158, 160.
- Collins, Randall. 1986. *Weberian Sociological Theory*, Cambridge and New York: Cambridge University Press, str. 203.
- Emerson, Rupert. 1960. *From Empire to Nation. The Rise to Self-Assertion of Asian and African Peoples*, Boston: Beacon Press, str. 36.
- Gellner, Ernest. 1992. "Nationalism in the Vacuum," v Alexander J. Motyl, ed., *Thinking Theoretically about Soviet Nationalities, History and Comparison in the Study of the USSR*. New York: Columbia University Press, str. 247, 248.
- Graus, Graus. 1970. "Slavs and Germans," v Geoffrey Barraclough, ur., *Eastern and Western Europe in the Middle Ages*, New York: Harcourt Brace Jovanovich, str. 26.
- Hobsbawm, Eric. 1994. *The Age of Extremes: A History of the World, 1914-1991* (New York: Pantheon Books), str. 492, 93.
- Hont, Istvan. 1995. "The Permanent Crisis of a Divided Makined: 'Contemporary Crisis of the Nation State' in Historical Perspective," v John Dunn, ed., *Contemporary Crisis of the Nation State?*, Oxford, UK, and Cambridge, MA, Blackwell, str. 172, cit. po Michael W. Doyle. 1986. *Empires*, Ithaca, Cornell University Press, str. 45.
- Hosking, Geoffrey. 1995. "The Freudian frontier," *The Times Literary Supplement*, 10 March, str. 27, rev. of Susan Layton, *Russian Literature and Empire: The Conquest of the Caucasus from Pushkin to Tolstoy*, Cambridge: Cambridge University Press, 1994. Glej tudi Mark Bassin, "Russia between Europe and Asia: The Ideological Construction of Geographical Space," *Slavic Review*, let. 50, št. 1 (1991), str. 1-17.
- Ionescu, Ghita. 1965. *The Break-up of the Soviet Empire in Eastern*, Baltimore, MD: Penguin, str. 7.
- Kappeler, Andreas. 1992. *Russland als Vielvoelkerreich. Entstehung, Geschichte, Zerfall*, Muenchen: C.H.Beck, str. 24-56, 179.

- Kappeler, Andreas. *Russlands als Vielvoelkerreich*, str. 9-18, zlasti str. 15.
- Kaiser, J. Robert. 1994. *The Geography of Nationalism in Russia and the USSR*. Princeton: Princeton University Press.
- Keenan, L. Edward. 1967. "Muscovy and Kazan: Some Introductory Remarks on the Patterns of Steppe Diplomacy," *Slavic Review*, let. 26, št. 3, str. 548-58.
- Keenan, L. Edward. 1992. "On Certain Mythical Beliefs," str. 23. Glej tudi Edward L. Keenan, "Muscovite Perceptions of Other East Slavs before 1654-An Agenda for Historians," v Peter J. Potichnyj, et. al., eds., *Ukraine and Russia in Their Historical Encounter*, Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, str. 20-38.
- Keenan, L. Edward. 1994. "On Certain Mythical Beliefs and Russian Behaviors," v S. Frederick Starr, ed., *The Legacy of History in Russia and the New States of Eurasia*. Armonk, N.Y. and London, England: M.E. Sharpe, str. 27.
- Kennan, F. George. 1995. "Witness to the Fall," *New York Review of Books*, 16. november, str. 10. (Review of Jack F. Matlock, Jr., *Autopsy on an Empire. The American Ambassador's Account of the Collapse of the Soviet Union*, New York, Random House, 1995).
- Kozlov, I. V. 1995. "Vymiraie russkikh: istoriko-demograficheski krizis ili katastrofa?" *Vestnik Rossiiskoi Akademii Nauk*, let. 65, št. 9, september, str. 771-77. Glej tudi Field, G. Mark. 1995. "The Health crisis in the Former Soviet Union: A Report from the 'Post-War' Zone", *Social Science and Medicine*, let. 41, št. 11, str. 1469-1478.
- Lieven, Dominic. 1995. "The Russian Empire and the Soviet Union as Imperial Politics," *Journal of Contemporary History*, let. 30, str. 607-36. Citat na str. 608.
- Mendras, Marie. 1995. "La Russie dans les tetes," *Commentaire*, let. 18, str. 71, str. 501-509.
- Matlock, J. Jack, Jr. 1995. *Autopsy of an Empire. The American Ambassador's Account of the Collapse of the Soviet Union*, New York: Random House, str. 737.
- Minogue, Kenneth in Williams, Beryl "Ethnic Conflict in the Soviet Union: The Revenge of Particularism," v Motyl, ed., *Thinking Theoretically*, str. 241.
- Pearson, Raymond. 1995. "The making of '89: nationalism and the dissolution of communist Eastern Europe," *Nations and Nationalism*, let. 1, št. 1, 69-79, cit. na str. 75.
- Pipes, Richard. 1975. "Introduction: the Nationality Problem," v Zev Katz, Rosemarie Rogers, Frederic Harned, eds., *Handbook of Major Soviet Nationalities*, New York: The Free Press, London: Collier Macmillan, str. 2n.
- Pipes, Richard. 1993. *Russia under the Bolshevik Regime*. New York: Alfred A. Knopf, str. 494, 497.
- Solzhenitsyn, Alesandr. 1995. "The Russian Question" at the End of the Twentieth Century, prevedel Yermolai Solzhenitsyn. New York: Farrar, Straus and Giroux, str. 104-105.
- Trubetskoy, Nikolai, Sergeevich. 1991. *The Legacy of Genghis Khan and Other Essays on Russia's Identity*, ed. by Anatoly Liberman. Ann Arbor, Mich.: Michigan Slavic Publications. "The Ukrainian Problem," str. 244-67, izvorno objavljeno kot "K ukraïnskoï probleme," *Evrasijskii vremennik*, 5, 1927, str. 165-84.
- Wandycz, S. Piotr. 1969. *Soviet-Polish Relations, 1917-1921*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, Davies, Norman. 1972. *White Eagle, Red Star: The Polish-Soviet War, 1919-1920*, London, Macdonald and Latawski, Paul ed. 1992. *The Reconstruction of Poland, 1914-1923*. London: Macmillan.
- Walicki, Andrej. 1977. "Russian Social Thought: An Introduction to the Intellectual History of Nineteenth-Century Russia," *The Russian Review*, let. 36, št. 1, January, str. 1-45.

Drago ZAJC

TRETJA REGIONALNA KONFERENCA: KONFLIKTI IN KONSENZ: Pluralizem in neokorporativizem v razvitih in starih demokracijah regije

("Conflicts and Consensus: Pluralism and Neocorporativism in New and Old Democracies at the Region" - Bled, 22-23. novembra 1996)

Tretja regionalna konferenca združenj za politične vede, ki jo je organiziralo Slovensko politološko društvo, je predstavljala zaključek programiranega prizadevanja treh regionalnih združenj (1993-1996), da na izredno raznovrstnem področju Srednje Evrope, kjer vendarle obstajajo skupne korenine in tudi skupni problemi družbenih ved, naredijo prvi korak k vzpostavitvi trajnejšega sodelovanja. Na tem področju potekajo tako intenzivni procesi transformacije, da je bilo potrebno začeti s kolektivno akcijo in razviti omrežja ter skupno razpravo. Politologi Avstrije, Slovenije in Madžarske so s tem hoteli prispevati k pospeševanju modernizacijskih procesov, evropeizaciji (poevropljanju) ali morda zgolj k "normalizaciji" v smislu vzpostavljanja tradicionalnih demokratičnih institucij z instrumenti kontrole, preglednosti političnih procesov in učinkovitosti upravljanja itd. Ob tem so se ukvarjali tudi z vlogo tradicionalnih korporativističnih struktur pri razreševanju konfliktov.

Tretja konferenca na Bledu, ki je zbrala 31 politologov iz sedmih držav, je bila posvečena pluralizmu in neokorporativizmu v starih in novih demokracijah Srednje Evrope in je sledila predhodnima konferencama na Dunaju leta 1994 (o politični kulturi) in v Budimpešti leta 1995 (o evropeizaciji). V vsebinske priprave vseh treh konferenc se je izredno intenzivno vključeval predsednik slovenskega društva dr. A. Bibič, ki pa je med organizacijskimi pripravami na konferenco v Sloveniji, le nekaj dni pred njenim začetkom, nenadoma preminil. Umrlemu predsedniku SPOD in funkcionarju Med-

narodne asociacije za politične vede (IPSA) sta posvetila posebna nagovora tudi minister za šolstvo Republike Poljske prof. Jerzy Wiatr in ambasador Republike Slovenije pri Združenih narodih dr. Anton Bebler. Dr. Drago Zajc je prebral uvodni govor prof. Adolfa Bibiča.

Tretja regionalna konferenca je bila izraz trajnih prizadevanj za premostitev razlik med teorijo in dejanskim stanjem na osnovi študij primerov iz različnih okolij. Predstavljala je skupen napor za preizkus vrednosti različnih konceptov v sodobni politološki znanosti pri razlagi pojavov in vprašanj, s katerimi se soočamo politologi na izredno širokem področju Srednje Evrope, ki sega od Baltika do Jadrana. Na eni strani gre za izredno velik razpon the problemov v sedanjem zgodovinskem obdobju - od 'subpolitične' civilne družbe in njenih interesnih organizacij do integracije iznad ravni nacionalnih držav in od vprašanj najustrežnejših struktur reprezentacije interesov do oblikovanja in uresničevanja politik. Velik del razprave so posvetili različnim akterjem v teh procesih - interesnim skupinam, družbenim gibanjem, političnim strankam, skupinam pritiska, sindikatom, združenjem delodajalcev, cerkvi, itd.

Konferenca je izhajala iz dejstva, da se v hitrem procesu demokratizacije in spremljanju procesa marketizacije pojavljajo tudi novi konflikti, ki naj jih pomaga rešiti tudi politična znanost. Konflikti in konsenz so eden od osrednjih, če ne osrednji problem sodobnega političnega življenja. Vse dimenzije moderne politike, vključno z vprašanjem skupnega dobra, so povezane s pluralnostjo interesov in tudi s priznanjem konfliktnosti med njimi. Razumljivo je, da je politične odločitve težko sprejemati brez osnovnega sporazuma - demokracija je tudi po definiciji "vladavina s pristankom vladanih" ("government by consent"). V razpravi so udeleženci odgovorili na prvo vprašanje iz tega sklopa in evidentirali vrsto "linij cepitev" ("cleavage lines") v srednjeevropskih družbah, ki potekajo na socio-ekonomski liniji (skupine uspešnejših v tranziciji - skupine deprivilegiranih in marginaliziranih), kulturni (sekularizirana država - Cerkev), agrarni (podeželje - mesto), tržni

(državna distribucija - večja vloga trga), zunanjepolitični (hitrejša vključitev v EU - postopna), sistemski (spremembe že sprejetih pravil, npr. volilnega sistema, ustave, itd. - vztrajanje pri nespremenjanju) itd.

Podani so bili tudi nekateri odgovori in pojasnila o tem, katere institucije so ali (bi bile lahko) ustreznejše pri graditvi konsenza (posebej široko je bila obravnavana vloga slovenskega Državnega zbora). Slovenski predstavniki so posebej pojasnili posledice slovenskega proporcionalnega volilnega sistema za nastanek ali zmanjševanje političnih konfliktov oz. za njihovo učinkovito razreševanje s sporazumevanjem (vključno z oblikovanjem različnih tipov opozicij). Vrsta udeležencev je posebej obravnavala politične stranke in strankarske sisteme, pri čemer so udeleženci prišli do zaključka, da so procesi oblikovanja in kasnejšega razpusta prvih demokratičnih koalicij (Solidarnost, Državlanski forum, Javnost proti nasilju, Demos itd.) bili v vseh novih demokracijah zelo podobni. Vendar pa so posamezne stranke zavzele različna mesta na lestvici "levo-desno", na kar je vplivalo več dejavnikov - od politične kulture do ekonomske razvitosti in intenzivnosti strankarskih bojov. Kot posebno vprašanje se je pojavilo vprašanje legitimnosti političnih institucij - javnost pogosto nizko ocenjuje nove parlamente. Slovenija se spet pojavlja kot posebnost zaradi nizke stopnje sprejemanja političnih institucij s strani samih političnih strank in nekaterih drugih akterjev - takšni so predlogi za spremembo volilnega sistema z namenom, da bi se oblikovala jasna večina (na račun politične sredine) ali da bi se oblikoval bolj kooperativen Državni zbor (povečanje moči Državnega sveta). Iz razprav je mogoče razumeti obstoj dediščine preteklega obdobja, ki se kaže predvsem v premajhni pripravljenosti ljudi, da se vključijo v demokratične procese. Mogoče pa je tudi povzeti, da so demokratični potenciali v novih demokracijah prevladali in da ni mogoče predvideti povratka starih avtoritarnih vladavin. Volitve so skoraj povsod postale normalen način izmenjave elit na oblasti (izjema je Slovenija s svojo "veliko koalicijo") pri čemer so t.i. "reformirani" komunisti kot poseben dejavnik tranzicije,

sestavljani iz zelo različnih skupin reformatorjev, liberalcev in modernistov. Njihov "ponoven" prihod na oblast je posledica zelo velike cene, ki jo morajo nove države plačevati v procesu tranzicije ob prenašanju pogosto zelo neustreznih modelov privatizacije. V teh državah ni nikjer opaziti nevarnosti novega fundamentalizma, ki bi lahko ogrozil demokratične procese razreševanja konfliktov, čeprav obstajajo posamezni primeri, ko se skušajo uveljaviti nekateri elementi kontrole nad političnimi tekmeči (Slovaška), ali pa se zmanjšuje vloga opozicije (Hrvaška).

Udeleženci so posebej poudarili vprašanje povezanosti notranje modernizacije z vprašanjem približevanja Evropski Uniji in posebej izpostavili dileme vključevanja na eni strani in probleme oblikovanja zunanje politike v okoliščinah, ko ta postane način pridobivanja politične moči med koalicijskimi partnerji (udeležence so izredno zanimale strategije Slovenije pri vstopanju v različne mednarodne organizacije).

K uspehu konference je prispevalo sodelovanje Državnega sveta, zlasti njegovega predsednika *dr. Ivana Kristana*, ki je izredno poglobljeno predstavil nekatere probleme sodobne dvodomnosti in tudi predlog za uvedbo mešanega volilnega sistema. Kot zelo uspešno lahko ocenimo okroglo mizo o vprašanjih slovenske tranzicije, ki jo je prvi dan vodil *dr. Bogomil Ferfila*. Tuji udeleženci so pokazali izreden interes za izvajanja vabljenih gostov - *dr. Antona Beblerja*, *dr. Mira Cerarja*, *Mitje Meršola*, *Paule Rapoša-Tanjšek* in drugih. Konference sta se drugi dan udeležila tudi predsednik Gospodarske zbornice Slovenije *Joško Čuk* in sekretar Združenja delodajalcev *Vitko Roš*.

Politologi Avstrije, Češke, Hrvaške, Madžarske, Poljske, Slovaške in Slovenije so se zavedali izziva, da različne koncepte uporabljajo v izredno hitro spreminjajočem se okolju. V svojih prispevkih so skušali ob analizi preteklosti in sedanjosti podati podobe prihodnosti, ki so bile precej različne - od optimističnih do pesimističnih. Kljub izredno velikim razlikam v socialni strukturi, politični kulturi in posebnim zgodovinskim izkušnjam, gospodarskem razvoju, najnovejšim političnim in gospodar-

skim strategijam itd. med državami, je bilo mogoče pojave analizirati njem zgodovinskem obdobju - od "subpolitične" v primerjalni perspektivi. Na ta način so tudi slovenski politologi kreativno prispevali k razjasnitvi vrste podobnih problemov in razložili vzroke njihove intenzivnosti ter medsebojno odvisnost (z referati so nastopili dr. Bojko Bučar, dr. Igor Lukšič, pravnik dr. Ivan Kristan, mag. Samo Kropivnik in dr. Drago Zajc). Glede na še vedno nedokončan proces tranzicije, bo seveda potrebno s temi razpravami nadaljevati. Na koncu konference je bilo sprejeto mnenje, da je potrebno s temi srečanji nadaljevati. Organizator prihodnjega srečanja bo hrvaško politološko društvo, sledilo pa bo srečanje, ki ga bosta skupaj organizirali češko in slovaško društvo.

Mag. Gorazd Meško

Mednarodna konferenca: Policijska dejavnost v Srednji in Vzhodni Evropi: Primerjava lastnega znanja z izkušnjami z Zahoda

(Policing in Central and Eastern Europe: Comparing Firsthand Knowledge with Experience from the West), Ljubljana, 14.-16. november 1996

Predstavitve konference in predstavljenih prispevkov

Med 14. in 16. novembrom 1996 je Visoka policijsko-varnostna šola, pridružena članica Univerze v Ljubljani (v nadaljevanju besedila: VPVŠ) organizirala mednarodno konferenco o opravljanju policijskega dela v Vzhodni in Srednji Evropi in o povezanosti izkušenj in znanja z Zahoda.

Konference se je udeležilo več kot 200 oseb iz 22 držav. Pri organizaciji in izvedbi konference so sodelovali strokovnjaki iz večine evropskih držav, Združenih držav Amerike, Kanade, Afrike, Avstralije, Indije, držav nekdanje Sovjetske zveze, Hrvaške ter Bosne in Hercegovine.

Govorniki na otvoritvi konference so bili: prof. dr. S. Kapsch, Američan slovenskega rodu in profesor iz Reed kolidža, ZDA; minister za notranje zadeve, Andrej Šter in dekan Visoke policijsko-varnostne šole, doc. dr. Milan Pagon, ki je poudaril pomen sodelovanja, usposabljanja, izobraževanja in raziskovanja v policiji.

Na plenarni predstavitvi so nastopili: Rainer Schulte (Policijska akademija Munster) je polemiziral in izpostavil nekatere izzive, s katerimi se bodo v bodoče morali spoprijeti policijski menedžerji. William F. McDonald (Inštitut za sociologijo na Georgetown Univerzi, ZDA) je govoril o transparentnosti policije, doseženi z zunanjim raziskovanjem policije. Gert Vermeulen (Univerza Gent, Belgija) je govoril o problemih policijskega dela po združitvi v Evropsko skupnost, Uglješa Zvekić (Inštitut združenih narodov za medregionalno raziskovanje kriminalitete in pravosodja, Rim, Italija) pa je predstavil rezultate študije o opravljanju policijskega dela in stališč do policije v državah v tranziciji.

V času konference so se zvrstile naslednje sekcije: sodelovanje policij, izmenjava znanja in izkušenj, v skupnost usmerjeno policijsko delo, policija in spremembe v družbi, zatiranje in preiskovanje kriminalitete, vloge psihologije v policijski organizaciji, vrednote, stališče v zvezi s policijo in izobraževanje in usposabljanje v policiji

V okviru konference je bila organizirana tudi razprava na temo prenatrpanosti in kriminalnih združb v amerikih zaporih, ki sta jo vodila prof. Houston in prof. Kapsch. Razmere v ameriških zaporih se dokaj razlikujejo od slovenskih v nekaterih bistvenih značilnostih, kot so število obsojencev, kriminalne dejavnosti obsojencev v zaporskem okolju in kakovost življenja v totalnih institucijah za prestanje zaporne kazni.

Zaključek konference je bil namenjen kratkemu povzetku ugotovitev, oceni in izražena je bila želja po sodelovanju in izmenjavi izkušenj o opravljanju policijskega dela ter vseh izhodišč v zvezi s policijo in varnostjo.

Predstavitev nekaterih prispevkov

Milan Pagon (Opravljanje policijskega dela v Srednji in Vzhodni Evropi: vloga in pomembnost sodelovanja, usposabljanja, izobraževanja in raziskovanja): Govornik je poudaril štiri stebre učinkovitega opravljanja policijskega dela v Srednji in Vzhodni Evropi, ki so: sodelovanje, usposabljanje, izobraževanje in raziskovanje. Poudarja pomen spremembe filozofije in izvajanja policijske dejavnosti ter dojemanja Srednje in Vzhodne Evropskih policij kot enakovrednega partnerja v sodelovanju z drugimi policijami za doseganje višjih ciljev.

Pri usposabljanju v policiji poudari pomen vprašanj, povezanih z: (1) novimi pristopi pri opravljanju policijskega dela, (2) informacijsko tehnologijo, (3) mednarodnim sodelovanjem, (4) sodelovanjem med različnimi institucijami, (5) komuniciranjem, reševanjem problemov in pogajanjem, (6) oblikovanjem delovnih skupin in delom v skupini, (7) uporabo prostega preudarka oz. diskrecije, (8) poravnavo s stresom in (9) policijsko etiko.

Raziskovalnemu delu v policiji pripisuje pomembno vlogo, saj pomembno prispeva k sodelovanju, usposabljanju in izobraževanju. Ključna vprašanja, na katera bi raziskave morale dati odgovore, so: kako drugačni ali podobni smo si z drugimi policijami; katere oblike policijske prakse in rešitve je mogoče prenašati iz ene v drugo državo ali iz ene kulture v drugo; kakšne so posledice izvajanja določene politike, strategije in taktike v določenem kontekstu; kakšni so dejanski trendi kriminalitete?, ipd.

Bertus R. Ferreira (Uporaba in učinkovitost v skupnost usmerjenega policijskega dela v demokraciji): Ferreira je izhajal iz domneve, da je večina srednje in vzhodno evropskih držav izkusilo totalitarni režim, v katerem je bila vloga policije predvsem služiti državi, nadzorovati in obvladovati državljane. Takšna usmeritev je kljub spremembam pustila pečat na policiji, vendar ne kot instituciji, ki pomaga ljudem pri reševanju določenih problemov. Usmeritev policije v novo filozofijo varovanja in služenja ljudem predstavlja problem na obeh straneh. Zaupati in pridobiti si zaupanje je te-

meljna naloga, ki jo je treba izpolniti, seveda pa ni edina. V skupnost usmerjeno policijsko delo bi, po govornikovih besedah, morala postati bolj filozofija dela kot le kratkotrajni program ali projekt. Ob tem pa se pojavljajo tudi vprašanja, kako ocenjevati uspešnost tovrstne usmeritve pri opravljanju policijskega dela in kako uporabljati različne sloge pri izvajanju zakonodaje (legalistični, opazovalski in uslužnostni slog).

Janez Pečar (Podjetniška kriminaliteta): Profesor kriminologije, Janez Pečar, je nanašal probleme v zvezi s podjetniško kriminaliteto in preiskovanjem tako zapletene, kompleksne pojave oblike kriminalitete. V slovenskem parlamentu je že nekaj časa v postopku predlog zakona o odgovornosti pravnih oseb za kazniva dejanja. Inkriminiral naj bi protipravno dejavnost za 65 kaznivih dejanj, ki so že vsebovana v slovenskem kazenskem zakoniku, toda za fizične osebe. S predvideno regulacijo, če bo sprejeta, pa se ureja kazenska odgovornost tudi za podjetja, firme, korporacije, oziroma pravne osebe. Ta kriminalnopolitični ukrep že sedaj izhaja iz 33. člena kazenskega zakonika, ki v svojem 1. odstavku pravi: 'Zakon določa odgovornost pravne osebe za kaznivo dejanje, ki ga storilec izvrši v imenu, na račun ali v korist pravne osebe'. Sprejetje zakona bo povzročilo precej problemov pri odkrivanju in preiskovanju tovrstnih kaznivih dejanj. Pečar ugotavlja, da je treba v boju zoper podjetniško kriminaliteto uporabiti nove strategije, da je soočanje in boj zoper njo dokaj nova oblika policijske dejavnosti in da ekonomske razmere pogojujejo tudi spremembe v vlogi policije. Policija mora nujno spoznati značilnosti podjetniške kriminalitete, da bi lahko izbrala sredstva za njeno zatiranje. Pomembno je tudi uporabo posebnih metod in sredstev pri boju zoper pojav, katerega razsežnosti se običajno niti ne zavedamo. Sodelovanje in enotnost različnih subjektov v boju proti tovrstni kriminaliteti ni zanemarljiva, zaradi česar je nujno potrebno sodelovanje na inter-institucionalni ravni. Zaradi mednarodne razsežnosti podjetniške kriminalitete je nujno tudi mednarodno sodelovanje policij. Podjetniška kriminaliteta pa bi morala biti za policijo izziv, saj je po dosedanjih izkušnjah

običajno nedosegljiva, neprocesirana in storilci največkrat ostanejo nekaznovani.

Bojan Dobovšek (Organizirana kriminaliteta - ali lahko poenotimo definicijo?): Organizirana kriminaliteta je za večino evropskih držav velik problem. Kljub temu še ni enotne definicije za organizirano kriminaliteto. Za boj proti organizirani kriminaliteti je treba zbirati podatke sistematično. Razlike v pravnih ureditvah različnih držav, razlike v evidentiranju kriminalitete pri policijah in različne dejavnosti policije ob zaznavi kaznivih dejanj pogojujejo tudi različno dojemanje in odzivanje na organizirano kriminaliteto. Merjenje organizirane kriminalitete se vprašljivo zaradi različnih opredelitev tega pojava, ne samo v Evropi, ampak po vsem svetu, zaradi različnih pravosodnih sistemov, razlik v registriranju organizirane kriminalitete in razlik v registriranju kaznivih dejanj in dejavnosti policije. Poenotenje definicije organiziranega kriminala bi po Dobovškovi oceni bil prvi korak k skupnemu boju in preganjanju organiziranega kriminala v svetu.

Sklepne misli

Konferenca vsekakor pomeni izreden korak naprej glede izmenjave izkušenj, medsebojnega povezovanja strokovnjakov in idej za bodoče raziskovanje v policiji, saj so bile tu obravnavane najaktualnejše teme v zvezi s policijo in nekaterimi študijami kazenskega pravosodja (v smislu criminal justice, ki obsega študije policije, sodišč in penalnih institucij).

Konferenca je bila pomembna tudi za predstavitev Slovenije in uveljavljanje slovenskega potenciala v svetovnih merilih.

Država, ki so jo verjetno nekateri prisotni na konferenci še nedolgo tega zamenjevali s Slovaško ali Slavonijo, ali pa sploh niso vedeli zanje, je priredila posvetovanje, ki je v zadnjih letih najodmevnejši tovrstni shod v Evropi, če ne celo v širšem okolju. Povratna informacija, ki jo je bilo mogoče razbrati pa je ta, da imamo v Sloveniji dovolj možnosti za kakovostno znanstveno raziskovalno delo in povezovanje ugotovitev s prakso. Konferenca je pomembna tudi za razvijanje znanstveno raziskovalnega dela na področju kazenskega pravosodja, predvsem na področju študij policije, sodstva in izvajanja kazenskih sankcij. Prav tako pa tudi za izvajanje mednarodnih primerjalnih študij obravnavanih problemov, kot je to bilo mogoče razbrati iz prispevka dekana Visoke policijsko-varnostne šole.

Poročilo s konference bi zaključil z besedami B.R. Ferreira, ki je ocenil slovenske razmere in ugotovil, da je policija, v primerjavi z drugimi po svetu, dovolj usposobljena in strokovna, vendar ob neustrezni zakonodaji in neusklajenosti političnih interesov o tem, kaj naj počne, še zmerom zelo v "tranziciji". Pomanjkanje politične volje za preprečevanje in zatiranje kriminalitete se odraža tudi v razmerah, katerim smo priča. Sprejetje ustreznih zakonov in jasna kriminalna politika pa lahko odpravijo več problemov kot smo si sposobni priznati.

Naj omenim, da je ob konferenci izšel tudi zbornik, ki vsebuje 730 strani, na katerih so zbrani vsi prispevki, ki so bili predstavljeni na tem posvetovanju. Ker je bil delovni jezik angleški, je publikacija v angleškem jeziku. Zbornik je mogoče dobiti na Visoki policijsko-varnostni šoli, Kotnikova 8, Ljubljana.

Albin IGLIČAR

Pravo brez države

Sergij Vilfan

Zgodovinska pravotvornost in Slovenci

Cankarjeva založba - Pravna obzorja 5, Ljubljana 1996, 526 strani

Pri Cankarjevi založbi je posthumno izšla knjiga akademika in zaslužnega profesorja ljubljanske pravne fakultete dr. Sergija Vilfana "Zgodovinska pravotvornost in Slovenci". Obsežna študija se z novega zornega kota, sveže in pogumno loteva vprašanj ustvarjanja prava. Avtor pravotvorne dejavnosti namreč ne veže le na državo, temveč jo povezuje neposredno z ljudsko ustvarjalnostjo.

Dr. Vilfan že v uvodnih poglavjih razvije tezo, ki nasprotuje "mitu o tisočletju slovenskega hlapčevstva" in trditvi, da je edini predmet slovenske pravne zgodovine pravni položaj kmeta. Ob državni pravotvornosti avtor posebej izpostavlja ljudsko pravotvornost.

Neposredno ljudsko oblikovanje pravnih norm je še toliko bolj pomebno za Slovence, ker smo svojo državo v modernem smislu kot suvereno nacionalno državo dobili šele pred nekaj leti. Toda tudi evropske države, v tisočletnem obdobju med plemenskimi monarhijami in nacionalnimi državami 19. stoletja, "niso bile istovetne z ljudstvi ali nacijami, kakršne obstajajo danes," ugotavlja akademik Vilfan. Državotvornost v srednjem veku pač ni bila ljudska lastnost, temveč je bila rezultat delovanja ozkih skupin, oziroma tankih vrhnjih slojev fevdalnega plemstva. Ljudstvo je tako pogosto oblikovalo - ob državnih - svoja pravna pravila in to na primer tako nemško kot slovensko ljudstvo.

Pojmovanje o tesni povezanosti državotvornosti s pravotvornostjo je nastalo v času pravnega pozitivizma 19. stoletja in pod vplivom pogleda, ki je v pravniku videl zgolj izvajalca pravnih norm, ki jih postavi monarh ali parlament. Podobno razmišljanje je izhajalo tudi iz zgodovinske pravne šole, ki je že kocem 18. stoletja v "narodnem duhu" videla glavno gibalno pravnega razvoja.

Za razmere v naših krajih je bila tedaj bolj uporabna naravno-pravna šola, po kateri naj

bi pomanjkljivosti zgodovinskega prava odtehtalo naravno pravo. Če namreč - po besedah avtorja - "... ni bilo države, ki bi se bila imenovala Slovenija, pa se zato nikakor ni zdelo nemogoče, da bi ljudstvo pri razvoju prava vendarle pokazalo svojo dejavnost." (str. 59). V obravnavani knjigi tako pod poglavjem Odmevi historičnopravne šole pri Slovencih, dr. Vilfan ugotavlja: "Odtlej je bilo posebno po zaslugi Metoda Dolenca popolnoma jasno, da je Slovenec tudi brez lastne države, lahko razvijal pravotvornost." (str. 63)

Profesor Dolenc je dokazoval slovensko pravotvornost predvsem s t. im. gorskim pravom, ko so zbori vinogradnikov določali pravila običajnega prava (Gorske Bukve). Dr. Sergij Vilfan pa je z vnemo strastnega znanstvenika odkrival "pravne starosvetnosti" ter obče sodbe in prakso gorskih zborov. Knjiga nadaljuje s prikazom premoženskih razmerij, prava zakonske zveze in kazenskega prava z vidika pravne etnologije.

Z impozantnim številom zbranih ljudskih pravnih običajev in z naravnost detektivskim odkrivanjem ljudskega ustnega izročila, reči in imen, nam avtor v žlahtnem jeziku spremeni branje v privlačno opravilo, v katerem se spretno izmenjujejo znanstvena strogost s pripovedno hudomušnostjo. Študija je na koncu opremljena s seznamom literature, povzetkom v nemščini ter stvarnim in imenskim kazalom. Omenjeni dodatki omogočajo jasn pregled nad vsebino običajnega prava pri Slovencih in so obenem spodbuda nadaljnemu raziskovanju tega področja slovenske ustvarjalnosti.

Kljub minucioznemu prikazu vsakdanjega pravnega življenja Slovencev v preteklosti, je namreč še vedno ostala marsikatera podrobnost nepojasnjena in marsikatero ravnanje nerazložljivo. Seveda pa je za obravnavano knjigo to preje odlika kot pomanjkljivost, saj nakazuje bodoče smeri pravnozgodovinskega proučevanja. Za slovensko samozavest bo pri našem vstopanju v Evropo to zelo pomembno.

Knjiga o zgodovinski pravotvornosti Slovencev, skupaj s ponatisom Pitamičeve knjige "Država", zaključuje tretji letnik zbirke Cankarjeve založbe - pravna obzorja. Za našo pravno in politično znanost je navede-

na serija dragocena obogatitev - sicer neodpušljivo skromne - literature s tega področja. Tako dela, ki so že izšla (o filozofiji prava, pravni logiki, lokalni samoupravi), kot knjige, ki so še v pripravi (npr. Temeljne pravice, Primerjalno ustavno pravo, Podjetje in pravo...) skrbno izbira z večjo roko urednik dr. Marijan Pavčnik. S tem je vsaj v minimalnem obsegu poskrbljeno za prevodno in originarno književno produkcijo, ki je za dograjevanje slovenske državnosti ključnega pomena.

Adam PURG

Nadzorovana varnost

Andrej Anžič

Vloga varnostnih služb v sodobnih parlamentarnih sistemih - nadzorstvo

Enotnost, Ljubljana 1996, 343 str.

Jedro avtorjevih ugotovitev obsežnega in dolgoletnega proučevanja problematike parlamentarnega nadzorstva nad varnostnimi službami najdemo v sklepih, kjer med drugim ugotavlja, da se parlamentarno nadzorstvo nad varnostnimi službami izraža v njihovem obvladovanju, obenem pa je pod-sistem vzročno-posledičnih odnosov in povezav med zakonodajno in eksekutivno vejo oblasti, pri čemer je slednja tudi objekt nadzorstva. Nadzorstvena funkcija parlamenta se izraža v različnih oblikah in vsebinah ter zajema spekter splošnega in spekter posebnega, pri tem pa je njegov pomen dvojen in celo protisloven. Na eni strani zagotavlja legitimnost političnemu sistemu in prispeva k varovanju človekovih pravic in svoboščin, na drugi strani pa se protislovnost nadzorstva kaže v tem, da se mu varnostne službe poskušajo izogniti, še zlasti če jim to dopušča vlada, ki ni najbolj pripravljena sodelovati v nadzorstvenem procesu. Parlamentarno nadzorstvo je mogoče uveljaviti le v pravni državi, v kateri je dosežen konsenz o univerzalnosti človekovih pravic in svoboščin, o nujnosti uveljavljanja splošnih oblik političnega nadzorstva, o potrebi

po osrednjem parlamentarnem nadzornem telesu in pri opredelitvi ciljev in sredstev usmerjanja varnostnih služb. Ključnega pomena pa je, da parlamentarno nadzorstvo pri svojem delu uporablja politična merila in ocene in na svojevrsten način zagotavlja ravnotežje politične moči med vlado in parlamentom (318).

Knjigo sestavlja pet poglavij, povzetek v slovenskem in angleškem jeziku, sklepi, bibliografija, stvarno in imensko kazalo. Bibliografija obsega 328 enot, in sicer 150 knjig in monografij, 97 člankov v strokovnih in drugih publikacijah ter 81 pravnih predpisov in leksikonov.

V predgovoru prof. dr. Janez Pečar predstavi avtorja in njegovo delo. Med zanimivim razmišljanjem izpostavi ključne poudarke tega dela, še zlasti avtorjevo razgrinjanje svojih pogledov predvsem na slovenske razmere, prizadevanje za etičnost delovanja varnostnih služb in popravo njihovega negativnega slovesa in drugo. Po mnenju prof. Pečarja gre avtorju posebna zasluga za predloge v zvezi s parlamentarnim nadzorstvom nad varnostnimi službami, ob tem pa opozori, da velja razmisliti, koliko nadzorstva je potrebno, da ga je še mogoče prenašati.

V uvodnem poglavju avtor predstavi teoretična, metodološka in hipotetična izhodišča. Najprej predstavi relevantnejše teoretike s tega področja in njihov pomen za pričujoče delo. Opozori na odsotnost resnega teoretičnega ukvarjanja s problemom nadzorstva pri nas po uvedbi parlamentarnega sistema. Pojasni razloge, zakaj uporablja splošni pojem varnostne službe v povezavi z nadzorstvom. Meni, da je v zvezi z varnostnimi službami odprta cela vrsta splošnih, teoretičnih in tudi strokovnih in političnih vprašanj. Zatem predstavi predmet proučevanja, ki ga opredeljuje v teoretičnem in operacionalnem delovnem smislu. Pri teoretični opredelitvi predmeta upošteva zlasti naslednja dejstva in dejavnike: stopnja razvosti teorije sodobne varnosti, stopnja razvoja varnostne prakse, stopnja politične in varnostne kulture, transparentnost sistema in stopnja delitve in enotnosti oblasti. Predstavi teoretične in prakseološke cilje proučevanja ter izbrane metode proučevanja, v nadaljevanju pa splošno hipotezo in

devet pomožnih hipotez. Poglavje zaključí z razlago temeljnih pojmov - nadzorstvo, varnostna služba (državni organi in službe), parlament, tajnost ter država in civilna družba.

V naslednjem poglavju obdela teoretično in normativno opredelitev varnostnih služb v Republiki Sloveniji. Pri tem najprej predstavi procese osamosvajanja Republike Slovenije in nastajanje njene državne ureditve, temu pa sledi obravnava pluralizacije družbe in politike s poudarkom na prevrednotenju vrednot. V podpoglavju o znanstvenem in teoretičnem oblikovanju koncepta nacionalne varnosti opozori na razhajanje med cilji, načrti, pričakovanji in dejanskimi spremembami. Po njegovem mnenju je vsebinsko preoblikovanje varnostnih služb od osamosvojitve dalje potekalo skozi različna časovna obdobja, ki jih deli na obdobje od prvih večstrankarskih volitev do oboroženega spopada junija 1991, obdobje od junija 1991 do zaključka formalnega osamosvajanja maja 1992 in obdobje "notranjega" osamosvajanja od maja 1992 dalje; doda, da bi bila možna tudi drugačna periodizacija. Podrobno predstavi značilnosti omenjenih obdobjí in opozori na vrsto strokovnih napak in opustitev na tem področju. Vse to so ključni razlogi, da je preoblikovanje varnostnih služb v bistvu šele na začetku. Normativnopravni napredek vidi le v zakonu o obrambi.

V tretjem poglavju podrobno in zanimivo predstavi primerjalni pregled nadzorstva nad varnostnimi službami v drugih državah. V tem smislu predstavi varnostne službe Republike Hrvaške, Zvezne republike Nemčije, Republike Italije in Združenih držav Amerike. Poleg predstavitve varnostnih služb v vseh navedenih primerih prikaže tudi konkretne probleme parlamentarnega nadzorstva nad njimi. Predstavi tudi zaključke, do katerih je prišel po dolgoletnem proučevanju političnih in obveščevalnih sistemov v Republiki Hrvaški in Zvezni republiki Nemčiji.

V naslednjem poglavju razčleni varnostne službe Republike Slovenije. Najprej razpravlja o problematiki človekovih pravic in problemih njihovega uresničevanja. V tej zvezi predstavi šest sklopov problemov in dilem

pri uresničevanju človekovih pravic, pri čemer je teh sicer še več. Zatem predstavi ustavne in druge normativne mehanizme za varstvo človekovih pravic. Nadaljuje s prikazom organov in organizacije oblasti v Republiki Sloveniji. Z vidika nadzorstva posebno pozornost nameni proučevanju Državnega zbora (parlamenta) in vlade. Opiše funkcije parlamenta, način njegovega poslovanja in delovna telesa. Podrobneje predstavi komisijo za nadzor nad delom varnostnih in obveščevalnih služb. Po avtorjevem mnenju je pri proučevanju dosedanje vloge, funkcije in učinkovitosti dela te komisije vidna cela vrsta slabosti, pomanjkljivosti in opustitev, med drugim: odsotnost zakona, ki bi urejal nadzor nad varnostnimi službami; nespoštovanje zaupnosti dokumentov in delovanja komisije; komisija varnostnim službam ni bila ne korektor in ne protektor; članstvo v komisiji ni moglo zagotoviti potrebne avtoritete, ugleda in učinkovitosti; komisija je prevelika in tudi pri varnostnih službah ne uživa ustreznega ugleda. Zatem predstavi funkcije vlade, razmerja s parlamentom, zaupnico vladi in interpelacijo. V posebnem podpoglavju razmišlja o organizacijski in funkcionalni ravni sodobnih varnostnih služb. Meni, da so problemi legitimnosti varnostnih služb v sodobnih družbah, tudi pri nas, tesno povezani s problemi legitimnosti ostalih institucij političnega sistema. Sledi razmišljanje o državno-informativni službi - DIS - kot predlog novega organizacijskega in funkcionalnega modela varnostnih služb. Zavzema se za vzpostavitev integriranega obveščevalnega sistema z osrednjo obveščevalno službo in v tej zvezi predstavi prednosti in predpostavke svojega predloga. Predlaga takojšnjo "odmrznitev" predloga zakona o varnostno-obveščevalni dejavnosti, ki ga je vlada določila 14. 7. 1994, in ga poslala državnemu zboru v obravnavo. Poglavje zaključí z obravnavo dilem in perspektiv posebnih operativnih sredstev in metod dela. Peto poglavje ni le nadgradnja predhodnih poglavij, ampak tudi bistvo obravnavane problematike, saj vsebuje ključne predloge novosti v zvezi s parlamentarnim nadzorstvom. Avtor najprej obravnava povezanost med nadzorstvom, državno suverenostjo in

oblastjo. Nadzorstvo v teh odnosih pojmuje kot nekakšen vpliv oblasti, kot silo, ki na eni strani sproža procese socializacije, na drugi strani pa utrjuje ideologijo. Cilj nadzorstva je doseganje določenega konformizma ter vzdrževanje družbene discipline. Na nadzorstvo je moč gledati tudi kot na dejavnost, katere namen je čim hitreje in na objektivni način ugotoviti spremembe v dejanskosti. Predstavi načine, prednosti in pomajkljivosti zunanjega in notranjega nadzorstva. Sledi obravnava poslanskih vprašanj kot oblike splošnega parlamentarnega nadzorstva. Interpelacija je resna oblika parlamentarnega nadzorstva nad vlado in njenimi varnostnimi službami. Parlamentarna preiskava kot oblika splošnega parlamentarnega nadzorstva pa bi se lahko uporabila, če bi obstajal npr. sum, da so se podatki, zbrani z obveščevalno, protiobveščevalno ali varnostno dejavnostjo, zlorabljali za politične namene, za politične obračune ali strankarske interese. Poleg tega je tudi računsko sodišče oblika neparlamentarnega nadzorstva, saj so varnostne službe eden od večjih porabnikov javnih financ. V zaključnem delu predstavi svoje predloge in argumente v zvezi s posebnim zakonom o parlamentarni nadzorni komisiji. Meni, da bi posebni zakon moral opredeljevati delovna področja (pri tem razlikuje med nadzorstvom nad izvajanjem načel in nadzorstvom nad izvajanjem in uporabo posebnih sredstev in metod dela); sestavo komisije (sestavljalo bi jo osem parlamentarcev in poslovni sekretar; pet članov bi bilo iz opozicije in trije iz pozicije) in način njenega dela; predmet nadzora (redne in neposredne informacije varnostnih služb; finančni načrti; poročila o delu podkomisije za nadzor nad omejevanjem pisemske, poštna in telefonske tajnosti; obravnava zakonskih pobud in iniciativ; pravica zasliševanja in vpogleda v posamezne zbirke osebnih podatkov; obravnava informacij delavcev varnostne službe; pobude varnostnih služb za izboljšanje učinkovitosti dela; pobude Državnemu zboru). Problematika, obravnavana v tej knjigi, je zanimiva in pri nas še posebej aktualna. Iz primerjalnega pregleda nadzora nad varnostnimi službami je razvidno, da so države vzpostavile različne oblike nadzora nad njimi. Tako obstajajo predvsem

naslednji mehanizmi nadzora: parlamentarni nadzor (ta je najpogostejši); vladni odbor; odbor ministrov; odbor neparlamentarcev; stalni odbor; sodišče za pritožbe; inšpektor za varnostne službe; pooblaščenec za pritožbe in drugo. Omenjena knjiga je pri nas najbolj celovit poskus, kako se lotiti parlamentarnega nadzorstva nad varnostnimi službami. Je tudi najbolj temeljit odgovor na predloge ob razpravi o predlogu zakona o varnostno-obveščevalni dejavnosti (oktobra 1994), da bi bilo potrebno čimprej zakonsko urediti vprašanje parlamentarnega nadzora nad zakonitostjo dela varnostnih in obveščevalnih služb. Februarja 1995 sta dva poslanca državnega zbora pripravila predlog o parlamentarnem nadzoru varnostnih in obveščevalnih služb (Poročevalec, št. 6/1995), ki je sicer poskus urejanja tega področja, vendar ga Državni zbor še ni obravnaval.

Knjiga dr. Anžiča je namenjena zlasti študentom Visoke policijsko-varnostne šole, Fakultete za družbene vede in Pravne fakultete. Glede na njeno vsebino pa je ne bo smela zaobiti nobena resna in strokovno podkrepljena obravnava problematike nadzorstva. In takšnim razpravam se v prihodnje prav gotovo ne bomo mogli izogniti.

Andrej PINTER

Vzhod televizije in televizije Vzhoda

David French and Michael Richards (ur.).

Contemporary Television: Eastern Perspectives.

New Delhi, Thousand Oaks, London: Sage Publications, 1996, 371 strani

Zbornik prispevkov z vabečim naslovom *Contemporary Television* je eden redkih sistematičnih poskusov, da bi 'evropskemu' bralcu prikazali televizijo oziroma televizije Daljnega vzhoda ali natančneje južne in jugovzhodne Azije. Gre torej za odkrivanje področja, ki ga v evropski kulturi, kar koli že ta pojem sploh označuje, z ene strani zazna-

muje zgolj površno imenovanje pod klješem globalizacije in podobnih konceptov svetovne razsežnosti, po drugi strani pa globoko nepoznavanje kulturnega konteksta, ki ta prostor vsebinsko zapolnjuje. Pravzaprav je paradoksalno sploh to, da gre za temo, ki jo sodobni zahodnjaški diskurz o (globalnih) medijih zaznamuje natančno s tem, da je ne zaznamuje s prepoznavno oznako v smislu pozitivne definicije ali nekega pomensko nabitega razumevanja.

Toda zanimanja za televizije Daljnega vzhoda ne opravičuje le popolnoma pragmatično dejstvo njihovega nepoznavanja. Ne gre zgolj za etnografijo eksotičnih koticov sveta. Proučevanje takšne teme ima povsem aktualne teoretične implikacije, čeprav na Vzhodu tradicija konceptualizacij oziroma teorij o televiziji še zdaleč ni tako razvita, da bi teoretiki v kratkem času proizvajali prave poplave variacij na temo, kakor je to na Zahodu. Najpomembnejši se vsemu temu navkljub zdijo trije teoretski cilji takšne obravnave, s katerimi je tudi mogoče vrednotiti podobne raziskovalne projekte. Oblikovati jih je mogoče takole:

- a) preverjanje pravilnosti, ustreznosti in veljavnosti obstoječih teorij o televiziji, torej predvsem teorij, ki so jih medijski teoretiki razvili v zahodnem svetu, na televizijski praksi, ki ni bila hkrati tudi osnova za postavljanje teh teorij;
- b) primerjalno ugotavljanje odnosov med televizijo in drugimi sferami družbe (kulturno, ekonomsko, politično) na Vzhodu in Zahodu;
- c) relativiziranje evropocentričnosti koncepta globalizacije medijev in njegova precizacija.

Teoretskih ciljev proučevanja, ki bi zagotavljali tematsko aktualnost in teoretsko relevantno, bi lahko našteali še več, toda pomembnost zgornjih treh je prav v tem, da se natančno z njimi bolj ali manj uspešno ukvarjajo tudi medijski teoretiki drugod po svetu. Tako bi prav gotovo držalo, da bi bil ves napor, vložen v raziskovanje, bogato poplačan, že če bi sistematično proučevanje televizij na Daljnem Vzhodu postreglo z ustreznimi odgovori morda le na eno od vprašanj. Sploh pa bi bilo odlično, če bi

uspelo posredovati argumentirane ugotovitve za vsako od zgornjih treh.

Struktura zbornika sicer ne daje neposrednega odgovora, vendar je neke vseeno treba začeti. Urednika sta zbornik razdelila na štiri dele: prvi sklop z naslovom *The Global Context* prinaša umestitev televizijskih obravnav z Vzhoda v globalni hic et nunc. Sestavljen je iz treh ločenih besedil, ki sta jih prispevala kar urednika sama in s katerimi sta na različnih nivojih bolj ali manj uspešno poskušala niti povezati skupaj. V prvem od treh je nekoliko sramežljivo razloženo, da gre za vključevanje novih svetov v sodobne razprave, kar hkrati pa je podana tudi (še bolj sramežljiva) ocena zbornika, ki ga urednika ponujata v branje. V njunem drugem tekstu so sodobne razprave o televiziji in televizijskih sistemih zgoščeno in nekoliko poenostavljeno predstavljene, pa vendar je tekst po mojem mnenju zgleden uvod v študij te problematike. Dotakne se namreč vseh pomembnih tematik - študij o medijskem vplivu, normativnih teorij o televiziji, sodobnih tehnologij koncepta javne sfere itd. - pri tem pa ponudi elokventen avtorski miselni okvir kot izhodišče za nadaljnji študij. V tretjem tekstu, *Television and Change: comparing national experiences*, ki ponuja nekakšno primerjalno skico med različnimi izkušnjami, ki so predstavljene v nadaljevanju, pa teža bremena zastavljene naloge najbolj izstopa. Natančno s primerjalno analizo bi lahko bile teoretske ambicije raziskovalnega projekta najbolj razgrnjene in tudi najbolj izpolnjene. Urednika pa se zahtevne naloge očitno ustrašita in po kratkem postopku povežeta, kar se (jima) zdi nujno povezati.

V drugem sklopu, ki predstavlja televizijske konceptualizacije v različnih nacionalnih kontekstih, je razvrščenih osem študij. Predstavljeni so: sociokulturni problem indijske televizije, internacionalizacija korejske televizijske industrije, pregled televizije v Pakistanu, Singapur in Maleziji, družbene implikacije televizije na Tajskem, Hong Kongu in tudi kratka predstavitev televizije na Šri Lanki. Gre za metodološko, problemsko in strokovno različne prispevke, ki izbirajo konkreten vidik televizijske problematike v posamezni državi. Tako lahko beremo

prispevke, ki so že bolj zgodovinske predstavitve, kritične zapise ali pač tematske prevence... Njihova skupna značilnost pa je, da so celostni oziroma da podobe ne fragmentirajo, ampak sestavljajo reprezentativen mozaik za vsakega od televizijskih kontekstov.

Tretji sklop je morda zanimivejši, ker ponovno predstavlja že znane televizijske prostore (predvsem Indijo, po enkrat pa tudi Malezijo in Hong Kong). Če je torej drugi sklop v zborniku v funkciji sistematičnega prikaza različnih nacionalnih televizij, so besedila v tretjem sklopu postavljena za nekakšen forum, v katerem se imajo avtorji in specifični problemi, ki jih obravnavajo, možnost podrobneje predstaviti. Še posebne pozornosti so vredna tri besedila. Prvo takšno je besedilo Raghavacharija Amritavallija - *Pictured Realities and Pictures of Reality*, ki je izvirna tematizacija psihologije televizijske percepcije, ki v zadnjem času pridobiva na relevantnosti v širšem polju medijskih študij. Amritavallijeva predpostavka je, da se je potrebno pred analizo vsebine ustaviti na transparentnosti vsebine. Slednja je namreč vpeta v dvojnost kulturne partikularnosti in kulturne univerzalnosti. Drugo besedilo, ki izstopa po svoji kvaliteti, je prispevek Anuarja in Kimove, ki z vrsto problematizacij prikazujeta dileme v zvezi z razlikami med etničnimi skupinami in skupinama po spolu na malezijski televiziji in ob njej. Še zadnje od besedil, ki v tem tretjem sklopu izstopajo, pa je *No News is Bad News* Terenca Loja. V njem je sicer analitično konvencionalno, s pomočjo analize diskurza, predstavljena znana zgodba o študentskih demonstracijah na Tiananmenu v navezavi s strukturo televizijskih poročil na televiziji v Hong Kongu. Posebej impresivna pa je fabula sama oziroma reakcija hongkonških gledalcev na študentske demonstracije in njihovo televizijsko predstavitve.

Zadnji sklop sestavlja poglavje, ki sta ga spet prispevala urednika, in sicer o perspektivah globalne družbe in globalnih trendov, ki pa se nikakor ne zdi ustrezen zaključek drugače čisto posrečenemu zborniku. Po eni strani namreč zaključni prispevek izveni, kakor da bi bil vidik globalizacije edi-

ni resnično pomemben, po drugi strani pa je v njem mogoče razumeti tudi nesamoza-vestno opravičilo za to, da se sicer Angleža ukvarjata s televizijami, ki razveseljujejo (ali pa tudi ne) gledalce, ki so tisoče milj stran od njihovih domačih foteljev.

V splošnem rečeno se v zborniku izmenjujejo trije nivoji analize televizij z Vzhoda, ki se v vzajemnem spletu bolj ali manj uspešno dopolnjujejo v izgrajevanju neke splošne podobe. Tako se sezanimi z diskurzom 'primerjalne televiziologije', z diskurzom televizijskih konceptualizacij in nazadnje z diskurzom problemskih nastavitvev fenomena televizije. Ugodno je vsaj to, da so ločeni po sklopih, kar je ponavadi v podobnih zbornikih težko doseči. Hkrati pa je ta ločenost tudi slabost, ker označuje odsotnost enotne percepcije dometa problematike. Ločeno pa nastopata tudi dva različna diskurza, kar je še posebno obeležje zbornika *Contemporary Television*. Diskurz urednikov je namreč grobo drugačen od diskurza ostalih piscev, kar nepotrebno posega v podobo o homogeni celoti in jo mestoma celo moti.

Pomembna pomanjkljivost zbornika je prav gotovo v tem, da oba ločena diskurza - diskurz obeh urednikov, ki po eni strani ne more skriti visokih pričakovanj ob možnostih, ki se odpirajo, a se po drugi strani zaveda tudi njihovega bremena; ter diskurz avtorjev ostalih prispevkov, ki se po eni strani težko lotevajo zadovoljevanja visokih pričakovanj znotraj strogo zamejenih problemskih okvirov, ki so si jih postavili, in po drugi strani, neobremenjeni s težavami sodobnih konceptualizacij televizije v zahodnem svetu, niti ne vedo za možnosti, ki se jim ponujajo, ali pa zanje vsaj ne kažejo prevelikega zanimanja - stojita predaleč vsaksebi. Knjiga je tako prej zbornik prispevkov, kot pa enoten in v tem smislu homogen raziskovalni projekt. Vrednost tega slednjega bi bila neprecenljiva, odlike knjige *Contemporary Television* pa je treba zato iskati na drugih točkah.

Tako lahko rečem, da drugi in tretji (potencialni) cilj tovrstnega raziskovalnega projekta, ki sem ju predstavil v začetku, s pričujočim zbornikom nista docela, ali pa še bolje, nista praktično nič raziskana. Odgo-

vora na vprašanji o tem, kolikšna je teoretska relevantna takšnih projektov za sodobne dileme o televiziji, in o tem, kakšno je razmerje med televizijami Vzhoda in televizijami drugod po svetu, bomo morali torej še nekoliko počakati.

Druge slabosti zbornika vidim tudi v tem, da na primer prispevki v drugem delu niso standardizirani ali kako drugače usklajeni, kar bi skokovito pripomoglo k ustvarjanju jasne slike. V obstoječi podobi zbornika sta namreč izjemno pogosti lastnosti redundančnost in pa diskontinuiteta, kar po svoje priča o uredniškem delu. Prav gotovo pa so slabosti tudi v tem, da knjige trenutna aktualnost ne 'zanimajo' preveč. Prispevki se v večini sklicujejo na reference iz leta 1993 ali pa še starejše, in ni potrebno preveč poudarjati, da se je v tem času zgodilo toliko pomembnih stvari, zaradi katerih je prava škoda, da projekt ni zastavljen ambicioznejše. Tu je verjetno krivda urednikov le v tem, da nista založbe bolj 'pritisnili', ker je očitno, da so stvari dolgo stale v predalih.

Pomembnost zbornika pa vidim predvsem v tem, da je ponudil določen prostor ali javni forum, kakor temu pravita French in Richards (str. 13), za utemeljeno razpravo o problematiki, ki je sicer tako in drugače zelo oddaljena. Do izraza so tako prišli predvsem nekateri zanimivi avtorji (v tem smislu je izjemno zanimiv tretji sklop zbornika); nekatere bolj ali manj zanimive, pa vendar prisotne geografske entitete (Šri Lanka, Pakistan, konec koncev pa tudi druge), kjer je televizija aktiven družbeni dejavnik, televizijskih obravnav in konceptualizacij pa vseeno strahovito primanjkuje; in nenazadnje so možnost predstavitve dobile tudi ideje, neobremenjene s tradicionalnimi evropskimi dilemami. Urednika sta zadovoljna tudi z didaktičnim prispevkom zbornika (str. 15-20), kajti zbornik gre v drugo smer kot pa obstoječi trend, zaradi katerega "na primer 60 odstotkov literature o množični komunikaciji in novinarstvu, ki jo uporabljajo v azijskih institutih, izvira iz Severne Amerike." (str. 19) Še en pomemben prispevek zbornika pa je v tem, da v danem okviru omogoča precizacijo diskurza o globalizaciji, ki se predvsem pri teoretičnih elektronskih medijev pogosto pojavlja povsem

pavšalno in površno. S pomočjo raziskovalnih prispevkov, kot jih prinaša zbornik *Contemporary Television*, bo čedalje težje evropocentrično raztegovati zahodnjaški kulturni kontekst čez celoten globus. Zaradi precizacij te vrste bo treba za razpravo o globalizaciji prešteti vse figurice in ključne dejavnike, ki so globalno značilni, šele izluščiti iz dejanskih procesov.

Glede na to, da gre pri zborniku *Contemporary Television* za poskus, ki je eden prvih ali pa kar prvi svoje vrste v tem desetletju, in ki mu morda tako avtorji prispevkov kot tudi oba urednika niso dorasli v vseh njegovih razsežnostih, mu slabosti in pomanjkljivosti seveda z lahkoto oprostimo. Upamo pa lahko, da bo podobnih prispevkov še več. Šele z izkušnjami in tradicijo je namreč mogoče uspešno slediti visokim dometom zastavljenega proučevanja.

Urban SUŠA

Slovenska mladina ob koncu tisočletja

Mirjana Nastran Ule (ur.)

Mladina v devetdesetih

Analiza stanja v Sloveniji

Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana 1996, 307 str.

Industrijska družba je s svojimi ideološkimi aparati (institucija obveznega šolanja je najbolj značilen in pomemben) konstituirala mladost kot posebno kategorijo med otroštvom in odraslostjo. Ko pa je mladost oziroma mladina v zadnjih desetletjih dokončno postala subjekt in objekt različnih družbenih, političnih, še najbolj pa gospodarskih dejavnosti, je pritegnila tudi zanimanje znanosti. Zato se ne gre čuditi, če je impulz za to dejavnost prišel z Zahoda, kjer se je prav v tem času izkristalizirala tako imenovana postindustrijska oz. postmoderna družbena struktura, v kateri mladina igra pomembno vlogo. Členitev življenjskega poteka na posamezne med seboj (ostro) ločene faze, tako značilna za moderne družbe, je

torej bistvenega pomena tudi v obravnavanem zborniku.

Nacionalno poročilo v obliki zbornika strokovnih razprav je na podlagi empiričnih raziskav pripravila skupina izkušenih raziskovalcev in raziskovalcev pod vodstvom dr. Mirjane Nastran Ule, ki je bila že med nosilci pri pripravi poročila o slovenski srednješolski mladini *Mladina 93* in pri projektu *Predah za študentsko mladino*. Pobuda za poročilo se je porodila v okviru Sveta Evrope, njegov pomen pa presega zgolj vzdrževanje stika z evropskimi trendi, saj naj bi tvoril osnovo za vzpostavljane informacijske strukture, povezane z dotično populacijo, tudi v prihodnje. Avtorji so namreč pri pripravi prve tovrstne publikacije pri nas naleteli na nemalo težav, povezanih predvsem s pomanjkanjem predhodnega zbiranja informacij.

Populacija, ki jo zbornik obravnava, namreč zajema posameznike od 15 do 29 let, ki pa niso obravnavani kot celota v nobeni od siceršnjih statističnih raziskav slovenske družbe. Predstavljajo dobrih 22 odstotkov prebivalstva v Sloveniji, zanje pa je značilno, da se soočajo s problemi identitete, krize identitete, ideoloških vplivov in javne podobe mladine. Njihovi starši so odrasli po drugi svetovni vojni, v kontekstu socialistične družbe in samoupravljanja so se uprli ideološki indoktrinaciji in družbeni kontroli, sami pa so izkusili procese razpada državne in nastajanja nove, padca socialistične ideologije, egalitarizma, kolektivizma, spremembo strukture industrijske družbe in pojav nekaterih aktualnejših ekoloških vprašanj. Sicer pa je sociološka opredelitev mladine kot samosvoje družbene entitete bolj kompleksna kot zgolj omejitvev na starostne razrede. M. Nastran Ule mladost in mladino opredeli kot "kompleksni družbeni pojmovni, ideološki in simbolni konstrukciji, s katerima skuša družba opredeliti proces prisvajanja in sprejemanja obstoječe kulture in družbe pri novih generacijah, pa tudi člani teh generacij skušajo s temi pojmi razumeti same sebe in svoj življenjski proces." Znotraj tako definirane pojmovne celote pa je mogoče oziroma potrebno nadaljnje razčlenjevanje različnih med seboj prepletajočih se dimenzij od prehodnosti te

življenjske faze do kulturne specifičnosti in nepopolnega socialnega statusa.

Prav z tako razčlenjenimi vidiki mladosti se ukvarja enajst prispevkov v zborniku *Mladina v devetdesetih*. Obravnavane so namreč tako demografske značilnosti kot (ne)izobraženost in (ne)zaposlenost mladih, pa njihove vrednote, politična kulture, zdravstveno stanje, življenjski stili standardi in status, ki ga imajo v družini, ter nenazadnje delinkventnost oziroma kazniva dejanja med mladimi. Poudariti pa je potrebno, da je dejanska teža publikacije na podatkih. Ti podatki so postavljeni v teoretski kontekst, ki predstavlja kvalitativno dopolnitev predvsem tam, kjer statistične opredelitve niso bile mogoče.

Tako zastavljen zbornik-analiza nam poskuša predstaviti sliko mladine v Sloveniji. Ta se pokaže kot zelo podobna svojim vrstnikom v Zahodni Evropi glede svojih vizij in orientacij. Ne zanimajo jih velika družbena vprašanja, ideologije ali zgodovinska dejstva, ampak individualne izkušnje in zasebnost. Prav tako so odklonilni njihovi pogledi na institucionalizirano politiko in religijo, vojsko in policijo. Naklonjeni pa so postmaterialističnim vrednotam, kot so mir (v svetu), osebna in družinska sreča, medtem ko jih subkulturni stili ne privlačijo tako, kot je bilo to značilno za njihove starše. O družini se prav tako kažejo nekatere spremenjene orientacije, ki naj bi jih mladi preferirali. Gre predvsem za pluralizacijo družinskih form, padec stopnje rodnosti, zmanjšan pomen poroke, povečano število ločitev in enostarševskih družin ter pomembno podaljšanje tako imenovane LAT (living apart together) faze pri prehodu iz izvirne v prokreacijsko družino.

Vzroki za podaljšanje te prehodne faze se kažejo tudi v materialnem standardu mladih, ki pri različnih potrošniških dobrinah niti ni slab, so pa mladi v okolju hiperprivatizacije v sferi stanovanjske politike najbolj prizadeti sloj. Njihove možnosti za neodvisnost so v danem okolju le neznatne, sploh če k temu prištejemo še težave z nezaposlenostjo, ki najbolj prizadenejo prav segment mladih od 15 do 24 let in po stopnji presegajo evropsko povprečje. Starostna skupina med 18 in 25 letom starosti pa predstavlja največjo sku-

pino nezaposlenih z visokim deležem srednje in visoko izobraženih. V tej skupini so najbolj prizadeti tisti, ki so prekinili z izobraževanjem že pred zaključkom srednje šole. Njihove možnosti zaposlitve so najmanjše, predstavljajo pa kar četrtno (obravnavane) populacije.

Če na kratko poskušam strniti zaključke, do katerih so prišli snovalci publikacije, v nekaj generalizirajočih tez, je prva gotovo ta, da mladina v Sloveniji predstavlja nekakšen pomanjšan model oziroma zrcalo družbe, ki jo tudi nekoliko prehitava ali kar napoveduje trende v njej. V tej optiki se pokaže tudi delitev med mladimi na tiste, ki z optimizmom gledajo na prihodnost, in druge, ki v odraslost vstopajo s slabšimi (začetnimi) pogoji. Pokažejo se velike razlike, determinirane s statusom in nakažejo že omenjene obrise siceršnje situacije v slovenski družbi. Ta "prepad" se kaže tudi v vrednotah, ki jih mladi privzemajo, saj optimistični del goji bolj libertarne usmeritve, medtem ko se mladi, obremenjeni s eksistencialnimi tiskami, zatekajo k bolj ortodoksnim oziroma tradicionalnim vrednostnim orientacijam.

Vsi objavljeni prispevki so rezultat raziskave, ki jo je naročil in financiral Urad za mladino RS pri Ministrstvu za šolstvo in šport RS, izvedli pa so ga raziskovalci in raziskovalke Centra za socialno psihologijo - študije mladine pri Fakulteti za družbene vede. Knjiga je opremljena z nazornimi grafičnimi prikazi in podatkovnimi tabelami, v katerih lahko bralec brez težav poišče željene podatke. Zadnji od enajstih prispevkov, pripravila sta ga Metka Mencin Čepak in Mirko Vaupotič, podaja tudi opis evolucije različnih mladinskih struktur v Sloveniji od ZSMS nekoč do MLD, SKM in drugih današnjih organizacij. Na koncu najdemo tudi povzetke prispevkov v angleščini in osnovne podatke o devetih avtorjih.

Gre torej za publikacijo, ki ji poleg razlagalne moči pri preučevanju sodobnosti (in bližnje preteklosti) lahko pripišemo tudi zazrtost v prihodnost. Bila naj bi namreč le prva v seriji projektov, ki naj bi vzpostavili konsistentno in rastočo informacijsko strukturo o mladih. V njej bodo v bodoče našla svoje mesto tudi področja, ki so tokrat ostala

izpuščena, česar pa avtorjem ne gre očitati, saj so kot pionirji v vsakem pogledu opravili veliko delo.

Gregor SMOLEJ

Socialni mir in stabilnost političnega sistema

Miroslav Stanojević

Socialno partnerstvo - Modeli industrijskih odnosov ob koncu 20. stoletja
Ljubljana, Enotnost, 1996

Knjiga *Socialno partnerstvo - modeli industrijskih odnosov ob koncu 20. stoletja* je obsežna, kompozicijsko natančno strukturirana razprava, ki se tematsko uvršča v okviru široko interdisciplinarno očrtanega sociološkega programa industrijskih odnosov. V kontekstu te znanstvene discipline, ki sta jo ob koncu 50. let na sistemski teoriji utemeljila Parsons in Smelser, opazimo izrazito neobhodne povezave s politološko tematiko, saj se ob tako naravnani razpravi temu preprosto ni moč izogniti.

To umestitev lahko razumemo kot avtorjevo vsebinsko opredelitev raziskave, saj je prepričan, da pri vprašanju socialnega partnerstva posega v temeljne sfere človeških odnosov na ravni oblikovanja in izvajanja nacionalnih gospodarskih in socialnih politik.

Kot zelo pomembno in uveljavljeno politično doktrino in kot temeljno oporo razpravi, avtor uporablja neokorporativizem, ki na podlagi evropskega liberalno-demokratskega sistema, operira v polju industrijskih odnosov.

Teza, ki jo knjiga poskuša dokazati pravi, da je neokorporativizem relativno omejen zgodovinski pojav, saj se je oblikoval in dosegel višek kot "dopolnilna" oblika regulacije evropskih nacionalnih gospodarstev v kontekstu velike prosperitete po drugi svetovni vojni, kar pa se sklada tudi z ugotovitvijo, da so industrijski odnosi relativno mlada, še razvijajoča se znanstvena disciplina. Tezo avtor dokazuje v polju (vse)obsež-

nih industrijskih odnosov, ki potekajo med tremi osnovnimi socialnimi partnerji, ki ustvarjajo socialni konsenz. V tem okviru je socialni sporazum osredotočen na rekonstrukcijo razmerij med delodajalci in delojemalci v moderni družbi.

Stanojević tako v prvem delu knjige razkriva temeljne razsežnosti predmeta industrijskih odnosov, kot sam pravi. Opisuje bazična razmerja med glavnimi akterji industrijskih odnosov. Ponuja nam razlago osnovnih pojmov za razumevanje industrijskih odnosov ob koncu 20. stol. Tako lahko spoznavamo, da je socialno partnerstvo permanenten proces dogovarjanja (reševanja konfliktov), reguliranja socialnih, ekonomskih in delavskih politik s sredstvi pomembnih interesnih organizacij, ki predstavljajo delovno silo t.j. delavce (sindikati), delodajalce (združenja delodajalcev, ...), ter med vlado oz. državo.

Knjiga odkriva poglobljene značilnosti samih akterjev industrijskih odnosov kot temeljne informacije o njihovih medsebojnih interakcijah ob koncu 20. stoletja. Avtor razlaga vire in tipe sindikalne moči, predstavi bistveni pogoj uspešnosti sindikatov, ki je mimogrede notranja sindikalna demokracija, saj omogoča definiranje prednostnih tem sindikalnega delovanja, ki so članstvu najbližje, kar zagotavlja visoko stopnjo pripravljenosti članstva za kolektivno delovanje ter tej primerno uspešnost oz. učinkovitost.

Nadalje nam avtor predoči tipologijo sindikatov. Po kriteriju strateških ciljev M. Poola jih razdeli v dve skupini: v sindikate z instrumentalnimi cilji (ciljno-racionalni) ter tiste z vrednotnimi cilji (vrednotno-racionalni). Na koncu predstavitev tega akterja (sindikata) industrijskih odnosov pa avtor polemizira o položaju sindikatov ob koncu 20. stoletja. Na tej točki se postavlja dilema ali je na vrsti trend partikularizacije sindikatov ali nova "socialna konstrukcija solidarnosti"?

Pri naslednjem akterju - delodajalcih, avtor opisuje organizacije, združenja delodajalcev, ki predstavljajo in promovirajo kolektivne interese delodajalcev v določenem okolju, ter v določenih institucionalnih in organizacijskih okoliščinah. Avtor piše

tudi o tipih kontrole porabe delovne sile, nazadnje pa razpravlja o spremembah delodajalskih strategij ob koncu 20. stoletja, ki v 80. letih vključujejo evropsko reinterpretacijo upravljanja s človeškimi viri (ang. HRM).

Sledi tema, ki jo Stanojević obravnava v prvem delu knjige; zadeva industrijsko demokracijo in v njo integrirana kolektivna pogajanja in participacijo delavcev v odločanju. Pri tem najprej razjasni civilnodružbeni pomen kolektivnih pogajanj, da bi prešel na samo strukturo teh procesov, ki potekajo na naslednjih ravneh: pogajanja na mikroravni, območna, panožna ter splošna makro pogajanja. Potem razjasni še dejavnike oblikovanja in spreminjanja pogajalskih struktur in pride do spoznanja, da jih oblikujejo in modificirajo predvsem akterji kolektivnih pogajanj sami. Med drugim avtor opozarja, da je v Evropi opazna tendenca decentralizacije pogajalskih struktur ter širitve področja pogajanj.

Predzadnja tema prvega dela je sodelovanje delavcev v odločanju, pri kateri Stanojević prepoznava ravni, intenziteto in področja delavske participacije. Nadaljuje z razpravo o izredno pomembnem razmerju med participacijo in močjo, ter preide na oblike participacije, ki jih sprožajo zaposleni in sindikati.

Zadnja tema prvega sklopa knjige so industrijski konflikti in stavke. Kot najprej nam avtor razloži, da je splošni predmet sociologije konflikta celota obnašanj in "drž", ki izražajo različne usmeritve ter nasprotja med industrijskimi lastniki in menedžerji ter delavci in njihovimi organizacijami. Največ prostora avtor nameni razlagam (razlik v) nagnjenosti konfliktom in različnim obrazcem stavk.

Vsa štiri poglavja (teme) ponujajo temeljne informacije o poglavitnih evropskih trendih spreminjanja struktur in funkcij akterjev industrijskih odnosov in njihovih medsebojnih interakcij ob koncu 20. stoletja. Tako prepoznane informacije so v drugem delu knjige prenešene na raven vzorca šestih modelov industrijskih odnosov. Ta vzorec skuša zajeti sisteme industrijskih odnosov največjih, najpomembnejših in najvplivnejših evropskih družb, pa tudi sisteme, ki so tipični predstavniki različno

intenzivnih neokorporativizmov. Le-te je Stanojević klasificiral po Lehmbruchovi "kumulativni lestvici", ki loči med šibkim, zmernim in močnim neokorporativizmom. Zato je za predmet natančnejše predstavitve izbral Veliko Britanijo in Italijo (šibki), Nemčijo (zmerni), ter Avstrijo in Švedsko (močni neokorporativizem). Zaradi upoštevanja pomembnosti je v vzorec vključena tudi Francija.

V zadnjem delu knjige avtor postavi za glavno temo razprave restrukturacijo industrijskih odnosov na Slovenskem. Zanj je bila Jugoslavija družba "realno eksistirajočega socializma" in v tej družbi je po njegovem obstajal razvit sistem industrijske demokracije, kar pomeni, da je bilo samoupravljanje industrijska demokracija v "realno eksistirajočem socializmu". V drugem sklopu zadnjega dela avtor razpravlja o dereguliranem neokorporativizmu.

Predzadnje poglavje se ukvarja z rekonstrukcijo levega korporativizma kot zgodovinskega ozadja aktualnih regulacij industrijskih odnosov na Slovenskem, saj je za Slovenijo značilno, da je s politično pluralizacijo dosegla temeljno predpostavko neokorporativizma, ki za ključni pogoj svojega delovanja vrednoti stabilno hegemonijo levsredinske stranke ali vsaj sodelovanje te stranke v relativno stabilni koaliciji. Pomemben rezultat razprave se nam razkrije v drugem delu knjige, kjer spoznajo, da evropskega modela industrijskih odnosov preprosto ni. Knjiga nam nazorno prikaže, da je neokorporativizem oblika interpretacije ekonomije in politike v kontekstu liberalne demokracije. Njegova določujoča značilnost so veliki civilnodružbeni interesi, ki se v obliki organiziranih ekonomskih interesih (dela in kapitala) vključujejo v procese oblikovanja in izvajanja vladnih gospodarskih in nacionalnih politik.

Sklep knjige nam ponuja ugotovitev, da je evropske regulacije industrijskih odnosov ob koncu 20. stoletja moč izraziti s konceptom dereguliranega neokorporativizma. Poleg tega pa nam razgalja še skupno integrativno točko evropskih družb, to je industrijska demokracija, na kateri bi bila mogoča konstrukcija "pozitivnega koncepta", nakakšne skupne oblike integracije, v katero se

deregulirani neokorporativizem izteka. Ta integracija pa, po Stanojevićem mnenju, izhaja iz demokratične procedure kot temeljnega mehanizma integracije na mikro ravni, zato lahko sklepamo, da na obzorje prihaja nova oblika integracije industrijskih odnosov, to je množični mikrokorporativizem.

Poleg izredne sistematičnosti in pojmovne ter strukturne dorečenosti, delo odlikujeta še sugestivnost, izredno izdelani in obdelani elementi znanstvene raziskave ter kontinuiranost pisanja, hkrati pa knjiga ohranja historično perspektivo in je socialno-politično aktualna, saj slovensko iskanje socialnega partnerstva in/ali sporazuma še zdaleč ni pri koncu. Knjiga brez dvoma nudi (vse)obsežen prikaz modelov industrijskih odnosov ob koncu 20. stoletja. Pričujoče delo je predvsem namenjeno strokovni javnosti ter študentom družboslovja, je res izjemno strokovno znanstveni produkt, prvi na področju sodobnih industrijskih odnosov, objavljen v Sloveniji.

Urban SUŠA

Volitve tako in drugače

Slavko Gaber, ur.

Volilni sistemi

Knjižna zbirka Krt, Ljubljana 1996, 362 str.

Po tem, ko so se v 80. letih volilni sistemi vrnili na dnevni red političnih znanosti in bili v tem času osrednja tema množice (predvsem tujih) strokovnih del, smo z zbornikom *Volilni sistemi*, ki ga je uredil Slavko Gaber, končno tudi v slovensčini deležni rezultatov te "renesanse". Temu "zazpoznelemu" interesu za formo, vsebino in proceduro volitev je nedvomno botrovala tudi dejanska situacija v slovenskem političnem sistemu (lahko rečemo, da gre za strankarsko tekmovalni pluralistični sistem). Vprašanja, povezana z efekti takšnih in drugačnih (poročnih ali večinskih) volilnih sistemov, so namreč postala aktualna šele z vpeljavo konkurenčnih volitev v začetku 90-ih, razsežnosti tovrstnih dilem pa so še

najbolj očitne v letošnji predvolilni (predreferendumski) frenetičnosti, ki je zajela slovensko javnost. Slednja pa z izjemo redkih člankov domačih avtorjev skoraj nima razpoložljivih knjig, ki bi jih prijala v roke in v njih našla razgrnjene odgovore na vprašanja o razlikah med sorazmernimi in večinskimi sistemi, o različnih oblikah sorazmernega predstavnštva, od prevladujočih sistemov strankarskih list do sistemov "interesnega predstavnštva"; podobno velja tudi za mnoge podrobnosti, ki jih volilec ali volilka niti ne pozna - kvote, pragi, formule pretvorbe glasov in sedeže in podobno. In vendar predstavljajo volilni sistemi in zakoni, ki jih urejajo, velik del tistega, čemur pravimo demokracija. Poznavanje tehničnih, teoretskih in (nenazadnje) ideoloških volilnih podrobnosti ter *modus operandi* različnih sistemov pa je nujen pogoj za razpravo. Se zlasti, če upoštevamo, da imajo stranke in njihovi vodje pred očmi vselej tudi praktično politične posledice takšnega ali drugačnega volilnega sistema, predstavlja ta povsem politično vprašanje s političnimi posledicami. Tovrstna vprašanja pa se, vsaj v času turbulentnih pretvorb političnega sistema, postavijo pred nas, če nočemo postati žrtev manipulacij oziroma pomanjkanja informacij.

Zato bi veljalo pozdraviti izid zbornika, ki je izšel ob *uverturi* v volilno kampanjo v Sloveniji in nam v ozadju tekstov o volilni kampanji in volilnem sistemu v Sloveniji podaja nekatere predloge za spremembe. Kljub temu pa je dejanska vključenost samega zbornika v volilno kampanjo le implicitna, spričo urednikove siceršnje aktivnosti. Ta nas v predstavitevni besedilu, Predstavnštvo in demokracija, seznani z zgodovinsko genezo predstavnštva naroda in volilnih sistemov. Pri tem se seveda naslanja predvsem na liberalne teoretike, ki so (filozofsko) osnovali predstavniško (liberalno) demokracijo takšno, kot jo poznamo danes. Ko so torej ideje Locka, Milla in Constanta postale resničnost in se je volilna pravica (raz)širila na večino prebivalstva, so postali pomembni tudi volilni sistemi, ki naj bi omogočili "pošteno glasovanje". Ti so se večinoma izkristalizirali že v prejšnjem oziroma na začetku tega stoletja in po drugi

svetovni vojni postali predmet različni študij o vplivu volilnih sistemov na polje politike (tako na stranke, njihovo strukturo in število, kot tudi na strukture političnega v širšem pomenu besede). Tovrstne študije pa so hkrati vsebina obravnavane knjige, razdeljene na štiri tematske sklope, ki obravnavajo različne vidike volilnih sistemov, od volilne zakonodaje do zastopanosti manjšin in volilne kampanje ter posebnega dela, ki obravnava situacijo v Sloveniji.

Uvodni del zbornika (Volilni zakoni in sistemi volitev) pojasnjuje nekatere temeljne pojme o sodobnih volilnih sistemih. Začenja se s prevodom poglavja iz prvega temeljnega dela s tega področja, *The Political Consequences of Electoral Laws*, v katerem Douglas Rae razloži pomen in vsebino najpomembnejših pojmov, povezanih z volilnimi sistemi. S tem, ko predstavi pomen volilnih spremenljivk, kot so glasovanje in vloga (vedenja) volilca, velikosti volilnih enot in volilne formule, predstavi razlike med formulo absolutne in relativne večine na eni ter formulo sorazmernega predstavnštva na drugi strani in ko razkrije specifičnosti volilnih zakonov in zakonov o volitvah, ki jih smatra za konstituente volilnega sistema, bralcu poda temeljno znanje, potrebno za razumevanje področja. Sledijo trije prevodi tekstov iz že omenjene renesanse volilnih sistemov v 80-ih. V prvem A. Lijphart predstavi rezultate primerjav volilnih sistemov v dvaindvajsetih demokracijah, obravnava glavne teorije o razmerju med volilnimi in strankarskimi sistemi in primerja volilne sisteme glede na njihovo težnjo, da dajejo sorazmerne ali nesorazmerne rezultate, zmanjšujejo efektivno število strank v parlamentu in prevajajo volilno relativno večino v parlamentarno absolutno večino. Richard S. Katz se v svojem tekstu ukvarja z znotrajstrankarskimi volitvami, Maurice Duverger pa po štiridesetih letih "pretehta" zaključke, do katerih je prišel po drugi svetovni vojni in ki so sicer poznani kot *Duvergerjev zakon*.

Drugi del zbornika govori o vplivih volilnih sistemov na zastopanost manjšin in žensk. Vernon Bogdanor in Vilma Rule v svojih prispevkih na podlagi primerjalnih analiz ugotavljata, da so manjšine in ženske

v vseh svetovnih parlamentih podpredstavljane. Kljub temu, da gre razloge za to iskati v različnih socialno in kulturno pogojenih determinantah, pa lahko njihove učinke neka družba zelo zmanjša ali poveča z uvajanjem določenega volilnega sistema. V kontekstu žensk in volitev pa Milica G. Antić predstavi situacijo v Sloveniji, za katero je značilno, da so bile na prvih večstrankarskih volitvah ženske "poražene", saj je njihov delež v parlamentu znatno upadel. Ob tem predlaga tudi določene rešitve, od strankarskih kvot, proporcionalnega sistema in same volilne zakonodaje, kar pa seveda zahteva predvsem čas in (samo)organizacijo.

Teksti o volilnih kampanjah, ki so tudi dobili mesto v tem zborniku, govorijo o zakonskih, finančnih, medijskih, javnomnenjskih in drugih značilnostih predvolilnih (strankarskih) aktivnosti v Nemčiji, Veliki Britaniji in skandinavskih državah. J. Šuštaršič pa poda zanimiv pogled na možnosti vlade, da s primerno gospodarsko politiko (v katero spada zniževanje davkov in podeljevanje transferjev različnim interesnim skupinam) izboljša svoj "rating".

Zadnji sklop prispevkov utegne biti najbolj zanimiv za bralce, ki knjige ne bodo brali iz študijskih namenov, temveč bolj informativno. V njem je namreč govor o volilnem sistemu v Sloveniji, kot ga vidijo avtorji različnih profesionalnih (in političnih) profilov. S. Gaber, ki *Zakonu o volitvah v državni zbor* 1992 pripisuje velik pomen (postavlja ga takoj za ustavo in

ustavne zakone), pozitivno oceni sposobnost veljavnega sistema, da je ohranil stabilnost in relativno stopnjo sorazmernosti ter omejil možnosti za radikalne delitve političnega prostora. Klub temu ugotavlja nekatere pomanjkljivosti in predlaga določene modifikacije veljavnega d'Hondtovega sistema delitve sedežev, spremembe pomena volilnih okrajev, predlaga uvedbo preferenčnega glasu in spremembe nekaterih tehničnih vidikov izpeljave volitev (volitve po pošti, prag za vstop v parlament in nižanje starostne meje za pridobitev volilne pravice). Prispevka T. Peršaka in C. Ribičiča se ukvarjata z vlogo strank v slovenskem predstavniškem sistemu in o vlogi, ki jo lahko ima osebnost kandidatov v takšnem sistemu. V zadnjem tekstu pa M. Golobič podrobno opiše obstoječi volilni sistem, utemelji razloge za odklone od proporcionalnosti in prikaže rezultate volitev leta 1992, kakor bi bili videti, če bi bil v veljavi kateri od drugih razpoložljivih sistemov.

Urednik je iz zelo različnih prispevkov, ki so poleg tega nastajali skozi daljše časovno obdobje, sestavil knjigo, ki predstavlja koherentno celoto. Že s svojim ustrojem pa nam zbornik nakazuje kompleksnost obravnavane tematike, ki presega zgolj legalno in tehnično izpeljavo volitev, ampak se ob tem dotika tudi širših družbenih oziroma političnih realnosti. O volilnih sistemih seveda še zdaleč ni vse povedano, je pa ta zbornik s prevodi, ki jih prinaša, zelo dobrodošel.

OSREDNJA DRUŽBOSLOVNA KNJIŽNICA JOŽETA GORIČARJA
NOVEMBER-DECEMBER 19960 ZNANOST. KULTURA. DOKUMENTACIJA.
KNJIŽNICARSTVO. ČASNIKI. NOVINARSTVO

AMON, Smilja: Tisk in politika v Jugoslaviji (1918-1941) / Smilja Amon. - Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 1996. - 262 str. - (Zbirka Media)
COBISS-ID 62256384

MISUNDERSTANDING science?: the public reconstruction of science and technology / edited by Alan Irwin and Brian Wynne. - Cambridge <etc.>: Cambridge University Press, 1996. - 232 str.
COBISS-ID 16965725

ROWE, David: Popular cultures: rock music, sport and the politics of pleasure / David Rowe. - London; Thousand Oaks; New Delhi: Sage, 1995. - 184 str. - (The media, culture and society series)
COBISS-ID 17001053

SPENCE, William R.: Innovation: the communication of change in ideas, practice and products / W. R. Spence. - 1st ed. - London <etc.>: Chapman & Hall, 1994. - IX, 253 str.
COBISS-ID 16987741

ZVEZA bibliotekarskih društev Slovenije. Sekcija za specialne knjižnice. Posvetovanje (6; 1996; Ljubljana) Vloga specialnih knjižnic pri pospeševanju družbenega in gospodarskega razvoja. Organizacijski, tehnološki in komunikacijski izzivi v specialnih knjižnicah: zbornik referatov / VI. posvetovanje Sekcije za specialne knjižnice, Zveza bibliotekarskih društev Slovenije, Ljubljana, 17. - 18. oktober 1996; uredila Nada Česnovar. - Ljubljana: Centralna tehniška knjižnica Univerze, 1996. - 194 str.
COBISS-ID 62320896

1 FILOZOFIJA. PSIHOLOGIJA

ATWATER, Eastwood: Psychology for living: adjustment, growth, and behavior today / Eastwood Atwater. - 5th ed. - Englewood Cliffs: Prentice Hall, 1994. - XVII, 486 str.
COBISS-ID 16909661

CROSSLEY, Nick: Intersubjectivity: the fabric of social becoming / Nick Crossley. - London; Thousand Oaks; New Delhi: Sage, 1996. - IX, 188 str. - (Philosophy and social criticism)
COBISS-ID 16993629

DERRIDA, Jacques: Izbrani spisi / Jacques Derrida; izbrala Mladen Dolar in Uroš Grilc; uredil Zdravko Kobe; prevedla Tine Hribar in Uroš Grilc. - 1. izd. - Ljubljana: Študentska organizacija Univerze, 1994. - XLVI, 193 str. - (Knjižna zbirka Krt; 91)
COBISS-ID 43981824

DERRIDA, Jacques: Specters of Marx: the state of the debt, the work of mourning, and the new international / Jacques Derrida; translated by Peggy Kamuf; with an introduction by Bernd Magnus and Stephen Cullenberg. - New York; London: Routledge, 1994. - XX, 198 str.
COBISS-ID 56845056

DOUGLAS, Mary: Thought styles: critical essays on good taste / Mary Douglas. - London; Thousand Oaks; New Delhi: Sage, 1996. - XVII, 222 str.
COBISS-ID 16964445

GALTUNG, Johan: Peace by peaceful means: peace and conflict, development and civilization / Johan Galtung. - London; Thousand Oaks; New Delhi: Sage; Oslo: International Peace Institute, 1996. - VIII, 280 str.
COBISS-ID 16908637

HEATER, Derek: World citizenship and government: cosmopolitan ideas in the history of Western political thought / Derek Heater. - Basingstoke; London: Macmillan; New York: St. Martin's Press, 1996. - XIII, 259 str.
COBISS-ID 16898397

KONGRESS für Angewandte Psychologie (14; 1987; Mainz) Forschung und Praxis im Dialog: Entwicklungen und Perspektiven: Bericht über den 14. Kongress für Angewandte Psychologie, Mainz, September 1987. Bd. 1, Arbeits- und Betriebspsychologie, Markt- und Kommunikationspsychologie, politische Psychologie, Schulpsychologie, Verkehrspsychologie / Veranstalter Berufsverband Deutscher Psychologen e.V.; Günter Romkopf, Werner D. Fröhlich, Inge Lindner (Hrsg.). - Bonn: Deutscher Psychologen Verlag, 1988. - VIII, 356 str.
COBISS-ID 16346112

THE LESBIAN and gay studies reader / edited by Henry Abelove, Michele Aina Barale, David M. Halperin. - New York; London: Routledge, 1993. - XXII, 666 str.
COBISS-ID 40077824

MARRIS, Peter: The politics of uncertainty: attachment in private and public life / Peter Marris. - London; New York: Routledge, 1996. - IX, 186 str.
COBISS-ID 16989533

OERTON, Sarah: Beyond hierarchy: gender, sexuality and the social economy / Sarah Oerton. - London; Bristol: Taylor & Francis, 1996. - VII, 216 str. - (Gender, change and society; 4)
COBISS-ID 16837725

PHILOSOPHY: a guide through the subject / edited by A. C. Grayling. - Oxford <etc.>: Oxford University Press, 1996. - VI, 677 str.
COBISS-ID 16899421

POPPER, Karl Raimund: The poverty of historicism / Karl Popper. - London; New York: Routledge, 1991. - X, 166 str.
COBISS-ID 37056257

RETHINKING psychology / edited by Jonathan A. Smith, Rom Harre and Luk Van Langenhove. - London; Thousand Oaks; New Delhi: Sage, 1995. - VIII, 246 str.
COBISS-ID 16988509

VOLK, Tyler: Metapatterns: across space, time, and mind / Tyler Volk. - New York: Columbia University Press, 1995. - IX, 296 str.
COBISS-ID 16899933

WHITHER Marxism?: global crises in international perspective / edited with an introduction by Bernd Magnus and Stephen Cullenberg. - New York; London: Routledge, 1995. - XXIII, 253 str.
COBISS-ID 16896093

ZALJUBLJENI moški: moške seksualne fantazije: znaga ljubezni nad gnevom / <zbrala> Nancy Friday; prevedel Borut Cajnko; uredil Simon Krek. - 1. izd. - Ljubljana: Študentska organizacija Univerze, 1993. - 268 str. - (Knjižna zbirka Krt; 86)
COBISS-ID 36005120

3 DRUŽBENE VEDE - SPLOŠNO

KOTLER, Philip: Marketing management - trženjsko upravljanje: analiza, načrtovanje, izvajanje in nadzor / Philip Kotler; [prevajalci Neli Česen ... et al.]. - Slovenska izd. - Ljubljana: Slovenska knjiga, 1996. - XXVIII, 832 str.
COBISS-ID 61422848

SLOVENSKA država, družba in javnost: zbornik ob 35-letnici Fakultete za družbene vede, Univerza v Ljubljani, prispevki za okrogle mize, 27. - 29. november 1996 / urednik Anton Kramberger. - Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 1996. - 288 str.
COBISS-ID 63146496

TULLOCK, Gordon: Družbena dilema: ekonomija vojne in revolucije / Gordon Tullock; prevedil in spremno študijo napisal Janez Šušteršič; prevedla Helena Biffio in Uroš Goričan. - 1. izd. - Ljubljana: Krtina, 1996. - 186 str. - (Knjižna zbirka Krt; 98)
COBISS-ID 61895680

303 METODOLOGIJA DRUŽBENIH VED

CROSS-national research methods in the social sciences / edited by Linda Hantrais and Steen Mangen. - London: New York: Pinter, 1996. - XVII, 230 str.
COBISS-ID 16902237

KVALE, Steinar: InterViews: an introduction to qualitative research interviewing / Steinar Kvale. - Thousand Oaks: London: New Delhi: Sage, 1996. - XVII, 326 str.
COBISS-ID 16971101

PATTON, Michael Quinn: Qualitative evaluation and research methods / Michael Quinn Patton. - 2nd ed. - Newbury etc.: Sage, 1990. - 532 str.
COBISS-ID 13531909

SUDMAN, Seymour: Thinking about answers: the application of cognitive processes to survey methodology / Seymour Sudman, Norman M. Bradburn, Norbert Schwarz. - San Francisco: Jossey-Bass, 1996. - XIV, 304 str.
COBISS-ID 16806237

ŠVARA, Sergio: Pregled vsebin vprašanj, ponavljanj vprašanj, ter njihovih mest v vprašalnikih "Slovensko javno mnenje", od SJM 68 naprej / sestavil Sergio Švara. - Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij, 1996. - 351 str.
COBISS-ID 16992605

WOLCOTT, Harry F.: The art of fieldwork / Harry F. Wolcott. - Walnut Creek: London: New Delhi: Altamira, 1995. - 285 str.
COBISS-ID 16976477

304+308 SOCIALNA VPRAŠANJA. SOCIALNA POLITIKA IN REFORME. SOCIOGRAFIJA

MIDGLEY, James: Social development: the developmental perspective in social welfare / James Midgley. - London: Thousand Oaks: New Delhi: Sage, 1995. - VIII, 194 str.
COBISS-ID 16849757

SOCIOLOGIJA socialne politike: študijsko leto 1996/97 / nosilka Zinka Kolarič. - <Ljubljana>: <FDV>, 1996. - 2 zv. <loč. pag>
COBISS-ID 16938077

316 SOCIOLOGIJA. POSEBNE SOCIOLOGIJE. PREDMET. SMERI

AMERICAN behavioral scientist. - London: Sage, 1980. - 1 zv. <loč. pag>. - (American behavioral scientist; 1, 1980)
COBISS-ID 16969565

DUMM, Thomas L.: Michel Foucault and the politics of freedom / Thomas L. Dumm. - Thousand Oaks: London: New Delhi: Sage, 1996. - XXIV, 167 str. - (Modernity and political thought; Vol. 9)
COBISS-ID 16993117

JUŽNIČ, Stane: Identiteta / Stane Južnič. - Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 1993. - 399 str. - (Knjižna zbirka Teorija in praksa)
COBISS-ID 33099264

MORROW, Raymond A.: Critical theory and methodology / Raymond A. Morrow with David D. Brown. - Thousand Oaks: London: New Delhi: Sage, 1994. - XVII, 381 str. - (Contemporary social theory; vol. 3)
COBISS-ID 16896349

TURNER, Bryan S.: The body and society: explorations in social theory / Bryan S. Turner. - 2nd ed. - London: Thousand Oaks: New Delhi: Sage, 1996. - XIV, 254 str.
COBISS-ID 16916829

316.3/6 DRUŽBA. DRUŽB. STRUKTURA, PROCESI, VEDENJE. SOCIALNA PSIHOLOGIJA

ARGYLE, Michael: The social psychology of leisure / Michael Argyle. - London etc.: Penguin Books, 1996. - X, 325 str.
COBISS-ID 16989021

CONNERTON, Paul: How societies remember / Paul Connerton. - Cambridge etc.: Cambridge University Press, 1995. - 121 str. - (Themes in the social sciences)
COBISS-ID 16965981

FRIEDMANN, John: Empowerment: the politics of alternative development / John Friedmann. - Cambridge: Oxford: Blackwell, 1995. - IX, 196 str.
COBISS-ID 16843101

HANNERZ, Ulf: Transnational connections: culture, people, places / Ulf Hannerz. - London: New York: Routledge, 1996. - IX, 201 str. - (Comedia)
COBISS-ID 16901981

MACDONALD, Myra: Representing women: myths of femininity in the popular media / Myra Macdonald. -

- London <etc.>: E. Arnold, 1995. - V, 250 str.
COBISS-ID 8862265
- MALNAR, Brina: Zaznava družbene neenakosti / Brina Malnar. - Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 1996. - 194 str. - (Zbirka Znanstvena knjižnica; 20)
COBISS-ID 61478656
- MOSCOVICI, Serge: Conflict and consensus: a general theory of collective decisions / Serge Moscovici and Willem Doise; translated by W. D. Halls. - London; Thousand Oaks; New Delhi: Sage, 1994. - 214 str.
COBISS-ID 16947549
- RENZETTI, Claire M.: Women, men, and society / Claire M. Renzetti, Daniel J. Curran. - 3rd ed. - Boston <etc.>: Allyn and Bacon, 1995. - XIII, 610 str.
COBISS-ID 16916573
- RODGER, John J.: Family life and social control: a sociological perspective / John J. Rodger; consultant editor Jo Campling. - Houndmills <etc.>: Macmillan Press, 1996. - IX, 229 str.
COBISS-ID 16965469
- WATERS, Malcolm: Globalization / Malcolm Waters. - London; New York: Routledge, 1995. - XIV, 185 str. - (Key ideas)
COBISS-ID 15837277

316.7 KULTURNI KONTEKST DRUŽBENEGA ŽIVLJENJA. SOCIOLOGIJA KOMUNIKACIJ

- BRANSTON, Gill: The media student's book / Gill Branston and Roy Stafford. - London; New York: Routledge, 1996. - X, 394 str.
COBISS-ID 17001565
- The CULTURAL studies reader / edited by Simon During. - 1st publ.d. - London; New York: Routledge, 1994. - XI, 478 str.
COBISS-ID 16953949
- GILLESPIE, Marie: Television, ethnicity and cultural change / Marie Gillespie. - London; New York: Routledge, 1995. - XI, 238 str. - (Comedia)
COBISS-ID 57027328
- HARRIS, David: A society of signs? / David Harris. - London; New York: Routledge, 1996. - XVIII, 234 str.
COBISS-ID 16965213
- MENNELL, Stephen: The sociology of food: eating, diet and culture / Stephen Mennell, Anne Murcott, Anneke H. van Otterloo. - London <etc.>: Sage, 1993. - VII, 150 str.
COBISS-ID 35622401
- TOMC, Gregor: Druga Slovenija: zgodovina mladinskih gibanj na Slovenskem v 20. stoletju / Gregor Tomc. - Ljubljana: Krt, 1989. - 222 str. - (Krt; 54)
COBISS-ID 8704256
- TOMC, Gregor: Profano: kultura v modernem svetu / Gregor Tomc. - 1. izd. - Ljubljana: Študentska organizacija Univerze, 1994. - 220 str. - (Knjižna zbirka Krt; 92)
COBISS-ID 40426496

32 POLITIČNE VEDE. POLITIČNE ORGANIZACIJE. NOTRANJA POLITIKA. STRANKE IN GIBANJA

- BREZOVŠEK, Marjan: Federalizem in decentralizacija: poli-

tološki vidiki položaja in vloge federalnih enot / Marjan Brezovšek; spredgovor Bogomil Ferfila. - Ljubljana: Karantanija, 1994. - 377 str.

COBISS-ID 42713344

- DEFINING and measuring democracy / edited by David Beetham. - London; Thousand Oaks; New Delhi: Sage, 1994. - VII, 228 str. - (Sage modern politics series; vol. 36)
COBISS-ID 15925853

- DEMOCRACY and green political thought: sustainability, rights and citizenship / edited by Brian Doherty and Marius de Geus. - London; New York: Routledge, 1996. - X, 246 str. - (European political science series)
COBISS-ID 16897373

- KEANE, John: Despotizem in demokracija: civilna družba od zgodnje moderne do poznega socializma / John Keane; izbral in uredil Tomaž Mastnak; <prevod Lenca Bogovič in Borut Cajnko>. - 1. izd. - Ljubljana: Knjižnica revolucionarne teorije, 1990. - 250 str. - (Knjižna zbirka Krt; 64)
COBISS-ID 19424512

- The REGIONS and the new Europe: patterns in core and periphery development / edited by Martin Rhodes. - Manchester; New York: Manchester University Press, 1996. - XIV, 359 str. - (European policy research unit series; 1)
COBISS-ID 16903773

- ROSENBERG, Justin: The empire of civil society: a critique of the realist theory of international relations / Justin Rosenberg. - London; New York: Verso, 1994. - IX, 224 str.
COBISS-ID 126093

- SCHMITT, Carl: Tri razprave / Carl Schmitt; <izbrala Jelica Šumič-Riha; prevedli Vlasta Jalušič in Mojca Savski>. - 1. izd. - Ljubljana: Študentska organizacija Univerze, 1994. - 168 str. - (Knjižna zbirka Krt; 90)
Vsebine: Duhovnozgodovinski položaj današnjega parlamentarizma - Die geistesgeschichtliche Lage des heutigen Parlamentarismus; Pojem političnega - Der Begriff des Politischen; O treh vrstah pravoznanskega mišljenja - Über die drei Arten des Rechtswissenschaftlichen Denkens
COBISS-ID 45435648

- ŠTUDIJE o etnonacionalizmu: zbornik / izbral in uredil Rudi Rizman; <prevodil Mirjam Milharčič-Hladnik>. - 1. izd. - Ljubljana: Krt, 1991. - 379 str. - (Krt; 79)
COBISS-ID 24135936

327 MEDNARODNI ODNOSI. ZUNANJA POLITIKA

- ARMSTRONG, David: From Versailles to Maastricht: international organisation in the twentieth century / David Armstrong, Lorna Lloyd and John Redmond. - Basingstoke; London: Macmillan, 1996. - XII, 321 str. - (The making of the twentieth century)
COBISS-ID 16898141

- INTERNATIONAL Commission on the Balkans: Unfinished peace: report of the International Commission on the Balkans / foreword by Leo Tindemans. - Berlin: Aspen Institute; Washington: Carnegie Endowment for

- International Peace, 1996. - XXIV, 197 str.
COBISS-ID 16896861
- INTERNATIONAL theory: positivism and beyond / edited by Steve Smith, Ken Booth and Marysia Zalewski. - Oxford; New York; Melbourne: Cambridge University Press, 1996. - XIV, 362 str.
COBISS-ID 16802909
- RUGGIE, John Gerar: Winning the peace: America and world order in the new era / John Gerard Ruggie. - New York: Columbia University Press, 1996. - XIV, 237 str. - (A Twentieth Century Fund book)
COBISS-ID 16900189
- SEVER - jug: literatura za študijsko leto 1996/97. - 2 zv. (loč. pag.)
COBISS-ID 16925277

33 GOSPODARSTVO. EKONOMSKA ZNANOST

- The AGE of transition: trajectory of the world-system, 1945-2025 / coordinated by Terence K. Hopkins and Immanuel Wallerstein; with John Casparis ... et al. - London; New Jersey: Zed Books; Leichhardt: Pluto Press Australia, 1997
COBISS-ID 16990557
- DU Guy, Paul: Consumption and identity at work / Paul du Gay. - London; Thousand Oaks; New Delhi: Sage, 1996. - 213 str.
COBISS-ID 16983133
- FELDERER, Bernhard: Forschungsfinanzierung in Europa: Trends - Modelle Empfehlungen für Österreich / von Bernhard Felderer, David F. J. Campbell. - Wien: Manz, 1994. - 294 str.
COBISS-ID 16899677
- FUKUYAMA, Francis: Trust: the social virtues and the creation of prosperity / Francis Fukuyama. - New York <etc>: Free Press, 1995. - XV, 457 str.
COBISS-ID 16805981
- The HANDBOOK of economic sociology / Neil J. Smelser and Richard Swedberg, editors. - Princeton, N.J.: Princeton University Press; New York: Russell Sage Foundation, 1994. - VIII, 835 str. - (Princeton paperbacks)
COBISS-ID 16583773
- HOLTON, Robert J.: Economy and society / Robert J. Holton. - London; New York: Routledge, 1995. - XI, 289 str.
COBISS-ID 16841821
- IZ tranzicije v evropsko povezovanje: oblikovanje prihodnosti srednje in vzhodne Evrope / John Eatwell ... et al.; <prevedel Milan Brglez; predgovor Janez Kocijančič>. - Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, 1996. - 269 str. - (Zbirka Sophia; 1996, 9)
COBISS-ID 62003712
- NEMŠKO-slovenski poslovni slovar / <prevod in priredba Ana Marija Muster-Cenčur>. - Ljubljana: DZS, 1996. - IV, 448 str. - (Slovarji DZS)
COBISS-ID 62003712
- PALAN, Ronen: State strategies in the global political economy / Ronen Palan and Jason Abbott with Phil Deans. - London; New York: Pinter, 1996. - 234 str.
COBISS-ID 16973405
- SCHLOSSBERG, Howard: Sports marketing / Howard

- Schlossberg. - Cambridge; Oxford: Blackwell, 1996. - XII, 214 str. - (Global marketing perspectives)
COBISS-ID 16914525
- SMITH, Adam: The wealth of nations. Books 1-3 / Adam Smith; with an introduction by Andrew Skinner. - London <etc>: Penguin Books, 1986. - 537 str.
COBISS-ID 17010013
- SODOBNI liberalizem: zbornik / izbral in uredil Rudi Rizman; <prevredli Darko Štrajn ... et al>. - 1. izd. - Ljubljana: Krt, 1992. - 329 str. - (Krt; 84)
COBISS-ID 3829341
- WELFARE states in transition: national adaptations in global economies / edited by Gosta Esping-Andersen. - Geneva: United Nations Research Institute for Social Development; London; Thousand Oaks; New Delhi, 1996. - XII, 276 str.
COBISS-ID 16848221

331 DELO. ZAPOSLOVANJE. SINDIKATI

- HYMAN, Jeff: Managing employee involvement and participation / Jeff Hyman and Bob Mason. - London; Thousand Oaks; New Delhi: Sage, 1995. - VIII, 216 str.
COBISS-ID 16953437
- KNUDSEN, Herman: Employee participation in Europe / Herman Knudsen. - London; Thousand Oaks; New Delhi: Sage, 1995. - X, 181 str.
COBISS-ID 16300381
- REPUBLIŠKI zavod za zaposlovanje (Ljubljana): Programi javnih del v Sloveniji / uredil Milan Pavliha; <skupina avtorjev Lucila Hvala ... et al>. - Ljubljana: Republiški zavod za zaposlovanje, 1996. - 114 str.
COBISS-ID 57071104
- REPUBLIŠKI zavod za zaposlovanje: Javna dela v Sloveniji / uredil Milan Pavliha; <skupina avtorjev Zdenka Hudales ... et al>. - Ljubljana: Republiški zavod za zaposlovanje, 1996. - 224 str.
COBISS-ID 56998656
- SAKS, Mike: Professions and the public interest: medical power, altruism and alternative medicine / Mike Saks. - London; New York: Routledge, 1995. - 316 str.
COBISS-ID 16842845
- The WORK-family challenge: rethinking employment / edited by Suzan Lewis and Jeremy Lewis. - London; Thousand Oaks; New Delhi: Sage, 1996. - XIV, 175 str.
COBISS-ID 16850525

339 MEDNARODNI GOSPODARSKI ODNOSI

- BARRASS, Robert: European economic integration and sustainable development: institutions, issues and policies / Robert Barrass and Shobhana Madhavan. - London <etc>: McGraw-Hill, 1996. - XV, 315 str.
COBISS-ID 16989789
- INTERNATIONAL trade: a business perspective / edited by Catrinus Jepma and Andre Rhoen. - London; New York: Longman; Heerlen: Open University of the Netherlands, 1996. - XVI, 239 str.
COBISS-ID 16910429
- MARKETING 2000 and beyond / William Lazer, Priscilla

LaBarbera, James M. MacLachlan, Allen E. Smith. - Chicago: American Marketing Association, 1994. - XI, 246 str.

COBISS-ID 15843165

ULE, Mirjana: Psihologija tržnega komuniciranja / Mirjana Ule, Miro Kline. - Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 1996. - 267 str. - (Zbirka Teorija in praksa)

COBISS-ID 60483072

34/35 PRAVO. ZAKONODAJA. JAVNA UPRAVA. DRŽAVNA UPRAVA

BEYOND the bomb: the extension of the non-proliferation treaty and the future of nuclear weapons / edited by Huub Jaspers; in cooperation with Dirk Bannink ... <et al>. - Amsterdam: Transnational Institute: World Information Service on Energy; Greenpeace International, 1995. - 226 str.

COBISS-ID 16947805

CITIZENSHIP, nationality and migration in Europe / edited by David Cesarani and Mary Fulbrook. - London; New York: Routledge, 1996. - X, 225 str.

COBISS-ID 16897117

PIETILA, Hilka: Making women matter: the role of the United Nations / Hilka Pietila and Jeanne Vickers. - 3rd ed. - London; New Jersey: Zed Books, 1996. - XXV, 198 str.

COBISS-ID 16916061

PUBLIC sector management in Europe / edited by Norman Flynn and Franz Strehl. - London <etc>: Prentice-Hall: Harvester Wheatsheaf, 1996. - VIII, 280 str.

COBISS-ID 16848733

ŠUMIČ-Riha, Jelica: Pravo in razsodna moč: od avtoritete brez jamstva do pravila brez opore. - 1. izd. - Ljubljana: Krt, 1993. - 245 str. - (knjižna zbirka Krt; 82)

COBISS-ID 3927645

355 VOJAŠKE VEDE. OBRAMBOSLOVJE

DUPUY, Trevor N.: Dictionary of military terms: a guide to the language of warfare and military institutions / compiled by Trevor N. Dupuy, Curt Johnson, Grace P. Hayes. - New York: The H. W. Wilson, 1986. - VII, 237 str.

COBISS-ID 16909149

36 SOCIALNO DELO. SOCIALNA POMOČ

BACCHI, Carol Lee: The politics of affirmative action: women, equality and category politics / Carol Lee Bacchi. - London; Thousand Oaks; New Delhi: Sage, 1996. - XV, 190 str.

COBISS-ID 16841309

MACAROV, David: Social welfare: structure and practice / David Macarov. - Thousand Oaks; London; New Delhi: Sage, 1995. - XVII, 323 str.

COBISS-ID 16850013

MARTIN, Lawrence M.: Measuring the performance of human service programs / Lawrence L. Martin, Peter M.

Kettner. - Thousand Oaks; London; New Delhi: Sage, 1996. - XI, 139 str. - (Sage human services guides; 71)

COBISS-ID 16848477

WALKER, Carol: Managing poverty: the limits of social assistance / Carol Walker. - London; New York: Routledge, 1993. - XII, 204 str. - (The state of welfare)

COBISS-ID 16842077

37 VZGOJA. ŠOLSTVO. IZOBRAŽEVANJE. POUK

EXCLUSION from school: inter-professional issues for policy and practice / edited by Eric Blyth and Judith Milner. - London; New York: Routledge, 1996. - XV, 296 str.

COBISS-ID 16964957

INDUSTRIAL training and technological innovation: a comparative and historical study / edited by Howard F. Gospel. - London; New York: Routledge, 1991. - X, 246 str. - (Comparative and international business)

COBISS-ID 16842333

PREDAH za študentsko mladino / Mirjana Nastran Ule ... <et al>; <v angleščino prevedla Suzana Geržina>. - 1. natis. - Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo: Urad Republike Slovenije za mladino, 1996. - 291 str. - (Zbirka Juventa)

COBISS-ID 61107968

VZGOJA med gospodstvom in analizo: zbornik / <uvodne študije napisala> izbrala in uredila Eva D. Bahovec; <prevodil Tatjana Jurkovič ... et al>. - 1. izd. - Ljubljana: Krt, 1992. - 273 str. - (Knjižna zbirka Krt; 59)

COBISS-ID 30335232

ZIEGLER, Ingrid: Politische Bildung an der Grundschule: Empirische Ergebnisse der politischen Psychologie und didaktischen Konsequenzen / Ingrid Ziegler. - Opladen: Leske + Budrich, 1988. - 163 str. - (Schriften zur politischen Didaktik; Bd. 15)

COBISS-ID 16903517

39 ETNOLOGIJA. ETNOGRAFIJA. ŽENSKO VPRAŠANJE

ABBOTT, Pamela: An introduction to sociology: feminist perspectives / Pamela Abbott and Claire Wallace. - London; New York: Routledge, 1990. - XV, 252 str.

COBISS-ID 3364957

BENOKRAITIS, Nijole V.: Modern sexism: blatant, subtle, and covert discrimination / Nijole V. Benokraitis, Joe R. Feagin. - 2nd ed. - Englewood Cliffs: Prentice Hall, 1995. - XIV, 221 str.

COBISS-ID 16175453

BREAKING boundaries: women in higher education / edited by Louise Morley and Val Walsh. - London; Bristol: Taylor & Francis, 1996. - VI, 234 str. - (Gender and higher education)

COBISS-ID 16837981

CHANGING the subject: women in higher education / edited by Sue Davies, Cathy Lubelska and Jocelynn Quinn. - London; Bristol: Taylor & Francis, 1994. - VI, 215 str.

COBISS-ID 16838237

JACKSON, Margaret: The real facts of life: feminism and the politics of sexuality c 1850-1940 / Margaret Jackson. -

- London; Bristol: Taylor & Francis, 1994. - VII, 206 str. - (Feminist perspectives on the past and present)
COBISS-ID 16838749
- JOGAN, Maca: Družbena konstrukcija hierarhije med spoloma. - Ljubljana: Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo, 1990. - XIV, 211 str.
COBISS-ID 23361536
- MIKLAVČIČ-Brezigar, Inga: Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja. - 20. stoletje. Občina Tolmin / Inga Miklavčič Brezigar. - Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1996. - 336 str., <1> zganj. f. pril. - (Projekt Način življenja Slovencev v 20. stoletju)
COBISS-ID 57114880

5 NARAVOSLOVNE VEDE, EKOLOGIJA, MATEMATIKA, ANTROPOLOGIJA.

- GLOBAL ecology: a new arena of political conflict / edited by Wolfgang Sachs. - 2nd impression. - London: Zed Books; Halifax: Fernwood Publishing, 1995. - XVII, 262 str.
COBISS-ID 16966237
- IS capitalism sustainable?: political economy and the politics of ecology / edited by Martin O'Connor. - New York: London, The Guilford Press. - XIV, 283 str. - (Democracy and ecology)
COBISS-ID 17000797
- PERSPECTIVES on environmental problems / edited by Peter B. Sloop and Andrew Blowers. - London: Arnold; New York: J. Wiley & Sons, 1996. - XIII, 257 str. - (Environmental policy in an international context; 2)
COBISS-ID 16951645
- PERSPECTIVES on environmental problems / edited by Pieter Glasbergen and Andrew Blowers. - London <etc.>: Arnold, 1995. - XII, 193 str. - (Environmental policy in an international context; 1)
COBISS-ID 16951389

6 UPORABNE ZNANOSTI, TEHNIKA, RAČUNALNIKI, INFORMACIJSKA TEHNOLOGIJA

- BRATKO, Ivan, 1946- Računalništvo s programskim jezikom pascal / Ivan Bratko, Vladislav Rajković; <risbe Darko Simeršek>. - <6. natis>. - Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1989. - 289 str.
COBISS-ID 6700288
- HEALTH professions and the state in Europe / edited by Terry Johnson, Gerry Larkin and Mike Saks. - London; New York: Routledge, 1995. - 237 str.
COBISS-ID 37341441
- LEMAY, Laura: Teach yourself Web publishing with HTML 3.2 in 14 days / Laura Lemay. - Professional reference ed. - Indianapolis: Sams net, 1996. - XI, 1054 str. + 1 CD-ROM
COBISS-ID 3688743
- NAČELA ravnanja z radioaktivnimi odpadki / <pripravlja> Mednarodna agencija za atomsko energijo; <prevod Radko Istenič, Irena Mele, Andrej Stritar>. - Ljubljana: Društvo jedrskih strokovnjakov Slovenije, 1996. - <48>

str. - (Zbirka o varnosti; št. 111-F)
COBISS-ID 57898496

- O'DONNELL, Jim: Special edition using Microsoft Internet explorer 3 / written by Jim O'Donnell, Eric Ladd, and Mark Brown. - Indianapolis: Que, 1996. - XXXIV, 830 str. + 1 CD-ROM
COBISS-ID 16969053
- VZPOSTAVITEV nacionalnega sistema za upravljanje z radioaktivnimi odpadki / <pripravlja> Mednarodna agencija za atomsko energijo; <prevod Igor Jenčič, Irena Mele, Andrej Stritar>. - Ljubljana: Društvo jedrskih strokovnjakov Slovenije, 1996. - <56> str. - (Zbirka o varnosti; št. 111-S-1)
COBISS-ID 61407488
- WALNUM, Clayton: Java by example: <the easiest way to learn Web programming> / Clayton Walnum. - Indianapolis: Que, 1996. - XXV, 549 str. + 1 CD-ROM
COBISS-ID 16970333
- ZDRAVSTVENE posledice nesreče v Černobilu: rezultati pilotnih projektov IPHECA in sorodnih nacionalnih programov: povzetek / Svetovna zdravstvena organizacija (WHO); <prevod Milan Osredkar>. - Ljubljana: Društvo jedrskih strokovnjakov Slovenije: Uprava Republike Slovenije za jedrsko varnost, 1996. - VI, 38 str.
COBISS-ID 59568896
- ## 65 TEORIJA ORGANIZACIJE IN POSLOVANJA, UPRAVLJANJE
- ALVESSON, Mats: Cultural perspectives on organizations / Mats Alvesson. - 1st paperback ed. - Cambridge: Cambridge University Press, 1995. - IX, 137 str.
COBISS-ID 16991069
- CARROLL, Archie B.: Business and society: <ethics and stakeholder management> / Archie B. Carroll. - 3rd ed. - Cincinnati, Ohio: South-Western College Publishing, 1996. - XIV, 802 str.
COBISS-ID 16915293
- EUNSON, Baden: Negotiation skills / Baden Eunson. - New York <etc.>: J. Wiley, 1994. - 145 str. - (The communication skills series)
COBISS-ID 16910685
- EVETTS, Julia: Gender and career in science and engineering / Julia Evetts. - London; Bristol: Taylor & Francis, 1996. - VII, 172 str. - (Gender, change and society; 2)
COBISS-ID 16838493
- GREENBERG, Jerald: The quest for justice on the job: essays and experiments / Jerald Greenberg. - Thousand Oaks; London; New Delhi: Sage, 1996. - XI, 428 str.
COBISS-ID 16992349
- HALAL, William E.: The new management: democracy and enterprise are transforming organizations / William E. Halal. - San Francisco: Berrett-Koehler Publishers, 1996. - XIX, 284 str.
COBISS-ID 16915037
- HANAN, Mack: Sales shock!: the end of selling products, the rise of comanaging customers / Mack Hanan. - New York <etc.>: Amacom, 1996. - XVI, 152 str.
COBISS-ID 16914781
- HUMAN resource strategies / edited by Graeme Salaman ... <et al>. - London; Thousand Oaks; New Delhi: Sage;

Milton Keynes: The Open University, 1995. - IX, 350 str.
COBISS-ID 16850269

MANAGEMENT, education and competitiveness: Europe, Japan and the United States / edited by Rolv Petter Amdam. - London; New York: Routledge, 1996. - XIV, 268 str. - (Routledge international studies in business history; 1)

COBISS-ID 16728669

TOWNLEY, Barbara: Reframing human resource management: power, ethics and the subject at work / Barbara Townley. - London; Thousand Oaks; New Delhi: Sage, 1994. - X, 213 str.

COBISS-ID 16849501

VAN der Heijden, Kees: Scenarios: the art of strategic conversation / Kees van der Heijden. - Chichester <etc.>: John Wiley & Sons, 1996. - XIV, 305 str.

COBISS-ID 16926045

659 REKLAMA. INFORMACIJE. ODNOSI Z JAVNOSTJO. MNOŽIČNO KOMUNICIRANJE. INFORMATIKA

BATRA, Rajeev: Advertising management / Rajeev Batra, John G. Myers, David A. Aaker. - 5th ed. - London <etc.>: Prentice Hall International, 1996. - XIII, 754 str. - (Prentice Hall International editions)

COBISS-ID 2874396

DONNELLY, William J.: Planning media: strategy and imagination / William J. Donnelly. - Upper Saddle River: Prentice Hall, 1996. - XVI, 333 str.

COBISS-ID 16915549

7 UMETNOST. ARHITEKTURA. FOTOGRAFIJA

MAKING cities work: the role of local authorities in the urban environment / Richard Gilber, Don Stevenson, Herbert Girardet and Richard Stren; in collaboration with The International Council for Local Environmental Initiatives, The United Towns Development Agency, The United Nations Centre for Human Settlements (Habitat) and The United Nations Environment Programme. - London: Earthscan Publications, 1996. - 203 str.

COBISS-ID 16904541

8 JEZIKOSLOVJE. KNJIŽEVNOST

DEBELJAK, Aleš: Melanholične figure: Eseji o književnosti / Aleš Debeljak. - Ljubljana: UK ZSMS: RK ZSMS, 1988. - 248 str. - (KRT; 55)

COBISS-ID 2668125

SLOVENSKA muza pred prestolom: antologija slovenske slavične poezije / <pesmi je izbral, bibliografijo in imenski seznam sestavil ter spremno študijo napisal> Marjan Dolgan. - 1. izd. - Ljubljana: Univerzitetna konferenca ZSMS: Knjižnica revolucionarne teorije, 1989. - 272 str. - (Knjižna zbirka Krt; 57)

COBISS-ID 6925568

9 DOMOZNAJSTVO. ZEMLJEPIŠ. BIOGRAFIJE. ZGODOVINA

HUNGER in history: food shortage, poverty, and deprivation / general editor Lucile F. Newman; associate editors William Crossgrove ... <et al.>. - 1st publ. in paperback. - Oxford; Cambridge: Blackwell, 1995. - XI, 429 str.

COBISS-ID 37362177

The MUSLIMS of Bosnia-Herzegovina: their historic development from the middle ages to the dissolution of Yugoslavia / edited by Mark Pinson; with a foreword by Roy P. Mottahedeh. - 2nd ed. - Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1996. - XIII, 207 str. - (Harvard middle eastern monographs; 28)

COBISS-ID 16897629

PRIROČNI krajevni leksikon Slovenije / <priprava in urejanje> Milan Orožen Adamič, Drago Perko, Drago Kladnik; <zemljevidi Milan Orožen Adamič ... <et al.>; avtorji besedil o naseljih Andrej Černe ... et al.>. - Popravljen in dopolnjen izd. besedila in kartografske priloge Krajevnega leksikona Slovenije. - Ljubljana: DZS, 1996. - 376 str.

COBISS-ID 63657728

VELIKI atlas sveta / kartografski del Istituto geografico de Agostini; kartografska urednika Francesco Tosi, Luigi Pasquali; enciklopedični del Mitchell Beazley, Rand McNally; glavni urednik James Hughes; uredniški odbor slovenske izdaje Milan Orožen Adamič, Drago Kladnik, Janko Moder; glavni urednik Andrej Gogala. - 2., popravljen izd. - <Različna merila>. - Ljubljana: DZS, 1996. - 1 atlas

COBISS-ID 16621317

UDK 327:341.7

PETRIČ, Ernest: SPECIFICS OF SMALL STATES' FOREIGN POLICIES - SOME ASPECTS**Teorija in praksa, Ljubljana 1996, Vol. XXXIII, No. 6, pg.**

Some specific, distinct characteristics of certain types of states, the so called "small states", can be defined and recognised. We speak of a specific structure and functioning of state foreign policy bodies, values and goals strived for and realised by the chosen foreign policy, as well as instruments and methods a small state uses in relations with other states. The issue of coordination of foreign policy functions (central role of the ministry of foreign affairs), essential in the adaptation to the challenges put before small states by a modern international community, is put forth. There is also the issue of preserving national identity and international clarification concerning Slovenia's national interests, as well as a necessity for an expert, efficient and suitable foreign policy body functioning primarily through diplomatic activities, since instruments of persuasion and dialogue have, in international activities of small states, undisputable advantages over means of constraint or force.

Key words: small states, foreign policy, national interests, diplomacy, international relations

72

UDC: 111:852 DESCARTES**KREFT Lev: DESCARTES AND AESTHETICS****Teorija in praksa, Ljubljana 1996, Vol. XXXIII, No. 6, pg.**

The discussion on the impossibility of developing aesthetics from Descartes' philosophy began more than a hundred years ago. It is not out of place to go into in on the 400th anniversary of his birth, and recollect his impact on classicism and its termination in the fight between the Ancients and the Moderns. A special challenge is found in the fact that the trouble caused by Descartes' philosophical system stimulated the emergence of many theories on art, and that the modern category "The Arts" has been found at the time as a result of an application of the Cartesian method.

Key words: Descartes, aesthetics, art, Ancients and Moderns

UDC: 330.342.146(497.4)

NOVAK, Mojca: DEVELOPMENT OF SLOVENE WELFARE STATE**Teorija in praksa, Ljubljana 1996, Vol. XXXIII, No. 6, pg.**

Theoretically, a few characteristic European welfare-state models can be discerned but the major differentiation is drawn between Western and Eastern models. Moreover, those from the Eastern part of Europe are univocally labelled as "socialist" models by means of which the Communist regimes assured social security "from cradle to grave". However, particular categories, such as industrial workers and those who were politically loyal, had an exclusive access to welfare, solely. Certain new properties come out, if analysing the development of Western and Eastern - "socialist" - models in comparative perspective. It becomes clear that any welfare state model and related social policy was the outcome of different influences. Exogenous initiative of change gives frequently an initial "push" to indigenous efforts and helps to articulate needs. Tradition, power of certain social classes and interests of the political elite provide the indigenous fundament for implementing the welfare idea. Hence, the Slovene model of welfare state should be (re)considered in this respect, as well. As the historical empirical evidence proves, the label of "industrial achievement" the welfare state model fits its properties. Further, they bring it close to those models where the Bismarckian type of welfare has supreme place and influence. Moreover, the Bismarckian ideas of welfare substantially affected through its hundred years development history any model, but particularly in recessions.

Key words: welfare state, models of welfare state, social structure, historical perspective

UDC: 355.015(1922):504

FERFILA, Bogomil: MILITARY CONFRONTATION OF SUPERPOWERS IN THE ARCTIC**Teorija in praksa, Ljubljana 1996, Vol. XXXIII, No 6, pg.**

The author deals with military and ecological issues concerning the Arctic. This region is of strategic significance for both superpowers, especially as a polygon for developing strategic armament systems. Relations between Arctic states are given special attention, focused on unresolved issues (confrontations) concerning borders. The militarisation process of the Arctic has also touched the interests of local communities and ecological groups. The Arctic is transforming into an ecological bomb due to nuclear activities such as nuclear experimenting, nuclear waste disposal, submarine accidents, etc., which have become almost everyday occurrences. In conclusion, the author calls for the revitalisation and demilitarisation of the Arctic circle.

Key words: the Arctic, superpowers, ecology, defence systems, militarisation

UDC: 001.891.016:303.2(497.4)

MALI, Franc: BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF SCIENTISTS RESULTS IN SLOVENIA
Teorija in praksa, Ljubljana 1996, Vol. XXXIII, No. 6, pg.

The purpose of article is to show some results of bibliometric analysis of science publication activity in Slovenia. Bibliographic summaries of different type of publications and other outputs were obtained from final reports of public funded research projects finished in the end of January 1996. The finding of bibliometric investigation regards on 331 basic and applied research projects from the area of so-called hard and soft sciences. The focus in the article is on the analysis of the distribution of different type of research output (scientific articles, books, conference papers etc.) through the main area of sciences: natural science, engineering, agricultural science, social science and humanities. Investigation of this type has proved the hypothesis about structural differences in publication landscape of main scientific areas. Although the analysis is preliminary in character, it could be included in some type of ex-post evaluations of research and development.

Key words: scientometrics, research and development, bibliometric analysis, publicistics, science and socio-developmental goals

74

UDC: 323.174:341.222:316.4.052(4)

MLINAR, Zdravko: BORDER REGIONS AND EUROPE
Teorija in praksa, Ljubljana 1996, Vol. XXXIII, No. 6, pg.

The future of border regions is traced both in terms of the general long-term regularities of socio-spatial restructuring as well as in terms of the involvement of regional actors concerning the management of the region's openness. Two dimensions of restructuring particularly are elaborated which both provide a challenge for a more autonomous and active role of these subjects: 1. the shift from contiguous, areal to network linkages and 2. the extension from region as a single unit to multilevel power-sharing. Historical and geographical features are determining the variation in the rate and modes of taking part in the processes of European integration. The legacy of the zero sum game - in terms of shifting rather than opening borders - influences the strategy of opening border regions from the point of view of distrust and confidence-building. Non-parity roles represent another limiting factor. Both are exemplified in the experience gained in Istria (Croatian, Slovenian, Italian part of) and Euroregions on the Czech - German border.

Key words: regions, autonom, zero sum game, Istria, Euro-regions

UDC: 323.174.35

KUHELJ, Alenka: CURRENT ISSUES OF REGIONALISM
Teorija in praksa, Ljubljana 1996, Vol. XXXIII, No. 6, pg.

A successful development of local government requires political and economic decentralization and regionalization. What is important is not so much the legal framework as such, but its realization in actual political practice. EU has established, in order to lessen economic differences between regions of the member states, ERDF. The resources of ERDF have been allocated to the member states and not to the regions directly. Based on the European Charter on Regionalization, EU established the "European Regions". We can observe two different paths of development of local government in Europe. Western European countries tend to enlarge local units, while Eastern European countries tend to fragment them. The fragmentation of local units prevents a fuller development of local autonomy, which would include also a capacity to decide about such issues as local finances, social and welfare policy, etc. An establishment of the two tier system of local government, with regions as a second tier of local government, would open a possibility for such development.

Key words: local government, regionalism, decentralization, economic policy, local finances.

UDC 35:342.9

BREZOVŠEK, Marjan: THEORETIC CONCEPT OF ADMINISTRATION
Teorija in praksa, Ljubljana 1996, Vol. XXXIII, No. 6, pg.

Defining the theoretical concept of administration is a complex methodological operation. Traditional doctrines define it from the aspect of political and legal viewpoints. However, modern approaches view it as a complex dynamic administrative system of social regulation. The overall economic and social development, show that managing administrative systems cannot be seen mainly as a marginal social activity based on the legalistic model of administration. The social regulation that public administrative systems are engaged in have for themselves become fundamental social processes. In this aspect administrative social regulation form prerequisite premises for economic efficiency, cultural development and general social prosperity in highly developed industrial and urban environments. The conception of public administration is an integral part of the political system.

Key words: administration, administrative law, public services, social regulation

UDC: 35(497.4+494)

PURG, Adam: ADMINISTRATION ACADEMY - THE NEED AND THE CHALLENGE
Teorija in praksa, Ljubljana 1996, Vol. XXXIII, No. 6, pg.

The author presents key conclusions of the Administration Academy project, going on within the Swiss - Slovene project of modernising public administration in Slovenia (MASTER PROJECT). By different methodological approaches, the participants of the MASTER PROJECT have accomplished, through research, the most ever done of the present situation and the future training needs within the Slovene administration. Combining comparable foreign experiences and domestic ideas and resources, this research could be a basis for the introduction of effective solutions. One of them is the establishment of Administration Academy that could carry out the entire training system for senior and other public servants at all levels and thus contribute to the modernisation of public administration in Slovenia.

Key words: administration, Administration Academy, training, MASTER PROJECT.

RELIGIJA IN POLITIKA - Spremembe v deželah prehoda

Marjan Smrke, dr. socioloških znanosti

Najvidnejši religiozolog mlajše generacije sistematično piše najprej o religijskih vzorcih v svetu krščanstva. Posebej se osredotoči na srednje in vzhodnoevropske države in podaja prerez religijskega dogajanja v teh državah v predkomunističnem, komunističnem in postkomunističnem obdobju. V središču zanimanja je odnos religije in politike, cerkva in državnih oblasti ter poseganja verskih organizacij v sfero civilne družbe (izobraževanje, kultura,...). V obravnavo vključuje podatke najnovejših raziskav v predstavljenih državah in lastno interpretacijo teh dogajanj.

216 str., 170x240 mm, broš.

Prodajna cena: 2.940,00

Cena za vas: 2.352,00 SIT

MASADE DUHA - Razpوتا sodobnih mitologij

Mitja Velikonja, dr. sociologije kulture

Avtor v uvodnem delu najprej pojasni, kaj sploh je mitologija, kako je nastajala v pradavnini in kako se izoblikujejo sodobne mitologije in mitski junaki. Prvi del knjige je posvečen mitologiji totalitarizma in kultu vodje, mitologiji nacionalizma, mitom prehoda, obredij in reda. Drugi del pa s številnimi primeri opisuje mitologijo Srednje Evrope, južnoslovanskih narodov in v posebnem poglavju slovenske mitske predstave in junake.

212 str., 140x205 mm, broš., črno-bele fotografije.

Prodajna cena: 2.520,00 SIT

Cena za vas: 2.016,00 SIT

107

KRISTJANSTVO IN MUSLIMANI

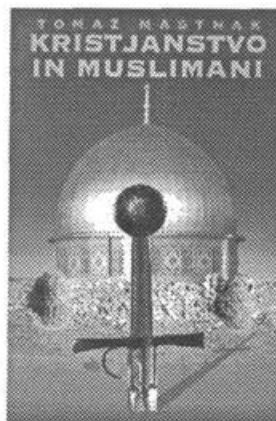
Tomaž Mastnak, dr. družbenih ved

Avtor obravnava evropsko politično, versko in kulturno dogajanje med 11. in 14. stoletjem. V središču je odnos med gibanjem za "sveti" mir v Evropi in pridiganjem "svete" vojne proti nevernikom, ki je rezultiralo v križarskih vojnah. Razkriva stališča in vloge glavnih protagonistov in mislecev krščanskega zahoda, a tudi najnovejše interpretacije tiste dobe in njenih osebnosti.

312 str., 160x240 mm, broš.

Prodajna cena: 3.360,00 SIT

Cena za vas: 2.688,00 SIT

SVETOVNO PODJETJE -

Izzivi mednarodne proizvodnje

Marjan Svetličič, dr. ekonomskih znanosti

Delo sistematično obravnava tako doktrine kot vse bolj razširjene oblike mednarodne proizvodnje ter njihov različen pomen in vpliv na velike, srednje in majhne države, analizira součinkovanje nacionalnih gospodarstev ter dejavnosti multinacionalnih podjetij in najbolj dinamične oblike današnjih mednarodnih ekonomskih odnosov - tujih neposrednih investicij. Natančno prikaže posledice novih tendenc v mednarodnem gospodarstvu, posebno poglavje pa je posvečeno nad vse aktualnemu vključevanju Slovenije v Evropsko unijo.

428 str., 170x240 mm, broš.

Prodajna cena: 3.990,00 SIT

Cena za vas: 3.192,00 SIT

IZ TRANZICIJE V EVROPSKO POVEZOVANJE

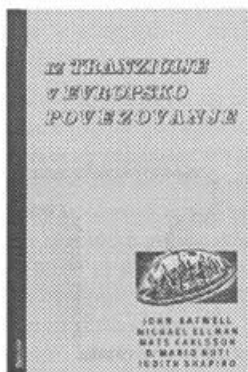
John Eatwell, Michael Ellman, Mats Karlsson, D. Mario Nuti in Judith Shapiro.

V knjigi o socialnem in gospodarskem prehodu in evropskem povezovanju srednje in vzhodnoevropskih držav avtorji analizirajo osem področij: javno upravo, brezposelnost, socialno politiko, kmetijstvo, industrijo in storitve, privatizacijo in upravljanje podjetij, mednarodno trgovino in makroekonomska problematika. Vsako poglavje vsebuje priporočila za reševanje opisanih problemov. Svetovna banka je knjigo razglasila za **knjigo meseca** februarja 1996.

272 str., 140x205 mm, broš., grafi in tabele.

Prodajna cena: 2.625,00 SIT

Cena za vas: 2.100,00 SIT

AKTUALNOST J. M. KEYNESA

dr. Neven Borak, dr. Ivo Fabinc, dr. Marko Jaklič, dr. Andrej Kumar, dr. Marko Lah, dr. Vilijem Merhar, dr. Oto Norčič, dr. Davorin Savin, dr. Marjan Senjur, dr. Andrej Sušjan in dr. Maks Tajnikar

J. M. Keynes je eden vodilnih ekonomistov 20. stoletja, mislec, ki je s svojimi deli sprožil t.i. keynesijansko revolucijo in v temeljih spremenil ekonomskoteoretične poglede na svetovno gospodarstvo.

Ob petdesetletnici Keynesove smrti je nastal zbornik dvanajstih prispevkov, v katerih avtorji osvetlujejo pomen Keynesove teorije za današnjo svetovno ekonomsko ureditev. Tematsko segajo od analiz keynesijanske teorije gospodarskega razvoja, denarja, potrošnika, tveganj in pričakovanj prek vprašanj mednarodne gospodarske ureditve in mednarodnih pretokov kapitala do problematike gospodarstev v transformaciji.

Obseg: 200 str., format 140x205 mm, broš.

Prodajna cena: 3.150,00 SIT **Cena za vas: 2.520,00 SIT**

ZNANJE, ZNANOST IN STVARNOST

Andrej Ule, dr. filozofije

Glavni predmet knjige je znanost in znanstvene teorije, ki jih avtor razlaga skozi znanstveno znanje, problematiko znanstvenih razlag in odnos znanstvenih teorij do stvarnosti. Pri tem analizira tako stališča Newtona in Kaplerja do teh vprašanj kot ugotovitve najsodobnejših teoretikov znanosti. Knjiga je ob filozofih, zlasti logikih in epistemologih, namenjena tudi naravoslovcem različnih strok.

224 str., 140x205 mm, broš. Prodajna cena: 2.625,00 SIT

Cena za vas: 2.100,00 SIT

ANATOMIJA DRAMSKEGA BESEDILA

Denis Poníž, dr. literarnih znanosti

Delo je namenjeno bralcu, ki na novo vstopa v svet dramskega besedila in dramske uprizoritve. Na razumljiv način ga seznaja z osnovnimi elementi in pojmi klasične in moderne dramatike, hkrati pa mu daje osnovo za nadaljni študij te snovi in ustrezna analitična orodja, s pomočjo katerih bo lahko sam analiziral konkretno dramsko besedilo.

120 str., 125x240 mm, broš.

Prodajna cena: 1.890,00 SIT

Cena za vas: 1.512,00 SIT

107

KARL TEIGE NA DRUGI OBALI

Lev Kreft, dr. filozofije

Predstavitev življenja in dela češkega filozofa in umetnika Karla Teigeja (1900-1952) ter časa, v katerem je ustvarjal. Avtor Teigeja umesti v delovanje avantgard, izpostavlja njegov kritičen odnos do režima in zlasti kulture v takratni Sovjetski zvezi ter njegovo razumevanje najmodernejših zahodnih umetnostnih tokov. Obenem objavljamo dva značilna Teigejeva esejja o moderni umetnosti, ki ju je iz češčine prevedel dr. Frane Jerman.

184 str., 125x240 mm, broš. Prodajna cena: 1.680,00 SIT

Cena za vas: 1.344,00 SIT

TAO MEDVEDA PUJA

Benjamin Hoff, pisatelj, ZDA

Ilustracije: Ernest H. Shepard

Ameriški pisatelj in strokovnjak za azijsko umetnost je v knjigi povezal navidezno nezdružljivo: modrost najslavnejšega zahodnega medveda in bistvena načela ene starodavnih vplivnih vzhodnjaških filozofij - taoizma. Hoffova knjiga ni postala le literarni bestseller, temveč je tudi temeljno delo, prek katerega se bralec z Zahoda seznaja z modrostjo Vzhoda.

156 str., 145x175 mm, broš. Prodajna cena: 2.100,00 SIT

Cena za vas: 1.680,00 SIT

MLADINA V DEVETDESETIH-

Analiza stanja v Sloveniji

Mirjana Nastran Ule (ur.) in drugi

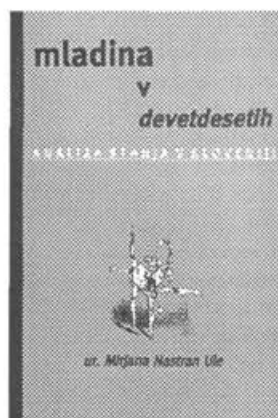
Prvo slovensko nacionalno poročilo o mladini je nastalo po vzoru evropskih nacionalnih poročil o mladini na osnovi obsežne in zahtevne raziskave.

Glavna odlika knjige je, da detektira spremembe med mlado generacijo 80. in 90. let in opozarja na najbolj pereče probleme mladih.

312 str., 160x240 mm, broš., grafi in tabele

Prodajna cena: 2.940,00 SIT

Cena za vas: 2.352,00 SIT

ZAKAJ JE RAZPADLA JUGOSLAVIJA?

Viktor Meier, novinar, Švica

Avtor je več kot tri desetletja spremljal dogajanje na področju bivše Jugoslavije, zato je knjiga hkrati poznavalčeva analiza ozadij razpada Jugoslavije in očevidčevo poročilo o teh dogodkih, oprto na arhivsko gradivo in zgodovinske vire, pa tudi na osebne pogovore z najpomembnejšimi akterji dogajanja. Velik pomen knjige je v prikazu zgodovinskih usod narodov, ki so se po drugi svetovni vojni združili v avnojsko Jugoslavijo.

356 str., 145-205 mm, broš.

Prodajna cena: 3.990,00 SIT

Cena za vas: 3.192,00 SIT

USTVARJANJE ANTIPOLITIKE-

Genealogija elementov družboslovja

Tonči Kuzmanič, dr. socioloških znanosti

Knjiga sega na področje politične filozofije in politične sociologije. Gre za svojevrsten zgodovinski prikaz nastajanja antipolitike, torej zavrnitve politike kot nepreračunljive, kot odvečne ali kar kot Zla. Avtor predstavi in kritično interpretira stališča avtoritet na področju družbe in politike od 13. do 19. stoletja, začenši s Tomažem Akvinskim, nato pa s predstavitvijo idej Hobbesa, Locka, Comta, Paina, Rousseauja, Saint-Justa, Saint Simona, Smitha, Simmla, Parsonsa, Luhmanna, Schmitta in drugih.

292 str., 140x205 mm, broš. Prodajna cena: 3.150,00 SIT

Cena za vas: 2.520,00 SIT

Za bralce **TEORIJE IN PRAKSE** veljajo nižje cene, in sicer za naročila, z oznako "naročila prek TIP", prispela do 3. 3. 1997. Cene vključujejo 5% prometni davek in stroške naročnine.

Naročila sprejemamo na naslov:

ZNANSTVENO IN PUBLICISTIČNO SREDIŠČE, Beethovnova 2, P.P. 625, 1000 Ljubljana

ali po faxu št. 061/1261-105.

Rokopisi

Članki. Besedila pošiljajte na 3,5-palčni disketi v ASCII kodi ali v programu WW ter v treh iztiskanih izvodih. Zaradi anonimnega recenziranja naj bodo imena avtorjev le na posebni naslovni strani pod naslovom prispevka, skupaj s strokovnim nazivom in krajem zaposlitve, s polnimi naslovi avtorjev, s telefonsko številko ter z izjavo, da predloženo besedilo še ni bilo objavljeno oz. ni v pripravi za tisk.

Dolžina besedil. Znanstveni in strokovni prispevki naj bodo v obsegu 15-20 strani (1800 znakov na stran ali 30 vrst s 60 znaki); pogledi, glose, komentarji in publicistični zapisi naj obsegajo do 10 strani; recenzije do 5 strani.

Naslovi. Naslovi morajo biti jasni in povedni. Glavni naslovi naj nimajo več kot sto znakov. Besedila z več kot deset tisoč znaki morajo vključevati mednaslove. Mednaslovi prvega reda so pisani v posebno vrsto; od besedila pred mednaslovom in po njem jih loči prazna vrsta. Mednaslovi drugega reda so pisani kot prvi stavek v odstavku in pisani krepko; od besedila jih loči pika.

Povzetki. Izvirni članki morajo biti opremljeni s slovenskim in angleškim povzetkom v obsegu 500 znakov (10 vrstic) in ključnimi pojmi v slovenskem in angleškem jeziku.

Tabele in slike morajo biti izdelane kot priloge (ne vključene v besedilo) z izčrpnimi naslovi, v rokopisu pa naj bo okvirno označeno mesto, kamor sodijo.

Recenziranje

Uredništvo uporablja za vse članke obojestransko anonimni recenzentski postopek. Članke recenzirata dva recenzenta. Uredništvo lahko brez zunanjega recenziranja zavrne objavo neustreznega članka.

Reference, opombe in citati

Reference v besedilu. Osnovna oblika reference v besedilu je (Novak 1994). Za navajanje strani uporabite (Novak 1994, 7-8). Če je več avtorjev citiranega besedila, navedite vse (Novak, Kolenc in Anderson 1993, 67). Za citiranje več referenc hkrati uporabite podpičje (Novak 1994; Kosec 1932; Kosec 1934a; Kosec 1934b).

Opombe. Opombe so v besedilu označene z zaporednimi številkami od začetka do konca besedila, nadpisanimi na ustreznem mestu v rokopisu, in po enakem vrstnem redu razvrščene pod besedilom. Opombe uporabljajte tudi za neobičajne vire.

Opomba o avtorju in zahvale vključujejo informacije o organizacijski povezanosti avtorja (avtorjev), ki so relevantne za obravnavano problematiko, o finančnih in drugih pomočeh pri pripravi članka.

Seznam referenc iz besedila sledi opombam in je urejen po abecednem redu priimkov avtorjev.

Reference knjig in prispevkov v zbornikih:

Novak, Janez. 1982. Naslov knjige: Morebitni podnaslov. Kraj: Založba.

Novak, Janez in Peter Kodre. 1967. Naslov knjige. Kraj: Založba

Novak, Janez. 1993. Naslov prispevka. V P. Koder (ur.), Naslov zbornika, 123-145. Kraj: Založba.

Reference člankov:

Novak, Janez. 1991. Naslov članka. Ime revije, 2, 265-287.